მოამბე

თვიური ჟურნალი

წელიწადი მეორე

№ IV

აპრილი, 1895

საქართველოს სახელმწიფო
თბილისი
საჯარო ბიბლიოთეკა

ტფილისი
სტამბა წიგ.გამ.ქართ.ამხანაგობისა ТИП.ГРУЗ.ИЗД.Т—ВА. Л.—МЕЛ. №13
1895

შ ი ნ ა ა რ ს ი

გვ.

I ფირალი დავლაძე.—მოთხრობა ლალიოანისა. . . 1

II უნუგეშო ძოფნა.—ლექსი გაჟა-ფშაველასი. . . 27

III ვარიპანიძიანთ ნინო.—მოთხრობა საქართველოს ცხოვრებიდან არტურ ლეისტისა, თარგმანი გერმანულით (დასასრული). 29

IV წყარო.—ლექსი ცახელისა 63

V ცეცხლითა და მახვილითა.—რომანი გენრიკ სენკევიჩისა, თარგმანი გრ. ყ—ძისა (გაგრძელება). . . 67

VI განთიადი.—მოთხრობა ეჟისა, თარგმანი თ. სახოკიასი (გაგრძელება) 109

VII *** (ჭეინედან).—ლექსი, თარგმანი ი. ბაქრაძისა. . 154

VIII შილდა.—არქეოლოგიური წერილი ვ. შილდელისა 1

IX სახალხო პოეზია და მისი საპედაგოგიო, საესტეტიკო და სამეცნიერო მნიშვნელობა.—VI—მ. კელ—სა . 27

X ორიოდე მოსაზრება ქართულის ენისა და გრამატიკის შესახებ.—გრ. ყიფშიძისა 49

XI სასოფლო სამეურნეო ამხანაგობანი საფრანგეთში.—წერილი ცაკნისა, თარგმანი G-სა 65

XII რძე და მისი სხვა-და-სხვა გვარად გამოყენება.—III.—რძის გამოსაკვლევნი საშუალებანი.—პროფესორის ვ. ჰეტრაშვილისა (გაგრძელება). 99

05
მ-75

მოამბე

თვიური ჟურნალი

წელიწადი მეორე

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 25 Апрѣля 1895 года.

№ IV

აპრილი, 1895

434
306

ტფილისი
სტამბა წიგ. გამ. ქართ. ამხანაგობისა ТИП. ГРУЗ. ИЗД. Т—ВА. Л. МЕЛ. № 13
1895

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 25 Апрѣля 1895 года.

საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის თბილისი ბიბლიოთეკა

შინაარსი

გვ.

I ფირალი დავლაძე.—მოთხრობა ლალიოანისა. . . 1

II უნუგეშო ყოფნა.—ლექსი გაჟა-ფშაველასი. . . 27

III ვარიპანიძიანთ ნინო.—მოთხრობა საქართველოს ცხოვრებიდან არტურ ლეისტასი, თარგმანი გერმანულით (დასასრული). 29

IV ფუარო.—ლექსი ცახელისა 63

V ცეცხლითა და მახვილითა.—რომანი გენრიკ სენკევიჩისა, თარგმანი გრ. ყ—ძისა (გაგრძელება). . . . 67

VI განთიადი.—მოთხრობა ეჟისა, თარგმანი თ. სახოკიასი (გაგრძელება) 109

VII *** (ჩვეულებრივ).—ლექსი, თარგმანი ი. ბაქრაძისა. . 154

VIII შილდა.—არქეოლოგიური წერილი ე. შილდელისა 1

IX სახალხო პოეზია და მისი საპედაგოგიო, საესტეტიკო და სამეცნიერო მნიშვნელობა.—VI—მ. კელ—სა . 27

X ორიოდე მოსაზრება ქართულის ენისა და გრამატიკის შესახებ.—გრ. ყიფშიძისა 49

XI სასოფლო სამეურნეო ამხანაგობანი საფრანგეთში.—წერილი ცაკნისა, თარგმანი G-სა 65

XII რძე და მისი სხვა-და-სხვა გვარად გამოყენება.—III.—რძის გამოსაკვლევნი საშუალებანი.—პროფესორის გ. პეტრიაშვილისა (გაგრძელება). 99

430

XIII ბიბლიოგრაფია.—აკაკის ნაკვესები, წიგნი პირველი, შეკრებილი და გამოცემული თ. სახოკიას-მიერ, ტფ. 1895 წ. —გიორგი გვაზავა:—1) «ბატონიშვილი ლევანი»—2) «დილა». ტფ. 1895 წ. 138

ქრონიკა:

XIV უცხოეთის მიმოხილვა.—ახალი შფოთი ოსმალეთში.—ნ. ნაკოლაძისა 145

XV განცხადებანი.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ფირალი დავლაძე

მოთხრობა

I

188... წ. მე მთელი მაისი სოფ. ს—ში გავატარე. კვირა დღე იყო. საღამოს ასე ხუთს საათზე, დაირის ხმა და სიმღერა გაისმა სოფელში. „ეე, დღეს თამაშობაა მინდორში! გზას ქვედათ და გზას ზედათ თამაშობენ!“ დაიძახა ჩემი მასპინძლის შვილმა, პატარა გიგომ და მოჰკურცხლა მინდვრისაკენ. დაირის გაგონებამ გული შემიტოკა: მომაგონდა ჩემი წარსული ბავშვობა, ის ნეტარი დრო, როდესაც მეც, პატარა გიგოსავით, მოუთმენლად გავრბოდი „სათამაშოში“. გულმა აღარ მომითმინა, ავდექ და გავსწიე იქით, საიდანაც სიმღერის ხმა მოდიოდა. ორღობეში დამეწია რამდენიმე ახალგაზდა ყმაწვილი ბიჭი, „სათამაშოში“ მიმავალი. ტკბილი „ხელხვავი“ სიცოცხლით სავსე ახალგაზდებისა გულსა მტაცებდა... აი „სათამაშოსაც“ მივუახლოვდით. მწვანით მოსილი მინდორი საამურად ბიბინებდა; ამ მინდორს ერთი მხრით ჩაუდის სასოფლო გზა, რომელიც ოზურგეთისაკენ მიიმართება; მეორე მხრით კი ჯაგნარი აკრავს; იქვე მშვენიერი, ანკარა წყარო ამოჩუხჩუხებს მიწიდან. მინდორში, თითქმის შუა ალაგას, სდგას ვეებერთელა კაკლის ხე, ცოტა მოშორებით—პატარა თხმელა. ხალხს ბლომად მოეყარა თავი. აგერ პაწია ბიჭები ბურთაობენ: ერთ მათგანს ბურთი მოუტაცნია და ძალზე გარბის, დანარჩენნი ჟივილ-ხივილით უკან გამოსდგომიან. „არიქა, კოწიელავ, ჰა, ჰა, ჰა!“ გაიძახის ოფლში გაწურული პატარა ბიჭი; ის საშინლად

დაქანცულია, მაგრამ, გამარჯვების იმედით გატაცებული, მაინც გარბის რაც ძალი და ღონე აქვს, რომ ამხანაგს დროზე მიეშველოს, თუ საჭირო იქნება... თხმელის ჩრდილში რამდენიმე გლეხი რაღაცაზე გაცხარებით ლაპარაკობს. კაკლის ქვეშ ახალგაზდობა მოგროვილა. ერთი მხრით სდგანან ქალები; ამათ პირდაპირ ყმაწვილი ბიჭები გატაცებით სიმღერას ამბობენ; სასიამოვნო კრიმანჭული ცამდინ ადის. სიმღერა გათავდა. „აგაშენათ ღმერთმა! კაი ხანია აღარ გამიგონია“, სთქვა ერთმა აზნაურშვილის მეუღლემ. ყმაწვილებმა თავაზიანად მადლობა გადაუხადეს. ჩქარა შესდგა მოცეკვავთა წრე. ერთმა ახალგაზდა, მეტად შნოიანმა ქალმა აიღო ხელში დაირა. გაიმართა ლეკური. პირველად იცეკვეს პატარა ბიჭებმა; ამათ შემდეგ კოხტად გამოსრიალდა გურულად გამოწყობილი 20—21 წლის ალექსი სანდომიძე, სწრაფად ჩამოიარა წრე, მიცურდა მედაირე ქალთან და მოხდენილად თავი დაუკრა. ქალი არ გაჰყვა. ყმაწვილი კაცი მკვირცხლად შემოტრიალდა, მეორედ შემოუარა წრეს, ისევ იმ ადგილზე მიფრინდა და ნაზად თავი დახარა. ამ დროს ქალს რაღაც წასჩურჩულეს ამხანაგებმა; მან დაირა სხვას გადასცა, გაისწორა თავზე აბრეშუმის ქსოვილი „ცახოცი“ და კეკლუცად გამოცურდა მწვანეზე. სწორედ საუცხოვო სანახავი იყო ეს ორი ახალგაზდა. მე გატაცებით ვადევნებდი თვალს მათს მოხდენილს მოძრაობას, მაგრამ ამ დროს ერთმა სხვა მოულოდნელმა სანახავმა უეცრად ბოლო მოუღო ჩემს სიამოვნებას: გზაზე გამოჩნდა ოთხი კაცი, ოზურგეთისკენ მიმავალი; სამი მათგანი თოფით შეიარაღებული გლეხები იყვნენ, ხოლო მეოთხე თეთრ-ყირმიზა 22—23 წლის ახალგაზდა იყო. ეს უკანასკნელი კარგად გამოწყობილი იყო ჩოხაში. მის ლამაზ სახეზე სიამაყე და გამბედაობა იხატებოდა. ამათ დანახვაზე რამდენიმე გლეხმა და ახალგაზდა ბიჭებმა აჩქარებით გზისაკენ იწიეს, რომ ეცნათ პატიმარი. უკანასკნელს ეს არ ესიამოვნა და პირზე ყაბალახი შამოიხვია. გაბრიელა გლეხმა სულ ახლოს ჩაუარა და თვალებში ჩაჰხედა პატიმარს, რომელიც ამით მეტად გაბრაზდა: „რას კრეჭ, ყაძახო, კბილებს!“ თვალების დაბრიალებით უთხრა მან გაბრიელას და გზას გაეშურა.

—კაცი რომ გადირევა და ვეღარ დიეტევა ღვთის გაჩენილ ქვეყანაზე, აბა კაი რავა დაემართება იმას!—სთქვა გაბრიელამ და თვალები მე შამომაჭყიტა.

— ვინ არის ეს ყმაწვილი?—დავეკითხე მე.

— მაი, ბატონო, ივანე დავლაძე გახლავს, გიორგი დავლაძე თუ მოგხსენდება,—შვილია იმის; მეზობელია, აქანაი დგანა აგერ, ყურის ძირში.

ამ პასუხმა დამაფიქრა. მე ვიცნობდი გიორგი დავლაძეს, პატარაობისას მისს ოჯახშიაც ვყოფილვარ; მენახა მისი პირმშო, ერთად-ერთი შვილი, პატარა ვანო; ეხლა კი ეს ვანო, უკვე ახალ წვერ-ულვაშ აშლილი, სიცოცხლით სავსე ჭაბუკი, სატუსაღოში მიჰყავდათ...

ეხლა, როდესაც მე ამ ამბავს ვიწყებ, ივანე აღარ არის ამ ქვეყნად. მისი მოუსვენარი სიცოცხლე მეტად მოკლე იყო, მაგრამ ამ მოკლე დროშიაც ბევრი რამ მოხდა საყურადღებო.

სოფ. ნ—ი მას შემდეგ, რაც მე იქ პირველად ვიყავი, შესამჩნევად გამოიცვალა. თითქმის თვითეულს ოჯახს სხვა ფერი დაედო ამ ხნის განმავლობაში. გიორგი დავლაძის კარ-მიდამო ხომ სულ ერთიანად განადგურებულია ამ ჟამად. გამვლელს აქ აღარა მოაგონებს-რა ამ ადგილის უწინდელ დროს; არც ერთი შენობა აქ აღარ მოიპოვება. ოდესღაც ამ ადგილს მრავალი სხვა-და-სხვა ხეხილი ამშვენებდა, მაგრამ დღეს არც ერთი მათგანი არ მოსჩანს, ყველა გადაუჩეხიათ. თვით ის რუკა, რომელიც დავლაძის ოდას გვერდით ჩაურბოდა და აქაურობას აცოცხლებდა, ეხლა სრულიად ამოშხმარა. როცა უყურებ ამ გაპარტახებულ კარ-მიდამოს, მე მაგონდება მისი წარსული, მაგონდება თვით გ. დ—ძე მისის ცოლ-შვილით და ამიტომ მსურს შეძლებისამებრ გავაცნო მკითხველს ეს ოჯახი და მისი თავგადასავალი, ვუამბო ის, რაც ჩემს მეხსიერებას შერჩენია.

187... წელს გურიაში ცხელი ზაფხული იყო. მარიამობისთვე იდგა. მე მაშინ სკოლის შაგირდი ვიყავი. სწავლის დაწყებამდის ჯერ კიდევ ორი კვირა დარჩენილიყო და ეს დრო უნდა გამეტარებინა ჩემი მოყვარე ქალისას, სოფ. ს—ში, რად-

გან იქ უფრო გრილა და საუცხოვო ჰავაც არის. მეორე დღე იყო, რაც ს—ში ამოვსულიყავ ოზურგეთიდან. მე დავალებული მქონდა გიორგი დავლაძისას მისელა და მისდა წერილის გადაცემა, რომელიც ერთმა ჩვენმა ნაცნობმა გამომატანა. ს—დან სოფ. ნ—მდინ, სადაც გიორგი დავლაძე ცხოვრობდა, დიდი მანძილი აღარ დარჩენილიყო, ამიტომ დაუყოვნებლივ ფეხით გზას გავუდექი და გზის მაჩვენებლად ერთი პატარა ბიჭი წავიყვანე. ბზე კარგა გადახრილიყო, როდესაც ჩვენ ნ—ის სასოფლო შუკაში შევედით. ჩემს თანამგზავრს გზა დაებნა და აღარ ვიცოდით, საით წავსულიყავით. ამ დროს წინ შეგვეხეჩა ერთი მხარზე თოხ-გადებული გლეხი, რომელიც სადღაც მიეშურებოდა.

— გამარჯობა შენი!—მივაძახე მე.

— გაგზარდა ღმერთმა!

— გიორგი დავლაძე სად დგას?

— გიორგი დავლაძე აგერაა აქანაი. ამ შუკას რავაც გაათავებ, მაღალ ჭისკარს დეინახავ და იმაში ჩადით. მარა ძაღლმა არ გიკბინოს, ჯოხი დეიკავეთ ხელში.

ჩვენ ჯოხები მოვიმზადეთ, მაღლობა ვუთხარით და წავედით. მართლაც, იმ შუკის თავში ერთი პატარა მინდორი გამოჩნდა და იქვე, მარჯვნივ, ყავრით დახურული ჭისკარი. ჯერ ჭისკარში არც კი ჩავსულიყავით, რომ ძაღლებმა შეგვამჩნიეს და ყეფით ჩვენსკენ გამოიქცნენ. ჩვენ შეგვეშინდა და ღობეზე ავედით.

„ე, ბიჭო, ვინცხა ბაღნებია ეგერ, ძაღლებმა არ დაჭამოს“! ბოხის ხმით დაიძახა ვიღამაც. მსახური ჩქარა მოგვეშველა და ძაღლები გარეკა. ჩვენ ეზოში ჩავედით. აქ იდგა ერთი სამოთახიანი ოდა, სამზარეულო სახლი, სიმინდის ნალია და ბეღელი. ეზო სუფთა იყო, მწვანე ბალახით შემოსილი. ოდის აივანზე იჯდა მასპინძელი, ასე 45 წლის, ცოტა ჭაღარა შერთული, კაცი. მას წვერი მოპარსული ჰქონდა და გძელი ულვაშები რაღაც თავისებურ გამომეტყველებას აძლევდნენ მისს პირი-სახეს. იჯდა მოაჯირზე ნიდაყვ-დაყრდნობილი, ცალს

ხელში ჩიბუხი ეჭირა და თამბაქოს აბოლებდა. მე აივანზე ავედი, სალამი მივეცი და მისვლის მიზეზიც ავუხსენი.

— ვისი ხარ, ბიძია, შენ? დამეკითხა მასპინძელი.

მე ჩემი ვინაობა ვუთხარი.

— საწყალი სიმონ! —განაგრძო მან.—მამა შენი კაი მეგობარი კაცი იყო ჩემი. ამ სიტყვებით წერილი ჩამომართვა და ოთახში შევიდა. მე აივანზე დავრჩი.

— აა, სოფიო, ნესტორს აგერ რაცხა წიგნი გამუუგზანია, წეიკითხე ერთი,—უთხრა გიორგიმ ცოლსა და წერილი მიაწოდა.

— რა მინდაო აწი ნეტაი!—გაიკვირვა სოფიომ.

— რა ვიცი მე! რაცხა უნდა, წიგნში იქნება.

ცოტა ხანს სიჩუმე ჩამოვარდა.

— უი რაცხა! მოკლილი ყოფილა იგი,—დაიწყო სოფიომ.

— რა იყო?

— მოჯამაგირე ბიჭი მიშოვნეო, შამუუთვლია.

— ბიჭი ჩემდა ვერ მიშონია მე,—წაილუღლუღა უკმაყოფილოდ გიორგიმ.—მისწერე მაინც, რომ საცდელს არ დავაკლებ და, თუ გამოჩთა რამე ხეირიანი, გამოგიგზანი-თქვა.

— სად იშონი ახლა ბიჭს ასთე უცბად?—შეეკითხა ცოლი.

— მისწერე, ოჯო, ვიშონი, თუ არა, მაინც ასე ჯიბს.

— ვინ მეიტანა აი წიგნი?

— აგერ ბაღანაია. შამოდი, ბიძია, აგერ ოთახში,—გამოძახა მასპინძელმა.

მე შევედი.

— აი ბაღანაი საწყალი სიმონ ა—ლის შვილია,—დაიწყო გიორგიმ.

— დასტურ! რავა რაფერ გაბედა ამხელა ბაღანამ ოზურგეთიდან წამოსლა. მარტუაი ხარ, თუ გახლავს ვინმე?—დამეკითხა სოფიო.

მე მინდოდა პასუხი მიმეცა, მაგრამ ამ დროს ეზოდან ბავშვის ტირილი მოისმა. ოდის კიბეზე ამოვიდა მოსამსახურე, ყმაწვილი ბიჭი, მას მოსდევდა 4—5 წლის თმა ხუჭუჭა, მშვე-

ნიერის სახის ბავშვი, რომელიც ბიჭს ებღაუჭებოდა და ტირილით ეუბნებოდა: „მომეცი, ბიჭო!“

მსახური ოთახში შემოვიდა. ხელში დიდი დანა ჰქონდა.

— რას ატირებ, ბიჭო, ამ ბაღანას?—გაუჯავრდა გიორგი.

— ა, ბატონო, დოუკავებია ხელში ამხელა დანა და უჩახუნებს ყოლიფერს,— დაიწყო მოსამსახურემ: — რომ რამე იტკინოს, მერე მე გამიწყრებით, რეი...

— უი შე დილენჯო, შენ!—გააწყვეტინა სოფიომ. —ამიზა აატირე მერე? ჩელტაძის მუნიანი ყაზილარი ხომ არ გგონია!

— ბატონო, რავა დანა გამუართვი ბაღანას, სხვაი აფერი დამიშავებია მგონია. აგერაა აი დანა და რავაც გინდებიენ, ისე ქენით!

— ნუ ტლიკინობ ბევრს!—შეუტია სოფიომ მოსამსახურეს.—მოდი, ნენა, შენი ჭირიმე, ვინ გაგიბედა შენ ატირება, —მიუალერსა შვილს და მიაწოდა მას დანა.—მაგ გადათრეულს ვინ კითხავს, ნენა!

— აა, შენ... გლახავ...—ბუტბუტებდა ბავშვი, დედის სიტყვებით წაქეზებული და დანით ხელში მოსამსახურისაკენ იწევდა, დარტყმას ემუქრებოდა. ბავშვის ასეთის საქციელით კმაყოფილი სოფიო მივარდა შვილს, ხელში აიყვანა და დაჟინებით კოცნა დაუწყო; შემდეგ, როცა გული იჯერა, ტახტზე დასო და მზრუნველობით შუბლზე ხელი გადაუსვა.

— დედავ, ცხელია ბაღანაი, რა დიემართა, ღმერთო მოკალი! ლა ტივა, ნენა, შენი ჭირიმე?—მოქცეულის კილოთი დაეკითხა დედა.

— რავა ბაღანაი ამ დღეი სად დეიარება, ღმერთის მეტმა კაცმა არ იცის და აბა ავათ გახდება, აბა კაი რავა დიემართება ვითამ!—უკმაყოფილოდ შენიშნა გიორგიმ.

— ნეტაი ახირებული ლაპარაკი არ იცოდე!—გაჯავრებით წამოიძახა სოფიომ, ბავში აიყვანა ისევ ხელში და ოთახში სიარულს მოჰყვა:—ე, ნენა, ძამიეი აგერ,—ანიშნა შვილს ჩემზე.

— ერთი დასწერე წიგნი ბარამლაი. აი ბაღანაი იცდის,— მიუბრუნდა ცოლს გიორგი.

— ბიჭო, დამიძახე ერთი ციცას,—უბრძანა სოფიომ.

მოსამსახურე გოგოც შემოვიდა.

— წადი, ცავ, ბესარიონისას, ერთი საწერ-კალამი მათხოვე-თქვა ელანძე,—უთხრა სოფიომ.

გოგო კარებისაკენ გაბრუნდა, მაგრამ პატარა ვანომაც მასთან წასვლა მოინდომა.

— მე წავყობი, ნენა! იქინეი პაწაი კეკულებია *).

— არა, ნენა, შენ ავათ ხარ, შენი ჭირიმე,—დაუყვავა შვილს სოფიომ.

— აბა, მე მინდა,—ტირილით აბობდა ბავშვი და თავის განთავისუფლებას ცდილობდა.

— კი, ნენა, ბატონო, კეკულას აქანათ მუაყვანიებ, შენი ჭირიმე. კამფეტი გინდა, ნენა, კამფეტი?

მაგრამ ბავშვს აღარა ესმოდა-რა დედისა, ის გაანჩხლებული ჰყვიროდა, ხელებს ასავსავებდა.

— აბა... აბა, არ მინდა... წავყობი,—სულ ამას გაიძახოდა. დედ-მამა ვერას გახდნენ: ბავშვმა თავისი გაიტანა.

მე იმ ღამესვე დავბრუნდი ს—ში.

II

გიორგი დავლაძემ თითქმის მთელი თავისი ყმაწვილობა მილიციის დრუჟინაში გაატარა; ის ჯერ კიდევ 22 წლის ახალგაზდა იყო, როდესაც სამხედრო სამსახური დაიწყო. რამდენისამე წლის შემდეგ გიორგი „ვახმეისტარი“ შეიქმნა და წმ. გიორგის ჯვარიც გულს უმშვენებდა. გიორგი ფიქრობდა ამით დაესრულებინა თავისი სამხედრო მოღვაწეობა, რადგან ახლა ცოლი შეირთო და ოჯახში ცხოვრება განიზრახა, მაგრამ მისი მეუღლე, სოფიო, ამის წინააღმდეგი იყო: „სანამდი ჩინს არ

*) კეკულას—ლეკვს ეძახიან გურიაში.

იშონი, სახლში მოსლა ტყულაი არ იფიქროო“, ასე ეუბნებოდა ის თავის ქმარს. მართალი რომ ვთქვათ, გიორგი თითონაც ხშირად ოცნებობდა „ჩინზე“; ამიტომ ცოლს დაეთანხმა და ჯერ კიდევ სამსახური ამჯობინა. ამ დროს რუს-ოსმალთა ომი ასტყდა. გიორგი, როგორც იყო, ელირსა პრაპორშჩიკის ეპოლეტებს და, ომის გათავების შემდეგ, სრულიად დათხოვნილ იქმნა სამსახურიდან. გიორგი პირველად თავის უფროს ძმასთან, თევდორესთან, ერთად დასახლდა. მაგრამ რძლები ვერ მოეწყვენ ერთმანერთს. სოფიოს უნდოდა ოჯახში უპირატესობა ჰქონოდა. უფროსი ძმის ცოლმა დიდ ხანს ითმინა, ბევრი შეურაცხება აიტანა, მაგრამ ბოლოს ამასაც დაეკარგა მოთმინება.... სოფიო მუდამ იმას ჩასჩიჩინებდა ქმარს, რომ „ჩვენ წილი უნდა გვეკუთნოდეს საზიარო ქონებიდგან; შენი სამსახურში ყოფნის დროს თედორე სულ თავიზა ხარჯავდა ყოლიფერსო“. გიორგი ყოყმანში იყო: არ იცოდა, გაჰყროდა ძმას, თუ არა. „რა მენაღლება, მე კი ბატონისავით უნდა მარჩინო და შენ, თუ გინდა, რაც გაქ, იგიც გააჩუქეო“, ხშირად განუმეორებდა ქმარს გაბრაზებული სოფიო. ბოლოს ძმათა შორისაც უსიამოვნება ჩამოვარდა. ამის შემდეგ ერთად ცხოვრება შეუძლებელი იყო. ძმებმა გაიყვეს საზიარო ქონება და სამუდამოდ გაიყარნენ. მამა-პაპეული ოდა უფროსმა ძმამ დაინარჩუნა; გიორგიმ თავის წილში ფული მიიღო; ამას ცოლის მზითევიც დაუმატა და ამ ნაირად ლამაზად მოაწყო ოჯახი. მამულიც გვარიანად ჰქონდა, ასე რომ ერთს დროს გიორგი ღარიბ აზნაურად არ ჩაითვლებოდა გურიაში. მეზობლები ჰფიქრობდნენ, რომ ომიანობამ ძალიან უშველა გიორგისო: „პაპოთობა არ შამოსწრებოდა, ნახავდა მის სეირსო“, ამბობდნენ ზოგიერთნი. სოფიოს ერთი შვილის მეტი არ გასჩენია; მშობლები თავს ევლებოდნენ პატარა ვანოს და ნებივრობაში ზრდიდნენ მას. ბავშვს რომ თავი წამოსტკენოდა, ერთს ალიაქოთს ასტეხდნენ, ათასს რამეს „შემოარებდნენ თავზე“, წირვას გადაუხდიდნენ, „ნაბრალევი არ იყოსო“. როცა ვანო რვა წლისა გახდა, მამას უნდოდა დროებით სასოფლო სკოლაში მიებარებინა მაგრამ სოფიო ამის წინააღმდეგი

შეიქნა: „რა დროის მაგის სტავლაა ჯერ, ბაღანამ ერთცახე წამეიზარდოსო“. დავლაძეებს უყვარდათ სტუმრობა; მათი ოჯახი ყოველთვის გულ-უხვი იყო სტუმრისათვის. 15 აგვისტოს, ნ—ის ეკლესიის დღეობას, გიორგის მუდამ დიდი წვეულება ჰქონდა. მეუღლენი ამ დღისათვის დიდს სამზადისში იყვნენ და ცდილობდნენ უფრო რჩეული სტუმრები მიეწვიათ სადილზე. ამით სოფიოს დიდად მოჰქონდა თავი; იმას უნდოდა ყველაფერში პირველობა დასჩემებოდა, ამისთვის, რასაკვირველია, ხარჯსაც იმდენად არ ერიდებოდა. „ძალიანიც რომ მიჭირდეს, მტერის ჯინზე, მაინც არაფერს მევიკლებო“, ჰფიქრობდა სოფიო. ამასობაში ოჯახი თან-და-თან უკან მიდიოდა. გიორგის რაც ფული გააჩნდა, სულ შამოეხარჯა და მარტო მამულის ანაბარა დარჩა. მამულს პატრონობა უნდოდა, მოვლა ეჭირვებოდა; გიორგი კი მუშაობას ჩვეული არ იყო, ის მუდამ „პახოთობაზე“ ოცნებობდა, იმით აპირობდა გამდიდრებას. „ნეტაი ჩხუბის თუ რამე იყურება?“ ეკითხებოდა ის ყველას, ვისაც კი ევროპულად ჩაცმულს შეხვდებოდა. საყანედ გაცემული მამული ვერ აკმაყოფილებდა ცოლ-ქმრის ყოველ სურვილს. ამიტომ მამა-პაპეულს მიწას მიჰყვეს ხელი და ცოტ-ცოტაობით ჰყიდდნენ მას...

გიორგი ცოლ-შვილს მუდამ პატივით ეპყრობოდა, მათი სურვილის წინააღმდეგობას როგორღაც ვერ ახერხებდა. სოფიომ კარგად იცოდა ქმრის ხასიათი და ამით ხშირად სარგებლობდა თავის ჟინის ასასრულებლად. მე თავის დღეში არ დამავიწყდება ის უსიამოვნო შემთხვევა, რომელიც გიორგის ცოლის მიზეზით მოუვიდა. ამ შემთხვევამ დიდი მითქმა-მოთქმა და ჭორები აღძრა ნ—ში. სულ უბრალო გარემოებამ კი გამოიწვია ეს უსიამოვნება: გიორგის მეზობლად ცხოვრობდა გლეხი, ტიმოთე კალაძე. სოფიოს ძალიან ეჯავრებოდა ტიმოთე, რადგან ის თევდორეს ჰმეზობლობდა და იმისი მხარე ეჭირა. „დედა-მისის შვილია დააბიჯოს ჩემს ადგილში ფეხი, მტეროზა რავა უნდა ვაჩვენებ მე იმასო“, ამბობდა სოფიო. მართლაც, ტიმოთე მეტად შეუწროებული იყო გიორგის მიერ: საურმე

ეროვნული ბიბლიოთეკა

გზა დაკავებული ჰქონდა მისგან; ამაზე საჩივარი სწარმოებდა სამსჯავროში. შინაური პირუტყვი, თუ კი რამ გააჩნდა, შიმშილით ეხოცებოდა ტიმოთეს: საძოვარი ადგილი მას თავისი არ ჰქონდა და ეზოს იქით კი ვერ გაუშვებდა საქონელს, რადგან გიორგი ყველაფერს დაიჭერდა, რასაც კი თავის მიწაზე მოახელებდა. სოფიო გულზე სკდებოდა, რომ ტიმოთე, ეს ღარიბი და მეტად შევიწროებული გლეხი, წელებზე ფეხს იდგამდა და შვილს კი სკოლაში ზრდიდა. „ქვეყანა რავა არ დეიქცევა, რომ კიმოთაის შვილიც კლასში დეიარებაო“, ხშირად იტყოდა ბრაზ-მორეული სოფიო. ერთ დღეს პატარა ვანო მეზობლების ბავშვებთან თამაშობდა; საღამოზე ის მივიდა ტალახში ამოსვრილი და ტირილით დედას შესჩივლა: „კიმოთაის ნიკოიამ გამლახა და ტალახში ჩამაგდოო“. გიორგი შინ არ იყო. სოფიო ცეცხლივით აენთო, გაბოროტებული გარედ გამოვარდა, ტიმოთეს ეზოსთან მიიჭრა და ლანძღვა-გინება დაიწყო. ამას ტიმოთეს ცოლის პასუხიც მოჰყვა. რაღა საჭიროა იმისი განმეორება, რაც აქ ითქვა... ვიტყვი მხოლოდ, რომ სოფიო ამის შემდეგ კიდევ უფრო გაწიწმატდა; სწორედ ეზოში ჩაუვარდებოდა, ხელ და ხელ ეცემოდა ის თავის მოწინააღმდეგეს, რომლისაგანაც ასეთს კადნიერებას არ მოელოდა, რომ იქვე ტიმოთე არ შეემჩნია. ამასობაში გიორგიც მოვიდა შინ. სოფიო ოდის წინ იდგა და გაკაპასებული კიდევ ილანძღებოდა. ქმრის მოსვლა არ გაუგია მას.

— რა ამბავია?—იკითხა გაოცებულმა გიორგიმ.

— ოი, რეიზა ჩამაგდო ღმერთმა შენს ხელში, რეიზა დამსაჯა,—მიუბრუნდა ქმარს სოფიო.

— რა ამბავია-მეთქი, აღარ მეტყვი?

— წუწკმა მოჯალაბე ყაძახმა რომ თავი ეიგდო და...

— შენი მოჯალაბე შენ შინ გიგდია, შენ დასტურ წუწკო!—მოისმა მოთმინებიდან გამოსულის ტიმოთეს ხმა.

— ხომ გეყურება შენი დასავსები ყურებით?—მივარდა სოფიო ისევ ქმარს.—რაღა სასიცოცხლო ხარ ამას იქით, რომ ყაძახი გლანძღავს და შენ გაჩუმებული უყურებ,—აბობდა გაცოფებული და თან ქმარს ანჯღრევდა.

— თუ არ გადირია აი ქალი! ყაძახს ეზოში რაფერ ჩაუვარდე?...—ამბობდა დაბნეული გიორგი.

— ოი, გამოგწყვეტს ღმერთი, გამოგწყვეტს!— გააწყვეტინა ცოლმა.—შენ თუ დაგაგლახებს შენი გამჩენი, მაშვინ მე ვიცი რაც უნდა.—ამ სიტყვებით სოფიომ ხელი წამოავლო დიდ ქვას და გაექანა ტიმოთესაკენ, რომელიც თავის ეზოში ღობესთან იდგა. გიორგიმ აქ კი ვეღარ შეიკავა თავი. ცოლის ასეთმა საქციელმა მასზე დიდად იმოქმედა. ერთ წამს მან თავისი თავი შეურაცხყოფილად იგრძნო, სისხლი თავში აუვარდა და მთლად აირია. როგორღაც თავისდა შეუმჩნევლად მან იძრო ხმალი და თვალის დახამხამებაში ტიმოთეს ეზოსთან გაჩნდა, სადაც ამ დროს ერთი ალიაქოთი იყო: ცოლი ემუდარებოდა ქმარს: „ერთიცახე უკან დეიწიე, მაგ შეჩვენებულს ნუ აყობი, რა ვიცი, ეშმაკს არ სძინავსო.“ შეშინებული ბავშვები საზარლად ჰყვიროდნენ, მაგრამ ტიმოთე არავის ყურს აღარ უგდებდა, ის უძრავად ერთ ადგილზე იდგა. გიორგი მიუახლოვდა ტიმოთეს, ხმალი მოიმარჯვა და ის იყო გულში უნდა ეძგერებინა მისთვის, მაგრამ ამ დროს დიდმა როკის სარმა შეითამაშა ჰაერში და თავ-გატეხილი გიორგი თხრილში ჩაგორდა. მეზობლებმა დიდის გაჭირვებით მოაშორეს ამ ადგილს გაფითრებული ტიმოთე. „აა... შე... სიცოცხლე ხომ გამიმწარე და ახლა ჩემს ეზოშიც აღარ მაყენებ? ნაწყვეტ-ნაწყვეტად წარმოსთქვა მან, როდესაც სახლისკენ მიჰყავდათ.

ამ შემთხვევის შემდეგ გიორგი მთელი თვე გარედ აღარ გამოსულა. „გათავებულია, ერთ დღეს მაინც შამომაკტება მაი ყაძახიო“, იტყოდა ის ხშირად.

ვანო ათი წლის გახდა; ჯერ კიდევ შინაობაში „ან-ბანს“ სწავლობდა. ერთხელ გიორგისას სტუმრად ამოვიდა ოზურგეთიდან ერთი შორეული მოყვარე ქალი. ამ მანდილოსანმა მეტად გაიკვირვა, რომ ამოდენა ბავშვი მშობლებს აქამდის სკოლაში არ მიებარებინათ.

— ვაი, მისი ჭირიმე, რამხელა გაზდილა!—დაყვავებით უთხრა მან ვანოს.—კი მარა აი ბალანაი კლასში რეიზა არ შეიყვანეთ აქამდი? რაღას უყურებთ ნეტაი?—იკითხა სტუმარმა.

— სოფიოს რომ კითხო, ჯერ ადრეაო; რავა დაგიჯერებს რამეს, თუ რა გინდა!—სთქვა გიორგიმ.

— ჩემს მტერს დიემართა აი, ბატონო!—განაგრძო სტუმარმა.—ამხელა ბაღნები ახლა მეორე და მესამე „ადანალიაში“ არიან და თქვენ კიდო ადრეაო იძახით. ახლავე მიეცი თხოვნა და ეკენისთვეში მიიღებენ,—მიუბრუნდა ის გიორგის:—მაგას ჩემს იქით არსად არ გუუშობ და ხარჯსაც არ გამოგართუმ. ნეტაი მაგის სტავლა კი მეღირსებოდეს და რავა დავზოგავ რამეს! ხომ კი ისტავლი, ნენა, კლასში?—დაეკითხა ვანოს.

როგორც იყო, მშობლებმა გადასწყვიტეს შვილის ოზურგეთში გასტუმრება; ენკენისთვეში ვანო მიღებულ იქნა სამოქალაქო სასწავლებელში. საცხოვრებლად ბავშვი, რასაკვირველია, დააყენეს მოყვარე ქალისას, რომელმაც, რაკი სიტყვა საქმეზედ მიდგა, ერთი-ორად მოითხოვა ხარჯის ფასი, თითქო სრულიად დაავიწყდა თავისი დაპირებაო. გიორგიმ ყველაფერი აღუთქვა, ოღონდ „ბაღანას კარგად მოხედეო“. ვერიჩკამ (ასე ეძახდნენ მოყვარე ქალს), თუმცა დიდად დააიმედა გიორგი, მაგრამ თავისი მოვალეობა სრულიადაც არ შეასრულა. ბავშვი ხეირიან საჭმელსაც კი მოკლებული იყო. მასპინძელი ხშირად გზავნიდა პატარა მოსწავლეს თაეის საჭიროებისათვის: ხან დუქანში და ხან „საპარასკეოზე“. აქ ვანომ ჩქარა გაიცნო ხილით მოვაჭრე ბიჭები, რომლებთანაც ის ხშირად მოდიოდა, მათთან თამაშობით ერთობოდა; აქ მას მოჰქონდა სხვა-და-სხვა სახელმძღვანელო ნივთები და ხილეულობაში სცვლიდა. ვანო ბუნებით ნიჭიერი ყმაწვილი იყო, მაგრამ სკოლა იმ თავიდანვე შეიძულა. გაკვეთილებს ხშირად აკლდებოდა, ხან რას მოიმიზეზებდა და ხან რას. სამი წელიწადი დაჰყო მან ერთსა და იმავე კლასში. ბოლოს დედ-მამას გამოუცხადა: „მე სასულიერო კლასი მირჩონია, იქინეი უფრო კარგად ვისწავლიო“. ამაზე მშობლებიც დასთანხმდნენ და ვანო სასულიერო სასწავლებელში მიაბარეს.

— ჩემი ბატონი, რეიზა გამეყვანეთ ვანო სახორციელო კლასიდგან? *)—ჰკითხა სოფიოს ერთმა გლეხის ცოლმა, რომელიც შვილის გაგზავნას აპირობდა ოზურგეთში, სასწავლებელში მისაბარებლად.

— ბეჩა, სახორციელო კლასი რათ ვარგა!—მიუგო სოფიომ:—კლასების მაგიორად იქინეი „ადანალიებია“, პაწაი სტავლაა! ჩვენ იქინეა კი არ შევიყვანდით ბალანას, მარა იმ დაწყევლილმა ვერიჩკამ მოგვატყუა. კლასი ხუცის კლასია! ოთხი კლასია და ძალიანი დიდი სტავლაც არის; იქინეი ლათინურს ასტავლიან და სახორციელოში სადაა რამე!

მშობლების იმედი არ გამართლდა: სასწავლებლის გამოცვლამ საქმეს ვერ უშველა. ვანომ ვერიჩკას თავი დაანება და რამდენიმე ამხანაგებთან ერთად ცალკე სადგომი დაიჭირა ერთს მახლობელს სოფელში და თავის ნებაზე დაიწყო ცხოვრება. ამ დროს ვანომ ბევრი უკუღმართობა ჩაიდინა. მეზობლები არ ემადლიერებოდნენ მას, სასწავლებელშიაც ცუდის თვალით უყურებდნენ. არა აერთი და ორი გლეხი მისულა სასწავლებლის უფროსთან და შეუჩივლია მისთვის: „თქვენმა უჩენიკებმა ძალიანი შეგვაწუხეს, ერთის სიტყვით: ყანაში სიმინდი აღარ შეგვარჩინეს და ხეზე ყურძენიო“. დამნაშავეთა მოთავედ უფრო ხშირად დავლაძეს ასახელებდნენ. არც ერთი ბურთის თამაშობა „ღანველის მინდორში“ ისე არ გათავდებოდა, რომ ვანოს ვისმესთვის ჩხუბი არ აეტეხნა. ამასობაში მან მთლად აიცრუვა გული სწავლაზე.

— რაა, ბაბა, გუშინდელმა შესულმა ბაღნებმა რომ წინ გაგისწრეს, აღარ გცხონია?—უსაყვედურა ერთხელ შვილს გიორგიმ.

— უჩიტლები მემტერებიან და მე რა ვქნა! ყოლიფერი ვიცი, მარა მაინც არ გადამიყვანეს,—მიუგო ვანომ.

სამოსწავლო წელიწადი გათავებული იყო, ზაფხული იწყებოდა. კვირა დღეს სასწავლებელში შეკრებილს მოსწავლეებს

*) გურიაში სამოქალაქო სასწავლებელს სახორციელო კლასს ეძახიან, ხოლო სასულიეროს—ხუცის კლასს.

საპედაგოგიო საბჭოს დადგენილება წაუკითხეს და ნიშნებიც დაურიგეს. ვანო უკმაყოფილოდ დარჩა ცუდის ნიშნებით; მან მასწავლებელს შეურაცხება მიაყენა სიტყვით, თანაც დაემუქრა და ქუჩაში გამოვარდა. ამის შემდეგ მეორე კლასის მოსწავლე, 18 წლის ვანო დავლაძე, დათხოვნილ იქმნა სასწავლებლიდან, როგორც „უნიჭო“ და ცუდის ყოფა-ქცევის შაგირდი. სოფიო და გიორგი სრულიად დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ იმათს შვილს მასწავლებლები ემტერებოდნენ და ამიტომ ვანოს საქციელი არაფრად გაჰკვირვებიათ.

— მე ქე ვიქვი, ხუცის კლასი არ ივარგებს-მეთქი, მარა შენ დუუჯერებ კაცს!— უსაყვედურა ცოლს გიორგიმ.—სახორციელო კლასში რომ ყოფილიყო ბაღანაი, იგი არ ჯობდა? სტავლა არააო დეიჩემა!

— ასეი იცი შენ! თუ რამე წახდა, მე დამაბრალებ მაშვინათე! მაშვინ სად იყავი, თუ ყოლიფერი იცოდი? ვერ შეიტყვე კარგად რაფერ იყო!—გაჯავრდა სოფიო.

III

გავიდა სამი წელიწადი, ვანომ, სასწავლებლიდან გამოსვლის შემდეგ, ბათუმში წასვლა მოისურვა; აქ ის რამდენიმე თვე უსაქმოდ ცხოვრობდა; თითონაც არ იცოდა, რისთვის ჩამოსულიყო ბათუმში. შრომა და სამსახური მას არა სურდა. მშობლებს კი სწერდა; „ამ პატარა ხანში სამსახურში მიმიღებენ, მარა ჯერ ფული მჭირია და რაცხაფერაი ადრე გამომიგზანეთ, თვარა საქმე დამიკბოლდებაო“. გიორგის და სოფიოს სჯეროდათ შვილის სიტყვები, თავის სარჩო-საბადებელს ჰყიდნენ ცოტ-ცოტათბით და ვანოს ფულს უგზავნიდნენ. „ღმერთმა თუ იმის ჩინოსნიკობა კი მომასწრა, მერე რაღა მიჭირს, ადგილსაც კი იყიდის და ყოლიფერსო“, ამბობდა სოფიო. მაგრამ ვანო ამაზე სრულიადაც არა ჰფიქრობდა; ის მხოლოდ იმის ცდაში იყო, რომ დღე და ღამე ლხინსა და ქეიფში გაეტარებინა ახლად გაცნობილ ამხანაგებთან ერთად. ვინ იცის,

რა მოუვიდოდა ვანოს ბათუმში (იქნება საპყრობილეშიაც კი შებრძანებულიყო), რომ ამ დროს, მოულოდნელად, დეპეშა არ მიეღო მამისაგან, რომელიც აუწყებდა მას დედის ავადმყოფობას და საჩქაროდ სახლში იწვევდა. ეანომ დედას ველარ მოუსწრო ცოცხალს. სოფიომ სიკვდილის წინედ მოიხმო ქმარი და უთხრა: „შენ იცი რავა მოხედავ იმ ბალანას, კარგა შუუწყვე ხელი და კაი მზითვიანი ქალი შერთე, ფუტი არ გააცივო“.

ვანო, მამის თხოვნით, სახლში დარჩა და ვითომ ოჯახობას მიჰყო ხელი, მაგრამ უფრო დასაძინებლად თუ მოდიოდა შინ; დანარჩენ დროს კი მეზობლებში ატარებდა. ხშირად ოზურგეთში მიდიოდა და ხან-და-ხან მთელის კვირაობით იქ რჩებოდა...

ერთს კვირა დღეს გლეხს სამსონ ტარაძეს ნათლობა ჰქონდა. სამსონ კარგად შეძლებული გლეხი იყო: საკმაოდ მოზრდილი ოდა, ორი სამზარეულო სახლი, ბეღელი და ნალია ეზოს უმშვენებდნენ. ს—ნ წინედ ვაჭრობდა ოზურგეთში და ერთს დროს შეძლებულ ვაჭრადაც ითვლებოდა. ამ დროს მან შეირთო აზნაურის ქალი, მაკრინე. მაგრამ ვაჭრობაში ს—ნს ბედმა მალე უღალატა; ის ერთობ გაღარიბდა; მაშინ ვაჭრობას თავი დაანება და ოჯახს მიუბრუნდა. მერე სოფლის მამასახლისად იქმნა არჩეული; ამ თანამდებობაში კარგად მოითბო ხელი, მაგრამ ადრე გაუგეს ეშმაკობა და გამოსცვალეს. ახლა ის იჯარებს იღებდა, გზებს და ბოგირებს აკეთებდა. ამისთვის საჭირო იყო ვინმე „ფულიანი კაცი“, რომელსაც გაჭირვებაში დახმარება შესძლებოდა. ამისთანა კაცად სამსონმა აირჩია ნიკო კალაძე, შვილი ტიმოთე კ—ძისა.

ტიმოთემ თავისი უფროსი შვილი, 12 წლის ნიკო სასოფლო სკოლიდან გამოიყვანა და ოზურგეთში ერთს ვაჭარს მიაბარა.

— შენი ღვთის გულიზა აი ბალანია გამიზარდე, ვაჭრობაში გამოაჩვიე და ხუთი-ექვსი წელიწადი ტყუილაი იმსახურე; ეგება რამე დროში კაცი შეიქნეს,— შეევედრა ვაჭარს ტიმოთე.

ვაჭარმა მიიღო ბავშვი და დაჰპირდა ტიმოთეს, თუ ყოჩაღად იქნება და ბეჯითობას გამოიჩენს, სამი წლის შემდეგ ჯამაგირსაც დაუნიშნავო.

— შენ იცი და შენმა ღმერთმა! მე ერთი საწყალი კაცი ვარ და მაგ სიკეთეს ღმერთი თუ გადაგიხდის, თვარა მე სად შემიძლია,—უთხრა გახარებულმა ტიმოთემ.

ნიკომ ჩქარა შეისწავლა ვაჭრობის წეს-რიგი; ის ყოველთვის მკვირცხლად, ბეჯითად და დაუზარებლად ასრულებდა ბატონის ბრძანებას. ნიკო ვაჭრობაში კარგად გავარჯიშდა, მაგრამ ამასთან ბევრი არა-სასიამოვნო თვისებაც დასჩემდა. ამხანაგების წახედვით მან კარგად შეამჩნია, ვისგან შეიძლებოდა უვარგისს საქონელში მეტი ფასის აღება. მან იცოდა, რომ სოფლელი ვერ არის დახელოვნებული ვაჭრობაში და სწორედ ამით სარგებლობდა ჩვენი პატარა მოვაჭრე და სრულიად უბრალო ნივთსაც კი მამასისხლად ასაღებდა. ამ ხერხს ხშირად ხმარობდა ის, რომ თავის „ხაზეინის“ ყურადღება მიეპყრა. ამ უკანასკნელსაც მოეწონა ნიკო და ორი წლის შემდეგ ჯამაგირი გაუჩინა. ნიკო სულ იმაზე ოცნებობდა, რომ „ფულიანი კაცი“ გამხდარიყო როგორმე; ის შეეჩვია უფროსებთან თავის მოკატუნებას, მათდა სასიამოვნოდ არაფერს არ დაიშურებდა. წერა-კითხვა ნიკომ სასოფლო სკოლაში შეისწავლა, მაგრამ ახლა ამაზე აღარ ფიქრობდა, წიგნს ხელშიაც არ აიღებდა. ხუთის წლის შემდეგ ნიკო, უკვე ვაჭრობაში დახელოვნებული ახალგაზდა, ბათუმში გადავიდა; იქ ერთ მდიდარ ვაჭართან კარგს ჯამაგირში დადგა და შემდეგ მასვე გაუმხანაგდა. დღეს ნიკო 27—28 წლის ახალგაზდა კაცია და თავისი საკუთარი ვაჭრობა აქვს ბათუმში. იმას ჯერ დიდი შეძლება არა ჰქონდა, მაგრამ თავის გამოჩენა კი დიდად სურდა. ბავშობიდგანვე შესისხლხორცებული ჰქონდა ის აზრი, რომ „მტერის ჯინზე“ „კაცი“ გამხდარიყო და ეხლა ცდილობდა ქვეყნისთვის დაენახვებინა, თუ რამდენად მდიდარი და შეძლებული იყო. ამიტომ ნიკო, შინაობაში თითქმის ძუნწი კაცი, გარედ, „ქვეყნის შესა-

ხედავად“, ყოველთვის თავ-მომწონედ გამოდიოდა. ის უფრო ევროპულ ტან-საცმელს ხმარობდა.

აი სწორედ ეს ნიკო გახლდათ ნათლია ს. ტ—ძისა. სტუმრები აივანზედ ისხდნენ და ნიკოს მოსვლას ელოდებოდნენ. შეკრებილ საზოგადოების ყურადღებას იქცევდა ახალგაზდა ქალი, ნინო ბედაძისა. მართლაც სასიამოვნო სანახავი იყო ეს ტურფა, მშვენიერის სახის ქალი; მისი მიმზიდველი, კეთილი თვალები გონიერად გაიმოყურებოდნენ და რაღაც სანეტარო სინათლეს აბნევდნენ გარშემო; გიშრის თმის ნაწნავი ბეჭს უმშვენებდა. მას ეცვა სადად, თითქმის ღარიბად, მაგრამ ისეთის მოხდენით, რომ სხვა, უფრო მდიდრულად ჩაცმულნი მანდილოსნები უნებლიედ რაღაც უხერხულობას გრძნობდნენ. ნინო იყო დისწული სამსონის ცოლის, მაკრინესი. ნინოს მამა, მაქსიმე, ერთ დროს კარგა შეძლებული აზნაურშვილი იყო, მაგრამ სხვა-და-სხვა გარემოებათა წყალობით, უმეტესი ნაწილი იმის მამულისა ვალში გაიყიდა: ეხლა მაქსიმე სოფლად, თავის პატარა მამულში, ღარიბად ცხოვრობდა; ის ადრე დაქვრივდა, მაგრამ, ცოტა ხნის შემდეგ, ისევ დაქორწინდა. პირველ ცოლისაგან მას დარჩა ქალ-ვაჟი: ნინო და იმისი უმცროსი ძმა. ნინომ ჩინებულად დაასრულა ოზურგეთის საქალებო სკოლა...

სამსონის სტუმართა შორის ჩვენი ნაცნობი ივანე დავლაძეც იყო, რომელსაც დღეს არაჩვეულებრივი აღელვება ეტყობოდა; ის მოუსვენრად ადევნებდა თვალს ნინოს, ყოველ მისს მოძრაობას. ვანო კარგად იცნობდა ნინოს; იყო დრო, როდესაც მას ეს ქალი მარტო ჟინის მოსაკლავად უნდოდა, მაგრამ ნინოს რამდენიმე შეხვედრამ, მისმა წყნარმა, მშვიდობიანმა სახემ და ღირსებით სავსე მიხვრა-მოხვრამ სულ სხვანაირად შესცვალეს ივანეს გული. ერთს დღეს „სათამაშოში“ ვანო საცეკვავად გამოვიდა და იქვე მდგომი ნინოც გამოიწვია; ესეც გამოჰყვა და თავისი მომხიბლავი თვალები ყმაწვილ კაცს მიაპყრა. ვანო უნებლიედ შეკრთა; მას თითქოს შერცხვა თავისის უწინდელ განზრახვისთვის და უცბად რაღაც უცნობი გრძნო-

პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა

ბა დაებადა... ამ დღიდან მან გადასწყვიტა ნინოს შერთვა, მაგრამ როგორ? მაინც არ იცოდა როგორ მოეხერხებინა ეს საქმე. ეჭვი არ იყო, რომ მაქსიმე ისეთ კაცს მიათხოვებდა თავის ქალს, რომლისგანაც გაჭირვებაში დახმარების იმედი ექნებოდა; რასაკვირველია, უპირატესობას მისცემდა მდიდარს კაცს, თუ გინდ ეს კაცი მოხუცებული ან გლეხიც ყოფილიყო. მაშ რა ექნა ივანეს? ძალა ეხმარა? ამაზედ წინად იქნება არც კი დაფიქრებულიყო: „ქალი ვინც უნდა იყოს, რავა ვერ ჩევიგდებ ხელშიო“, არა ერთხელ უთქვამს მას, მაგრამ დღეს ამაზე ფიქრსაც კი ერიდებოდა. საკვირველი იყო ამ კაცის მდგომარეობა: ყოველთვის და ყველაფერში გაბედული და შეუპოვარი, ამ ჟამად სრულ უღონობას და, ასე გასინჯეთ, რაღაც დამცირებასაც კი გრძნობდა. „ვინ იცის, როგორ შეხედავს დღეს ნინო ნიკო კ—ძეს; იგი ხომ მდიდარი კაცია და კიდევაც ეცდება მოაწონოს თავი ყველას“, ჰფიქრობდა ვანო; მას სძულდა და ეჯავრებოდა ნიკო, რომელიც ბათუმშიაც ბევრჯერ ენახა. ასეთის იჭვებით იტანჯებოდა ვანო; ის დადუმებული იჯდა, თუმცა სხვა სტუმრებს ამდროს გაცხარებული ბაასი ჰქონდათ. „ფული! მე საჩქაროდ ფული უნდა ვიშოვნო და მაშვინ ყოლიფერს ვიზამ,“ გაუელვა მას უეცრად. ამასობაში ნიკოც მოვიდა, მის დანახვაზე ივანე შეკრთა და უსიამოვნოდ შეჭრჭოლდა, მაგრამ თავი შეიკავა. მასპინძელი მიეგება ნიკოს. აივანზე სტუმარს ნათლის-დედა შეხვდა.

— ჩემ სტუმრებს ყველას ვერც ქე იცნობ შენ!—მისალმების შემდეგ უთხრა მან ნიკოს.

— ვისაც ვერ ვიცნობ, იმასთან რეკამანციას გამიწევთ, იმედია,—მიუგო ნიკომ.

— კი ბატონო, შენი ჭირიმე!—წარმოსთქვა მაკრინემ და სტუმარი ნინოსთან მიიყვანა:—ეს ჩემი დისწული გახლავს.

ნიკომ თავი დაუკრა და ხელი ჩამოართვა ნინოს. მერე სხვებსაც სალამი მისცა.

— რა ამბავია, კაკო, ამდენ ხანს რომ გვაცთიე! პაწაი ადრე არ გეკადრებოდა მოსლა, სიდოჯური დიდი კაცი ხარ შენ?— ძალდატანებულის ხუმრობის კილოთი უთხრა ნიკოს ივანემ.

— შენთან კი ვარ უკაცრავად!—მიუგო მას ნიკომ ისეთის მედიდურის ღიმილით, რომელსაც ზოგიერთები ხმარობენ, როცა უნდათ ვისიმე დამცირება. ეს ღიმილი კარგად შეამჩნია ვანომ და პილპილივით აენთო.

— უკაცრავად კი ხარ, ყაძახო, მეტი თუ არაფერი!—წარმოსთქვა ივანემ გაბრაზებით. ნიკომ ოთახისაკენ გასწია, თითქო არც კი გაუგონია ივანეს უკანასკნელი სიტყვებიო. პატარა ხანს სიჩუმე ჩამოვარდა. ყველანი უხერხულობას გრძნობდნენ.

— აბა ჩვენ ქე შევუდგეთ აწი საქმეს! ნეტაი წყალი თუა მზათ?—იკითხა მღვდელმა.

— კი ბატონო, რახანია მზათაა ყოლიფერი!—მიუგო სამსონმა. ბავშვი მონათლეს. ნიკომ მშვენიერი ოქროს ჯვარი დაანათლა ყრმას და ნათლის-დედასაც კარგი საჩუქრები მიართვა. „ნეტაი რა დაანათლა?"—წასჩურჩულა ერთმა მანდილოსანმა მეორეს.—„რა ვიცი, რაცხა კი შეინახეს შეხოული და არ მინახავს",—მიუგო მეორემ.

ამასობაში სუფრაც გაშალეს და სტუმრები სადილზე მიიწვიეს.

— აგერ მობრძანდი, ნიკო!—წარმოსთქვა მასპინძელმა და საპატიო ადგილი ანიშნა ნათლიას.

— მობძანდი, მობძანდი!—დაუმატა მღვდელმა, რომელსაც სახეზე კმაყოფილება ემჩნეოდა. შენ პატივსაცემი კაცი ხარ.

ყველანი რიგ-რიგად დასხდნენ. სადილი მხიარულად დაიწყო. ჩქარა გაისმა მწყობრი „მრავალ-ჟამიერ".

— ერთი მოყვარე კაცი მყავს ბათომში, თუ იცნობ, ივლიანე მ—ძე, ნეტაი რას შობა?—დაეკითხა ნიკოს ერთი სტუმართაგანი.

— რა უჭირს, ქია კარგათ,—მიუგო ნიკომ.

— მაგინი რეიზა არ იქნებიან კარგათ, თუ ღმერთი გწამს! ფული მაგენს არ აკლია, თეთრი და საქონელი, რა ენატრებიან ღვთის გაჩენილი!—დაიწყო სამსონმა.

— ახლანდელ დროში ფული ვისაც აქ, კაციც იგია,— დაემოწმა მასპინძელს მეორე სტუმარი.

— ოჯო ცარიელი ფულიც აფერი არაა, თუ კაცი თვითონ არ ვარგა და პაწაი განათლება არ ახლავს!—შენიშნა მესამემ.

— „ნეუჟელი“ შენ უფულოდ გააკეთებ რამეს, კაი განათლებულიც რომ იყო?—თავმომწონედ დაიწყო ნიკომ:—შეძლება თუ გაქ, განათლებულიც მაშვინ ხარ. რავა, რას უძახი შენ განათლებას? იგი კაცი კას ჭამს, კას სვამს, კარგათ აცვია და ახურავს, მტერს რიგიანად დაუხვდება და მოყვარეს. ერთის სიტყვით, განათლებული ცხოვრება აქ. ფული რომ არ ქონდეს, ამას ხომ ვერცეთს ვერ იზამს? ბევრი ვიცი მე იმისთანა კაცი, რომ განათლებულად მოაქ თავი და მჭადი ქე ენატრება!

— აბა მე გეტყვი შენ,—დაიწყო ივანემ ათრთოლებულის ხმით:—კაცი თუ ჩამომავლობით ჯალაბია, იმას ვერც ფული მუარჯულებს და ვერც ვერაფერი. კისრამდი ოქროში რომ ჩასვა იმისთანაი კაცი, მაინც თავის ზნეს არ მეიშლის!

— კი მარა ამ ცარიელმა, გაფხეკილმა აზნაურშვილობამ რა მოუტანა ვინმეს? ვინ უყურებს ახლა ჩამომავლობას? რამდენია იმისთანაი აზნაური, რომ მჭადს არ წაუტეხს კაცი, ორი კაპეიკიზა ცოლ-შვილს დააწინდრებს. კაი ხანია წევიდა უწინდელი დროი! ახლა კაცი იგია, ვინც თვითონ ვარგა, ვისაც რამე გააჩნია; მარტუაი აზნაურშვილობა სულ აფერი არაა, იგი ტყულაი არ თქვას ვინმემ!—ცხაროზდა ნიკო.

ამ სიტყვების გაგონებაზე ივანეს ფერი ეცვალა და თვალებმა ბოროტად გაუელვეს. მღვდელმა შეამჩნია ეს და, ლაპარაკი რომ უფრო არ გამწვავებულიყო, სთქვა:

— ბატონებო, კმარა ამაზე ლაპარაკი! კაი კაცი აზნაურიც ბევრია და მსახურიც. დღეს ნათლაა და მხიარულებაც გვმართებს!

— შენ დაგლოცა ღმერთმა, მამაო! ამას არ ვჩივი მეც!— შენიშნა სამსონმა.—აბა, მომეხმარეთ, თქვით ერთი სიმღერა,— მიმართა მან ახალგაზდა ბიჭებს, რომელნიც სუფრის ბოლოში ისხდნენ და პირველი ხმა თითონვე დააწყო. სიმღერა გაჩაღდა, კიჟინაც ზედ დაერთო. სტუმრები კარგა შეზარხოშდნენ. თამადამ ხუთი მოზრდილი ჭიქა დაამწკრივა თეფშზე, სუყველა ღვინით გაავსო. ჯერ თითონ დაცალა, მერე ისევ გაავსო და ივანეს მიაწოდა. ივანემ ღვინო დალია.

— მე ნიკო კალაძესთან ვარ ალავერდი,—სთქვა მან და ღვინით სავსე ჭიქები მას გაუგზავნა.

— მე ვერ გიახლები მაგ ღვინოს, ტყულაი ირჯები! ახლა აღარ მწყურია,—სთქვა ნიკომ.

— მე კი მწყუროდა, რომ დაველიე?

— იგი არ ვიცი მე! ალბად გინდოდა და იმიზა დალიე. მე ხვალეც ვიშოვნი ღვინოს და, ვისაც ენატრება, იმან ჩეირჩვეს შით!

— ბევრს ნუ ლაპარაკობ, თვარა მაგ ჭიქებს დაგაფჩხვნი თავზე!—შეუტია ბრაზ-მორეულმა ივანემ.

— რა საკადრისია, ივანე, მაგისთანაი პასუხი, ღმერთმა ჩემს მტერს დამართოს აი!—შენიშნა წყენით მაკრინემ.

— დედიშენის შვილი ხარ და გაბედავ რამ...

ნიკომ სიტყვა ველარ დაასრულა: თვალის დახამხამებაში ივანემ ღვინით სავსე ბოთლი შიგ თავში მიარტყა. ნიკო იქვე, სკამზე, გადაიქცა და თავ-პირი სისხლით შეეღება. ერთი ალიაქოთი შეიქნა. ივანეს მისცვივდნენ, მაგრამ ის რევოლვერით ხელში იდგა და გააფთრებული ჰყვიროდა: „არ მომეკაროთ სიახლოვეს, თვარა სულს გაგაგდებინებ ვინც მოხვალ; მაგ წუწკს გავათავებ ბარამღაი!“ ნიკო გამოერკვა, ფეხზე წამოდგა და ივანესაკენ გაიწია, ვითომ სამაგიეროს გადახდას უპირობდა. ივანე ისევ გაშმაგებული ჰყვიროდა: „გამუშვით ერთი, გამუშვით, გავაპობ შვაზე მაგ ძაღლს!“ ნიკო მეორე ოთახში გაიყვანეს, იარა შეუხვიეს და დააწვინეს. ყველანი სწუხდნენ, თავზე

ადგნენ მას. ამით ისარგებლა ნინომ და, მიუახლოვდა რა ივანეს, დაყვავებით უთხრა მას:

— ჩემო ივანე, თუ ღმერთი გწამს, ამ წუთში წადი სახლში; აქ ნუ მოიცდი, ჩხუბი რა საჭიროა!

ივანე ერთბაშად მოლბა.

— აბა მაგისთანა ყაძახს რავა შევარჩენ თავის აგდებას,— სთქვა მან

— კიდევ გთხოვ, ეხლავე სახლში წახვიდე,—განუმეორა ნინომ

— მე წავალ, ნინო, შენი თხონით, მარა შენც უნდა წახვიდე აქედან და შენ თუ მეიცადე, მაშვინ მეც აქანაი დავრჩები იცოდე და ვინცხას კი მოვკლავ დღეს!—წარმოსთქვა ივანემ მღელვარებით.

ნინო დასთანხმდა, მაგრამ, რადგან მათი ერთად წასვლა მოუხერხებელი იყო, ამიტომ ივანე პირველი უნდა წასულიყო. ამასობაში ოთახიდან სამსონიც გამოვიდა.

— უმადური გამყოფა ღმერთმა, ივანე დავლაძევ, რაფერ შენ წამამწარე დღემანდელი დღეი! თუ დალიე ორი ჭიქა ღვინო, ქე გადირევი, გახელდები, უჩხუბრად და უდავიდარაბოდ ველარ გაჩერდები! რა ღმერთი გამიწყრა მე, შენ რომ დაგპატიჟე!—უსაყვედურა მან ივანეს.

— დეიკარგა საცხა შენი დაპატიჟება და შენი თავი, შე ჯალაბო გადათრეულო! ძალიანიც რომ შემეხვეწო, მე კი მოვალ აწე შენსას? შენ შენისთანაი მუტაკიე გინდა! ყაძახი ღორის ჭუანში ხარ ყვალაი მონათლული. აქანაი აფერს გიჩივი და სხოგან მე ვიცი,—სთქვა ეს ივანემ და შინისაკენ გასწია.

ივანეს წასვლის შემდეგ სამსონ ლანძღვა-გინებას და მუქარას მოჰყვა:

— მაგისთანა ნადირს რავა ჩამუუშობს კაცი ეზოში! მარა მაცალოს, მაგიორი თუ ვერ უქნა, მაშვინ მისი ფეხები დამაბანიოს და ახლა რალაი!

— ღმერთი დალუპავს და შიაჩვენებს იმ გადათრეულს, იმ წუწკს იმას! დედო ქვესკნელი რომაა, იქინეი წევიდა იგი დღეის-

წორამდი, ღმერთის წყალობით, მე თუ იგი ამას არ მემართლებოდეს!— ბანს ეუბნებოდა ქმარს გაკაპასებული მაკრინე, რომელიც ის იყო აივანზე გამოვიდა სისხლში მოსვრილ პირსახოცით ხელში და წყილსკენ გაეშურა.

— რომ თქვას კაცმა, არც იგი თქვენი ნიკო ყოფილა თლა წმინდა წყალი! აუშვია თავი და რას ლაპარაკობს არ იცის! ვითამ ვინ მუუთმენდა, რაც იმან დღეს იყმედა? ახიც იყო იმაზე!—სთქვა ნინომ და სახეზე ოდნავ წამოწითლდა.

სამსონ სახტად დარჩა: ის არ მოელოდა ნინოსაგან ივანესადმი თანაგრძნობას. „მაგენს რაცხა კი აქ ერთმანეთში“, გაიფიქრა მან.

— ტყული იყო, რაც უთხრა, თუ?—დაბნეულად წარმოსთქვა სამსონმა და სახლში შებრუნდა.

IV

ივანემ ღამე მოუსვენრად გაატარა; იმას ეჭვი არჩობდა: ნინო და ნიკო ფიქრისგან არ განშორებიან მას.

— რა ქენი, გუშინ, რავაი მაინძელი იყო სამსონია?—დაეკითხა შვილს გიორგი მეორე დილით.

— რავაი და იგი! ყაძახის მასინძლობა კაი შვილია!—სთქვა უგუნებოდ ივანემ. ჯალაბი მისდღემჩი ჯალაბია! მარა იმის დერდი არ მაქ, რაც იყო, იყო და ერთი რაცხა უნდა გითხრა.

— რაა, ბაბა?

— რაა და ნასახლევზე რომ მიწაა იგი უნდა გავყიდოთ. ახლა რომ ერთი ოც და ხუთი თუმანი არ ვიშოვნო, არ იქნება, იმისთანაი საქმე მაქ!

— რა საქმეა ახლა იმისთანაი, ოჯო? აი ადგილი ამასობაში ქე ჩაგელია ხელში! საჭელი მჭადი აღარ გვექნება, თვარა სხვას ვინ ჩივა!—სასოწარკვეთილებით შენიშნა გიორგიმ.

— მჭადი თვარა გაგაკეთებს იგი მჭადი მე ვიცი! მეტი რაღა გინდა ქვეყანაზე! ღორმა კი ჩაკტა ამისთანა სიცოცხ-

ლეს! ერთი თუმანი რომ გინდოდეს, იმას ვერ იშოვი, ქვეყანა რომ დეიქცეს!—წამოიძახა გაჯავრებულმა ივანემ და ეზოდან გავიდა...

ათი დღის შემდეგ ერთს გურიის სოფელში შემაძრწუნებელი ავაზაკობა მოხდა: საკუთარს სახლში მოჰკლეს ერთი მემამულეთაგანი, რომელსაც ფულიანი კაცის სახელი ჰქონდა გავარდნილი. ეს საზიზღარი კაცის-კვლა მოხდა ღამით, როცა მთელს სოფელს ეძინა. სახლის პატრონს გარდა სასიკვდილოდ დასჭრეს მისი მსახური ბიჭი, რომელიც გზაზე გადაეღობა ბოროტ განმზრახველთ და სახლში არ უშვებდა მათ. მსუბუქად დაჭრილნი იყვნენ აგრედვე მემამულის ცოლი და იმისი ორი ქალი. ამ აღმაშფოთებელმა ავაზაკობამ მთელი სამაზრო ადმინისტრაცია შესძრა. დაპატიმრებულ იქმნა რამდენიმე კაცი და მათ შორის, ივანე დავლაძეც. ეს უკანასკნელი, როგორც ამბობდნენ, სამსონ ტარაძის „დანოსით“ შეიპყრეს. ივანე თავის გასამართლებლად ამბობდა: „მართალია, მე იმ ღამეს შინ არ ვყოფილვარ, მარა საქმე მქონდა, სხოგან ვიყავიო“. აქ ის ერთ კაცს ასახელებდა: „მე იგი ღამე იმისას გავათიე, თვითონაც შინ იყოვო“. მაგრამ გამოძიებამ აღმოაჩინა, რომ დასახელებული კაცი სწორედ იმ ღამეს, როცა კაცის-კვლა მოხდა, ქუთაისში იმყოფებოდა. აშკარა იყო, რომ ივანე სტყუოდა; ეს გარემოება, რაღა თქმა უნდა, უფრო სარწმუნოდ ხდიდა მისს დანაშაულობას. საპყრობილეში ივანე პირველად ძალიან დაღონებული იყო; იჯდა მუდამ თავ-ჩაქინდრული, დაღვრემილი და რაღაც ფიქრებში გართული. რაც დრო მიდიოდა, მას უფრო მოუსვენრობა და სიბრაზე ემატებოდა; თითქმის არავის არ ელაპარაკებოდა. გამომძიებელთან ხშირად დაჰყავდათ ის ჩვენების ჩამოსართმევად. ამას მოთმინებიდან გამოჰყავდა ივანე. როდესაც ის უკანასკნელად კიდევ მიიყვანეს გამომძიებელთან, ველარ მოითმინა და მკვახედ უთხრა მას:

— რა ამბავია, რომ აღარ მომასვენეთ? ერთს და იმავეს ათასჯერ მკითხავთ და მაინც აფერი გეშველა თქვენ!

— მე თქვენ გირჩევთ, მოთმინება იქონიოთ და თავ-დაჭერილად მოიქცეთ!—მიუგო გამომძიებელმა.

— თავ-დაჭერილათ, თვარა თავი არ გამაგდებიო აქანაი! რას მიზამ, თუ იცი? შენ ღმერთი გგონია შენი თავი. შენისთანაი ათასი ჩამოთრ.....

— მოწყალეო ხელმწიფევ!—შეჰყვირა მოთმინებისაგან გამოსულმა გამომძიებელმა, ნუ დაივიწყებთ, რომ გამომძიებლის კამერაში ხართ და ვალდებულობა გადევთ ყოველს კითხვაზე დამშვიდებით მომიგოთ პასუხი!

— სრულებით არაფერის ვალდებული არ ვარ ქვეყანაზე! ისეი, თუ მაინდამაინც გინდა, ამ ერთი გზობა კიდო მკითხე, მარა მეტს ველარ გიახლები სწორეთ! რაც გინდებიან, იგი ქენით.

— აქ არის ერთი კაცი,—განაგრძო გამომძიებელმა,—რომელიც უკვე გამოტყდა, რომ თქვენთან ერთად მონაწილეობა მიუღია იმ ბოროტ-მოქმედებაში.

ივანე გაფითრდა.

— მაგისთანაი კაცი ჯერ არ დაბადებულა ქვეყანაზე!—წარმოსთქვა მან დაბნეულად.

— ეხლავე გიჩვენებთ იმ კაცს,—სთქვა გამომძიებელმა და თავის მწერალს რაღაც ანიშნა. ამ უკანასკნელმა მაშინვე მეორე ოთახიდან ერთი ახალგაზდა პატიმარი შემოიყვანა, რომელსაც სამი თოფიანი ჯარის-კაცი შემოჰყვა.

ივანე ამაოდ ცდილობდა გულ-გრილად დახვედროდა მოპირდაპირეს და თავისი აღელვება როგორმე დაეფარა.

— ამ კაცს იცნობთ თქვენ?—დაეკითხა მას გამომძიებელი და ახალ-მოსულზე მიუთითა.

— სულაც ვერა, მისდღემჩი არ მინახავს!

— ჰაი გიდი, ბიჭო!—დაიწყო ახალ-მოსულმა პატიმარმა.—ახლა ველარ მიცნობ და როიცხა მგზანიდი, შეიტყვე შინ როის იქნება და რომელ ოთახში სძინავსო, მაშვინ ხომ კარგად იცნობდი გოგია ზა—ძეს. ვინ დეიწყო უწინ მაი საქმე, ვინ მუუყარა ბიჭებს თავი, ვინ დალუპა ამდენი კაცი? შენ არ იყა-

ვი რომ ჩიოდი, მაგას ვერაფერი კაცი ვერ შეგვიტყობს, მაინც ფირალს დააბრალებენო? ფულები ყვალაზე მეტი შენ ჩეიჩხრიალე ჯიბეში და ახლა მე დევიკარგო და შენ აქანაი ბძანდებოდე? ველარ მოგართვი სწორეთ!

ივანე სულ აირია.

— ჩემთან კიდო გაქ თქვენ რამე საქმე?—დაეკითხა ის გამომძიებელს.

— რას იტყვით ამაზე?

— მაი ყაძახი... გალახული მყავს მე... სხვაი რომ ვეფერი მაწყინა, ახლა ამით უნდა გადამიხადოს... მარა... მაგას არ შერჩება მაი...—ნაწყვეტ-ნაწყვეტად წარმოსთქვა ბრაზ-მორეულმა ივანემ და მრისხანედ გადახედა თავის მოპირდაპირეს.

გამომძიებელმა ჯარის-კაცთ ანიშნა და ივანე ისევ საპყრობილეში წაიყვანეს.

ლალიან

(შემდეგი იქნება)

ეროვნული ბიბლიოთეკა

უნუგეშო ყოფნა

ია, ბნელს ხევში მოსულსა,
დიდი ჭანდრები ჰფარავდა,
ეწადა დიდ ხანს სიცოცხლე
წადილს აღარა ჰმალავდა:

ინაბებოდა, ჰკრთებოდა,
მზის სხივს ელოდა მაღლითა;
შეჰფოფინებდა სამყაროს
გაშტერებულის თვალითა.
მზის სხივი აკლდა, ელოდა,
მზე აღარ ამოდიოდა;
ჩიქილად მისი სხივები
თავზე არ ეფინებოდა.
ამოიკვნესა ჩაგრულმა,
გულ-მოკლულს ეტირნებოდა.
მზე ველარ აწვდენს სხივებსა
ბნელის ჯურღმულის წყვდიადსა,
ვერ უმთელებდა წყლულს გულსა
ფერ-გასხუნებულს იასა.

ია სჭკნებოდა, კვდებოდა,
მიწასვე ებარებოდა;
გაღმა კი ყვავილთა გუნდი
სამოთხეს ედარებოდა.
მზე უხვად ნათელსა ჰფენდა,
ჯავრი არ ეკარებოდა.

იას სიკვდილი ამ დროსა
მით უფრო ეწყინებოდა:
ჭკვიანს, რომ სხვანი დახიანებენ,
მას მაწყა ეფხებოდა.

გაჟა-ფშაველა

ვარიპანიძიანთ ნინო

მოთხრობა საქართველოს ცხოვრებიდან

ერნსტ ლეისტისა

თარგმანი გერმანულიდან

XII*)

მეორე დილას ლევანი მარდად წამოდგა ლოგინიდან, რადგან გუშინდელი ფიქრები აღარ აწუხებდა. ჯერ ვენახი დაათვალიერა და მერე სათიბზედ გავიდა, რომ ენახა, თივა გამხმარიყო, თუ ჯერ არა. წრეულს ბალახი ჩინებული მოვიდა და უხაროდა, საკვები იმდენი მექნება, რომ საქონელს რამდენსამე თავს მოვუმატებო. სიმინდის ნათესებსაც არა უჭირდა-რა და კაი მოსავალს ჰპირდებოდა პატრონს. ეს ლევანმა შორიდანვე შეამჩნია და რა დაინახა, რომ მოურავი სიმინდებიდან შინა ბრუნდებოდა, მისაგებებლად წავიდა. ყოველთვის ესიამოვნებოდა, როცა მოურავი კაი მოსავლის იმედს არ უქარწყლებდა და ეხლაც ამ საგნის შესახებ გამამხნევებელ სიტყვას ელოდა. გზაში მხოლოდ თავის სიმინდებზედ და თივებზედა ჰფიქრობდა და როცა ისე მიუახლოვდა, რომ სახეში ჩახედა, მაშინ კი რაღაც შიშის მზგავსი უკმაყოფილება იგრძნო. მაინც ტკბილად მიეგება და რამდენიმე სიტყვის შემდეგ კვლავ გამხიარულდა. ისიც ვერ შეამჩნია, რომ დღეს მოურავი კვლავინდელზე უფრო ჩაფიქრებული, შემკრთალი იყო, ნაკლებს

*) „მოამბე“ № III.

ლაპარაკობდა და ჩვეულებისამებრ ბატონის კითხვაზედ ვრცელს და დალაგებულს პასუხებს არ იძლეოდა. ლევანს უცებ, მოულოდნელად უნდა შეეტყო იმისთანა ამბავი, რამაც მთელი იმისი არსება შეარყია და შეეტყო მაშინ, როცა ნინოზე, ან გარელზე სრულიადაც არა ჰფიქრობდა. სათიბიდან რომ გამოვიდნენ და მათი ლაპარაკი პატარა ხანს შეწყდა, მოურავი უცებ მიუახლოვდა და შეკრთომით მოახსენა.

— წუხელის გარელი ჩვენს ხილის ბაღში იყო. მე დავინახე, რომ თქვენი მეუღლეც სწორედ იმ დროს იქ გაეშურა და მხოლოდ ნახევარ საათს უკან დაბრუნდა. მოვალე ვარ და იმიტომ გატყობინებთ, გაგაფრთხილოთ.

ლევანს ამ ამბის გაგონებაზედ კინაღამ მუხლები ჩაეკეცა. მთლად გაფითრებულმა სახე მოარიდა, რადგან ყოველმა ძარღვმა თრთოლა დაუწყო და საშინელი მღელვარება ვეღარ დაიცხრო. რამდენიმე წამი ჩუმად მიდიოდა მოურავის გვერდით, თითქო არაფერი გაეგონა, ან გაგებულის მნიშვნელობას ვერ მიმხვდარიყო. უცბად მრისხანება მოაწვა გულზედ იმ კაცისადმი, რომელმაც გაბედა, ამისთანა ამბავი შეატყობინა და ერთის სიტყვით ბედნიერება მოუსპო, სიცოცხლე გაუნადგურა.

— „სტყუი!“ — უნდოდა ეთქვა, მაგრამ იცოდა, რომ არა სტყუოდა, რომ ის ძველი, ერთგული მეგობარი იყო იმისი, როგორც ოცი წლის განმავლობაში იმის მამისა ყოფილიყო.

ბოლოს გაჩერდა ერთ ადგილას, სიარულის ღონე აღარა ჰქონდა.

— ჩემო ერთგულო გიორგი, — უთხრა მან მოურავს ათრთოლებულის ხმით, — შენმა ნაამბობმა, მართალია, ენით უთქმელს ტანჯვაში ჩამაგდო, მაგრამ მაინც გმადლობ, რომ არ დამიმალე. ერთხელაც იქნებოდა ხომ უნდა შემეტყო და რაც ადრე შევიტყობდი, ის უმჯობესია.

კანკალით ჩამოჯდა ლევან თივის ბულულზედ და სახეზედ ხელები მიიფარა.

— ვარამს ნუ გაუტყდებით, ბატონო, — ანუგეშებდა მოურავი, — ჯერ ყოველისფერი ნამდვილად შეიტყეთ, იქნება ისე სამწუხარო არა იყოს-რა.

— ნამდვილად შევიტყო! თითქო, რაც მითხრა, სინამდვილეს მოკლებული იყოს! — თავ-ჩაღუნული ჰფიქრობდა ლევან.

პასუხი მოურავისათვის არაფერი მიუცია და იმან რომ ნახა, საჭირო აღარა ვარო, მარტო დასტოვა და მუშებთან წავიდა.

— ოჰ, ღმერთო, რა სირცხვილი ვჭამე ამ კაცის წინაშე! — ბუტბუტებდა ყმაწვილი კაცი, მოურავი რომ ახლო ველარ დაინახა. — ასე მოტყუება თავზედ ლაფის გადასხმაა სწორედ! მერე იმისთანა სალახანას უნდა გაემარჯვნა ჩემზედ! არა, არა, ეს ქალის საქმეა, ყველაფერი ქალის ბრალია!

მწარე ნაღველმა აიტაცა მთლად მისი არსება; უნდოდა წამომხტარიყო, მისულიყო შინ, ყველაფერი ეთქვა ნინოსთვის და გაეგდო.

წამოდგა კიდეც და შინისკენ გაემართა, მაგრამ ისევ გაჩერდა და მოურავის სიტყვებს დაუკვირდა.

— ჰო, უნდა ნამდვილად შევიტყო, — წარმოსთქვა თითქმის ხმა-მაღლა, — უნდა ჩემის თვალითვე მასთან მიმავალი ვნახო.

მაგრამ ჯაშუშობა ეზიზღებოდა და დიდ ხანს იბრძოლა თავის ხასიათთან, ვიდრე ამას გადასწყვეტდა. მოუთმენლობა ისე სტანჯავდა, რომ თითქმის სურდა დღესვე მისცემოდა შემთხვევა და ღალატი თავის თვალითვე განეცადა, რადგან ის უფრო გულს უკლავდა, ერთი ან ორი დღე გამოურკვეველ ყოფაში დარჩენილიყო, ვიდრე თვით ნინოს დაკარგვა. გრძნობდა, რომ ნინო მას აღარ ეკუთვნოდა, რომ მათ შორის გარდუვალი ნაპრალი დაიდო სამზღვრად.

უცბად შესდგა და უკან დაბრუნდა. დღეს შეუძლებელი იყო მისთვის ნინოს სჩვენებოდა, იმის სახეში ჩაეხედა.

— არა, ეხლა იმის შეხედვას ვერ ავიტან! — გაიფიქრა მან და გადასწყვიტა საღამომდე შინ არ დაბრუნებულიყო.

ჯერ უნდოდა სადილი იქვე მინდორში მიეტანინებინა, მაგრამ იმისიც შეეშინდა, ასე უმიზეზოდ გარედ ყოფნა გაუკვირდებათო და ამიტომ ცხენი მოაყვანინა და ერთ მეზობელთან გაემგზავრა.

იმის აზრით, ეს ყველასა სჯობდა. მოურავს უბრძანა—დედა-ჩემს შეატყობინე, ახლო სოფელში საქმე გამიჩნდა და მხოლოდ საღამოთი დავბრუნდებიო.

ლევან გაემგზავრა თავის კარგ მეგობარ რაფაელ მეგონიასთან, რომელსაც ძალიან გაუკვირდა იმისი ასე ადრე მისვლა.

— მინდა ახლა მთაში ავიდე, ჩემი ცხვრების ფარები დავათვალიერო,—სთქვა მან, როცა თავის მეგობარს განცვიფრება შეამჩნია.

ცხვრის დათვალიერება სრულებით ფიქრად არა ჰქონია, უცბად მოუვიდა თავში, მაგრამ რაკი სთქვა, უნდა შეესრულებინა კიდეც და ერთის საათის შემდეგ, დასაუზმებელი გზას დაადგა. იქვე სოფელთან იწყებოდა მშვენიერი წიფლის ტყე, რომელიც ვინ იცის რამდენჯერ გაევლო ლევანს მხიარულად მხარზედ თოფ-გადაგდებულს. ეს პირველად მოხდა, რომ აქ თავის სულის ტანჯვის დასამალავად წამოსულიყო და დღეს ბუნების მშვენიერება უწინდელსავით აღარ მოქმედობდა მასზედ, ველარც კი ამჩნევდა. ეხლა ის ვერა ჰხედავდა ვერც მისს გარშემო ახოვანად ამართულს მცენარეობას, ვერც შორს გადაშლილს დიდებულს ბუნების სურათს. თითქო მთელს ქვეყანას სქელი პირბადე გადაეფარა და მისი გახელილი თვალები ჰხედავდნენ მხოლოდ ცვალებადს სურათებს, მისს აღელვებულ გონებისაგან შექმნილს და წარმოდგენილს.

ორი საათის ნელი სიარულის შემდეგ მიუახლოვდა იმ ალაგს, სადაც იმისი ფარები იდგნენ საძოვრად, მაგრამ უცბად დაზარდა იქ მისვლა, ჩამოხდა ცხენიდან და გაშლილ ალაგას ერთ მუხის ქვეშ წამოწვა, საიდანაც მთელი ყვირილას ხეობა მოსჩანდა. ჩინებული დასასვენებელი ადგილი იყო: გარშემო ხასხასი მწვანე გადაჰკვროდა მიწას და ყველაფერი გაზაფხულის პირველ დღეებსავით ყვავოდა, მუხის ხის ახლო წყარო ჩამოჩუხჩუხებდა; ცოტა იქით მწვანე საძოვარი მინდვრები გადაფენილიყო, რომელთ უკან რაჭის შიშველი მთები შავ დევებსავით ამართულიყვნენ; წინ კი, ღრმად ხეობაში მოსჩანდა იმის

საყვარელი სოფელი. ყოველი კლდე, ყოველი ხე, ყოველი ბუჩქი ბზეზედ საამოდ ბრწყინავდა.

მხოლოდ აქ, ამ განმარტოებულ მაღალ ადგილს აეხილა თვალები, მხოლოდ აქ განიცადა ბუნების მშვენიერება. აიხედა მაღლა და რა დაინახა მოლიმარი ცა, გულში თითქო მხიარულების შუქი ჩასწვდა, თითქო რაღაც ნუგეში იგრძნო. დღემდის სიცოცხლეც ისე ულიმოდა, როგორც ეს ცა და ეხლა კი მისი არსება მწყვდიადმა მოიცვა. ტკივილისაგან ამოიოხრა და ხელახლავ შავმა ფიქრებმა დაუწყეს გულის ქენჯნა. ათჯერ მეტად აუშფოთდა გული და ათჯერ მეტად სცადა მისი დამშვიდება იმ ნუგეშით, რომ ჯერ კიდევ განწირულებას არ უნდა მივეცე, იქნება ცხოვრებას ჩემთვის სიხარული რამ კიდევ შეენახოსო.

— გამხნევდი!—გამოეხმაურა თავის თავსვე, ნელნელა შემოიკრიფა მთელი ძალ-ღონე, წამოდგა, შეჯდა ცხენზე და წავიდა თავის ცხვრის ფარებისკენ.

რამდენიმე კვირა ცხვარში არა ყოფილიყო და ამიტომ ერთი-ორი საათის სამყოფი საქმე იშოვა იქ. შემდეგ ჩამოჯდა ერთ ქოხის წინ და მეცხვარეებისაგან ხელად მომზადებულს სადილს შეექცა. თან აამბობინა სხვა-და-სხვა შემთხვევა ამ მიყრუებულ ადგილს მომხდარი და რაც უფრო ყურს უგდებდა მათ ლაპარაკს, მით უფრო დამშვიდება იგრძნო.

ეს ხალხი უბრალო მხიარული ხალხი იყო, თავის თავის კმაყოფილი და ვნებათ-ღელვას მოკლებული; ცხოვრებას ბევრს არასა სთხოვდნენ და ყოველგვარ უბედობას უდრტვინველად იტანდნენ.

„რაც კაცს უწერია, იმის შეცვლა არ შეიძლება“, ჰფიქრობდნენ ისინი როგორც ნამდვილი ფატალისტები. ყველასა სწამდა ბედის-წერის უხილავი ძალა, რომელსაც კაცი წინ ვერ დაუდგებოდა.

ლევან, რასაკვირველია, შორს იყო ამ უბრალო მწყემსების შეხედულებასთან, მაგრამ მაინც იმათ ლაპარაკში ნუგეში

ჰპოვა და როცა საღამო ჟამს გამოეთხოვა, გადაწყვეტილი ჰქონდა, მხნედ ყოფილიყო და განწირულებას არ მისცემოდა.

— თუ მართლა მღალატობს, გავეყრები და ახალ ცხოვრებას შევუდგები,—ჰფიქრობდა თავისთვის.—ჩემი ტანჯვა მას არ უნდა გავაგებინო და მეტადრე არ უნდა გავაგებინო იმის საყვარელს.

ის ყოველგვარ ცუდ ამბისათვის მომზადებული იყო, როცა ბინდისას სოფლის განაპირად მდებარე ვენახებს მიუახლოვდა; წინადვე გრძნობდა, რომ დღეს კიდევ უარესი მეხი მოელოდა, მაგრამ არ უშინდებოდა და პირიქით თითქო სწყუროდა, მალე გამოეცადა ყოველისფერი, მალე წინ წაესწრო ფეხდა-ფეხ ადევნებულ უბედურებისათვის.

შინ რომ დაბრუნდა, დედა მარტო დერეფანში მჯდომარე ნახა და ქეთევან კი ზალაში ფორტეპიანოს უკრავდა. ნინო იქ არ იყო და არც იკითხა; მისვლის უმალვე ხილის ბაღში წავიდა. კი არ მიდიოდა, მირბოდა. რადგან ყოველივე მისი წინად განზრახული უცებ გაჰქრა, თავი ვეღარ შეემაგრა და მთელი ტანი ისე უკანკალებდა, რომ რამდენჯერმე წაბორძიკდა. ბაღი დიდი იყო და არ იცოდა, სად უნდა მოეძებნა, მაგრამ თითქო მიხვედრილობამ უწინამძღვრაო, მალე ჯეროვანს ადგილს მიაგნო.

დიაღ, ნინო გარელთან იყო, თავის თვალით დაინახა ისინი ლევანმა, თავის ყურით გაიგონა მათი დაბალი ლაპარაკი. პირველ ხანში, თითქო მარწუხები ჩაუჭირესო, გულის გასკდომასა ლამოდა, მაგრამ თან და თან ცოტა მოსულიერდა. ეს მაინც იყო, რომ თავის მდგომარეობა გაითვალისწინა, ეჭვს ადგილი აღარა ჰქონდა, ნაღალატევი იყო და უნდა ახალ ცხოვრებისათვის სამზადისს შესდგომოდა. ნელა დაბრუნდა სახლისაკენ, იქვე ახლო გაჩერდა და ელოდა ნინოს, რომ თავის გადაწყვეტილება შეეტყობინა.

ლევან შურის-ძიების სურვილს კი არა გრძნობდა, არამედ ბოროტ სიხარულს, სიამაყეს, რაკი იმდენი ძალა კიდევ შერჩა, რომ ცოლი ზიზღით გაეგდო და თავისი ენით უთქმე-

ლი ტანჯვა მისთვის არ განემხილა. ჯერ კიდევ კარგად მოფიქრება ვერ მოესწრო, თუ როგორ უნდა მოქცეულიყო, რომ ნინო უკან დაბრუნდა და რაკი ლევან ვერ შეამჩნია, შინისკენ გაემართა. ათრთოლებული, თითქმის ბარბაცით ლევან ქალს წინ გადაეღობა.

— ამ საათიდან შენ ჩემი ცოლი აღარა ხარ! ხვალვე ჩემს სახლს უნდა გაშორდე.—წარმოსთქვა მან მტკიცედ, ზუმცა ხმა ოდნავ უკანკალებდა.

ნინო შეშინებული შეკრთა, ჰკუა-შეშლილსავით შეჰხედა ლევანს და ქვითინით დაეშვა ერთს იქვე მდგომ სკამზედ. ერთი სიტყვაც არ გამოსულა იმის პირიდან: თვალ-და-თვალ სიცრუეს ვერ გაბედავდა და შენდობის თხოვნასაც ვერ მოახერხებდა. გრძნობდა, რომ არას გზით არ აპატივებდა, თხოვნა და ვედრება ამაოდ ჩაუვლიდა და ისევ სიჩუმე არჩია. იმაყად და მტკიცე ნაბიჯით ლევანმა გვერდზედ აუარა და როცა შინ ავიდა, ქალს ცრემლები ღვარად წასკდა. ქმრისაგან ზიზღით მოქცევა ლახვარსავით დაესვა გულში, იმის სიმტკიცემ მთლად შიშის ზარი დასცა და თითქო გრძელის, ბოროტის სიზმრიდან გამოარკვია. ერთი საწყენი სიტყვაც არ უთქვამს, ხმაც არ აუმაღლებია. ასეთი სიმშვიდე და თავაზის მზგავსი რიდი ნინოს სინიდისს ჩასწვდა; გული გაუმწარდა და ის უკმაყოფილება, რომელსაც ეს უკანასკნელი დღეები გარელისადმი გრძნობდა, უეცრად მრისხანებად შეეცვალა. დღესაც მხოლოდ იმიტომ წასულიყო გარელთან, რომ ის დამუქრებოდა, თუ არ მოხვალ, სამუდამოდ გაგეყრებიო. გარელის სიყვარული აღარა სჯეროდა და თუ სრულიად არ იშორებდა თავიდან, ეს მხოლოდ სისუსტით მოსდიოდა. ჯერ კიდევ კარგად გონებაზედ არ იყო მოსული, რომ ქეთევანმა მოირბინა მასთან; ყელზე შემოეხვია და დაუწყო ხვეწნა, წადი ლევანსა სთხოვე გაპატივოსო.

— და გგონია მერე მაპატიებს?—დაეკითხა ნინო გამწარებით.—ის ამას არ იზამს, მე ვიცნობ იმის მტკიცე ხასიათს.

პატარა ხანს უკან მაინც წამოდგა და ქეთევანს სასადილო ოთახში გაჰყვა, სადაც ლევან წინ და უკან გაჩქარებუ-

ლი დადიოდა. დედაც იქ იყო, ლევანს იმისთვისაც ყველაფერი შეეტყობინა და თან ეთხოვნა, ნურაფერს ნუ უსაყვედურებო: მე ჩემი უკანასკნელი სიტყვა ვუთხარ და რა საკადრისი იქნება, ამას კიდევ ზედ საყვედურები და კიცხვა-კრულვა დავაყოლოთო.

ლევანის დედამ რომ ნინო დაინახა, მაშინვე გავიდა, რომ არ დასწრებოდა იმისთანა ამბავს, რომელსაც გულ-ცივად, თავშემაგრებით ვერ დაუხვდებოდა.

— ლევან, ნუ გამწირავ, ნუ შემარცხვენ საქვეყნოდ! — შეევედრა ნინო შორი-ახლო მის წინ გაჩერებული. — ნუ მიმიყვან სასოწარკვეთილებმდე. სიცრუეს ვერ გეტყვი, შემცოდე ვარ, ბუნდი გადამეკრა თვალებზედ, გონება დავკარგე და ჩემი თავა მევე ველარ ვიცან. მაპატივე და სიტყვას გაძლევ, შენს სულგრძელობას განუწყვეტელის ერთგულებით ვუმაგიერო და სიკვდილამდე შენი მორჩილი ვიყო.

— ხვალ დილით უნდა წახვიდე ჩემის სახლიდან! — წარმოსთქვა მან ხმა-მაღლა, ისე რომ ნინოსთვის არ შეუხედავს.

— ღვთის გულისთვის, აგრე მკაცრად ნუ მექცევი! — ქვითინით წარმოსთქვა ნინომ. — მომეც ნება აქ დარჩენისა და შენ თითონ დარწმუნდები, რომ პატიოსანი გული მაქვს და შენს გაბედნიერებას კიდევ შევიძლებ. ლევან, ჩემო ძვირფასო ლევან! ერწმუნე ჩემს სიტყვებს და მაპატივე.

— შენ ჩემი საუკეთესო გრძნობა მომიწამლე და განა მოტევებაზედ ლაპარაკი-ღა შეიძლება! — მიუგო ქმარმა. — შენგანვე შენის ნებით, ძალა-დაუტანებლივ აგებული საკურთხეველი ჩემის ბედნიერებისა ავაზაკებრივ ძირს დაეც, გამინადგურე. წადი და ეხლა სხვა გააბედნიერე! მე ველარ გამაბრიყვებ. ეს ჩემი უკანასკნელი სიტყვაა!

ეს რომ სთქვა, გარედ გავიდა და ხმა-მაღლა უბრძანა მოურავს, ისე რომ ნინოსაც გაეგო, ხვალ დილით ეტლი მზად იყოსო.

გაქვავებულსავით რამდენიმე ხანი ნინო გაშტერებით იყურებოდა, მერე წამოდგა და საწოლს ოთახში გავიდა. იმედი

ალარა ჰქონდა ქმრის გარდაწყვეტილება მოეშლევინა და ამიტომ პირველად წარმოიდგინა ის მდგომარეობა, რასაც თავიდან ველარ მოიშორებდა. შიშის ზარმა აიტანა, როცა თავის პაპაზედ გაიფიქრა და გულში სთქვა, იქნება ამ უბედურებას ველარც კი გაუძლოსო. მამისათვის არა სწუხდა: იცოდა, რომ მას ვერც მწუხარება და ვერც სიხარული ღრმად გულში ვერ ჩასწვდებოდა, მაგრამ პაპას კი ეს ამბავი მეტად შეაწუხებდა, მთლად გაანადგურებდა. მას თავის დიდ ნათესაობაში ისე ნაზად არავინ უყვარდა, როგორც ნინო; ეს იყო თითქმის ერთადერთი სიხარული იმის მოხუცებულობისათვის და ეხლა უნდა წამდგარიყო ნინო ამ მოხუცებულის წინაშე და ეთქვა,—იმ კაცმა, რომელსაც შენ ყველაზედ მეტად პატივსა სცემ და აფასებ, მე გამომაგდოო! არა, ეს მეტის-მეტი იყო! მაგრამ ხომ უნდა მოშორებოდა აქაურობას, აქ ხომ ველარ დარჩებოდა. ამ უმწეო ყოფაში ისიც კი გადასწყვიტა, ტფილისს, თავის ძალუასთან წასულიყო, მაგრამ იფიქრა, ასე შორს წასვლა სამუდამოდ განმაშორებს ლევანთან და შერიგება შეუძლებელი იქნებაო. მერე აზრად მოუვიდა გონელებთან წასვლა და ამ განზრახვამ თითქმის სრულიად დაამშვიდა. თითქო იმედმა ამოუშუქა, რაკი წარმოიდგინა, რომ მოხუცი ვასილ გონელი ამ უბედურ ყოფაში არ დამტოვებს და ყოველსავე ღონეს იღონებს ლევანს რისხვა გაუქარწყლოს და შემარიგოსო. ბევრს ელოდა ამ კაცისაგან და ამ იმედმა და ნდობამ მის მეგობრობისადმი თითქმის ის სირცხვილიც დაავიწყა, რომელიც ხვალ უნდა ეგრძნო, როცა მასთან მივიდოდა და თავის შეცოდებას გაუმჟღავნებდა.

ამ მოფიქრების შემდეგ ლოგინში ჩაწვა, მაგრამ მთელი ღამე თვალი არ დაუხუჭავს. თუმცა განწირულებას არ მისცემია და მხნედ იტანდა ამ უბედურებას, მაინც მის გულში გაღვიძებული დარდი და მწუხარება მოსვენებას არ აძლევდა. ლევან მეტის-მეტად ეცოდებოდა: გული დაუკოდა, სიცოცხლე მოუწამლა და მას კი რა დაეშავებინა გულწრფელი მეგობრობისა და განუზომელის სიყვარულის მეტი. და ამ პატიოსანს, კეთილ-

შობილს კაცს მოუსპო ყოველივე ბედნიერება და მიანიჭა სხვას, რომელთანაც ვნებათ-ღელვა აკავშირებდა და რომელიც მხოლოდ სტკბებოდა მასთან და იოტის ოდენს სიყვარულსაც არა გრძნობდა. რამდენიმე დღის წინად მართლაც სრულიად დარწმუნდა, რომ გარელის ლტოლვილება მისდამი მხოლოდ გარყვნილების ნაყოფი იყო; მისმა მკვახე ქცევამ იმის გამო, რომ ქალი ყოველს თავხედურს მოთხოვნილებას არ ასრულებდა, ნინო მეტის-მეტად შეაძრწუნა, მაგრამ იმდენად სუსტი იყო, რომ სრულიად თავიდან მოშორება ვერ შესძლო. ჯერ კიდევ მისს ოცნებას ბოლო არ მოჰღებოდა, ეხლა კი გამოეხიზლდა, მოიძაგა გარელი და ზიზღით ათრთოლდა, რაკი იფიქრა, ან ერთ დღეს როგორ მიყვარდა ის კაცი, ვინც ჩემს ნაზ გრძნობას ფეხით მითელავდა, არავითარი კეთილშობილება არ გააჩნდა და რომელსაც ყველანი უპატიოსნო კაცად იცნობენო. დიაღ, ნინო ეხლა სრულიად გამოეხიზლებული იყო, ყველაფერს კარგად ჰხედავდა და ვერასფერი თვალებს ვეღარ აუბამდა.

დილაზედ მისუსტებული და ტანში მოშლილი წამოდგა და ზოგიერთი ტანისამოსი ერთად შეჰკრა. მხოლოდ იმის წაღება დააპირა, რაც ხელად საჭირო იყო, დანარჩენს ქეთევან გამომიგზავნისო. მაგრამ ეს უფრო იმიტომ მოსდიოდა, იმედი ჰქონდა, იქნება საქმე იქამდე არ მივიდეს და მალე უკანვე დავბრუნდეო.

დღეს კი წასვლა ეშურებოდა და მზის ამოსვლის უმალვე მეეტლეს დააძახებინა და შებმა უბრძანა. მეტის-მეტი თავის დამცირება იქნებოდა, ლევანს რომ ეკითხა, მზადა ხარ, თუ არაო. უნდა ამას დაესწრო, მაგრამ როცა ეტლი სახლის წინ მოიტანეს, ისე შეკრთა და შეშინდა, რომ კინაღამ გულს შემოეყარა. ქეთევანიც მოვიდა, თვალებში ცრემლი მორეოდა და რა დაინახა, ნინო ამ რამდენსამე საათში როგორ გამოცვლილიყო, მდუღარება გადმოაბნია.

პატარა ხანს ჩუმად იდგნენ; მერე ნინომ ქეთევანს ხელი გამოართვა და ათრთოლებულის ხმით უთხრა:

— ოჰ, ნეტა იცოდე, როგორ ვიტანჯები, რომ ასეთი საქმე დავმართე! ასე უთხარ, მე მას უწინდელზედ მეტად პატივსა ვცემ და ჩემს დღეში იმისი მადლობელი ვიქნები. მე ავადმყოფი ვიყავ, ეხლა მოვრჩი და თუ მაპატივებს, მუდამ ჟამს იმისთვის ვილოცავ, სულის ამოსვლამდე მეყვარება. შენცა გთხოვ, ქეთევან, ჩემზედ ცუდს ნუ იფიქრებ. მე დაცემული დედაკაცი არა ვარ, არა ვარ ისე ჩაფლული უწმინდურებაში, როგორც იქნება ლევანსა ჰგონია. მე სუსტი ვიყავ, მაგრამ სინიდისი ყოველთვის ფხიზლადა მქონდა და უარესის დაცემისაგან მიხსნიდა.

არც ლევან და არც იმის დედა გასაცილებლად არ გამოსულან, ქეთევანმა კი ეტლამდე ჩააცილა და მწუხარედ დაუწყო ყურება, ვიდრე თვალიდან არ მოეფარა.

XIII

— რა მოგსვლია, შვილო, რა დაგმართნია, რომ აგრე გაფითრებულხარ?!— შესძახა მოხუცმა გარელმა, ნინო რომ იმის სახლის წინ ეტლიდან ჩამომხტარი დაინახა.

ნინომ ხმა ვერ ამოიღო, აკანკალებული გულზედ მიეყრდნო და ოთახისკენ ანიშნა წასვლა.

— არაფერი, არაფერი!— ამოიკვნესა მან, შინ რომ შევიდნენ და დაეშვა სკამზედ.

სული უგუბდებოდა და რამდენიმე ხანი ლოდინი დასჭირდა, ვიდრე სიტყვის თქმას მოახერხებდა. მასუკან უამბო ყოველისფერი ისე, როგორც მოხდა, თავის ბრალის შეუმცირებლად და შეეეედრა, მიშველე რამე, დასაღუპად ნუ გამომიმეტებო.

მოხუცს ნაცრის ფერი დაედო ნინოს ამბის მოსმენაზედ, შუბლი დაენაოჭა, მაგრამ პირიდან ერთი საკიცხავი სიტყვაც არ ამოსვლია. როცა ქალმა თავის ამბავი დაასრულა და ყოველისფერი აღიარა, მოხუცს ლოყაზედ ცრემლი ჩამოუგორდა,

გამოართვა ხელი ნინოს და უთხრა:—უნდა გაპატიოს, შვილო, რადგან შენს ცოდვაზედ ეგ სინანული უფრო ძლიერია!

გონელის ცოლიც მეტად ლმობიერად მოექცა ნინოს, არ შეიმჩნია გულმოსულობა და ურჩია თავის ქმარს, დღესვე ლევანთან წასულიყო, დაემშვიდებინა და მისი გარდაწყვეტილება შეეცვლევინა. ქმარიც მაშინვე დაეთანხმა, თითქმის თავის მოვალეობად ჩასთვალა, ასე მოქცეულიყო და ისე ჰქონდა გული დარწმუნებული. კეთილად დააბოლოებდა საქმეს, რომ ისიც კი არ იფიქრა—რა ექმნა, თუ უარი ეთქვა ლევანს. ამ უკანასკნელმა თავაზითა და ზრდილობიანად მიიღო, მაგრამ თავის გარდაწყვეტილებაზე მტკიცედ იდგა და გამოუცხადა, შერიგებაზედ ლაპარაკიც კი შეუძლებელიაო.

— იმან გასწყვიტა და არა მე ის კავშირი, რომელიც ჩვენ გვაერთებდა,—უთხრა ლევანმა.—მე მომისპო ბედნიერება, სულის სიმშვიდე და მევე უნდა ხელი გავუწოდო და ჩემს სახლში მივიღო? არა, ის ხელი ჩემს ხელს ვეღარ შეეხება, რომელმაც მე უარ-მყო. მე იმდენი ღონე მაქვს კიდევ, ეს უბედურება ავიტანო და იმის სინანულიც კი არ არყევს ჩემს გარდაწყვეტილებას. ან რაც მოხდა, იმას სინანული რას უშველის? ვთქვათ სინიდისი დაუმშვიდოს, იმის შეცოდებას ხომ ვერ გააუქმებს. ჩემი სიყვარული, ჩემი ნდობა უწყალოდ ფეხით გასთელა, ჩემი დაულალავი ცდა, რომ ის გამებედნიერებინა, სასაცილოდ აიგდო, და მე კიდევ უნდა იმის გვერდით ვიცხოვრო?! უნდა შევწირო ჩემი ღირსება და დავიხსნა სირცხვილისაგან ის, ვინც არ დამზოგა და ქვეყანაში თავი მომჭრა?! არა და არას დროს, ეს ყოვლად შეუძლებელია!

ბევრს ეცადა გონელი, მაგრამ ლევანთან ვერას გახდა და შინ საქმის გაურიგებლად დაბრუნდა. მეორე დღეს დილა ადრიან მოხუც ვარიპანიძესთან გასწია, რადგან ეშინოდა ვაი თუ ჩემზედ წინად ვინმემ ყოველისფერი დაწვრილებით გაუფრთხილებლად უამბოს და შესაძლოა ესეთმა ამბავმა იმის ხანში მყოფი კაცი თანაც გადიტანოსო. ბარულში როცა მივიდა, მოხუ-

ცი მინდორში იყო და შინ მარტო ვახტანგ დახვდა, რომელსაც ყოველისფერი დაუმალავად აცნობა.

ვახტანგს შეწუხება არც კი დასტყობია; მხოლოდ გარეული გამოლანძღა და ისიც დაუმატა, დიდი ხანია ვამჩნევდი, რომ სალახანა უნდა ყოფილიყო და ეხლა მე ვიცი ამ ავკაცობას როგორც გადავუხდიო.

— არა, ლევან როგორ მოტყუვდა? განა თვალები არა ჰქონდა, ვერა ჰხედავდა, რომ ის არამზადა რაღასაც აპირობდა?

ვახტანგ ისე ჭკვიანურად ლაპარაკობდა, რომ ვასილს მწარედ გაეცინა იმის მსჯელობაზედ და კინაღამ ჰკითხა, შენ არ იყავი, რომ გარელს აღარ ეშვებოდი და სახლში გულითად მეგობარსავით მიღებული გყავდაო; მაგრამ თავი შეიმაგრა, არა უსაყვედურნია-რა და მინდორში მოხუცის სანახავად წავიდა. დიდი გასავლელი გზა არა ჰქონდა, მაგრამ მაინც კარგა დრო მოანდომა, რადგან დღეს ღონემ უღალატა და ხშირად დასასვენებლად, სულის მოსაბრუნებლად, უნდა გაჩერებულიყო. დიდი ხანი იყო, რაც ამისთანა უსიამოვნო მინდობილობა არა ჰქონია, არასფერი სანუგეშო წინ არა სჩანდა-რა, მაღლა კი მზე ცაში მხიარულად კაშკაშებდა და გარეშემო ყოველისფერი ამწვანებულიყო, ყოველი სულდგმული სიცოცხლითა სტკბებოდა. კარგადა გრძნობდა, რომ მიტანილი ამბავი იმის მეგობარს სასიკვდილოდ გაუგმირავდა გულს და ამას იქით ორთავე მათთვის დღეები უნდა მწუხარედ გათენებულიყვნენ და მწუხარედვე დაღამებულიყვნენ.

— არა, ყველაფერს ვერ შევატყობინებ,—ბუტბუტებდა თავისთვის გზად მიმავალი და არ კი იცოდა, რა ეთქვა ან როგორ მოქცეულიყო.

ბოლოს ავიდა ერთს გორაკზედ და თავის მეგობარი დაინახა. მოხუცი ვარიპაინიძე ქვაზედ ჩამომჯდარიყო და მეგუთნეებს შესცქეროდა, რომელნიც გუთნის ხარებს მხიარულად დასდევნენ და მაღლა ლურჯ ჰაერში მფრინავ ტოროლებს თითქო სიმღერაში ეჯიბრებოდნენ. რამდენიმე დღის წინად დიდი წვიმა ყოფილიყო და ამისგამო მიწა ჯერ კიდევ სველი

იყო და გადმობრუნებული ბელტები მზეზედ შავადა ბრწყინავდნენ. ოჰ, როგორ სიამოვნებით უყურებდა მოხუცი გუთანს, ხელშეუშლელად მსუქან მიწაში შეჭრილს!

— ჩემო მშვენიერო, ჩემო წმინდავ, ჩემო ნაყოფიერო მიწავ!—ბუტბუტებდა ხშირად თავისთვის და ძალზედ ისუნთქავდა ჰაერს, რადგან ახლად გაჭრილი მიწის სუნი უყვარდა და აგონებდა მრავალს საამოდ გატარებულს ჟამს ნაყოფიერის მუშაობისას, მრავალს სიხარულისა და შრომის წამს, მისს გრძელს ცხოვრებაში გამოვლილს. ყოველ მინდვრის ნაჭერს მისთვის თავისი ისტორია ჰქონდა, ბევრი მოგონება იყო მასში შენახული, თვით ბავშვობასაც კი ბევრი რამ გაახსენებდა ხოლმე. ვინ იცის, რამდენჯერ ყოფილა აქ თავის მამასთან ერთად. რამდენჯერმე სეირნობის დროს აქამდე დედაც გამოჰყოლია, დედა, რომელიც, ვინ იცის რამდენი წელიწადია იქ, სასაფლაოზედ, მყუდრო ძილს მისცემია. განა არ უნდა ჰყვარებოდა ეს ძვირფასი, წმინდა, ნაყოფიერი დედამიწა?

მოხუცი ამ ფიქრებში ისე იყო გართული, რომ ვასილ მხოლოდ მაშინ შეამჩნია, როცა კარგად მიუახლოვდა. გახარებული წამოდგა ზეზე, ღიმილით მიეგება და ჩვეულებისამებრ მეგობრულად მიესალმა.

— აი, ეგ, კარგად გიქნია, ჩემო ძმაო!—ამ მშვენიერ დილით ერთმანეთის ნახვა სტუმარსაც ახარებს და მასპინძელსაც.

— დროა, თუ არაო?—გაიფიქრა ვასილმა და მაშინვე დააპირა თქმა, რომ ლოდივით გულზედ დაწოლილი საიდუმლო გაემჟღავნა, მაგრამ დაწყება ვერ მოახერხა.

თავის თავს ძალაც დაატანა, მხიარულად სჩვენებოდა, მაგრამ ამან უფრო გააძნელა იმის საქმე, რადგან იმის მეგობარიც თან და თან უფრო გამხიარულდა და საშინელება იქნებოდა ეს მხიარულება უცებ მოეწამლა ვისმე და სასოწარკვეთილებაში ჩაეგდო. მთელი ერთი საათი ისხდნენ ქვაზედ და ბაასობდნენ და მხოლოდ როცა ჩამოცხა, წამოდგნენ და ნელის ნაბიჯით შინისკენ გაემართნენ. ვასილმა ვეღარ მოახერხა

თავის მოუთმენლობასთან ბრძოლა და გადასწყვიტა ეთქვა, ვიდრე მარტო იყვნენ და ყურს არავინ უგდებდა.

— ძმაო გრიგოლ,—დაიწყო ვასილმა და მხარზე ხელი დაადო,—მე იმის შესატყობინებლად მოვედი, რომ ლევანს და ნინოს უსიამოვნება მოსვლიათ ერთმანეთში: საქმე სალაპარაკოდ არა ღირს, ცოლქმრობაში ვინ იცის რამდენი ამისთანა ამბავი მოხდება და არც კი გაგაგებინებდი, სწორე გითხრა, გუშინ რომ ნინო ჩვენსა არ მოსულიყო. ლევანზედ გაჯავრებულია და ამბობს, სანამ თვითონ წასაყვანად არ მოვა, შინ აღარ დავბრუნდებიო.

ვარიპანიძემ თვალები გაოცებით დააშტერა თავის მეგობარს და გაქვავებულსავით ყურს უგდებდა. ბოლოს მოუთმენელად ჰკითხა;

— რა იყო მერე მიზეზი იმათის უსიამოვნებისა?

— სრულიად უბრალო. ლევან ცოტა ეჭვიანი შეიქნა ამ ბოლოს დროს. გუშინ-წინ საღამოს გარელზედ ჩამოეგდო ნინოსთან ლაპარაკი და რაკი ნინო წამოსარჩლებოდა, ლევანს ეჭვი შეეტანა. ამ გარემოებას ისე უსიამოვნოდ გაეხადა ნინო, რომ გუშინ ვითომ ჩვენს სანახავად წამოსულიყო და უკან დაბრუნებას აღარ აპირობს, სანამ ლევან თვითონ არ მოვა ჩემს წასაყვანადაო.

— ჰმ! მერე ლევან ჯერ არ მოსულა წასაყვანად?—იკითხა ვარიპანიძემ აღელვებით.

— არა, მაგრამ უეჭველია მოვა; დღეს რომ არ მოვიდეს, ხვალ ხომ მოვა. ბევრი, ბევრი სამს დღეს გასტანოს მათმა ბუტიაობამ.

— ჰმ! ალბად მართლა აწყენინა რამე, თორემ რად გაუშვებდა სხვაგან!—ჰფიქრობდა თავისთვის მოხუცი.

თუმცა ნამდვილს ჯერ ვერ მიხვედრილიყო, მაგრამ გაგონილმა ამბავმაც კი ძალიან უსიამოვნოდ გაჰხადა და გადასწყვიტა მაშინვე ნინო თვითონვე წაეყვანა ლევანთან და დაემშვიდებინა; მაგრამ ვასილმა დააჯერა, ცოტა შევიცადოთ და თუ შუამავლობა იქნება საჭირო, ხვალისათვის, ან ზეგისათვის გადავ-

დოთო. ვარიპანიძე დაეთანხმა, მაგრამ დილანდელი გულის სიმშვიდე ვეღარ დაიბრუნა. ის აწუხებდა, როგორ მოხდა, რომ მათს მყუდრო ცხოვრებას შფოთი გამოერიაო; მას ეგონა, სიკვდილამდე ერთმანეთის სიყვარულსა და პატივისცემაში გაატარებდნენ დროს და პირველ ხანშივე კი ესეთი უსიამოვნება ჩამოვარდნოდათ! სადილ შემდეგ გონელი შინ დაბრუნდა და მოხუცმა ვარიპანიძემ სცადა თვალი მოეტყუა, მაგრამ ფიქრებმა არ დააძინა. მალე ისევ ზეზე წამოდგა, ბალკონზე გავიდა და ტახტზე ჩამოჯდა. ყველგან სიჩუმე სუფევდა, მუშაობა შემდგარიყო და ყველას ჩრდილი მოეძებნა, რომ დაესვენა და გაგრილებულიყო. იმის შვილს ვახტანგსაც ეძინა და ღია ფანჯრიდან ისეთი ხვრინვა მოისმოდა, რომ მოხუცს ჯავრიც კი მოუვიდა.

— ამისთვის სულ ერთია!—გაიფიქრა მოხუცმა და გულმოსულმა თვალ-გაშტერებით დაუწყო ცქერა მის წინ გაწოლილს ხეობას, სადაც იგივე სიჩუმე იყო, როგორც სახლსა და ეზოში. მშვენიერი ნაცნობი სურათი ბუნებისა, რომელიც დღეს დილით ისე ახარებდა, ეხლა ბუნდად მოეჩვენა და სასიამოვნოს აღარასა ჰხედავდა მასში. შვილისაგან ატეხილს საზრუნავს ახალი მიემატა: ნინომაც უღალატა, იმანაც სიცოცხლე აუმღვრია. მართალია, არა სჯეროდა, რაიმე ცუდი ბოლო ჰქონოდა ამ ამბავს, მაგრამ ისიც მეტის მეტად აღელვებდა, რომ ნინო შინიდან წამოსულიყო და ლევანს ჯერ კიდევ არ მოეკითხა.

— არა, რატომ ჩვენსა არ მოვიდა?—დაეკითხა კიდევ თავის თავს, თუმცა პასუხი დიდი ხანია თვითონვე მონახა ამ საკითხავისა:

— ჩემი რცხვენიან, იცის, რომ მე ჩხუბი და უსიამოვნობა არ მიყვარს.

ორს საათზედ მეტი ბალკონზედ ჩამომჯდარი იყო და ნინოზედ ფიქრს ერთს წუთსაც ვერ დაანება თავი. სახლში და კარმიდამოში ყველა თავის საქმეს დაუბრუნდა, მხოლოდ ვახტანგს კიდევ ეძინა და ხვრინავდა. უეცრად ალაყაფის კარები

გაიღო და სიკვარიძის ქვრივი შემოვიდა. იმის მოსვლამ მოხუცი სრულიადაც არ გააკვირვა, რადგან ახლო მეზობელი იყო და კვირაში რამდენჯერმე მოდიოდა ბებიას სანახავად. საჩქაროდ მაღლა ამოვიდა, მოხუცი მოიკითხა, ყურადღებით მიიხედ-მოიხედა და ვახტანგი იკითხა.

— ვახტანგსა სძინავს,— აუხსნა მოხუცმა ცოტა დარცხვენით.

— აკი ყოველთვის გეუბნებოდით, რომ ის გარელი საზიზღარი სალახანაა და ერთს უსიამოვნებას დაგმართებთ-მეთქი!

— მერე რა მოხდა?—დაეკითხა აღელვებით ვარიპანიძე.

— მაშ არაფერი იცით?

— ვიცი, მაგრამ ისეთი უსიამოვნო ამბავი არა არის-რა, როგორც იქნება თქვენა გგონიათ.

— ბატონო ჩემო, გრიგოლ,—წამოიძახა სიკვარიძის ქვრივმა თითქმის გულ-ნატკენმა.—განა მაგაზედ მეტი უსიამოვნება-ღა იქნება! კაცს ცოლი სახლიდან გამოუგდია და არა კმარა!

— როგორ თუ გამოუგდია! ვის გამოუგდია!—დაიძახა კანკალით მოხუცმა.

— ლევანს უთქვამს, ჩემს სახლში მოსვლა აღარ გაბედოო.

მოხუცი ჩამოჯდა ტახტზედ, აღელვებისაგან რომ ფეხზედ დგომა ვეღარ შესძლო.

— რისთვის მერე? რა აწყენინა მაგისთანა?—იკითხა მან ათრთოლებულის ხმით.

— მაშ არაფერი არა გცოდნიათ-რა. ეს ერთი თვეა, რაც გარელთან კავშირი ჰქონია თურმე. ყოველ საღამოთი ბაღში ნახავდნენ ხოლმე ერთმანეთს და გუშინ ღამ ლევანს მიუსწვრია.

მოხუცს თითონვე გაუკვირდა, როგორ შესძლეს ჩემმა ყურებმა ყოველ ამის გაგონებაო. ამ უეცარმა ვარამმა კინაღამ ცრემლები გადმოაყრევინა, მაგრამ დარდს გაუკერპდა და გულ-მოსულმა იკითხა:

— საიდან იცით ეგ ყველაფერი?

— მთელმა მეზობლობამ იცის, გუშინ გონელი ლევანთან ყოფილა, ცდილა, რომ ეპატივებინა, მაგრამ ლევანს გადაწყვეტით უთქვამს, ნინოს ჩემს სახლში აღარ გავატარებო.

მოსაუბრის ყოველი სიტყვა მოხუცს გულს სადგისსავით უგმირავდა და ისეთი სისუსტე იგრძნო, რაც თავის სიცოცხლეში მხოლოდ ერთხელ, დიდი ავადმყოფობის შემდეგ გამოევლო; მაგრამ მაინც გაფითრებული ხმა-ამოუღებლივ ყურს უგდებდა ამ საზარელ ამბავს.

— ოჰ, ეს მეტის-მეტია ჩემთვის!—წარმოსთქვა მან ბოლოს ამოხვრით; ხელები მაღლა ამართა, ჩუმად ღმერთს შეევედრა, მერე წამოდგა და ბარბაცით ჩავიდა ეზოში, რომ მეეტლე მოეწახა.

მაშინვე ეტლის შებმა უბრძანა, ქუდი მოატაინა და ქვეით დაუწყო ცდა, რადგან სიკვარიძის ქვრივისაგან გაგონება აღარაფრისა უნდოდა. თხუთმეტი წამიც არ მოსდომნია გზას, ჯერ კიდევ არ მოსულიერებულიყო უეცარის აღელვებისაგან და მეგობრის წინაშე კი იდგა და ეევედრებოდა, ყოველისფერი მითხარ, ნუ დამზოგავ, ნურაფერს ნუ დამიმალავო.

— ნურაფერს დამიმალავ! მე ვიცი, რომ ბევრად უარესი ამბავია, ვიდრე შენ დღეს დილით თვალ-წინ დამისახე. მე ყველაფერი ვიცი, მაგრამ შენგან მინდა კიდევ გავიგო, მარტო შენ გენდობი, სხვას არავის.

ვასილი პირველში ცდილობდა კიდევ გაქარწყლებას, მაგრამ რომ აღარ მოეშვა, ყველაფერი უამბო, თანაც დაუმატა, ნინო დიდ სინანულშია და იმედი მაქვს, ლევან ბოლოს შეურიგდებაო.

— თუ გინდა,—განაგრძო მან,—მე და შენ ერთად წავიდეთ ლევანთან. შენს სიტყვას უფრო დაიჯერებს.

— არა, ძმაო, მე მაგას თავის დღეში არ ვიზამ. ან სირცხვილით როგორ-ღა უნდა ვეჩვენო! და ამას გარდა სწორედ ღირსიც იყო გაგდებისა. მეც კი აღარ ვინახულებ იმ უნამუსოს, იმის ფეხი ჩემის კარის დირეს ველარ მიეკარება. განა თავის ნებით არ შეირთო? განა არ დავეკითხე, ხომ არავინ გი-

ყვარსო და თითონ პირველივე არ დაეთანხმა ლევანს ცოლქმრობაზე. მე სწორედ იმ დროს მივედი, როცა მოლაპარაკებულიცა ჰქონდათ და საქმეც გათავებული. დიაღ, თავის ნებით გაჰყვა და ეხლა კი მოატყუა, უღალატა და იმისთანა კაცს გადაეკიდა, რომელიც ლევანის ფჩხილის ღირსიც არ არის. ჩვენს ოჯახს, ჩვენს უმანკო სახელს ჩირქი, ამოუშლელი ჩირქი, მოსცხო და მე უკანასკნელი ნუგეში მომისპო, ჩემო საყვარელო ძმაო, ეხლა სასიხარულო ჩემთვის აღარა არის-რა, ჩემი მზე ჩაესვენა და მალე, მალე გულზედ მიწასაც მომაყრით.

— როგორ იქნება, გრიგოლ, აგრე გულის გატეხა! მხიარული დღეები კიდევ დაგიბრუნდება შენცა და შენს ოჯახსაც, ოღონდ იმედს ნუ დაჰკარგავ.

— ვიღას იმედი უნდა მქონდეს, რაკი ნინო დავკარგე!— უთხრა მოხუცმა გამწარებით.—მხოლოდ იმას შეეძლო სააქაოს ჩემი გახარება, რადგან დიდი ხანია ვახტანგის იმედი აღარა მაქვს-რა. ეხლა ჩემთვის ყოველისფერი გაჰქრა და დავრჩი მარტო, უმწეო, და ის ნუგეშიც აღარ შემრჩა სიკვდილს წინ, რომ ჩვენი ერთად-ერთი შვილი კეთილი და უმანკო დარჩენილიყო. ოჰ, უნამუსო, უსინდისო, როგორ გამომიმეტე ეგრე! ფუი, საზიზღარო! დეე, დაბრუნდეს თავის ძალუასთან, თავის აღმზრდელთან! ჩემს სახლში ის ველარ შემოვა, ვერა-მეთქი, დღეის იქით ის ჩემს ოჯახს აღარ ეკუთვნის!

— ჩემო საყვარელო ძმაო, ჩაუფიქრდი შენს სიტყვებს!— გააწყვეტინა სიტყვა ვასილმა.—განა შესაძლოა შენი სისხლი და ხორცი მოიწყვიტო? არა, აგრე მკაცრად ვერ მოექცევი. მაშინ ხომ უნამუსობის მორევში ჩააგდებ და ერთი-ათად უფრო უბედურს გახდი.

— ჩემო ვასილ, ჩემი სიტყვა, სიტყვაა!—მიუგო ეარიპანიძემ და წამოდგა წასასვლელად.—ასე მეგონა, გული ამომგლიჯეს-მეთქი, როცა ეს წარმოვთქვი, მაგრამ სხვაფრივ მოქცევა არ შემიძლიან. ჩვენი შვილი აღარ დაერქმის მას, რადგან სახელი შეგვირცხვინა და დღეის იქით ჩვენ და ის უცხონი ვართ ერთმანეთისათვის.

ამ სიტყვების შემდეგ მოხუცი ვარიპანიძე ეტლში ჩაჯდა და შინისკენ წავიდა.

XIV

გაიგო თუ არა პაპას მოსვლა, ნინო აღელვებული ბაღში გაეშურა, რომ არ დანახვებოდა. დაიწყო წინ და უკან ტოროტმანით სიარული და თრთოლვით მოელოდა, დაუძახებდნენ, თუ არა. ნინომ იფიქრა, პაპა იმისთვის თუ მოვიდა, რომ მომელაპარაკოს, ან აქედან წამიყვანოსო და თუმცა შიშობდა შეხვედრას, მაინც მოუთმენელად სწყუროდა მისი ნახვა, რადგან მხოლოდ მას შეეძლო შველა ამ გაჭირვებულ დროს, მას, რომელსაც იგი ნამდვილის სიყვარულით უყვარდა. ნინო ისეთს განწირულებაში ჩავარდა, რომ მზა იყო თავი დაემცირებინა, პაპას ფეხ-ქვეშ ჩავარდნოდა და მიტევება ეთხოვნა, თუ ამითი დაამშვიდებდა და თავის ვარამს ცოტათიც არის დააყუჩებდა. ოჰ, როგორ ებრალებოდა თავისი მოხუცებული პაპა! როგორ უყვარდა იგი და ჩუმჩუმად ლოცავდა ყოველ იმ სიკეთისათვის, რაც ამისთვის თავის დღეში არ დაუშურებია.

კარგა ხანი სულ-განაბული თითქმის დარბოდა წინ და უკან, მერე ჩამოჯდა და ყური დაუგდო, ხომ არავინ მეძახისო. მაგრამ არავინ არ ეძახდა, არავინ არ მოსულა მის წასაყვანად. გაიარა თხუთმეტმა წამმა, ნახევარ საათმა და ნინო თითქო არავის მოჰგონებია; ეხლა იგი სრულიად მარტო იყო განდევნილ-სავით. ბოლოს გაიგონა ეტლის რიხინი, ეგონა პაპა-ჩემი ჯერ კიდევ არ ჩამჯდარა შიგაო და მოუთმენლობისაგან წაქეზებული გაბრუნდა უკან, რომ მოტევება ეთხოვნა, ეთხოვნა ჯერ კიდევ დარჩენილიყო. უეცრად თავში გარბენილმა აზრმა, რომ პაპას იმისი ნახვა არ უნდოდა, მოუსპო სრულიად ქალს შიში. იგი აიჭრა სახლში, მაგრამ პაპა იქ აღარ დახვდა,—გზას კიდეც გასდგომოდა.

— არ მოინდომა მაშ ჩემი ნახვა?—ჰკითხა მან ვასილს.

— არ მოინდომა, ჩემო საყვარელო ნინო. მეტად გაჯავრებულია და შეშინიან, არა აუტყდეს-რა.

— არც მიკითხა?

— გიკითხა, მაგრამ ნახვა კი არ ინდომა. ეხლა იმასთან ვერც წახვალ, მეტად გულ-მოსულია. ერთი, ან ორი კვირის შემდეგ თუ სცდი შერიგებას. ეხლა ტყუილი იქნება.

ნინო რამდენსამე წუთს ერთს ალაგას გაშეშდა, მერე შევიდა თავის ოთახში, შლიაპა დაიხურა და სახლიდან გავიდა ისე რომ არავისთვის-რა შეუტყობინებია.

— ამდენი ცდა გამაგიჟებს!—წაიბუტბუტა მან და გადასწყვიტა მაშინვე ბარულში პაპასთან წასულიყო.

— უნდა მაპატიოს, ხომ ვერ გამაგდებს და ვერ გამწირავს!—ჰფიქრობდა თავისთვის და ეს ფიქრი მხნეობას უმატებდა.

მტკიცე და ჩქარის ნაბიჯით გაემგზავრა ნინო და თუმცა შიში გულში არ გამოლევია, მაინც რაღაც იმედი უღვივოდა.

სოფელში რომ შევიდა, განმარტოებული გზა აირჩია ვენახებ შუა, რომ არავის დაენახა და ისე მიაღწია ვარიპანიძიანთ ეზოს.

ალაყაფის კარებ წინ შეშინდა, სიმხნე დაჰკარგა და დაბრუნებაც კი დააპირა, მაგრამ ისევ გული გაიმაგრა და შევიდა ეზოში.

მოხუცი ის იყო მისულიყო და გულის დასამშვიდებლად ბალკონზედ იჯდა. ნინო რომ დაინახა, თავის თვალებს არ დაუჯერა, ეგონა ვცდებიო და უკეთ გასარჩევად კიბესთან მივიდა, რომლის ახლოც ნინო გაჩერებული იდგა.

— გადი აქედან, უნამუსო!—შეჰყვირა მან აღელვებულის ხმით.—შენ ამ სახლში აღარ გედგომინება. შენ დღეის იქით უცხო ხარ ჩემთვის!

— ჩემო საყვარელო, ჩემო ძვირფასო პაპა!—ევედრებოდა ნინო, მაგრამ მოხუცი გაბრუნდა და ბარბაცით ოთახში შევიდა.

რამდენსამე წამს ნინო კიბის მოაჯირზედ მიყუდებული დარჩა. სახეზედ მკვდრის ფერი ედო და საშინელმა კანკალმაც აიტანა: ასე ეგონა, აი საცაა აქვე წაიქცევი და სულს დავლევო.

ეხლა კი ნამდვილად განდევნილი იყო, უნამუსობის დაღდასმული. ერთად-ერთმა არსებამ, რომლისაგანაც შენდობასა და შველას მოელოდა, რომლის სიყვარულზედ ამყარებდა მთელ თავის იმედს, ზურგი შეაქცია. ეს ამბავი მეხსავით ზარ-დამცემი იყო მისთვის.

უიმედობამ ისე არია, რომ კინაღამ უკან გამოუდგა, მაგრამ სირცხვილმა შეაყენა. ჯერ კიდევ იმისი სიტყვები ყურში უბჟუოდა, სწვავდა და წიწკნიდა, ჯერ კიდევ თვალ-წინ ედგა მისი ზიზღით მოჩერებული სახე და ახლად შეხვედრას შეუშინდა. დევნულსავით გაიჭრა ეზოდან და ორღობეებში სიარულით სოფლის ბოლომდე მივიდა. გზაში მარტო ბავშვები შეხვდნენ, სხვა არავინ უნახავს და ამოკვნესით ღმერთს მადლობა შესწირა, რადგან იქნება სირცხვილს გადაეტანა კიდეც, რომ რომელსამე მეზობელ ქალს შეხვედროდა. როცა მინდორში გავიდა და შორიდან გონელის სახლი დაინახა, დიდ გზას თავი დაანება და სასაფლაოსკენ გაუხვია. უეცრად საშინლად მოუნდა დედის საფლავი ენახა, რამდენიმე თვე იქ არა ყოფილიყო. მზე ჩასული იყო, როცა მიყრუებულს და გავერანებულს სასაფლაოსთან მივიდა, რომელსაც არც ერთი ხე, არც ერთი ყვავილი არ ამშვენებდა. საფლავებს ამწვანებულ ბუჩქნარების ნაცვლად ეფარა გრძელი, ნაპირებზედ მორგვალებული, მწვანე ზოლებით აჭრელებული ქვები, რომელნიც შორიდან კუბოებსა ჰგვანდნენ. ნინოს დედის საფლავზედაც ყვავილი არა სჩანდა-რა. მხოლოდ ქვა უფრო დიდი იყო და ლამაზად ამოჭრილი წარწერა ამშვენებდა: „წმინდად და უმანკოდ დაეწესა სული მისი სამყოფსა მართალთასა“, ასე ეწერა ნინოს დედის სახელის ქვემოდ.

ღონე-მიხდილი და თითქმის ავადმყოფი ტანჯვისაგან დაეშვა ნინო საფლავთან და დაიწყო მწარედ ტირილი. ეხლა ის მართ-

ლა რომ მომნანიებელი იყო თავის შეცოდებისა. იმის მკრთალს, გვემულს სახეზედ წარიხოცა უკანასკნელი კვალი მშვენიერებით სიამაყისა; მისს დიდრონ თვალებში აღბეჭდილი იყო მხოლოდ მწუხარება, მწუხარება ენით უთქმელი და ნინოს თავის საცარი სილამაზე ფიქრადაც არ მოსდიოდა. მაგრამ ეხლაც კი, როცა უბრალო შავ კაბაში მტვრიან მიწაზედ იჯდა და ფერმკრთალს ლოყებს უხვად მონადენი ცრემლები უღარავდა, მაინც საკვირველება რამ იყო და მის წარმოსადეგს, ბრწყინვალე შეხედულობას უწინდელი მიმზიდველობა მთლად და უკლებლად შერჩენოდა.

— დედავ, საყვარელო დედავ, ილოცე ჩემთვის, ღმერთს შეევედრე!—ბუტბუტებდა თავისთვის ხელების მტვრევით.—მაპატივე ჩემი შეცოდება და მეც შენსავით კარგი და უმანკო შევიქნები. ოჰ, დედავ, ჩემო ნუგეშო, რად წამართვა შენი თავი ღმერთმა ასე ადრე! შენს წმინდა მფარველობის ქვეშ მე ჯეროვანად დავაფასებდი, შევიყვარებდი ყველას კარგსა და კეთილსა და არას დროს არ მივაყენებდი ესეთს ტანჯვას მას, ვინც საქაოს საუკეთესო მეგობარი იყო ჩემი.

ნინოს გულამოსკვნილი ტირილი კაცს ბავშვის ტირილი ეგონებოდა. უცებ გაახსენდა გარელი, ზიზღით აკანკალდა, მისწვდა იქვე ამოსულს ეკალს და ისე მაგრად დაუწყო ტუჩებით სრესა, ვიდრე სისხლი არ გამოუვიდა.

— ეს ტუჩები უნდა ნაკუწ-ნაკუწად დამეგლიჯა და იმისთვის კი საკოცნელად არ მიმეშვირა!—გაიფიქრა მან და ტანჯვით ხელი ხელს მაგრად მოუჭირა.

ეხლა იმის ალერსის მოგონება აღარ აწუხებდა, ეხლა ის ეზიზღებოდა, ეზიზღებოდა თავის თავიც; ისე სულელი როგორ ვიყავ, რომ იმის სიყვარულს ვერწმუნე და პატიოსნებით სავსე ლევანი კი უსინიდისოდ მოვატყუეო. ლევან ეხლა მას გამუდმებით თვალ წინ ედგა და რაც უფრო გარელი შეეჯავრა, მით უფრო ეს საყვარელი არსება შეიქმნა მისთვის. ბევრი ჩინებული, უწინ ვერ შემჩნეული ხასიათი ლევანისა ეხლა გაახსენდა მას და თუმცა ის შორს იყო, სათითაოდ თვალ-წინ წარმოიდგინა და ეს

ფიქრი, რომ ეხლა ლევან დაკარგული იყო მისთვის, თავ-ზარსა სცემდა. ბინდდებოდა, როცა შინ წასასვლელად წამოდგა, მაგრამ მაინც ნელის ნაბიჯით გაემართა სოფლისკენ მიმავალ დაქანებულ ბილიკზედ. სისუსტის გამო რამდენგანმე გაჩერდა და მოწოლილი ცრემლები თვალებს უბნელებდა. აღარაფერი არ ანუგეშებდა, უცბად მოსმენილმა სოფლის გოგოების სიმღერამაც ვერ გაამხიარულა, უფრო ააღელვა და ერთმა მათგანმა მეტადრე გული მწარედ დაუკოდა.

ცაში მე იმდენს ვარსკვლავს ვერ ვხედავ,
რასაც აქ ცეცხლით აღგზნებულს თვალებს,
თუმც მარტო ერთის წყვილმა თვალებმა
ჯერ მომაშუქეს, მერე მომწამლეს.

ეს ლექსი ლევანს ხშირად უმღერია და იქნება ეხლაც ათრთოლებულის ხმით ამასვე ზუზუნებდა. ოჰ, როგორ ებრალებოდა ის ეხლა, როგორ სწუხდა იმის ასე გაუბედურებას!

მეორე დღეს ნინო გვიან ადგა. იმის მამა მისულიყო და უცდიდა, რომ გრძელი საყვედური ეთქვა. ვახტანგ თითქო მართლა გაჯავრებულიყო, შეწუხებულიყო და პირველმა ნინოსადმი მიმართულმა სიტყვებმა ღრმა შთაბეჭდილება მოახდინა ქალზედ, მერე კი თავის თავი ზნეობის დამრიგებლად წარმოიდგინა, მოჰყვა ქადაგებას მეუღლეთა კავშირსა და ერთგულებაზედ და იმისი სიტყვა ბოლოს მხოლოდ სიცილს გამოიწვევდა, თუ რომ ყველანი შეწუხებულნი არა ყოფილიყვნენ. ისიც დაუმატა, მე არც შემიძლიან და ჩემს რწმუნებასაც არ ეთანხმება, ლევანს თავისი სიტყვა გადავათქმევინოო და კაი საუზმის მირთმევის შემდეგ შინ დაბრუნდა.

— ფუი! მაგისთანა მამასაც რა ვუთხრა!—ამ სიტყვით მიუბრუნდა გონელის ცოლი თავის ქმარს, ვახტანგის წასვლის შემდეგ.—სიტყვებს არახუნებს და გულში კი გრძნობის ნაბერწკალიც არ უღვივის. თვითონვე მაგ ყბედმა უნდა ყოველ დილით თავისი თავი დაარიგოს, ქადაგებით მიმართოს, წინ სარკე აიყუდოს, რომ თავისი უმზგავსობა კარგად დაინახოს!

რამდენიმე დღის შემდეგ ვახტანგ კიდევ დაბრუნდა გონელისას იმ განზრახვით, რომ ნინო ტფილისში ძალუასთან წაეყვანა, მაგრამ გონელი და იმისი ცოლი არ დაეთანხმნენ და ნინომაც გადაწყვეტით გამოაცხადა, მე ამათ სახლიდან არ წავალო. მხოლოდ აქ ევონა იპოვიდა ნუგეშსა და მოსვენებას, მაგრამ ვერც ნუგეშს ეღირსა და ვერც მოსვენებას, რადგან ცოტათი დამშვიდდებოდა თუ არა, მოვიდოდა რამ ახალი ამბავი, რომელიც ხელახლავ აღელვებდა, ასევდიანებდა. მისმა შემთხვევამ პაპაზედ ისე იმოქმედა, რომ მოხუცი თითქმის ლოგინად ჩავარდა და ჩქარის ნაბიჯით საფლავისკენ გაემართა. ბებიაც ამ უბედურმა შემთხვევამ კინაღამ თან გადაიტანა, თავის ოთახიდან ველარ გამოდიოდა და დროს ლოცვაში-ღა ატარებდა. ყოველ დილით ნინოსა კითხულობდა, იმისი ნახვა სწყუროდა, მაგრამ ყოველთვის პასუხად ეუბნებოდნენ, ტფილისში ძალუასთან წავიდა და მხოლოდ შემოდგომაზედ დაბრუნდებაო. ნინო გონელისგან ტყობულობდა ყოველისფერს, რაც იმის მამის სახლში ამბავი ხდებოდა, მაგრამ ლევანის შესახებ არაფერი იცოდა. ლევან არავის ეკარებოდა და უწინდელზედ უფრო განმარტოებით სცხოვრობდა. ერთი კვირის შემდეგ ნინოს წასვლისა, მთელი იმის ბარგი გაუგზავნა და ამ დღიდან ლევან მოწყვეტილსავით იყო ნინოსაგან და თუმცა ბევრსა ცდილობდა, მაინც ვერაფერს ტყობულობდა, თუ როგორ ატარებდა დროს ლევან, ან რა გუნებაზედ იყო დამდგარი.

ძლივს გადარჩა ნინო ამ საშინელს აღელვებას და თუმცა კვლავინდებურად ღონე მოიკრიფა და აღარაფერი სტკიოდა, სევდა და მწუხარება არ ეშვებოდა და გულს უღრღნიდა ის ფიქრი, რომ ლევან გავაუბედურე და იქნება პაპასაც სიკვდილი მოვუსწრაფეო, დილიდან საღამომდე ცდილობდა საქმეში გართულიყო, შველოდა გონელის ცოლს ოჯახის მოვლას, ან კითხულობდა რასმე, მაგრამ მაინც დღეები ნელა და სევდიანად ილევოდნენ და ხშირად ნატრობდა, ღამე მალე დადგეს, ეგება დამეძინოს და აღარაფერზედ ვიფიქრო, აღარაფერი ვიგრძნოო. ეხლა დამშვიდებისა და მყუდროების მეტი აღა-

რა სწადდ-რა და როგორც გძელი ზამთრის დამლევს გაზაფხულის მოსვლა სწყურიანთ, ისე მოსწყურდა მასაც დაკარგული ბედნიერების დაბრუნება, ლევანის გვერდით ყოფნა.

ყოველ კვირა-დღეს მიდიოდა თავის დედის საფლავთან და დაბრუნებაზედ გადაუხვევდა ხოლმე გზას, ადიოდა ერთ სერზედ და იქიდან მშვენიერის ხეობის ყურებითა სტკბებოდა. აქამდის ბუნების მშვენიერებისათვის მას თითქმის ყურადღებაც არ მიექცია, ეხლა კი სიამოვნებით უყურებდა და თითქო შვებისა და ნეტარების სიო ეფინებოდა მის დატანჯულ გულს; ცის ბრწყინვალე ლაჟვარდი და გაბადრული დედამიწა გულში სიმხნეს უნერგავდა. მალე ეს უსიტყვო მზერა ბუნებისა მოთხოვნილებად გადაექცა, ამაში პოულობდა გამაცხოვლებელს ძალას, რაც სხვაგან ვერ მოენახა და შეუმჩნევლად შეიყვარა ბუნება, შეიყვარა ხეები, ყვავილები, რომელთ გვერდით ვინ იცის რამდენჯერ უყურადღებოდ გაუვლია და ეს გრძნობა ართობდა მას, ახალისებდა. ყოველი გასაშლელად მომზადებული კოკორი ახარებდა მას, რადგან თვითონაც გრძნობდა ძლიერს წყურვილს ახალის ცხოვრებისას და თითქო ევედრებოდა ბუნებას, შეესრულებინა მისი ნატვრა, იმედი გაემართლებინა. როცა სხვა ყვავილების გან დაჩაგრულ ყვავილს ნახავდა, უთუოდ მოუვლიდა; ბავშვსავით უხაროდა, თუ მისგან მოვლილი თავს აიღებდა და მშვენივრად გადიფუჩქნებოდა. მთელი საათობით დადიოდა ბაღში, რწყავდა ყვავილებს, მარგლიდა ცუდ ბალახს, ჰკვეცდა ხეებს და ეს ისე ასიამოვნებდა, რომ თავის დანებება აღარ უნდოდა. ამ საქმემ მთლად ერთიანად გაართო ნინო და მხოლოდ საღამოობით, როცა თავის ოთახში მარტო იჯდა, ერეოდა სევდა და განწირულებით ტიროდა. ეხლა მიხვდა, თუ ლევან რა სიამოვნებასაც ჰგრძნობდა, მიხვდა, რომ კაცმა შეიძლება ბედნიერება დამშვიდებულ შრომაში ჰპოვოსო და მოერია ენით უთქმელი სურვილი ლევანსავით ეშრომნა და იმის გვერდით ახალ ცხოვრებას შესდგომოდა.

XV

მოხუცი ვარიპანიძე აღარ გამოდგა ამ უბედურ შემთხვევის შემდეგ, სრულიად დასუსტდა და თან იგრძნო, რომ იმისი დღეები დათვლილი იყო. დილიდან საღამომდე იჯდა თავის საყვარელ სკამზე კაკლის ხის ქვეშ, რადგან ახლო-მახლო გასეირნებაც ღალავდა და როცა ხანდისხან სცდიდა ხოლმე მინდვრისაკენ წასვლას, იძულებული იყო მალე სახლშივე დაქანცული და ოფლში გაწურული დაბრუნებულიყო. გონელი ხშირად მიდიოდა მასთან და მხოლოდ იმისი ლაპარაკი ანუგეშებდა, ცოტაოდნად მაინც ართობდა. თითონ ნინოზედ ლაპარაკს ერიდებოდა, მაგრამ როცა გონელი იმაზედ სიტყვას ჩამოაგდებდა და უამბობდა, თუ როგორ გამოიცვალა, ხასიათები როგორ გაუკეთდა, ან რა მოთმინებით იტანდა თავის ბედ-იღბალს, მოხუცი სიამოვნებით ყურს უგდებდა, სახე უბრწყინდებოდა და ბოლომდე სიტყვას არ აწყვეტინებდა. გულიდან არა ჰყავდა მაინც ნინო ამოგდებული, მთელს ქვეყანაზედ იმაზე ძვირფასი და საყვარელი არსება არ გააჩნდა და ავადმყოფობით მისუსტებულს ხშირად უფიქრია,—ისე არ უნდა მოვკვდე, რომ შეცოდება არ ვაპატიოო.

— რატომ ლევანმა კი არ უნდა აპატიოს, რაკი შეიტყობს, როგორ ნანობს თავის ცოდვას, როგორა ცდილობს იმის სიყვარულისა და პატივისცემის დაბრუნებას,—ფიქრობდა მოხუცი ამისთანა წამებში.

ოჰ, რომ შესძლებოდა და ეს დაეჯერებინა ლევანისათვის! ორნივ რომ ტკბილად შეერთებულნი ენახა კიდევ, იქნება ამ ბედნიერებას კვალად ფეხზე დაეყენებინა. მაგრამ ეს შეუძლებელი იყო, შერიგებაზე ვერ დააყაბულებდა, ლევანმა ყოველივე შუამდგომლობა უარ-ჰყო და მოხუც გონელს გამოუცხადა, ნინომ რომ შეინანოს კიდეც, მაინც არ შევურიგდებიო.

ასე მწარედ ზიდავდა ამ უსიამოვნო ტვირთს მოხუცი ვარიპანიძე და თან გრძნობდა, რომ ძალ-ღონე ელეოდა და მა-

ლე წუთის-სოფელსაც გამოესალმებოდა. ეხლა თავის სიკვდილზედ ხშირად ლაპარაკობდა, მაგრამ ლაპარაკობდა უშიშრად, სრულიად დამშვიდებული.

— ვახტანგ,—უთხრა ერთ დღეს თავის შვილს,—სიკვდილის დრო მომიახლოვდა და გთხოვ ჩემის მშობლების საფლავთან დამმარხო, იქ ჩემთვის არის ადგილი დარჩენილი. ვგონებ ამ ზამთარს ველარ გავატან და დროა ყოველ ამაზედ მოვილაპარაკოთ.

ვახტანგ შეკრთა ამ სიტყვებზედ. უეჭველი იყო, რომ იმის მამა მართლა გრძნობდა სიკვდილის მოახლოვებას. თვალებს სიცხოველე დაეკარგათ, ძალა სრულიად გამოლეოდა და უწინდელი მხიარული ხასიათიც აღარსად იყო. რამდენიმე კვირის წინადვე შეემჩნია ყველა ეს ვახტანგს, მაგრამ მხოლოდ დღეს მოუვიდა ფიქრად მამის სიკვდილი და შესწუხდა. გაელვიძა შიში განმარტოებისა, სახლის დაცალიერებისა, თავისი თავი მარტო წარმოიდგინა, მარტო, უიმკაცოდ, რომელიც თითქმის ერთად-ერთი საუკეთესო მეგობარი იყო და მთელ სიცოცხლეში განუშორებლად გვერდში უდგა. თან წარმოუდგა, რომ თითონაც ჩქარის ნაბიჯით საფლავისკენ მიეშურებოდა, მალე ესეც უნდა გამოსთხოვებოდა ქვეყნიერობას და ეს ფიქრი ულეიძებდა არა-ჩვეულებრივ მოსაზრებასა. ეხლა ჰხედავდა, რომ ამაოდ ეცხოვრა, არა გაეკეთებინა-რა, რომ მამულს არავითარი კვალი არ ეტყობოდა იმის მხნეობისა და შრომისა და ერთხელ კი აზრადა ჰქონდა ეშრომნა თვით მთელი კაცობრიობისათვის და დაეტოვებინა იმისთანა მონაღვაწევი, რომელიც მომავალ თაობაში მოუპოვებდა სახელსა და პატივს. პირველად ჩაუკვირდა თავის თავს და რა თვალი გადაავლო თავისსავე ნამოქმედარს და ასწონ-დასწონა, თუ რამდენი უსიამოვნობა მიაყენა თავის მამას უკანასკნელ წლებში, მეტად დასევდიანდა. მიხვდა, რომ ბრალეული იყო და ეს ბრალი მის სინიდისს მძიმე ლოდივით შემოაწვა, მაგრამ გვიან-ღა იყო, საქმის გასწორება აღარ შეიძლებოდა: მამა ნუგეშს საჭიროობდა, რომ სიკვდილის წინად ერთხელ კიდევ სიხარული და ბედნიერება და-

ბრუნებოდა და ამას კი არავითარი ნუგეშის მიცემა არ შეეძლო.

— ლევან და ნინო რომ შევარიგო, იქნება კიდევ მოცოცხლდეს,—გაიფიქრა ვახტანგმა და უცებ დაებადა აზრი, რომელიც აქამომდე შეუსრულებელი ეგონა, აზრი ცოლ-ქმრის შერიგებისა.

რაკი იცოდა, რომ გონელის დაუხმარებლად ვერას მოახერხებდა, მეორე დილასვე მასთან ამ საგანზედ მოსალაპარაკებლად წავიდა.

— ეხლა მეც იმედი მაქვს, ლევან დათანხმდება,— წარმოსთქვა გონელმა—გუშინ-წინ ჩემი და ყოფილიყო იმის დედასთან და როცა ეამბნა, თუ ნინო როგორ უბედურად ატარებს თავის ცხოვრებას, როგორ ნანობს, რომ ასეთი უსიამოვნება მიაყენა ლევანს, თურმე ცრემლები მოერია. არა ეთქვა-რა, მაგრამ ჩემს დას შეემჩნია, რომ ლევანს ეხლაც ძალიან უყვარს ნინო, იქნება უწინდელზედ მეტადაც. ლევანმა ისიც იცის, რომ ნინო სრულიად გამოიცვალა და შეუძლიან იმის სიყვარულს სიყვარულითვე თანაუგრძნოს. ეხლა იმედია-მეთქი, შევარიგებთ, მაგრამ ჩვენი შუაკაცობა საჭირო არ არის, ერთად შევყაროთ სადმე და თვითონვე მონახავენ ერთმანეთს. ეხლავ ჩემს დას მივსწერ, ხვალ სადილად ლევანი დაჰპატიჟოს. ნინოც ჩემ ცოლთან ერთად იქ წავიდეს და იმედი მაქვს ეს შეხვედრა დაგვიხსნის ამ უბედურ ყოფისაგან.

ვახტანგმა გაიფიქრა, თუ ლევან ოდნავაც არის მიგვიხვდა განზრახვას, სადილად აღარ ეწვევა გონელის დასაო, მაგრამ შესცდა. მართლაც ლევან მოვიდა და თან თავისი და ქეთევან მოიყვანა, რომელიც მოსვლის უმალვე გონელის ცოლმა გაიხმო მეორე ოთახში, სადაც ნინო იყო დამალული. ერთმანეთის დანახვაზედ, ორთავ ცრემლები წასკდათ და ისე აღტაცებით ყელზე მოეჭიდნენ ერთმანეთს, რომ კინაღამ დააღრჩეს. პირველმა აღელვებამ რომ გაიარა, ქეთევან ხმის ამოუღებლად თავის ძმის შემოსაყვანად გავიდა.

— აქ მოდი, ლევან, რაღაც მინდა გითხრა—უთხრა მან თავისებურ ტკბილის, მტკიცე კილოთი.

ლევან აღარა ჯავროზდა, წამოდგა და გაჰყვა ქეთევანს. ნინო რომ დაინახა, გაფითრდა და ენით გამოუთქმელმა აღელვებამ აიტანა; ცოტა უკანაც დაიწია, მაგრამ არ კი გასულა და დაანება თავი, რომ ქეთევანს კარები ჩაეკეტა. არა, ეხლა აღარ გაურბოდა ნინოს დანახვას, ეხლა ის იყო ბედნიერი, ბედნიერზედ ბედნიერი, რომ ნინოს ჰხედავდა და კანკალებდა სურვილით, მალე თავის გულზედ მიეკრა. ნინოს დანახვამ საშინელი შთაბეჭდილება იქონია ლევანზე, ერთსა და იმავე დროს ტკივილიც იგრძნო და ნეტარებაც, რადგან დღევანდლისთანა მშვენიერი ნინო არსად ყოფილა, თუმცა ისე გაფითრებული და გამხდარი იყო, რომ მეტის-მეტად შეეცოდა ყმაწვილ კაცს.

— ლევან, ჩემო ძვირფასო ლევან, მაპატივე, შემინდე, კმარა ჩემთვის ამოდენა ტანჯვა!—წარმოსთქვა ნინომ ქვითინით და ლევანმა რომ ხმა არ გასცა, მიეყრდნო გულზედ და ხელები ყელზედ მოხვია.

ლევანმა აღარ მოირიდა ნინო, რამდენსამე წუთს უძრავად დარჩა გაშეშებული და მხოლოდ მაშინ, როცა იმის სიახლოის ნეტარება იგრძნო და ზღვად მომსკდარმა გრძნობამ დასძლია, მოხვია იმანაც ხელები ქალს და თავის გახურებული ტუჩები იმის გაფითრებულს ლოყებს დააწება.

— დიდი ხანია, ნინო, რაც გაპატივე! —ეუბნებოდა დაბალის ხმით ცოლს.—და ეხლა ის-ღა დამრჩენია პირბადე გადავაფარო ამღვრეულს წარსულს. ნუღარაფერს ვიტყვით იმაზედ, რაც მოხდა!

ნინოს უნდოდა ეთქვა რამ, თავი გაემართლებინა, მაგრამ ლევანმა ძალით წაიყვანა ზალაში, სადაც ყველანი სიხარულის კიჟინით მიეგებნენ. ნახევარ საათ შემდეგ ბარულს პაპასთან გაეძგზავრნენ. მოხუცმა არაფერი იცოდა ამ სასიხარულო ამბისა

და ამიტომ ისე იმოქმედა მასზედ, თითქო უბედურება რამ დამართოდესო. ორნივ ერთად მიმავალნი რომ დაინახა, მოჰყვა კანკალს და კრინტი ველარ დასძრა, მხოლოდ იღიმებოდა, ეხვეოდა და ჰკოცნიდა მათ.

— დაილოცოს ღმერთი, რომ ამ სიხარულს კიდევ შემასწროს!—წამოილუღლუღა მან ბოლოს.—ეხლა მოვიპოვე ის ნუგეში, რომელსაც ჩემი გული საჭიროობდა და ვიცი, რომ თქვენ სიკვდილამდე კმაყოფილნი და ბედნიერნი იქნებით. ჩემო კარგო, კეთილო ლევან, ეხლა მე თითონ ნინოს მაგიერად შემოგფიცავ განუწყვეტელს სიყვარულს და ერთგულებას, რადგან ვიცი რომ ის ეხლა სულითა და გულით შენია და ყოველთვის იმის ცდაში იქნება, შენ გასიამოვნოს, გაგაბედნიეროს. მეტად მწარე ტანჯვა გამოიარა თავის შეცოდების გამო, მაგრამ ამ ტანჯვამ მთელი მაგისი არსება განსწმინდა, განასპეტაკა და ახალი ცხოვრებასათვის შეამზადა. წაიყვანე ეგ შენს სახლში, ენდე მაგას და მერწმუნე, რომ დღეიდან ეგ შენი მფარველი ანგელოზი იქნება.

მოხუცი გამხიარულდა, გამხნევდა, ეგონა ჩემი ძალა კიდევ შემოვიკრიფეო, მაგრამ სცდებოდა. რამდენიმე კვირის შემდეგ უარესად შეიქნა და ერთს თბილს, მხიარულს დეკემბრის დილას იგრძნო, რომ მის აღსასრულის დღე მოსულიყო. მაშინვე მღვდელი და გონელი დააბარებინა და სავარძელში ჩამომჯდარი დამშვიდებით და სასოებით ელოდა თავის უკანასკნელს წამს. თავის დღეში სიკვდილისა არ ჰშინებია და არც ეხლა უგრძვნია ეს შიში. მთელი ერთი საათი ელაპარაკა ის მღვდელს და რა გარდახედა თავის გრძელს ცხოვრებას, იგრძნო, რომ დამშვიდებით შეეძლო საიქიოს წარდგომა, რადგან არა მარტო თავისთვის ეცხოვრა, ბევრის სხვისათვის შემწეობა გაეწია, ბევრისათვის ხელ-გაშლილი მეგობარი და მზრუნველი ყოფილიყო.

ლევან და ნინო რომ მოვიდნენ, მოხუცმა თავისთავს ძალა დაატანა, გამხიარულდა და არწმუნებდა, უკეთ შევიქენიო. სწადდა ამით დაემშვიდებინა, მაგრამ მალე იგრძნო, რომ უნდა იმათი სმენა სიკვდილის გაგონებისათვის შეეჩვია, რადგან სიკვდილი რამდენიმე საათით-ღა იყო მისგან დაშორებული. ზოგიერთი ცხოვრებაში გამოსადეგი რჩევა მისცა და დაარიგა, ერთმანეთის ერთგული იყავით და ყოველთვის კეთილის დათესასა ცდილობდეთო.

— სიკვდილის წინად ნუგეშს მხოლოდ კეთილ საქმეში ვპოულობთ; წყარო ამ ნუგეშისა სხვების სიყვარულია, რომელთათვისაც გიშველია, დახმარებიხარ. ბევრისათვის სიცოცხლე ტანჯვაა, მაგრამ თვით უბედნიერესთაც შეხვდებათ იმისთანა დღე, როცა შეწუხებულნი სხვების შემწეობას საჭიროობენ; ნეტარ არიან მხოლოდ ისინი, რომელნიც გაჭირვებულს შველიან, თავისსა და სხვის სატკივარს ერთგვარადა გრძნობენ. თქვენც თვალები ღია გქონდეთ, რომ სხვათა შეწუხება დაინახოთ და ყურები ღია, რომ მათივე ჩუმი კვნესა არ გამოგეპაროთ. ფუჭია ცხოვრება აგებული თავმოყვარეობაზედ, იგი გაჰქრება და წავა, როგორც მზის ჩასვლის დროს მოელვარე სხივთა კრთომა, მაგრამ კეთილი საქმე, გამშრალი ცრემლები, დაყუჩებული ტკივილი საუკუნო სახსოვრად დარჩება კაცობრიობას. კეთილნი იყავით, შვილნო, კეთილი სთესეთ და მაშინ თქვენც ჩემსავით იგრძნობთ სიცოცხლის სიტკბოებას!

მასუკან ყველა თავისიანნი დალოცა, დალოცა მოსამსახურეებიც და ყველას მიტევება სთხოვა, თუ რამე შეგცოდეთო.

— მწარეა, როცა შეურაცხებას მოგაყენებს ვინმე, მაგრამ სამაგიეროდ გულწრფელი შენანება ამ შეურაცხებისა ტკბილია,—დაუმატა მან.

მერე თავის სავარძელი ფანჯარასთან მიატაანა და დიდ ხანს უყურა ნაცნობს მშვენიერს ხეობას და თოვლით დაფარულს მთებს, რომელნიც ტკბილ, ძველ მეგობრებად მიაჩნდა.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ვინ იცის რამდენი წელიწადია დღე-მუდამ მათ შესცქეროდა, ყოველ ცვლილებას ყურადღებით ამჩნევდა და ისე შეეჩვია მათ, რომ თითქმის ცოცხალნი არსებანი ეგონა, მათთან ხარობდა და მათთან მწუხარებდა; მართლაც, ეს მშვენიერი მთები ნამდვილად იღიმებოდნენ, როცა მზის ოქროს ფერი სხივები მათს მწვანე ფერდობებს მოეფინებოდა და ცის ლაჟვარდი ლამაზად ეხამებოდა ზურმუხტის ფერს კალთებს და მწუხარებდნენ, როცა გარშემო ბნელი ღრუბლები ეხვეოდა.

სიკვდილი ისე ნელა უახლოვდებოდა, რომ დრო ჰქონდა კიდევ საამოდ განვლილი დღეები მოეგონა და მისუსტებული გონება ამ მოგონებით უკანასკნელად ესიამოვნებინა. საღამომდე ცნობიერება არ დაჰკარგვია; მაშინ კი გონება დაუბნელდა, ძილი მოერია და შუაღამის შემდეგ პირველ საათზედ მშვიდად და უბრძოლველად სული განუტევა. სახლში საშინელი სიჩუმე სუფევდა, მოსამსახურენი და მეზობლები ყველანი იქ იყვნენ თავ-მოყრილნი და ჩუმად ლოცულობდნენ, მაგრამ როცა უკანასკნელმა წამმა დაჰკრა და მოხუცის გული საუკუნოდ შედგა, დამსწრეთ მაღალი ხმით ტირილი მორთეს და სახლში ყველანი აირივ-დაირივნენ, თითქო სასოებით მოსმენილი წირვა დასრულებულაო.

ელვასავით მოირბინა ახლო სოფლებში მოხუცის სიკვდილის ამბავმა. ყველა მიეშურებოდა ვარიპანიძიანთსა, რომ ერთხელ კიდევ ჩაეხედა მისს გაშეშებულს სახეში და სამუდამოდ გამოსთხოვებოდა და როცა სამის დღის შემდეგ საფლავს მიაბარეს, არც ერთს თვალები მშრალად არ დარჩენია, რადგან ყველანი გრძნობდნენ, რომ ნამდვილი და კეთილშობილი მეგობარი დაჰკარგეს.

* * *

ნინო მართლაც ლევანის მფარველი ანგელოზი შექმნა და როცა შვილი დაებადა, ორთავ გული ისე შეეკავშირა ერთმანეთს, რომ მათი განშორება შეუძლებელი იყო. მამის ქონე-

ბა ნინოსვე შერჩა, რადგან ლევანმა, რომელსაც ვახტანგმა მთელი მამულის პატრონობა ჩააბარა, სხვა-და-სხვა სასარგებლო ცვლილება შემოიღო და ცოტა ხანში რაც ვალები ჰქონდა, ყველა გაისტუმრა. ქეთევანის ქმარმა, ლეონიძემ, საუკეთესო ექიმის სახელი გაითქვა. გარელმა თავის ქონების ნაშთიც გაჰყიდა და მსახიობად წავიდა, თუმცა მსახიობაშიაც ისევე გაიმარჯვა, როგორც დრამებისა და კომედიების წერაში.

ႼႷႠႰႭ

(აღმოსავლეთის ხალხთა თქმულებიდან)

ზაფხულის მნათობს გოლვიანს
ცეცხლი აენთო ცაზედა
და თავის სხივებს გულ-ფიცხებს
ხმელეთს აფენდა თავზედა;
ცხელი, მდუღარე ჰაერი
განთხეულიყო სოფლადა
და ყველგან ფრინველ-ცხოველნი
იწურებოდნენ ოფლადა.
ძირს დახრილიყვნენ ფოთლები,
ჭკნებოდა ყვავილთ გროვანი;
მიმკვდარინებულ ქვეყანას
თავს აწვა სევდა-გლოვანი.
მხოლოდ ერთს ალაგს, გზის პირად
ტკბილის ჩუხჩუხით, წყნარ-წყნარა,
მოსჩქეფდა ვერცხლის ნაკადად
ქვის ძირას წყარო ანკარა.
სჩქეფდა და კისკის-შხაპუნით
აპობდა მინდვრებ-გორებსა,
ყანებს ზვირთავდა, კლდეს ჰბანდა,
ველს რწყავდა შორით-შორესა.
გარშემო ევლო არშიად
მდელო, ყვავილი სათუთი,
ვისაც კი მიუწვდებოდა,
ჰკვებავდა თავის ძუძუთი.

შიგ სათვეში სე ედგა
რტო-ხშირი, განზედ გაშლილი
და მისგან გადმონათენი
მუდამ თვეს ედგა წყალს ჩრდილი.
აქ სიმი მგზავრი წყაროს ბიჭს
ისხდნენ, ჩრდილობდნენ ჩეროსა,
ჭმადლობდნენ გამჩენს, რომელმც
ეს სე ფოთლებით შემოსა;
აქ მიჭმადლობდნენ მზის სხივებს,
შუბლს იგრილებდნენ მაშვრალნი,
წყურვილს იკლავდნენ წყაროს სმით
დაღლილნი, სასა-გამშრალნი.
ამ დროს იქ ერთმა მათგანმა
სხვებს მიუთითა ქვაზედა:
ქვა წყლის სათვეს ეყუდა
და ეს ეწერა მაზედა:
«ვინც ამ ხის ძირში მოხვიდე
და ან აქ წყარო დალიო,
იყავ იგეთი, როგორიც
ეს ნაკადული არიო!»
მძიმედ ჩაფიქრდნენ მგზავრები...
ეგეთა იმ ფიქრით დნებოდა,
რომ ეცნა: ქვაზედ ნაწერში
რა აზრი იფარებოდა...
ერთმა სთქვა: «ვსცანი ყოველი,
რაც რომ აქ იფარებაო:
წყარო სჩქეფს შეუჩერებლად,
ვრა აქვს მოსვენებაო;
შორეს ველ-მინდორს ჩაურბის,
სხვის წყლებს თვისში ირთავსო,
დიდდება, დარბაისლდება,
ხმელეთს სიმძიმით სტკივართავსო.

კვლიც მას უნდა ჭაბაძვდეს,
სიმწრის ოფლს უნდა დვრიდესო,
რაცა აქვს, იმას სულ-მარჯვედ
მუდამ დღე უნდა ზრდიდესო!
სადაც დასძლიოს, მოსვეჭოს,
შენაძენს კიდევ ჭმატოსო
და წყაროსავით გაიცოს,
გადიდდეს, გაიმატოსო!»
მეორემა სთქვა: «ეს გული
კი სულ სხვა რიგად აბობსო:
ხომ ხედავ წყარო მიწიდან
რა წმინდა მოკამკამობსო!
მკვირცხლ ზვირთებს მოაცისკრებს,
შიგ ხატავს სხვების სახესო,
გულით გადაჭრის ტვირთ-მძიმეს
დარდსა და სიავეცლახესო;
წმინდა წყალს ასმევს მწყურვალეს,
მაშვრალს უგრილებს გულსაო,
მკურნალ მალამოდ უხდება
ტანჯულს და წამებულსაო.
კვლიც მას უნდა ჭაბაძვდეს...
არვის რამ უნდა ავნოსო
და თავის სული სიწმინდით
ამ წყაროს დაამგვანოსო!»
მესამემა სთქვა: «წარწყმას
აი რა აზრი უდევსო:
წყარო ამოსჩქეფს მიწიდან
და ზვირთი ზვირთებს მისდევსო,
ცხოველთ წყალს ასმევს, ყანებს რწყავს,
ასხურებს მინდორ-ველსაო,
მაგრამ ამისთვის არ იღებს
არვისგან სასყიდელსაო;

კაციც მას უნდა ჰბაძავდეს:
უნდა სწყალობდეს ყველასა
და არ ითხოვდეს არვისგან
სამაგიერო შველასა!»

ტახტელი

ცეცხლითა და მახვილითა

რომანი

გენრიკ სენკევიჩისა

XV *)

დესპანი გულის კანკალით ელოდა ბრძოლის დასასრულს. იმას ეგონა, რომ ხმელნიცკი გეტმანთა შეერთებულს ჯარებს შეებრძოლაო.

მაგრამ საღამოზედ მოხუცმა ზაქარმა ყოველივე გაუმჟღავნა პან სქშეტუსკის. ქშეჩოვსკის ღალატის ამბავმა ღრმად შეაძრწუნა ახალგაზდა რაინდი. ერთს ღალატს მეორე უნდა მოჰყოლოდა. დესპანმა კარგად იცოდა, რომ გეტმანთა მხედრობაში უფრო ყაზახნი იყვნენ ჯარის-კაცებად. დარდი თან და თან უფრო შემოაწვა, ხოლო სიხარული და ძლევა-მოსილება იმიერ ჭორომეთის ჯარისა ერთი-ორად აძლიერებდა მის ავადმყოფობას. ყოველივე თითქო სულ მის გულის გასახეთქად მოეწყო. თავადის ამბავი არა არის-რა, ხოლო გეტმანებს, ცხადია, საშინელი შეცდომა მოსვლიათ: იმის მაგიერ, რომ მთელის თვისის ძალითა და ღონით მიემართნათ კუდაკისათვის, ანუ ელოდნათ უკრაინაში, ერთს ალაგას დაბანაკებულებსა და შემოსანგლულ-შემოსაფრულებს, დაანაწილეს თვისნი ჯარნი, შეასუსტეს თავისი ძალ-ღონე და ფართოდ გაუხსნეს გზა მოღალატობასა და ფიცის გატეხა-უპირულობასაო. მართალია, იმიერ-ჭოროშელთა ბანაკში რაღაც მითქმა-მოთქმა იყო, ეს

*) «მოამბე» № II

ქშეჩოვსკი, ეს ცალკე ჯარი სტეფანე პოტოცკის მთავარ-სარდლობითაო, მაგრამ დესპანს საიმისოდ არა სჯეროდა ეს ჯორები. ახლა კი, ვაი რომ ქშეჩოვსკის ღალატის გამო ხმელნიცკის მხედრობა გაძლიერდა, ხოლო ახალგაზდა პოტოცკის საშინელი განსაცდელი მოელისო. შემწეობა-მოკლებულს, უდაბნოში გზა-დაკარგულს პოტოცკის ხმელნიცკი შემოერტყმის გარშემო და სულ ამოჟლეტავს მის ჯარსა და ჯამაათსაო.

ერთად-ერთი იმედი ლუბნის თავადი-ღაა. ხმელნიცკის ვარსკვლავი ჩაესვენება მხოლოდ მაშინ, როცა ის წამოვა თვისის ლაშქრითა. ვინ იცის, ახლა იქნება იერემია შეუერთდა კიდეც გეტმანებს? ათასი ძლიერიც იყოს ხმელნიცკი, ათასი შემწეობაც აღმოუჩინოს ტუღაი-ბეიმ, თუნდ ყირიმის ყეენმაც შეუსრულოს თვისი დაპირება და მთელის თვისის ჯარით მოვიდეს, თუ ვინიცობაა გაუჭირდათ მეამბოხეთა, მაინც არა მგონია, რომ ერთს ყაზახს შეეძლოს შეარყიოს მთლად რესპუბლიკა, გასტეხოს მისი ყოვლადი ძლიერებაო. „ეგ ზვირთი ზედ შეასკდება უკრაინის ნაპირებს და სულ მიიბნ-მოიბნევაო,—ჰფიქრობდა გულში დესპანი. რითი თავდებოდა განა მუდამ ყაზახთა მღელვარება? ამბოხება იფეთქებდა თოფის-წამალივით და ჩაჰქრებოდა ხოლმე მაშინვე, როგორც კი გაჩნდებოდნენ გეტმანები. ასე იყო ხოლმე აქამდე. როცა შეებრძოლებოდნენ ერთმანერთს ერთის მხრით ბრბო ქვემოურ მძარცველთა და მეორეს მხრით ძალ-ღონე იმ დიდის სახელმწიფოსი, რომლის კიდეებს ორი ზღვა ელამუნება, წინდაწინვე შეიძლება თქმა, რაც უნდა მოჰყვეს ამისთანა საქმეს. ქარ-ტეხილი ვერ გასტანს დიდ ხანს; გრიგალი გადივლის და მზე კვლავ გამოანათებს“. ეს აზრი აძლევდა ღონეს პან სქშეტუსკის; ეს კიდევ ცოტაა —ამხნევებდა ისე, რომ მუხლთ აღარ ეკვეთებოდა აუტანელის სიმძიმის ტვირთ ქვეშე. გრიგალმა იქნება გადიაროს, მაგრამ ააოხრებს კი მინდვრებს, დააქცევს სახლებს; დაატრიალებს ენით გამოუთქმელს უბედურებასაო. მაგ გრიგალმა კინალამ მეც სიცოცხლეს გამომასალმა, სისხლისაგან დამცალა, ძალ-ღონე გამომილია და ჩამაგდო მწარე ტყვეობაში სწორედ იმ დროს,

როცა თავისუფლება სიცოცხლეზედ ძვირფასია ჩემთვისაო. როგორ აიტანენ ყოველ ამას სუსტნი არსებანი, ისინი, ვისაც თავი არა აქვს მოიგეროს მტერი? ვინ იცის, რა ამბავია რაზლოგში, რა ყოფაშია ელენეო?!

მაგრამ ელენე ახლა ლუბნში უნდა იყოს. რამდენჯერა ვნახე სიზმარში. გარშემო სულ კეთილის-მყოფელნი ეხვივნენ. თვით თავადი და კნეინა გრიზელდა სიყვარულით ეპყრობოდნენ, მაგრამ ელენეს მაინც ჩემი დარდი აწუხებდა, სადღაც სეჩს დავკარგე საქმროვო. გარნა მოვა სანატრელი დრო და გუსარი დაბრუნდება თავის ქვეყანაში. თვით ხმელნიცკიმ აღუთქვა თავისუფლება... ყაზახთა ზვირთი სულ მიგორავს და მიგორავს რესპუბლიკის სანაპიროთაკენ; როცა ეს ზვირთი ზედ შეელეწება ამ სანაპიროებს, მაშინ მოელება ბოლო მწუხარებასა და მოუსვენრობასაო.

ხოლო ზვირთი სულ მიგორავდა და მიგორავდა. ხმელნიცკი დროს არა ჰკარგავდა და მიდიოდა, რომ გეტმანის შვილს წინ დაჰხვედროდა. ახლა დიდი მხედრობა ჰყვანდა ხმელნიცკის: ქშეჩოვსკისა და ტუღაი-ბეის ჯართან ერთად მისი მხედრობა ოც და ხუთი ათას კაცამდე იქნებოდა; მერე ყველანი სულ რჩეულნი, ომსა და ბრძოლაში ნაცადნი და გამოჯეკილნი იყვნენ. პოტოცკის ჯარის რაოდენობისა ნამდვილი არავინ იცოდა. ლტოლვილნი ამბობდნენ, რომ ორი ათასი ცხენოსანი ჯარი ჰყავს და რამდენიმე პატარა ზარბაზანი აქვსო. ამისთანა გარემოებაში შებრძოლების შედეგი მაინც, ცოტა არ იყოს, საეჭვო იყო; ხშირად მომხდარა, რომ პოლონიის საშინელ გუსართა ერთის შეტევით უკუუქცევიათ ათჯერ მეტი მხედრობა მტრისა. პან ხოდკევიჩმა, მაგალითად, ლიტვის გეტმანმა, სულ ზურგზედ ბოლი აადინა ერთხელ კირხჰოლმს ახლო თვრამეტი ათასს რჩეულს ქვეითსა და ცხენოსანს ჯარს სამი ათასის გუსარითა; ერთმა ჯავშნიანთა რაზმმა კიდევ ერთის საშინელის კვეთებით გაჰფანტა კლუშინს ახლო რამდენიმე ათასი ინგლისელთა და შოტლანდელთა დაქირავებული მხედრობა. ხმელნიცკიმ იცოდა ესა, მაგრამ მაინც წინ მიიწევდა, მემატი-

ანეს თქმულებისამებრ, დიდის დაყოვნებითა და სიფრთხილითა: „თვისთა გონებისა მრავლისა თვალითა, ვითარცა გამოცდილი მოწადირე, აქეთ-იქით იცქირებოდა გაფაციცებული და ჰგზავნიდა ჯაშუშთა რაზმებს, შეიტყეთ მტრის ამბავიო“. ასე მიუახლოვდა ხმელნიცკი ყვითელ წყალსაო. აქ შეიპყრეს ორი ლიტველი ჯარის-კაცი. იმათა სთქვეს, რომ სახელმწიფო ჯარები ცოტაა და რომ კაშტელიანი უკვე გამოსცდა ყვითელ წყალსაო. რაკი ეს გაიგო, ხმელნიცკი შესდგა მაშინვე, ამოაღებინა თხრილები და ჩასაფრდა შიგ. გული სიხარულით უცემდა. თუ იერიშის მოტანა გაჰბედა პოტოცკიმ, დაიძლევაო. ყაზახნი ვერ გაუმაგრდებიან ჯავშნიანთ მინდორში, ხოლო საფარ-სანგლებიდან შვენივრად იბრძვიანო, და რაკი რიცხვითაც ჩვენ მეტნი ვართ, უკუ-ვაქცევთ ზედ-მოსულთაო. ხმელნიცკის იმედი ჰქონდა პოტოცკის ახალგაზდობისა და გამოუცდელობისა, მაგრამ ახალგაზდა კაშტელიანს თან ახლდა მოხუცი ჯარის კაცი, უფროსი ჟივეცკისა, პან სტეფანე ჩარნეცკი, გუსართა პოლკოვნიკი. ამ პოლკოვნიკმა დაინახა, რომ აქ ხეირი არა იქნება-რაო და ურჩია კაშტელიანს, უკან დავბრუნდეთ ისევ, ყვითელ წყალს იქითაო.

ხმელნიცკის მეტი გზა აღარა ჰქონდა, უნდა ფეხ-და-ფეხ მიჰყოლოდა კაშტელიანის ჯარს. მეორე დღეს, როცა ჯარები გასცდნენ ყვითელ წყალთა ჭაობებს, დაიწყეს დარაზმვა და დაბანაკდნენ ერთმანეთის პირის-პირ.

მაგრამ არც ერთს მხედართ-მთავარს არ უნდოდა პირველად შეჰბმოდა მტერს. მტრები თხრილების ამოღებას შეუდგნენ აჩქარებით. შაბათი იყო, მეხუთე დღე მაისისა. მთელს იმ დღეს დიდი წვიმა მოდიოდა. ცა ისე იყო მოშავებედებული, რომ თითქმის ბნელოდა შუადღისას. საღამოზედ წვიმამ უფრო უმატა. ხმელნიცკი სიხარულით აღარ იყო.

— ერთი კარგად დალბეს კი ეს მინდორი,—ეუბნებოდა ქშეჩოვსკის,—და მერე გუსარების ფიქრი ნულარ გვექმნება. სულ ტალახში ჩაიხრჩობიან ისინი თვისის მძიმე საომარის საჭურველითა.

წვიმა თავისას არ იშლიდა და მოდიოდა ძირ-მოდგმითა, თითქო თვით ცას უნდოდა დაჰხმარებოდა იმიერ-ჭოროხეთს.

ჯარები ზოზინითა და უგულოდ იკეთებდნენ საფრებს ავდარში. ცეცხლის გაჩაღება შეუძლებელი იყო. რამდენიმე ათასი ცხენოსანი განშორდნენ ბანაკს და თვალ-ყურს ადევნებდნენ, რომ პოლონიის ჯარი არ გაიქცეს ამ ბნელს ღამეში და მით თავს არ უშველოსო. შეიქნა შუა-ღამე და ჩამოვარდა დიდი მდუმარება, რომელსაც მხოლოდ წვიმის შუილი და ქარის ქროლა არღვევდა. თვალი არავის მოუხუჭნია არც ერთს ბანაკში.

განთიადისას პოლონელთა ბანაკში დაჰკრეს ნაღარა და მოისმა ხმა დოლისა. თენდებოდა დღე მწუხარე, ბნელი, უამინდო; თავ-სხმამ გადიღო და წვიმამ დაიწყო ცრა.

ხმელნიცკიმ ბრძანა, დასცალეთ ზარბაზანიო. პირველს გასროლას მოჰყვა მეორე, მესამე, მეათე... სქმეტუსკიმ უთხრა თავისს მფარველ ანგელოზს—ყაზახსა:

— ზაქარ, წამიყვანე და თხრილის ბექზედ დამაყენე, მინდა ვნახო, რა ამბავია.

თვით ზაქარასაც ძლიერ უნდოდა ნახვა ბანაკისა. ორივენი ბექობზედ ავიდნენ. იქიდან, როგორც ხელის გულზედ, ისე სჩანდა მინდორი, ყვითელ წყალთა ჭაობები და ორივე ბანაკი. პან სქმეტუსკიმ სწრაფად მოავლო თვალი ყოველსავე, იტაცა ხელი თავში და დაიძახა:

— ღმერთო! იმათ ხომ ერთი მუჭა ჯარი ძლივსა ჰყავთ.

მართლაც, ყაზახთა ბანაკს უშველებელი ადგილი ეჭირა, ხოლო პოლონელების ბანაკი ერთი ბეწვა ადგილზედ მოთავსებულიყო. ცხადადა სჩანდა, რომ გამარჯვება ყაზახთ უნდა დარჩენოდათ.

დესპანს გული დაეწვა. აჯანყებულთა დასჯის წამი ჯერ არ დამდგარიყო, ხოლო რაც მოსალოდნელია, ის ძლევით შეჰმოსავს ამათაო.

ცალკ-ცალკე შებრძოლება უკვე დაიწყო და ზარბაზნებმაც მორთეს გრგვინვა და ქუხილი. ცხენოსანნი, ან პატარ-

პატარა ჯგუფებად, ან სათითაოდ ეკვეთებოდნენ ერთმანეთს. თათარნი ებრძოდნენ პოტოცკის ჯარის კაცებს, რომელთაც წითელ-ყვითელის ფერის ტანისამოსი ეცვათ. ცხენოსანნი ხან დაუახლოვდებოდნენ ერთმანეთს, ხან განშორდებოდნენ; ან დაახლიდნენ ერთმანეთს დამბაჩებს, ან ცდილობდნენ ქამანდი ეკრათ. შორიდან მაცქერალს ტურნირი ეგონებოდა, მხოლოდ იმაზედ თუ მიხვდებოდა კაცი, აქ ხუმრობა აღარ არისო, რომ ხან აქეთ მიჰქროდნენ ცხენები უმხედრებოდ, ხან იქით.

თათარნი თან-და-თან უფრო ბლომად გამოიფინნენ; მალე მთლად მინდორი გაივსო იმათის რაზმებით. მაშინ პოლონელთა ბანაკიდანაც გამოჩდნენ ახალ-ახალნი მხედარნი და დაიწყეს რაზმ-რაზმად დაწყობა თხრილებ წინა. ისე ახლო იყო ყოველივე ესე, რომ პან სქშეტუსკის შორს-მჭვრეტელი თვალი ადვილად არჩევდა ალმებსა, დროშებს, თითქმის იმ როტმისტრებისა და ცხენოსანთა პირი-სახეს, რომელნიც გვერდზედ მოუდგებოდნენ ხოლმე რაზმებსა.

პან სქშეტუსკის სულ ბაგა-ბუგი დაუწყო გულმა; იმის დატეტკილს სახეს სიწითლე დაეტყო. თავ-დავიწყებაში ჩავარდა და ატაცებით ჰყვიროდა ყოველ ახალის რაზმის გამოჩენისათანავე:

— აი დრაგუნები პან ბალაბანისა!—ჩერკასში მინახავს ეგენი!

— აგერა ვოლინის დროშა, რომელსაც ზედ ჯვარი აქვს გამაგრებული.

— ოჰ, აი ქვეითი ჯარიც დაიძრა!

— აგერა გუსარნიცა!—გუსარნი პან ჩარნეცკისა!

მართლაც, გამოჩნდნენ გუსარნიცა; ზედ უამრავნი ფრთენი დაჰფენიათ და აუარებელი მშვილდ-ისარი მოსჩანს კაპარჭებიდან: მშვილდ-ისრები ზოგან ყვითლად მოვარაყებულია და ზოგან შავ-მწვანე სურათებით არის შემკული. გამოვიდნენ საფრებიდან და დაეწყვნენ თხრილებ წინა, ისე დამშვიდებულნი, ძლიერნი, ყოჩაღნი, რომ პან სქშეტუსკის თვალებში ცრემლი მოერია და ერთს წამს ველარა დაინახა-რა ამ სურათისა.

თუმცა შორი-შორს იყო რაოდენობა პირის-პირ მდგარის ჯარებისა, თუმცა რამდენისამე სადროშოს მხედართა წინააღმდეგ აუარებელ იმიერ-ჭორომელთა და თათართა გუნდებს შავად გაჰქონდა ღელვა, პან სქშეტუსკის მაინც სჯეროდა, რომ პირველნი გაიმარჯვებენო. პირს ღიმილი მოუვიდა, სახეზედ ნათელი გადაეფინა, ძალ-ღონე ისევ დაუბრუნდა, თვალები ცეცხლით აენთო.

— ეი, ვაჟბატონო!—წაიბუტბუტა მოხუცმა ზაქარმა,— გინდა განა სამოთხეში შეხვიდე?

ამ დროს რამდენიმე გუნდი თათართა ყიჟინითა და ღრიალით გაექანენ მტრისკენა. მტერმა თოფები დაუშინა. მაგრამ თათარნი მხოლოდ შესაშინებლად გადაერივნენ ასე. პოლონელთ რაზმებამდე არ მისულან და ისევ უკანვე გამობრუნდნენ, მიიფანტ-მოიფანტნენ და შეერივნენ თავიანთ ჯარებსა.

მაგრამ აი დაჰკრეს დიდი დოლი სეჩისა და იმ წუთსვე უზარმაზარი ფრთა თათარ-ყაზახთა გაიშალა ნახევარ მთვარესავით და მიეტია მტერს. ხმელნიცკის, ეტყობოდა, სურდა გაეგო, ერთის შეტევით დავამარცხებ, თუ არა მტრის ჯარსო. საერთო არეულობა და შეშფოთება რომ მომხდარიყო პოლონელთა ბანაკში, შესაძლო იყო, ველარ გაეძლო იმათ ჯარს, მაგრამ პოლონელთა რაზმნი იდგნენ გულ-დამშვიდებით და მზად იყვნენ საომრად; ზურგთ უკან ფიქრი არასი ჰქონდათ, რადგან თხრილები იყო, ხოლო აქეთ-იქიდან ზარბაზნები იდგა; ისე რომ თავ-დასხმა შეიძლებოდა მხოლოდ წინიდან. პირველში კაცს ეგონებოდა, რომ დაუცდიან იმათ მისვლას და ისე შეებრძოლებიანო, მაგრამ როდესაც ყაზახ-თათართა რაზმებმა ნახევარი მანძილი გაიარეს, სანგლებიდან მისცეს ნიშანი იერიშის მიტანისა და ის იმოდენა შუბები პოლონელთ სულ ძირს დაიღეს.

— გუსარნი მოდიან იერიშით!—შეჰყვირა პან სქშეტუსკიმ.

მხედარნი მოიხარნენ ოდნავ წელში უნაგირებზედ და გაემართნენ წინ; მათ მოჰყვნენ დრაგუნთა სადროშონი და მთლად საომრად მომზადებული წინა წყება ჯარისა.

საშინელება იყო კვეთება გუსართა. პირველად ეკვეთნენ სამს კურენს და ერთის თვალის დახამხამებაში გააქრეს. საზარელმა ღრიალმა და გმინვამ მოაღწია სქშეტუსკის ყურებამდე. ცხენები და კაცნი, რომელთაც ვერ გაუძლეს რკინის მხედართა სიმძიმეს, დაეცნენ ძირს და ისე გაერთხნენ მიწას, თითქო მოთიბული ბალახიაო. ისე უცბად მოჰხდა ყოველივე ესე, რომ სქშეტუსკის ეგონა, თითქო რაღაც უშველებელმა გველეშაპმა გადაჰყლაპა ეს სამი რაზმიო. მერე ეს სამი რაზმი იყო თვალი და ჯავარი მთლად უკრაინის მხედრობისა. ცხენები, რომელიც დაიფრთხო ფრთების შრიალმა*), უფრო მეტად აძლიერებდნენ უწესოებას იმიერ-ჭორომელთა შორის. ხუთი სხვა რაზმი ხმელნიცკისა სულ შეჰკრთნენ, გონება დაჰკარგეს და უწეს-ურიგოდ იწევდნენ უკან-უკან, მტრისაგან დაჯგობნილები. ხოლო ამ დროს გაჩნდნენ დრაგუნთა რაზმნი და დაიწყეს სრვა მტრისა. მთელი ერთი კურენი ისე შეშინდა, რომ სისწრაფით ივლტოდა უკან. შუა-გული ხმელნიცკის მხედრობისა გონს ველარ მოვიდა და იმდენი დრო ველარ იპოვნა, რომ კვლავ დარაზმულიყო.

— ეშმაკნი და ქაჯნი არიან და არა ლიახნი! — შეჰყვირა მოხუცმა ზაქარმა.

სქშეტუსკი თითქო დაათრო ამ სანახაობამ. მძიმე ავადმყოფი იყო და ამიტომ ველარ შეემაგრებინა თავი, თან იცინოდა და თან სტიროდა, ხოლო ხან და-ხან იძახდა ბრძანების სიტყვებს, თითქო მე ვარ მხედართ მთავარი სადროშოსიო. ზაქარმა ძლივს მოახერხა და შეიმაგრა პან სქშეტუსკი.

ბრძოლა ისე მოახლოვდა ყაზახთა ბანაკისაკენ, რომ შესაძლო იყო ადვილად გაერჩია ადამიანს სახე მებრძოლთა. საფრებიდან განუწყვეტლივ ისროდნენ ზარბაზნებს, მაგრამ ყუმბარანი ეცემოდა ხან თავისიანებსა და ხან მტრებში და მით უფრო ძლიერდებოდა უწეს-ურიგობა.

---

*) პოლონელების გუსართა ზურგს უკან ლითონის ფრთები ჰქონდათ ხოლმე მიმაგრებულნი.

გუსარნი შეეფეთნენ პაშკოვის კურენსა, რომელიც საგეტმანო გვარდია იყო და რომლის შუაც იმყოფებოდა თვით გეტმანი. უცბად საშინელი ხმა აღმოხდათ გულიდან იმიერ-ჰორომელთ: დიდი მაყვლის-ფერი დროშა შეირყა და დაეცა ძირს.

მაგრამ ამ დროს გრიგალივით ჩაერია ბრძოლაში ქშეჩოვსკი თვისის ხუთი-ათასის ჯარის კაცითა. უზარ-მაზარ ჩალისფერ ცხენზედ იჯდა, მიჰქროდა ყველაზედ წინ უქუდოდ, ხმალ ამოწვდილი და ამხნევებდა შემკრთალ ქვემოურებს, რომელნიც უწესოდა და ურიგოდ ბრუნდებოდნენ უკან თავ-თავიანთ ალაგების დასაჭერად. ომი კვლავ დაიწყო შუა მანძილზედ და შენივთდა ბრძოლა.

ხმელნიცკის მხედრობის არც მემარცხენეთა და მემარჯვენეთ უღიმოდა ბედი.

თათრებს, რომელნიც ორჯელ იქმნენ უკუ-ქცეულ ვლახეთის სადროშოების ჯარითა და პოტოცკების რაზმებითა, სულ დაეკარგათ ხალისი ბრძოლისა. ტუღაი-ბეის ორი ცხენი მოუკლეს. ცხადი იყო, რომ გამარჯვება ახალგაზდა პოტოცკისა რჩებოდა.

თავ-გამეტებულმა ბრძოლამ დიდ ხანს ვეღარ გასტანა. წვიმამ კოკი-პირულად დაუშვა და მინდორი ტბად გადააქცია. ისე ჩამობნელდა თანა, რომ ორს ნაბიჯზედ აღარა სჩანდა-რა. წვიმის შუილისაგან ჯარის უფროსთა ბრძანება აღარ ისმოდა. შესწყდა სროლა დასველებულ ჯაზაირებისა და მოკლე თოფებისა. თვით ცამ შესწყვიტა ბოლოს ეს ჩეხა-ჟლეტა.

ხმელნიცკი დაბრუნდა თავის ბინაზედ მთლად დასველებული, გამძვინვარებული, გაალმასებული. არავისთან ხმა, კრინტი არ დაუძრავს. საჩქაროზედ დასცეს მისთვის კარავი აქლემის ტყავებისაგან და აქ შეაფარა მან თავი მარტოდ-მარტომ, გამწარებულმა, შავ-ბნელის ფიქრებით გვემულმა.

განწირულება ისადგურებდა ნელ-ნელა მის გულში. მხოლოდ ეხლა მიხვდა, რა საქმესაც მოჰკიდა ხელი. ხმელნიცკის სძლიეს, გაათახსირეს... და მერე ვინა? ერთმა მუჭა მტერმა!

მან კარგად იცოდა ძალა რესპუბლიკისა, წინდაწინვე ივარაუდა ყოველივე, მაგრამ ეტყობა დაავიწყდა რამ ანგარიშის დროს. ასე ჰგონებდა ამ წუთს მაინც და უიმედობით შეპყრობილი მალ-მალ იტაცებდა ხოლმე თავში ხელს; მზად იყო თავი ეხალა რისთვისმე ამ საათში და ბოლო მოეღო თვისის სიცოცხლისათვის. რაღა მომელის მაშინ, როცა მომიხდება შებრძოლება გეტმანებთანა და მთლად რესპუბლიკასთანაო?!

ტუღაი-ბეიმ შეაწყვეტინა ეს მწარე ფიქრნი და ზრახვანი. გაცოფებულს თათარს თვალები უბრწყინავდა სიბრაზით, სახე გადაჰფითრებოდა, კბილები უბრჭყვიალებდა თხელ ულვაშებ ქვეშა.

— სად არის დავლა, სად არიან ტყვენი, მოკვეთილნი თავნი მხედართ-მთავართა?—ეკითხებოდა იგი გახრინწიანებულის ხმით.

ხმელნიცკი ზეზედ წამოხტა.

— იქ არის, იქ არიან! —ხმა-შემაღლებით უპასუხა მან და ხელი გაიწოდა სახელმწიფო ჯარის ბანაკისაკენ.

— მაშ წადი იქ,—დაიღრიალა ტუღაი-ბეიმ,—თორემ თვითონ შენ წაგათრევ ყირიმს გათოკილსა!

— წავალ კიდეცა! წავალ ეხლავე, ავიღებ დავლას, წამოვასხამ ტყვეებს, მაგრამ შენ კი ყეენს მისცემ პასუხს, იმიტომ რომ დავლას ეძებ და ომს კი გაურბი.

— ძაღლის გვარისავ,—შეჰყვირა ტუღაიმ,—შენ ჰღუპავ ყეენის ჯარსა!

ორივენი პირის-პირ უდგნენ ერთმანეთს. ისევ ხმელნიცკი მოვიდა გონს პირველად.

— დამშვიდდი, ტუღაი-ბეი,—უთხრა ბოლდანმა.—წვიმამ შეგვიშალა ხელი, როცა ქშეჩოვსკიმ უკვე შეარყია დრაგუნთა რაზმი. მე კარგად ვიცნობ იმათ. ხვალ ისეთის გამძვინვარებით ვეღარ იომებენ. დედა-მიწა დალბება. ხვალ სულ ჩვენ ხელთ იქმნებიან.

— აბა რა, დიდი თანხაა ცარიელი ლაპარაკი!

— ჰნახავ, რომ თანხაა. გამიგონე, ტუღაი-ბეი, მეგობარო! ყეენმა ჩემდა შესაწევრად გამოგგზავნა და არა ჩემდა სავაგლახოდ!

— შენ მე გამარჯვება აღმითქვი და არა დაძლევა.

— რამდენი დრაგუნი დაგვრჩა ტყვედ. თუ გინდა შენ მოგცემ იმათ.

— მომეცი. ვუბრძანებ, რომ მარგილზედ ჩამოაცვან.

— ნუ იზამ მაგას. თავისუფლება მიეცი. უკრაინელები არიან ბალაბანის სადროშოსი; განუტევოთ, რომ იქნება დრაგუნები ჩვენს მხარეზედ გადმოიყვანონ. ისევე მოჰხდება, რაც ბარაბაშის საქმეში მოჰხდა.

ტუღაი-ბეის სიამოვნებით გაუნათლდა სახე, დააკქერდა ხმელნიცკის და წაიტუტუნა ბუზღუნითა:

— გველო...

— ცბიერობაც იმდენად ჰღირს, რამდენადაც მამაცობა. თუ მოვახერხეთ, რომ დრაგუნებმა უღალატეს, მთელს ბანაკში ერთი აღარ გადაგვრჩება ცოცხალი და ტყვედ შეუპყრობელი. გეყურება თუ არა?

— პოტოცკის მე წავიყვან.

— იმასაც შენ მოგცემ და ჩარნეცკისაცა.

— კარგი, მაშ ახლა არაყი დამალევინე... ცივა...

— ეხლავე.

კარავში ქშეჩოვსკი შემოვიდა. პოლკოვნიკს თავ-პირი ჩამოხბნელებოდა. უფროსობა, კაშტელიანობა, ციხე დარბაზნი და საუნჯენი დღევანდელ ომის შემდეგ ისე გაჰქრა, როგორც კვამლი. შესაძლო იყო, რომ ამ კვამლში ხვალ თვალ-წინ წარმოსდგომოდა ბნელი სურათი მახვილისა ანუ სახრჩობელასი. ის ნემენცები რომ არ გაწყვეტილიყვნენ, იქნება პოლკოვნიკს აღარ დაეყოვნებინა, ელალატნა ხმელნიცკისათვის და თვისის ჯარით პოტოცკის მხარეზედ გადასულიყო. მაგრამ ახლა გვიანღა იყო.

ყაზახთა მხედართ-მთავარნი ხმა-გაკმენდილნი შემოუსხდნენ არაყით სავსე ჭურჭელსა. წვიმამ უკლო. ღამდებოდა.

პან სქშეტუსკი დაასუსტა სიხარულმა და გაფითრებული უძრავად იდო ურემზედ. ზაქარს უკვე შეუყვარდა დესპანი და უბრძანა მხლებლებს გადაეჩარდახებინათ ურემი. სქშეტუსკი

უგდებდა ყურს წვიმის ერთკილოვანს შუილს და გული არხეინადა ჰქონდა, სიამოვნების სხივით გაშუქებული. გუსარებმა დიდი მხნეობა გამოიჩინეს, რესპუბლიკა ღირსეულად დაუხვდა მტერს, როგორც შეეფერებოდა მის დიდებას და ყაზახთა მღელვარების პირველი ზვირთი ზედ შეელეწა სახელმწიფოს ჯართა სიმტკიცესაო. შემდეგ კიდევ თავადი ერემიაა მზად, გეტმანები, შლიახტა, ამოდენი ძალ-ღონე, ხოლო ყოველ ამათზედ უმაღლეს არის ბოლოს მეფე,—primus inter pares.

გულ-მკერდი სქშეტუსკისა ადიოდა და ჩადიოდა თავისუფალის, თავ-მოწონებულის სუნთქვისაგან. ასე ეგონა, რომ ყოველივე ეს ძლიერება საკუთრად მე მაქვსო.

თვისის დატყვევების შემდეგ პირველად ახლა შეებრალა დესპანს ყაზახნი. დამნაშავენი არიან, რაღა თქმა უნდა, მაგრამ თან დაბრმავებულნიც არიან, რადგან ფიჩხისათვის წაუვლიათ ხელი და იმითი გამოდიან დათვის წინააღმდეგაო,—გაივლო მან გულში.—დამნაშავენი არიან, მაგრამ ამავე დროს უბედურნიც არიან: აჰყვნენ ისეთს კაცს, რომელიც ცხადად ჰღუპავს ამ საცოდავებს.

დესპანის ფიქრი სხვაგანაც ჰრბოდა. დადგება მშვიდობიანი დრო და მაშინ ყველას ნება ექნება იზრუნოს საკუთარის ბედნიერებისათვისაცაო. რა ამბავია ნეტავი ახლა იქ, რაზლოგში? მღელვარება იქამდე, რასაკვირველია, ვერ უწევს, ხოლო თუნდა ასეც იყოს, ელენე ახლა, ეჭვი არ არის, ლუბნში იქნებაო.

მეორე დღეს კვირა იყო და თოფი არ გავარდნილა, მშვიდობიანად გაიარა. სქშეტუსკის ეგონა, რომ უთუოდ ყაზახებს აღარ უნდათ ომის დაწყებაო. ვაი რომ ასე არ იყო! დესპანმა არ იცოდა, რომ ამ ხანად ხმელნიცკი, რომელიც „თვისის გონებისა მრავლითა თვალითა იყურებოდა გარშემო“, ცდილობდა, იქნება ბალაბანის დრაგუნნი ჩემსკენ გადმოვიყვანო როგორმეო.

ორშაბათს განთიადისასვე შეებნენ ერთმანერთს მოპირისპირენი. სქშეტუსკი, როგორც წინად, ახლაც მხიარულებითა

და ღიმილით შეჰყურებდა ამ შებრძოლებასაცა. სახელმწიფოს ჯარის რაზმნი კვლავ დაეწყვნენ საომრად თხრილებ წინა, მხოლოდ ეხლა იერიშით აღარ მიდიოდნენ, არამედ ადგილობრივვე აძლევდნენ მტერს პასუხსა. მინდორი სულ ჭაობად გადაიქცა. მძიმედ შეიარაღებული ცხენოსანთა ჯარი ადგილიდან ვერ იძროდა და ეს გარემოება დიდს უპირატესობას აძლევდა თათართა და იმიერ-ჭორომელთა სუბუქ რაზმებს. ღიმილი თან და თან ჰქრებოდა სქშეტუსკის სახეზედ. სახელმწიფო ჯარებს იმოდენა მტერი დაესხა თავს, რომ სულ ჩანთქა კინაღამ; აგერ საცაა თითქო გასწყვეტენ ამ სუსტს ჯაჭვს და იერიშს მიიტანენ თვით საფრების ასაღებადაო. პან სქშეტუსკი იმის ნახევარ ხალისსაც ველარა ჰხედავდა, რა ხალისითაც იბრძოდნენ პოლონიის ჯარნი ორის დღის წინად. მართალია, ეხლაც მამაცურად იბრძოდნენ, მაგრამ პირველად თვით აღარ ესხმოდნენ თავს მტერსა და ერთის შეტევით აღარ სცემდნენ რისხვასა. წვიმისაგან დამბალი დედა-მიწა აღარ უშვებდა წინ, ხოლო ხმელნიცკი ამასობაში სულ ახალ-ახალ რაზმებსა ჰგზავნიდა საომრად. თვითონ ჩნდებოდა ყველგან და თვისის მაგალითით ამხნევებდა იმიერ-ჭორომელთ, რომელნიც ათასობით ესხმოდნენ თავს სახელმწიფო ჯარის რკინის კედელს და, უკუქცეულნი, კვლავ ეწყობოდნენ რაზმ-რაზმად ხელ-ახალის იერიშის მისატანად. მათთა მკვდართა გვამით მოიფინა მინდორი, მაგრამ რესპუბლიკის ჯარიც ნელ-ნელა სუსტდებოდა.

შუა დღისას იმიერ-ჭორომელთა მთელი ჯარი ჩაება ბრძოლაში. ისე გაცხარდა ომი, ისეთის გამძვინვარებით შეიბნენ მტერნი, რომ მათ შუა კვლავ ხორა დადგა კაცთა გვამებისა და ცხენთა მძოვრისა.

ყოველ წუთს ყაზახთა ბანაკში ბრუნდებოდნენ გუნდ-გუნდად დაჭრილნი და დაკოდილნი, სისხლით-შესვრილნი, ტალახით მოთხუპნულნი, ძალ-ღონე მიხდილნი, მაგრამ ბრუნდებოდნენ მხიარულად, სიმღერითა და ყიჟინითა. იმათ სახეზედ იხატებოდა მხიარულება და რწმენა, რომ გამარჯვება ჩვენიაო. სიკვდილის პირად მყოფნიც კი ამასა ჰყვიროდნენ: „სიკვდილი

მტერსაო!“ ვინც ბანაკში დარჩენილიყო, ისინიც საომრად იწევდნენ.

პან სქშეტუსკი მოიღრუბლა. პოლონელთა სადროშონი ბანაკში ბრუნდებოდნენ. აღარ შეეძლოთ უკვე გამაგრება და სასწრაფოდ იხევდნენ უკან. ყაზახებმა რომ ეს დაინახეს, დაასცეს მხიარული ყიჟინა. იმიერ-ჭორომელთ კვლავ მიიტანეს იერიში და გამძვინვარებით ეკვეთნენ პოტოცკის ჯარის-კაცთა, რომელნიც იფარავდნენ ბანაკად მიმავალ, უკუ-ქცეულ თვისს ჯარებსა. მაგრამ ზარბაზნებმა, ჯაზაირების სეტყვასავით დაშენილმა ტყვიამ უკუაქცია ისინი. ერთს წუთს შესწყდა ბრძოლა.

პოლონელთა ბანაკიდან მოისმა ხმა შერიგების საყვირისა.

მაგრამ ხმელნიცკის გაგონებაც კი არ უნდოდა შერიგებისა. თოხმეტის კურენის ჯარის კაცნი ჩამოხდნენ ცხენებიდან, რათა ქვეითთა ჯართანა და თათრებთან ერთად მიეტანათ იერიში მტრის სანგლებზედ.

ქშეჩოვსკი უნდა მიჰშველებოდა სამი ათასის ქვეითის ჯარით, როცა გაჭირდებოდა საქმე. საყვირთა ხმამა, განგაშთა და ბოხღანთა ცემამ დაჰფარა ცოტას ხანს ხმა ყიჟინისა და ჯაზაირების გრიალისა.

პან სქშეტუსკი გულის კანკალით შეჰყურებდა, როგორ ჯაჭვის რგოლივით ერტყმოდა გარშემო პოლონელთა ბანაკს იმიერ-ჭორომელთა ჯარი. მიდიოდა ეს ჯარი წინ და ეხვეოდა ხშირს თეთრს კვამლში, თითქო ვიღასაც უზარ-მაზარ მკერდს უნდა ასეთის კვამლის ბერვით გაჰფანტოს ყოველ-მხრიდან მოსული გუნდი უამრავის კალიისაო. ზარბაზნების ყუმბარანი უფრო გახშირებით შეიჭრებოდა ხოლმე ამ გუნდში და მომაკვდინებელს კვალს ავლებდა იქ. თოფების სროლამ უფრო და უფრო უმატა. გრიალი თოფ-ზარბაზნების სროლისა ერთს წუთს არა სცხრებოდა, მაგრამ ჭინჭვლის გორა, თუმცა ნელ-ნელა, მაინც დასტოლრივ მიიწევდა წინ. აი მიახლოვდა კიდეცა! აი თითქმის თხრილთან მიცოცდა და ზარბაზნებს ზნევა აღარა შეუძლიანთ-რა! პან სქშეტუსკიმ თვალები დაჰხუჭა.

ელვასავით გაურბინა ფიქრად ამ აზრმა: დავინახავ-ღა კიდევ თუ ვერა, როცა გავახელ თვალებს, პოლონიის დროშებსაო? დავინახავ... ვერ დავინახავ? ყიჟინა უფრო და უფრო ძლიერდება, ჟივილ-ხივილია არა-ჩვეულებრივი... ალბად, რაღაც დიდი ამბავია იქ. ყვირილი შუა-გულ ბანაკიდან მოისმის. რა ამბავია? რა მოჰხდა?

— ღმერთო მოწყალეო!

პან სქშეტუსკის გმინვა ამოხდა გულიდან: თხრილებზედ, ოქროს ფერ სარესპუბლიკო დროშის მაგიერ, ფრიალებდა მაყვლის ფერი დროშა მთავარ-ანგელოზის მხატვრობითა.

პოლონელთა ბანაკი აღებულ იქმნა.

მხოლოდ საღამოზედ გაიგო დესპანმა ზაქარასაგან ყოველივე დაწვრილებით. ტყუილად კი არ ეუბნებოდა ტუღაი-ბეი ხმელნიცკის, გველი ხარო: სწორედ გაჭირების დროს გადვიდნენ იმის მხარეზედ ბალაბანის დრაგუნები, რომელნიც ეკვეთნენ თავისიანებს და ხელი შეუწყეს მტერს მათს მოსრვაში.

საღამოზედ დესპანმა ჰნახა ტყვედ-შეპყრობილნი და დაესწრო ახალგაზდა პოტოცკის სიკვდილსა. საწყალმა ჰაბუკმა, სასიკვდილოდ დაჭრილმა ისრითა, ძლივს უთხრა ნელის ხმით სტეფანე ჩარნეცკის: „უამბეთ მამასა, რომ, როგორც რაინდი“... და განუტევა სული. დიდ ხანს ახსოვდა შემდეგ სქშეტუსკის მისი გაფითრებული სახეცა, მისი ცის-ფერი თვალებიცა, მიპყრობილი ცად მიმართ. პან ჩარნეცკიმ აღთქმა დასდო ამ გაციებულ გვამის წინაშე, რომ, როგორც კი ღმერთი შემეწევა და თაეს დავაღწევ ტყვეობას, სისხლის რუებით ჩამოვრეცხავ დღევანდელს დამარცხების სირცხვილს და შურს ვიძიებ ჩემის მეგობრის სიკვდილისათვისაო. მოხუცს მხედარს თვალები გამშრალი ჰქონდა და მხოლოდ გაფითრებულ სახეზედ ეტყობოდა ცხადად, რასაცა ჰგრძნობდა. თავის დროზედ შეასრულა კიდეც თავისი აღთქმა, ხოლო ამ ხანად ანუგეშებდა, როგორც კი შეეძლო, სულითა და ხორცით ავადმყოფს პან სქშეტუსკის. „რესპუბლიკამაო,—ამბობდა პან ჩარნეცკი,—ბევრი მწარე დღე ჰნახა, გარნა ძალი მისი მაინც აღურაცხველია და არა ყაზახთა

ამბოხებას არ შეუძლიან შეარყიოს მისი ძლიერება. მართალია, დამარცხება დიდია, მაგრამ ვინ იქმნა დამარცხებული? გეტმანები? სახელმწიფოს მხედრობა? არა! ქშეჩოვსკის ღალატის გამო ერთი მუჭა ხალხი-ღა დარჩა და, რასაკვირველია, იმისთვის ძნელი იყო იმოდენა მხედრობას გამკლავებოდა. აჯანყება გავრცელდება მთელს უკრაინაში,—ყაზახნი იქ მუდამ მზად არიან აჯანყდნენ, თუ კი შემთხვევა რამ მიეცათ,—მაგრამ უკრაინაში აჯანყება ახალი ამბავი არ არის და მალეც ჩაჰქრება დიდის ხნით გეტმანთა და თავად ერემიას მეოხებით. მხოლოდ სულ-მოკლე კაცს შეუძლიან დაიჯეროს, რომ ვითომ ერთს ავაზაკატამანს შეეძლოს, თათართა მურზის შემწეობით, მუქარა დაუწყოს დიდს ერს. ცუდი ნიშანი იქმნებოდა, რომ რესპუბლიკას მთელი თვისი ძალ-ღონე შეეკრიბა ყაზახთა აჯანყების გავრცელებისათანავე. უნდა გამოვტყდე, უგულოდ წამოვედით ამ ლაშკრობაში და, თუმცა გვძლიეს, მაინც მტკიცედა ვარ დარწმუნებული, რომ გეტმანები ხმლითა და იარაღით კი არა, მათრახებით შეიძლებენ ამ აჯანყების მოსპობას".

კაცს ეგონებოდა, რომ ყოველსავე ამას ამბობს არა ტყვე, არა ჯარის-კაცი, რომელიც დამარცხდა ეს არის ეხლაო, არამედ გულ-ზვავი გეტმანი, დარწმუნებული, რომ ხვალ გამარჯვება ჩემიაო. მისი იმედიანობა ნელ-ნელა პან სქშეტუსკისაც გადაედო. მეტის-მეტად ახლოდან უცქეროდა ხმელნიცკის ძლიერებას და ამან, ცოტა არ იყო, თვალები აუბა, მით უმეტეს, რომ ხმელნიცკის ბედი სწყალობდა მუდამ. გარნა პან ჩარნეცკი მართალი იყო, გეტმანთა მხედრობა ჯერ არ გამოსულიყო საბრძოლველად, ხოლო მათ შემდეგ კიდევ მთელი რესპუბლიკა იყო.

ზაქარმა, რომელმაც მოუხერხა პან სქშეტუსკის ნახვა ტყვეებისა, უფრო მეტად ანუგეშა გზაში უკან დაბრუნებული დესპანი. „ახალგაზდა პოტოცკის დაძლევა ადვილი იყო, აი გეტმანების დაძლევაა საქმე!—ჩიოდა ზაქარა.—ჯერ მხოლოდ დაწყებულ იქმნა საქმე და, ვინ იცის, რა ბოლო მოჰყვება! ეჰ, აივსნენ ყაზახნი და თათარნი პოლონელთა საუნჯით, მაგრამ

საქმე აღება კი არ არის, საქმე შენახვაა. შენ ტყვილად ნუ სწუხარ, გულს ნუ იკლავ, მიიღებ თავისუფლებას და დაჰბრუნდები შენიანებთან... ჩემი მოხუცი თავი კი უნდა მოწყენილი ეგდოს აქ უშენოდ. ეჰ, სიბერე ძნელი ყოფილა! გეტმანებთან ძალიან გაჭირდება საქმე, ძალიან!“

მართლაც, ეს გამარჯვება, რაც უნდა უფრო ძლევა-მოსილიც ყოფილიყო, ვერ უზრუნველ-ჰყოფდა ჯერ კიდევ ხმელნიცკის მომავალს ბედსა, იქნება უფრო ევნო კიდეცა, რადგან გეტმანი შურს იძიებდა შვილის სიკვდილისათვის და აღარას არ დაჰზოგავდა იმიერ-ჭორომელთ ამოსაწყვეტად. დიდს გეტმანს არ უყვარდა თავადი იერემია, მაგრამ ახლა ყოველივე მტრობა უნდა დადუმებულიყო; პან კრაკოველი პირველი გაუწოდებდა ხელს შერიგებისას სახელ-განთქმულს მხედართ-მთავარს და თვის მხედრობასაც იმისას შეუერთებდა. ამისთანა ძალ-ღონეს ხმელნიცკი ჯერ არ შეჰბრძოლებოდა და ვერც გაჰბედავდა შებრძოლებას. მან გადასწყვიტა, გავაშურებ უკრაინისაკენ, საჩქაროზედ მივიტან იქ გამარჯვების ამბავს ყვითელ წყალთან და, ვიდრე თავადის მხედრობა მოვიდოდეს, მანამ დავესხმი თავს გეტმანებსაო.

რიგიანად აღარ დაასვენა თავისი ჯარები და მეორე დღესვე უბრძანა ლაშქრად წასვლა. ასე ეგონებოდა კაცს, რომ გეტმანი გაჩქარებით ილტვის და მით უნდა დააღწიოს თავი განსაცდელსაო. ყაზახთა ჯარის რიცხვი გზა და გზა თან და თან მატულობდა; ყოველ დღე ემატებოდნენ უკრაინიდან ლტოლვილნი. მოჰქონდათ თან გეტმანთა ამბავიცა, თუმცა კი ერთმანერთის საწინააღმდეგო. ერთნი ამბობდნენ, რომ თავადი ჯერ ისევ დნეპრს გალმაა დაბანაკებულიო, მეორენი—უკვე შეუერთდა სახელმწიფოს ჯარებსაო. უეჭველი იყო მხოლოდ ის, რომ უკრაინა ჰღელავდა და დიდს ცეცხლში იყო. იქაურნი მკვიდრნი, არამც თუ ყრუ-მინდვრებში მირბოდნენ ხმელნიცკისთან, არამედ ცეცხლს უკიდებდნენ დაბა-სოფლებსა, ეწინააღმდეგებოდნენ პანებსა და ყველგან იარაღში სხდებოდნენ. ქალაქში მცხოვრებნი ყაზახნი მხოლოდ ნიშანს-ღა ელოდნენ

მეამბოხეთა თანა შესაერთებლად. ხმელნიცკის ყოველ ამის იმედი ჰქონდა და ამიტომ უფრო ჩქარობდა.

ბოლოს ჩიგირინამდეც მივიდა. ჩიგირინმა კარი გაუღო და ყაზახთა მეცხვანე რაზმი მის დროშებ ქვეშ დადგა. ბრბომ გაძარცვა სახლი ჩაპლინსკისა და ამოსწყვიტა ერთი მუჭა პოლონელი თავად-აზნაურობა, რომელიც ამ ქალაქში ეძებდა ხსნასა. სიხარულის ჟრიამულსა, ზარების რეკვასა და ლიტანიით სიარულს დასასრული არა ჰქონდა.

აჯანყების ცეცხლი უცებ მოედო მთლად ამ მხარეს. ყოველივე, რაც კი სცოცხლობდა, ხელს ჰკიდებდა ცელებსა და შუბებს და უერთდებოდა იმიერ ჭორომელთ. აღურაცხველნი ბრბონი იკრებდნენ თავს ყოველ მხრიდან ყაზახთა ბანაკში; მოვიდა სასიხარულო ამბავიცა, რომ თუმცა თავადი იერემია დაჰპირდა თვისსა შემწეობას გეტმანთა, მაგრამ ჯერ არ შეერთებულა იმათთანაო.

ხმელნიცკიმ ცოტა თავისუფლად ამოისუნთქა.

დაუყოვნებლივ გასწია წინ გრიგალივით და, საცა გაიარა, მოაოხრა ყოველივე. გზა, მისგან გავლილი, მოფენილი იყო ადამიანთა გვამითა და ცეცხლის მიერ შთანთქმულ სადგურთა დანაცრებულ ნანგრევებითა. მიდიოდა, როგორც შურის-მძიებელი, როგორც საარაკო გველეშაპი.

ჩერკასში დააბანაკა თვისი უმთავრესი მხედრობა, ხოლო წინ გაჰგზავნა თათარნი ტუღაი-ბეისა და განადირკაცებულის კრივონოსის წინამძღოლობითა. კორსუნთან დაეწივნენ ისინი გეტმანებს და აღარც აიღეს, აღარც დაიღეს, დაესხნენ თავს, მაგრამ ასეთი გაბედულება ძვირად დაუჯდათ. საშინლად ძლეულნი იძულებულნი იქმნენ უკან დაეხიათ უწესოდა და ურიგოდ.

ხმელნიცკი წავიდა ახლა იმათ მისაშველებლად. გზაში მოუვიდა ამბავი, რომ პან სენიავსკი შეუერთდა გეტმანებს, რომელთაც დასტოვეს კორსუნი და მიდიან ბოლუსლავისაკენაო. ხმელნიცკიმ უომრად აიღო კორსუნი, დასტოვა იქ თავისი ბარგი-ბარხანა და სუბუქად გამოეკიდა სახელმწიფო ჯარებსა.

ლრმა ხევთან ხმელნიცკის მოწინავე დარაჯნი თავს წაადგნენ პოლონელთა ბანაკსა.

პან სქშეტუსკის არ შეემთხვა ამ ბრძოლის ნახვა; ბარგთანა და ბარგის ხალხთან ერთად კორსუნში დარჩა ისიცა. ზაქარმა დააბინავა დესპანი ერთის ჩამოხჩობილის შლიახტიჩის სახლში და მიუჩინა დარაჯნი, რადგან ბრბო სცარცვავდა იქაურობას და ჰხოცდა ყველას, ვინც კი ლიახად მიაჩნდა. პან სქშეტუსკი თავის სახლის გატეხილ ფანჯრიდანა ჰხედავდა, როგორ გადადიოდა ერთის სახლიდან მეორე სახლში, ერთის დუქნიდან მეორე დუქანში ბრბო სასმელებისაგან გალექებულ, სისხლით შესვრილ ყაზახთა, ურევდა და აქოთებდა იქაურობას. ხან და ხან მოისმოდა ყვირილი და ეს იმისი ნიშანი იყო, რომ ჩვენმა ძებნა-ჩხრეკამ ამაოდ არ ჩაიარაო, ესე იგი ვიპოვნეთ შლიახტიჩი ანუ ურიაო. ამისთანას, სულ ერთია, ვინც უნდა ყოფილიყო,—მამაკაცი, დედაკაცი, თუ ყმაწვილი,—გამოიყვანდნენ ბაზარში და დაუწყებდნენ წამებას. ბრბოს ჩხუბი მოსდიოდა ერთმანერთში გვემულის გვამის ნაჭერთათვის, უგუნურის ხარხარით ისვამდა პირზედ და გულზედ სისხლს, იხვევდა კისერზედ თბილ-თბილ ნაწლევებს. ყაზახნი წაავლებდნენ ხელს ფეხებში ურიის პატარა ბავშვებს და შუა-შუა ჰგლეჯდნენ დამსწრეთა დიდად სასიამოვნოდ. ბრბომ რამდენჯერმე სცადა გაეძარცვა ის სახლებიცა, საცა იყვნენ უფრო პატივსაცემნი ტყვენი, დარაჯ-მიჩენილნი. იმიერ-ჭოროშელნი ანუ თათარნი, დარაჯად მიჩენილნი, ჯოხებითა და კომბლებით დაირეკავდნენ ხოლმე ბრბოს. ასე მოხდა პან სქშეტუსკის სახლთანაცა. ზაქარმა უბრძანა დარაჯთა, შეუწყალებლად სცემეთ ქუჩის მაწანწალა ხალხსაო და ისინიც დიდის სიამოვნებით ასრულებდნენ ამ ბრძანებას.

ბაზარში ბრბო გამძვინვარებული იყო. საღამო-ჟამდებოდა. წაუკიდეს ცეცხლი ბაზარს, ეკლესიას და მღვდლის სახლსა. ბედად, ქარი მინდვრისაკენ უბერავდა და უშლიდა ცეცხლის გაძლიერებას. მაინც ბაზარში ისე ნათელოდა, თითქო დღეაო.

შორიდან მოისმოდა ხშირი სროლა ზარბაზნებისა. ცხადი იყო, რომ ღრმა ხევთან ბრძოლა უფრო და უფრო ცხარდებოდა.

— დიდი სიცხე ადგიათ იქ ჩვენებს!—სთქვა მოხუცმა ზაქარმა.—გეტმანები არა ჰხუმრობენ. პან პოტოცკი გამოცდილი მხედარია,—ზაქარმა თითი ფანჯრისაკენ გაიშვირა.—ახლა ისინი ჯავრსა ყრილობენ, ხოლო თუ აჯობეს ბოღდანსა, იმის ჯავრსაც ამოიყრიან!

ამ დროს მოისმა ცხენების თქარა-თქური და ბაზარში შემოვიდა რამდენიმე ცხენოსანი. პირისახე სულ გამურული ჰქონდათ თოფის-წამლის კვამლისაგან, ტანისამოსი კიდევ უწესოდ ეცვათ, ეტყობოდათ, რომ პირდაპირ ბრძოლის ველიდან მოსულიყვნენ.

— ხალხო! ვისაც ღმერთი გწამთ, თავს უშველეთ! ლიახებმა აჯობეს ჩვენებს!—მოისმა ხმა-მაღალი ძახილი.

ასტყდა საერთო არეულობა. ბრბო ჯერ შეტბორდა, ვით მორევი შავის ზღვისა და მერე, როგორც ზვირთი, რომელსაც ქარმა დაჰქროლოს, გაექანა ერთის მხრისაკენ. მაგრამ ქუჩები ყველგან საგსე იყო ხალხით, ხოლო ერთი ნაწილი ბაზრისა ცეცხლში იწვოდა, ისე რომ არსაით გაქცევა არ შეიძლებოდა...

დესპანმა გაიგო ეს ამბავი და კინაღამ ჭკუაზედ შეიშალა სიხარულით.

— მე კი არ ვიცოდი, რომ ეგ აგრე იქნებოდა!—აღტაცებით ამბობდა პან სქშეტუსკი და დარბოდა ოთახში.—აქ გეტმანები არიან, მთლად რესპუბლიკა!... მაგრამ რა ამბავია?

ბაზარში კვლავ ატყდა ხმაურობა, დგანდგარი. გამოჩდნენ რამდენიმე თათარნი; ისინიც, როგორც ცხადად სჩანდა, ბრძოლას გამოჰქცეოდნენ და მორბოდნენ თავ-გადაგლეჯილნი. ბრბო წინ გადაეღობა; ისინი ზედ აყენებდნენ ცხენებს და მიერეკებოდნენ ჩერკასის გზისაკენ.

— ისე მოჰქრიან, თითქო ქარიაო!—დაიძახა ზაქარმა.

ძლივს წარმოსთქვა ეს სიტყვები, რომ ახლა მეორე რაზმი მოიჭრა, იმას მოჰყვა მესამე. იმ დარაჯთაც, რომელნიც მი-

ჩენილნი ჰყვანდნენ ზოგიერთს სახლებს, გაქცევა უნდოდათ, ზაქარა კარში გამოვარდა.

— გაჩერდით!—დაუყვირა მან თავის მირგოროდელებს.

კვამლი, სიცხე, ცხენების თქარა-თქური, ხმა მოუსვენროზისა, ღრიანცელი ბრბოსი, რომელსაც ანათებდა ცეცხლ-წაკიდებულ სახლების ალი,—ყოველივე გადაიქცა ერთ საშინელ სურათად, რომლის მზერითაც შეეძლო დესპანს დამტკბარიყო თავის სახლის ფანჯრიდანა.

— რა ღვთის-რისხვა და ზარი უნდა იყოს ახლა იქა, რა ზარი!—იძახდა სიხარულით დესპანი და ვერა ჰხედავდა, რომ ზაქარა არ თანაუგრძნობდა მის სიხარულს.

ზარბაზნების გრიალი არ შეწყვეტილა ერთს წუთსაც.

უცბად ვილამაც დაიძახა იქვე სახლთან განწირულის ხმით:

— თავს უშველეთ! ბოლდანი მოჰკლეს! ქშეჩოვსკი მოჰკლეს! ტუღაი-ბეი მოჰკლეს!

ბაზარი საშინელს სურათს წარმოადგენდა, კაცს ეგონებოდა, ქვეყნის აღსასრულის დღე დადგაო.

ხალხი სასოწარკვეთილებაში ჩავარდა. მრავალნი თვითონვე სცვიოდნენ ცეცხლში. დესპანმა დაიჩოქა და ხელნი აღაპყრა მაღლა:

— ღმერთო, ყოვლის შემძლებელო! ღმერთო დიდო და მართალო! გმადლობ შენ!

მისი ლოცვა ზაქარას მოსვლამ შესწყვიტა.

— გამოდი კარში,—ჰყვიროდა ზაქარა ქაქანითა.—და აღუთქვი პატივება მირგოროდელებს. მირბიან ისინიც, და თუ ისინი წავიდნენ, ხალხი შემოცვივა აქა.

სქშეტუსკი გამოვიდა აივანზედ. მირგოროდელნი შეჯგუფულიყვნენ ერთად და ჩერკასისაკენ აპირობდნენ გაქცევას. შიშმა შეიპყრო ყველანი ქალაქში. ახალ-ახალნი ძლეულნი რაზმნი უფრო და უფრო გახშირებით მორბოდნენ ქალაქში. მორბოდნენ გლეხნი, თათარნი, ქალაქელი ყაზახნი და იმიერ-ჭოროხელნი. ხოლო უმთავრესი მხედრობა ხმელნიცკისა, ეტყობოდა, ჯერ კიდევ ეწინააღმდეგებოდა მტერს. ბრძოლა არ გათა-

ვებულიყო, რადგან ზარბაზნები გაორკეცებულის ძალითა გრიალებდნენ ისევ.

სქშეტუსკიმ მიმართა მირგოროდელებს.

— რაკი მე მდარაჯობდით, რაღა საჭიროა გაქცევით დაიფაროთ თავი,— სთქვა მან თავ-მოწონებით. — სიტყვას გაძლევთ, რომ გეტმანი გაპატივებთ ყოველსავე.

მირგოროდელებმა ყველამ ქუდები მოიხადეს.

რა ცვალებადობაა ბედისა! პან სქშეტუსკი, წეღანდელი ტყვე, ისე იდგა თავზედ ხელ-აღებულ ყაზახთა შორის, როგორც ბატონი თავის ხელქვეითთა წინაშე.

— შეგვიწყალეთ, პანე!

— როგორც გითხარით, ისე იქნება,— მტკიცედა სთქვა დესპანმა. სახე სიხარულით უბრწყინავდა. „აგერ ომიც გათავდება,— ჰფიქრობდა სქშეტუსკი.— პან ჩარნეცკი მართალს ამბობდა: დიდი ძალა აქვს რესპუბლიკას, დიდია ქარი და ძლიერება მისი!“

და გრძნობამ თავ-მოწონებისამა და ამპარტავნებისამ გაავსო მისი გული, იმ უღირსმა გრძნობამ კი არა, რომელსაც ეძლევა კაცი, როცა მოახლოვებულია ჟამი შურის-ძიებისა, არა, პან სქშეტუსკის თავი მოსწონდა მით, რომ შვილი ვარ იმ ძლიერის, ძლევა-მოსილის რესპუბლიკისა, რომელსაც შეუძლიან ადვილად მოიგეროს ყოველ-გვარი მტერიო. თავი მოსწონდა მით, რომ შლიახტიჩი ვარო, რომ იმედმა და სასოებამ არ მიმტყუნაო. შურის-ძიების ფიქრი გულშიაც კი არ გაუტარებია.

„დასაჯა, როგორც მეფემ, შეიწყალებს, როგორც დედაო“,— ჰფიქრობდა იგი.

ზარბაზნები კი მაინც ჰქუხდა და ჰქუხდა შეუწყვეტლივ.

აი კვლავ მოისმა თქარა-თქური ცხენოსნებისა ჩიგირინის დაცარიელებულს ქუჩებში. ბაზარში მოიჭრა ყაზახი, რომელიც უბელო ცხენზედ იჯდა, პერანგის ამარა იყო, თავზედ ქუდი არ ეხურა და პირი-სეხე შუაზედ ჰქონდა გაჩეხილი ხმლითა; მოიჭრა ჭენებით, შეაყენა ცხენი და დაიძახა მისუსტებულის ხმით:

— ხმელნიცკიმ აჯობა ლიახებს! დაიძლივნენ ბრწყინვალე პანები, გეტმანები და პოლკოვნიკები, რაინდები და კავალერები.

ყაზახი დასუსტდა და ჩამოვარდა ცხენიდან. მირგოროდელები მისცვივდნენ საშველად.

პან სქშეტუსკი გაფითრდა.

— რას ამბობს ეგ კაცი?—კანკალითა ჰკითხა მან ზაჭარას.—რა მოხდა? ეგ შეუძლებელია! ვფიცავ ღმერთს, რომ ეგ შეუძლებელი საქმეა!

სიჩუმეა. მხოლოდ ცეცხლს გააქვს ჭახა-ჭუხი და ისვრის აქეთ-იქით ბღუჯა-ბღუჯა ნაპერწკლებს; ათასში ერთხელ კიდევ დაიძახებს ამა თუ იმ სახლის ბანის დამწვარი ჭერი და ჩამოცვივა ძირს.

აი ახალნი შიკრიკნიცა.

— იძლივნენ ლიახნი, იძლივნენ!

შიკრიკებს მოსდევენ თათართა რაზმნიცა. თათარნი მოდიან ნელ-ნელა, არხეინად, იმიტომ რომ გარს არტყიან ქვეითა ჯარის-კაცთა, რომელნიც, ალბად, ტყვენი არიან.

პან სქშეტუსკის არა სჯერა, რასაცა ჰხედავს. ამჩნევს, რომ ზოგიერთს ტყვეს გეტმანების გუსართა ფერის ტანისამოსი აცვია, მაგრამ მაინც არა სჯერა-რა და აჟინებით იმეორებს რაღაც უცნაურის, არა საკუთარის ხმით:

— ეგ შეუძლებელია! ეგ შეუძლებელია!

ზარბაზნის სროლის ხმა ისმის მაინც კიდევ. ომი არ გათავებულა. აი მოდიან მრავლად იმიერ-ჭოროშელნი და თათარნი. პირი-სახენი გაკვამლულნი აქვთ, ქაქანებენ დაღლილობის მიზეზით, მაგრამ მაინც მოდიან მხიარულად, სიმღერით, ძლევა-მოსილებით. ასე ბრუნდებიან მხოლოდ გამარჯვებულნი ჯარის-კაცნი.

დესპანი უფრო და უფრო ფითრდებოდა.

ქშეჩოვსკის ჯარის-კაცნი მოდიან და მოაქვთ მრავალი დროშა-ალამი. მოსულნი ჩერდებიან შუა-გულ ბაზარში და ჰყრიან ძირს დროშა-ალმებსა.

ოჰ, პოლონიის დროშა-ალმებია!

ზარბაზნებმა შესწყვიტეს თვისი გრიალი. ისმის ჭრიალი ოთხ-თვლიან ურმებისა. წინ მოდის ერთი მაღალი ყაზახური ურემი; იმას მოსდევს მრავალი სხვა; ყველას გარშემო არტყიან ყვითელ-ქუდებიანი ყაზახნი პაშკოვის კურენისა; გვერდზედ გაუარეს იმ სახლს, საცა ტყვე სცხოვრობს. პან სქშეტუსკიმ ხელები თვალებზედ მიიფარა—თვალსა სჭრის ცეცხლის ბჭყვრიალი—და დაუწყო დაშტერებით თვალიერება ამ ტყვეთა, რომელნიც პირველ ურემში სხედან.

— იესო, მარიამ! ეს ხომ გეტმანები არიან!

დესპანმა გონება დაჰკარგა და უგრძნობლად დაეცა ზაქარას ხელზედა.

რამდენსამე წუთს შემდეგ კორსუნის მეიდანზედ გაჩნდა აუარებელი რაზმი, რომელსაც წინ მიუძღოდა სამი მხედარი. შუალა, წითელ-ტანისამოსიანი, ოქროს კვერთხით ხელში, იჯდა თეთრს ცხენზედ და თავ-მოწონებით, თითქო მეფეაო, ისე იხედებოდა გარშემო.

ის იყო ხმელნიცკი. ხმელნიცკის აქეთ-იქიდან იყვნენ ტულაი-ბეი და ქშეჩოვსკი.

რესპუბლიკა ძირს იყო გართხმული ყაზახის ფეხ-ქვეშ, მტვრად ქცეული და სისხლით შესვრილი.

XVI

გავიდა რამდენიმე დღე. რესპუბლიკა იღუპებოდა თითქო. ყვითელი წყლები, კორსუნი, განადგურება სახელმწიფო ჯარებისა, დატყვევება გეტმანთა, ცეცხლი ამბოხებისა, რომელიც მოედო მთელს უკრაინას, ძარცვა-რბევა, კაცის-კვლა, რის მსგავსიც ისტორიაში არა მოხდარა-რა—ყოველივე ესე ისე მოულოდნელად მოსდევდა ერთმანერთს, ისე სასწრაფოდ მოხდა, რომ არ გაგონილიყო, დაუჯერებელს ამბავსა ჰგვანდა. ბევრს არცა სჯეროდა, ბევრი გააშეშა შიშმა და ძრწოლამ, ბევრი ჰკუაზედ შეიშალა, ბევრი წინასწარმეტყველებდა, ანტიქრისტე

დაიბადა და მოახლოვდა დღე საშინელის განკითხვისაო. კავშირი, რომელიც აერთებს ადამიანთ ერთმანერთ-შორის, საზოგადო, საოჯახო, მოდუნდა. ხელმწიფება თვის ძალას არ იჩენდა, განსხვავება კაცთა შორის მოისპო, განჰქრა. ჯოჯოხეთმა აუშვა ყველა თვისი ჯაჭვით დაბმული ურჩხული—დაე თავისუფლად ინავარდონ ქვეყნადაო,—და ძარცვა-რბევამ, კაცის-კვლამ, ღალატმა და ფიცის-გატეხამ დაიჭირა ადგილი გარჯისა, სარწმუნოებისა, ბჭობისა. კაცს ეგონებოდა, რომ ამიერიდან კაცობრიობამ უნდა იცხოვროს არა კეთილითა, არამედ ბოროტითა, რომ გული და გონება ადამიანისა გარდაიქმნა და წმინდად ის მიაჩნია, რაც წინად სამარცხვინო იყო, ხოლო სამარცხვინოდ იმასა სახავს, რაც წინად წმინდად მიაჩნდაო. მზე აღარ დაჰნათებდა დედა-მიწას,—კვამლი ცეცხლ-მოდებულის ქვეყნისა გადაეფარა ზედა,—ხოლო ღამ-ღამით, ვარსკვლავთა და მთვარეს მაგიერ, სჩანდა სინათლე ცეცხლ-მოკიდებულ დაბა-სოფლებისა. ადამიანთ დაჰკარგეს ნიჭი მეტყველებისა და, ლაპარაკის მაგიერ, ჰკვნესოდნენ, ან-და ჰღმუოდნენ, ვითა ქოფაკნი. სიცოცხლემ დაჰკარგა ყოველივე თვისი ფასი. ათასობით იღუპებოდნენ კვალ-წმინდად, გამოუტირებლივ, ცრემლ-დაუყრელად. ხოლო ყოველ ამ ვაგლახსა და უბედურებაში, სიკვდილსა, ოხვრა-კვნესასა და ცეცხლ-შორის სჩანდა მხოლოდ ერთი კაცი, რომელიც სულ მაღლა-მაღლა მიდიოდა, იზრდებოდა საარაკო გმირივით, კინაღამ აბნელებდა დღისა სინათლეს და ჩრდილსა ჰფენდა ზღვიდან ზღვამდე.

ის ერთი კაცი იყო ბოღდან ხმელნიცკი.

ორასი ათასი კაცი, შეიარაღებულნი ფერხით თხემამდე, თავ-ბრუ დასხმულნი და დამტკბარნი ძლევა-მოსილებითა, მზად იყვნენ ცას შებრძოლებოდნენ, ოღონდ კი იმ კაცს ენიშნებინა. მდაბიოთა ბრბო ჰღელავდა ყველგან; ყაზახნი იმ კაცს უერთდებოდნენ ყოველ მხრიდან. მთლად ქვეყანა ამბოხების ცეცხლით იყო აღგზნებული. აჯანყება ვრცელდებოდა პოდოლისა, ბრაცლავისა, ვოლინისა, კიევისა და ჩერნიგოვის სამოურავოებში. ძლიერება გეტმანისა მატულობდა დღითი-დღე.

არასოდეს რესპუბლიკას ყოვლად ძლიერის მტრის წინააღმდეგაც არ გამოუყვანია იმის ნახევარი ლაშქარიც კი, რაოდენიც ეხლა ჰყავდა თოფ-ქვეშა. ასეთი მხედრობა არა ჰყოლია ნემენცების კეისარსაც კი. გრიგალის ძლიერებამ ბევრად გადააჭარბა ყოველსავე მოლოდინსა. თვით გეტმანმა არ იცოდა პირველში, რაოდენად ძლიერი იყო, არ ესმოდა, რაოდენად მაღლა-მაღლა მიდიოდა. ჯერ კიდევ თავს იკატუნებდა და ფარად იმასა ჰხმარობდა, რომ ერთგული ვარ რესპუბლიკისა, კანონიერების აღსადგენად ვმოქმედობო, რადგან არ იცოდა, რა გვარის დაუსჯელობით შეეძლო ფეხ-ქვეშ ეთელა რესპუბლიკაცა და კანონიერებაცა. ესეც კია, რომ გაძლიერებისათანავე, ძლიერდებოდა მისი უზომო, არ-გაგონილი თავ-მოყვარება. კეთილი და ბოროტი, ბიწიერება და სათნოება, ძალმომრეობა და სამართლიანობა ახლა ხმელნიცკისათვის აღარ არსებობდა: მისთვის სუფევდა ქვეყნად მხოლოდ პირადი სარგებლობა, კერძო შეურაცხ-ყოფა. ვინც ჩემთან არის—ის კარგია, ვინც ჩემი წინააღმდეგია, ის მოღალატეა და ავაზაკიო. ხმელნიცკი მზად იყო მზე დაეტუქსნა და დიდ შეურაცხ-ყოფად მიეღო, უკეთუ დაიწყებდა ქვეყნის განათებას იმ დროს, როცა ეს გეტმანს არ ეპრიანებოდა. ეს იყო ის სათავე, საიდანაც მომდინარეობდა ყოველი მოქმედება ხმელნიცკისა—ავიცა და კარგიცა. თუ ზომა არა ჰქონდა მის მტარვალობასა და შეუბრალებლობას მტერთა წინაშე, სამაგიეროდ, უზომოდ მადლობელი იყო ყოველს, თუნდა სულ უმნიშვნელო, დავალებისათვის. როცა დაითვრებოდა, მხოლოდ მაშინ იციწყებდა ყოველსავე და, გრგვინავდა-რა გამძვინვარებით, ათრთოლებულის ხმით იძლეოდა ბარბაროსულს ბრძანებას ბრძანებაზედ და მერე კი ისევ თვითონვე ჰნანობდა. ხოლო უგონოდ თვრებოდა უფრო ხშირ-ხშირად, იმის და კვალად, რაც უფრო ეწეოდა ბედი. რაღაც უცნაური მოუსვენრობა აწუხებდა. თითქო იმ სიმაღლეზედ აუყვანიათ, რომელზედაც დგომისათვის თვითონვე თავი არ ეღირსებაო. ძლიერება მისი აკვირვებდა ყველას და უპირველეს ყოვლისა თვითონ იმასაც. აჯანყების ბუმბერაზმა მკლავებმა,

რაკი ერთხელ ჩაიხვიეს, გააქანეს ელვასავით სწრაფად, უკან მოუხედებლად, საბედისწერო აუცილებლობით, გარნა საით? რითი უნდა გათავებულიყო ყოველივე ესე? როცა ააფრიალა დროშა აჯანყებისა იმის გამო, როგორ გამიბედეს და მაწყენინესო, შესაძლოა ეს ყაზახთა დიპლომატი ასე ჰფიქრობდა, რომ ბედის პირველ გაღიმების შემდეგვე ანუ პირველ დამარცხების შემდეგვე, ვეცდები მოვურიგდე მთავრობას და ისიც შემიწყალებს, იქნება კიდევაც დამაჯილდოვოსო. ხმელნიცკიმ კარგად იცოდა ამბავი რესპუბლიკისა, მისი უნარი მოთმინებისა, მისი მოწყალეობა, ჯზომო და სამზღვარ-დაუდებელი, რომელიც არ იყო შედეგი მისის უძლურებისა. ნალივაიკას, რომელსაც უკვე გარშემო რესპუბლიკის ჯარები ერტყა, უკვე სამუდამოდ დაღუპულს, მაინც კიდევ შეწყალება აღუთქვეს. გარნა ახლა, ყვითელ წყლებზედ გამარჯვების შემდეგ, შემდეგ გეტმანთა ჯარის ამოწყვეტისა, შემდეგ ძმა-ძმის მკვლელის ომის ატეხისა სამხრეთის ყველა სამოურავოში, საქმე ძლიერ შორს წავიდა, შედეგმა ძლიერ გადააჭარბა მოლოდინს; აწ ბრძოლა უნდა მომხდარიყო მედგარი, შეუბრალებელი, რომელსაც უნდა მოჰყოლოდა ან სიკვდილი ან სიცოცხლე. ვის დარჩება მერე გამარჯვებაო?

ხმელნიცკი აკითხვინებდა მკითხავებსა, ასტროლოგებსა და თვითონაც ცდილობდა განეჭვრიტა მერმისი, გარნა მერმისი იგი ისევე ბნელი იყო, როგორც სამარე. ხან და ხან საშინელის მოუსვენრობისაგან თმა ყალხზედ დაუდგებოდა ხოლმე, ხოლო გულში გამძვინვარებული განწირულება დაუწყებდა დუღილსა. რა იქნება ნეტაე ბოლოს, რა მომელისო? ხმელნიცკიმ ყველაზედ კარგად იცოდა, რომ რესპუბლიკას არ ეხერხება მოხმარება თვისის ძალ-ღონისა, არც კი იცის, რა ძალ-ღონეცა აქვს, არ იცის, რა საშინელის ძლიერებით არის შემოსილიო. რომ ვინმე ჩაიგდოს ხელში ეს ძლიერება, ვინ-ღა აღუდგება იმას წინ? ვინ იცის, რომ მოახლოვება უბედურებისა არ გააერთიანებს კვლავ დაქსაქსულ და დას-დასად დაყოფილს თავად-აზნაურობას? მაშინ რესპუბლიკა შეიძლებს ნახევარ-მი-

ლიონი, სულ რჩეული ჯარი გამოიყვანოს საომრად, სულ ამა-მტვეროს, თუნდა ყირიმის ყეენი კი არა, თვით ხონთქარიც ჩემი მომხრე და მშველელი იყოსო.

ამ მიძინებულ ძალ-ღონის ამბავი, ხმელნიცკის გარდა, კარგად იცოდა განსვენებულმა მეფე ვლადისლავმაც და ამიტომ იღვწოდა მთელს თვისს სიცოცხლეში, რომ მომზადებულიყო და თავ-განწირვით შეჰბმოდა ყოვლად ძლიერს მტერს, რათა გაეღვიძებინა ის მიბინარებული ძალ-ღონე. რაკი მტკიცედ იყო დარწმუნებული, რა ძალის პატრონიც იყო რესპუბლიკა, ამიტომ არ ეშინოდა, თუ ნაპერწკალი გადუვარდებოდა ყაზახთა თოფის წამალში.

ხმელნიცკიმ იცოდა აგრედვე, რა ძალა ჰქონდა წინააღმდეგობისა იმავე რესპუბლიკას. რამდენჯერ დაეჯახა ამ რესპულიკას, უწეს-ურიგოს, მტკიცედ შეუერთებელს, შინაურის შფოთით გაწამებულს, მრისხანე ზვირთი ოსმალოს ჯარებისა, მაგრამ ვერ გასტეხა მისი კლდესავით მაგარი გული. ასე იყო ხოტინს ახლო, რაიცა თითქმის თვისის თვალითა ჰქონდა ნახული ხმელნიცკის. და მაინც, ეს რესპუბლიკა, ჟამსა უძლურებისასაც კი, აღმართავდა ხოლმე თვისსა დროშას სხვათა სამეუფო ქალაქთა ზღუდეებზედა. ხოლო რა წინააღმდეგობის ძალას გამოიჩენს ახლა? რას არ შესძლებს, თუ განწირულებაში ჩავარდა, თუ იძულებულ იქმნა ან გაიმარჯვოს ან მოჰკვდესო?

თუ ასეა, მაშ თვითეული ჩემი გამარჯვება მოახლოვებაა ჩემისავე დაღუპვისა, მოსწრაფებაა იმ წუთისა, როცა გაიღვიძებს მთვლემავი ლომი, მოსპობაა შერიგების ყოველისავე იმედისაო. გამარჯვების ფიალას ძირში სიმწარეა ჩამალული. ყაზახთა გრიგალს მოჰყვება გრიგალი რესპუბლიკისა. ხმელნიცკის თითქო ელანდებოდა კიდეც, აგერ საცაა ამოვარდება ქარტეხილიო. აგერ მოზღვავდება დიდის პოლონიიდან, პრუსიიდან, მაზოვიიდან, მცირე პოლონიიდან ჯარი სპათა! მხოლოდ სპასპეტი და ამირ-სპასალარი-ღა აკლიათო.

ხმელნიცკიმ ტყვედ შეიპყრო გეტმანები, მაგრამ აქაც რაღაც ბედის-დაცინვამ იჩინა თავი. გეტმანები გამოცდილნი მხე-

დარნი იყვნენ, ხოლო არც ერთი არ იყო მათ შორის ისეთი, როგორსაც მოითხოვდა ეს ჟამი ქუხილისა, ძრწოლისა, სიკვდილისა.

ასეთ სპასპეტად მხოლოდ ერთს კაცს შეეძლო ყოფნა.

იმისი სახელი იყო იერემია ვისნევეცკი.

და თუნდ მარტო იმიტომ, რომ გეტმანები დატყვევებულ იქმნენ, არჩევანს ხელი ამ თავადისათვის უნდა დაედო. ხმელნიცკის, როგორც დანარჩენთაც, ეჭვი არა ჰქონდათ, რომ ეს ასე იქმნებოდა.

ამასობაში კორსუნს, საცა გეტმანი იმიერ-ჭოროშეთისა დასასვენებლად იდგა, ხმა მოდიოდა იმიერ დნეპრის მხრიდან, რომ მრისხანე თავადი უკვე გამოემართა ლუბნიდან, გზა-გზა უწყალოდ ჰთრგუნავს ამბოხებას, საცა ის გაივლის, ქვა-ქვაზე აღარ რჩება დაბა-სოფლებისა და მათ მაგიერ ამართულია მარგილნი და სახრჩობელანიო. შიში ერთი ორად აზვიადებდა იმის მხედრობის რიცხვსა. ამბობდნენ, რომ თხუთმეტი-ათასი ჯარი მოჰყავს და თავადის მხედრობისთანა ხომ მხედრობა არ არის მთელს რესპუბლიკაშიო.

ყაზახთა ბანაკი ყოველს წუთს ელოდა იმის მოსვლას. ღრმა ხევთან ბრძოლის გათავებისათანავე გაისმა ძახილი ყაზახთა შორის: „ერიომა მოდისო!“ და ამ ძახილმა შიშითა და ძრწოლით აავსო გული მდაბიო ხალხისა. ყოველივე ესე იყო მიზეზი, რომ ხმელნიცკი ღრმად ჩაუფიქრდებოდა ხოლმე თავის ყოფასა და ბედს. ახლა ორში ერთი უნდა აერჩია: ან უნდა გალაშქრებულიყო მთელის თვისის მხედრობით თავადის წინააღმდეგ და ეძებნა იგი დნეპრ-გაღმა-მხარეში, ან არა და შეჭრილიყო შიგ რესპუბლიკის შუა-გულ ქვეყნებში.

თავს დასხმოდა თავადს, საშიში იყო. შეჰბმოდა კიდევ პირდაპირ იმისთანა მხედართ-მთავარს, თუმცა ბევრად იმაზედ მეტი ჯარი ჰყავდა, ვაი თუ დამარცხებულიყო და მაშინ ხომ დავიღუპე და დავნელდიო. იმ ბრბომ, რომელიც იყო უმეტესი ნაწილი ხმელნიცკის ჯარისა, ცხადად დაანახვა, რა საშიში იყო იმ ბრბოსთვის მარტო სახელი ერემიასი. რამდენი დროა ჯერ

კიდევ საჭირო, რომ ეს ბრბო დარაზმულ და გაწვრთნილ ჯარად გადაიქცესო.

მეორეს მხრით, შესაძლოა, რომ თავადი პირის-პირ არ შეხბრძოლებოდა ხმელნიცკის და დაჰჯერებოდა ციხე-დარბაზთა დაცვას და თარეშობას. ასეთი ომი დიდ ხანს გასტანდა, თუ რამდენიმე წელიწადი არა, რამდენიმე თვე მაინც გავიდოდა, ხოლო ამასობაში რესპუბლიკა შეაგროვებდა დიდს ჯარს და მიეშველებოდა თავადს.

ხმელნიცკიმ გადასწყვიტა, მივანებებ თავს ვისნეველკის დნეპრ-გალმა-მხარეში, ხოლო მე გავმაგრდები უკრაინას, დავრაზმავ და გავსწურთნი ჩემს ჯარს, გავემართები რესპუბლიკის წინააღმდეგ და ვაიძულებ მშვიდობის ჩამოგდებასაო. ხმელნიცკის იმისი იმედი ჰქონდა, რომ თავადს ძალიან გაუჭირდება დათრგუნვა აჯანყებისა იმიერ დნეპრის მხარეშიო.

ან შესაძლოა მორიგება დავუწყოთ თავადს და გავაჭიანუროთ ეს საქმე იმ დრომდე, ვიდრე მისი ძალ-ღონე სრულიად არ გამოილევაო. აქ ხმელნიცკის მოაგონდა სქშეტუსკი და ბრძანა, მომიყვანეთ ის კაციო.

ეს ამბავი მოხდა იმ ბრძოლის შემდეგ, რომელიც ღრმა ხევთან იყო. ხმელნიცკიმ მიიღო ტყვე მხოლოდ ქშეჩოვსკის თანადასწრებით,— ქშეჩოვსკი დიდის ხნის ნაცნობი იყო სქშეტუსკისა; მიიღო ტკბილად, თუმცა-კი ეტყობოდა ის მედიდურებაც, რომელიც იმის დღევანდელს როლს შეეფერებოდა.

— პან პაროუჩკო სქშეტუსკი!—უთხრა დესპანსა,—იმ სიკეთისათვის, რომელიც მე თქვენ გამიწიეთ, დაგიხსენით ტუღაიბეის ტყვეობიდან და თავისუფლება აღგითქვით. ახლა დროა, ჩემი აღთქმა შევასრულო. მოგცემთ **ბერნაჩს***) თავისუფლად მგზავრობისათვის და დარაჯთა რაზმს, რომელიც დაგიფარავთ ბრბოს თავ-დასხმისაგან. შეგიძლიანთ დაბრუნდეთ თქვენს თავადთან.

სქშეტუსკი სდუმდა: იოტის ოდენი სხივიც კი სიხარულისა არ გადაეფარა მის სახეს.

---

*) კვერთხი უაზახთა პოლკოვნიკებისა, რომელიც უზრუნველ-ყოფის სიგელისა და ფირმანის მაგიერ ობასა სწევდა.

— შეგიძლიანთ თუ არა გაუძღვეთ გზას? თვალებზედ გატყობთ, რომ ავადა ხართ.

მართლაც, პან სქშეტუსკი საშინლად გამოიცვალა. წყლულებმა და უკანასკნელმა ამბებმა ნიათი გამოულია ახალგაზდა მდევსა. პირი-სახე გაჰყვითლებოდა, ხოლო შავი, დიდის ხნის გაუკრეჭელი წვერი, უფრო მეტად სდებდა სიბერის იერსა. ბევრი ვაი-ვაგლახი გამოიარა ამ ბოლოს დროს. მოსდევდა ყაზახთა ლაშქარს და მოწამე იყო ყოველისავე, რაც მოჰხდა სეჩსა. ჰნახა შერცხვენა რესპუბლიკისა, ჰნახა დატყვევება გეტმანთა; ჰნახა ძლევა-მოსილება ყაზახთა; ყორენი, აგებულნი ამოჟლეტილ მხედართა თავებისაგან, შლიახტიჩები, ნეკნებით ჩამოკიდულნი ხეებზედ, ძუძუ-დაჭრილნი დედაკაცნი, ძალ-დატანებით გაწბილებულნი გასათხოვარნი ქალნი, ჰნახა ყოველივე, იტანჯებოდა ყოველ ამისათვის და იტანჯებოდა მით უფრო მეტად, რომ აჩემებითა ჰფიქრობდა: იქნება თვით მე ვარ მიზეზი ამ უბედურებისა, რადგან მე, და მხოლოდ მე გადავარჩინე სიკვდილს ხმელნიცკიო! მაგრამ რაინდმა-ქრისტეანემ რა იცოდა, რომ შემწეობა მოყვასისა ასეთს ნაყოფს გამოიღებდა! ისეთს მწვავე ტკივილსა ჰგრძნობდა ყოველ ამის გამო, რომ სულ გული უკვნესოდა, მთლად ჯანი სტკიოდა.

ახლა ისიც კი აღარ ახარებდა, რომ მალე სრულიად თავისუფალი იქმნებოდა, ხოლო მედიდურება ახალ-გამომცხვარ გეტმანისა აინუნშიაც არ მოსდიოდა. ხმელნიცკიმ შეჰნიშნა ესა და კოპები შეიკრა.

— ისწრაფეთ და თქვენდა სასარგებლოდ გამოიყენეთ ჩემი სულ-გრძელება, ვიდრე ჯერ კიდევ არ გადამითქვამს, რაც ვბრძანე. მხოლოდ ჩემი გულ-კეთილობა და ის ფიქრი, რომ წმინდა საქმეს ვადგიეარ, არის მიზეზი ასეთის ჩემის გაუფრთხილებლობისა, თორემ ვინ განუტევებს მტერს. ძალიან კარგად ვიცი, რომ შემდეგ ჩემს წინააღმდეგვე დაიწყებთ ბრძოლას.

— დიალაც, თუ ღმერთმა ხელი მოიმიმართა და ღონე მომცა,— სთქვა პასუხად პან სქშეტუსკიმ.

სთქვა ესა და ისე გაუყარა თვალი თვალში გეტმანსა, რომ ხმელნიცკიმ ძირს დაიწყო ცქერა და სდუმდა პატარა ხანსა.

— კარგი, აგრე იყოს. იმდენად ძლიერი ვარ, რომ ერთი მეტი კაცი მტრის ჯარისა ვერას დამაკლებს. უამბეთ თავადს, თქვენს ბატონს, რაც აქ ჰნახეთ და გააფრთხილეთ, რომ აბუჩად არ დამიჭიროს, თორემ, თუ მოთმინების ძაფი გამიწყდა, იქ ვინახულებ, დნეპრს გაღმა და არ ვიცი, რამდენად სასიამოვნო იქმნება მისთვის ჩემი სტუმრობა.

სქშეტუსკი სდუმდა.

— მითქვამს და ერთხელ კიდევ ვიმეორებ,—განაგრძო ხმელნიცკიმ,—რომ რესპუბლიკას კი არ ვეომები, არამედ პანებსა. ხოლო თქვენი თავადი მოთავეა იმათი. ის არის მტერი ჩემი და რუსეთის ერისა, განკვეთილი ჩვენის ეკლესიისაგან და მტარვალი. ამბობენ, რომ სისხლით აქრობს ამბოხების ცეცხლსაო; ფრთხილად იყოს, რომ თავისი სისხლი არ დააქციოს.

ხმელნიცკი უფრო და უფრო ცხარდებოდა. სახე აუჭარხლდა, თვალები ცეცხლივით გაუხდა. ეტყობოდა, რომ მოსდიოდა კვეთება განრისხებისა, როცა სრულიად ჰკარგავდა ნიჭს მსჯელობისასა.

— ვუბრძანებ კრივონოსსა, რომ ყელზედ საბელ-მობმული მომიყვანოს აქა!—ჰყვიროდა ხმელნიცკი.—ფეხ-ქვეშ გავთელავ, უზანგოდ გარდავაქცევ და ისე დავიწყებ ცხენზედ შეჯდომასა!

სქშეტუსკიმ ჯერ შეჰხედა გაწიწმატებულს ხმელნიცკის და მერე სთქვა გულ-დამშვიდებითა:

— ჯერ სძლიეთ და...

— ბრწყინვალეო გეტმანო,—ჩაერია ლაპარაკში ქშეჩოვსკი,—დაე წავიდეს ეს ტრაბახა და ფაფხურა შლიახტიჩი, იმიტომ რომ თქვენის ღირსებისათვის შეუსაბამო საქმეა ასე უყადრებდეთ ამას თავსა. რაღაი აღგითქვამთ თავისუფლება, ესეც ელის, რომ არ გასტეხავთ თქვენს სიტყვას, ან არა და იძულებულნი იქმნებით ყური უგდოთ ამის კადნიერ ლაპარაკს.

ხმელნიცკი გონს მოვიდა, ამოიოხრა რამდენჯერმე და სთქვა:

— დაე წავიდეს და ახსოვდეს, რომ ხმელნიცკი სიკეთისათვის სიკეთეს უწევს ყველას. მივცემ, როგორც ვსთქვი, პერნაჩსა და ორმოცს კაცს თათარსა... ხოლო თქვენ, პან პარუჩიკო, იცოდეთ, რომ ქვითნი ვართ. შემიყვარდით ძალიან, თუმცა მეტად ჰკადნიერობთ... თუ კიდევ ჩამივარდით ხელში, აგრე ადვილად ველარ წაბძანდებით.

სქშეტუსკი და ქშეჩოვსკი ერთად გამოვიდნენ გარედ.

— რაკი გაგანთავისუფლათ გეტმანმა,—უთხრა ქშეჩოვსკიმ,—გირჩევთ, ძველის ნაცნობობით, ვარშავისაკენ წახვიდეთ, და არა იმიერ დნეპრის მხარეს, საცა დაიღუპებით აუცილებლად. თქვენის ბატონობის დრო წავიდა. თქვენი გონება რომ დაბრმავებული არ იყოს, ჩვენ შეგვიერთდებოდით... მაგრამ, ვიცი, რომ არა გამოვა-რა და ამიტომ არა ჰღირს თქვენთან ლაპარაკი! ისევე ამაღლდებოდით, ისევე მაღლა ახვიდოდით, როგორც ჩვენ ავდივართ.

„სახრჩობელაზედ ადიხართ“,—სთქვა გულში სქშეტუსკიმ.

— ლიტინის უფროსობაც არ მომცეს და ახლა კი, რომ მოვინდომო, თუნდ ათს უფროსობას ვიშოვი. ყველა ამ თქვენ ბატონებს, ამ კონეცპოლსკებს, პოტოცკებს, ლიუბომირსკებს, ვისნევეცკ-ზასლავსკებს და მთლად აზნაურშვილობას გავრეკავთ აქედან და ჩვენ დავეპატრონებით იმათ ავლა-დიდებას.

სქშეტუსკის აზრი შორს, ძლიერ შორს ჰქროდა ამ დროს. პოლკოვნიკის როშვას სრულიად ყურს არ უგდებდა.

— როცა ჩვენის გამარჯვების შემდეგ ვინახულე მისი ბრწყინვალება პან გეტმანი რესპუბლიკისა, იუდა და საზიზღარი დამიძახა. მე ვუთხარი პასუხად: „პან მოურავო-მეთქი! მახსოვს თქვენი სიკეთე და ამიტომ, როცა თქვენს ციხე-დარბაზებში გამოვიჭიმები,—აღმითქვით მხოლოდ, რომ არ ილოთებთ,—და ჩემს თანაშემწედ დაგნიშნავთ მეთქი! „დიაღ! ტუღაი-ბეი უფრთხილდება თავის დავლას, თორემ მე და ხმელნიცკი სხვაფრივ დავუწყებდით იმათ ლაპარაკსა... აგერა თქვენი

ურემიცა და თათრებიცა, სულ მზად არის ყოველივე. საითა გსურთ წახვიდეთ?

— ჩიგირინისაკენ.

— როგორც გინდოდეთ. თათრები თუნდა თვით ლუბნამდე მიგიყვანენ,—ასე აქვთ ნაბრძანები. ეცადე მხოლოდ, რომ თქვენმა თავადმა მარგილზედ არ ჩამოაცვას. ყაზახებს უთუოდ ჩამოაცვამდა და ამიტომ ურდოს ხალხს გატანენ თან. გეტმანმა ბრძანა თქვენი, რომ ჩემი ცხენი მიეცითო. ღმერთმა მშვიდობის მგზავრობა მოგცეთ; ავად ნუ მოგვიხსენიებთ, თქვენს თავადს სალამი მოახსენეთ, ხოლო თუ თავისუფალს დროს იპოვნით, დააჯერეთ, რომ მოვიდეს და თავი დაუკრას ხმელნიცკის. იქნება შეიწყალოს კიდეცა. შვიდობით იყავით!

სქშეტუსკი ჩაჯდა ურემში და გაუდგა გზას. ბაზარში გავლა საკმაოდ ძნელი იყო. სულ ყაზახებითა და მდაბიო ხალხის ბრბოთი იყო ავსებული. ზოგნი მხიარულად ლაპარაკობდნენ ერთმანეთში, ზოგნი ქაშსა ჰხარშავდნენ და ამბობდნენ სიმღერებს ყვითელ წყლებისა და კორსუნის გამარჯვებისას. უსინათლო მეფანტურეთ უკვე გამოეთქვათ ლექსები და მოეგონათ შესაფერი სასიმღერო კილო ამ შემთხვევისათვის. აქა-იქ, დანთებულ ცეცხლებ შორის, ეყარნენ გვამნი ტანჯვითა და წამებით დახოცილ დედა-კაცთა, ან ეხროვა ყორე დახოცილ ჯარის-კაცთა მოკვეთილ თავებისა. გვამნი უკვე ასუნებულიყო, მაგრამ ეს გარემოება სრულიადაც არ აწუხებდა მეიდანზე შეკრებილ ხალხს. ქალაქს ცხადად ეტყობოდა ნიშნები მოოხრებისა და იმიერ-ჭორომელთ გამხეცებულის ოხავრობისა: სახლების ფანჯრები ჩალეწილი იყო, კედლები დაქცეული, ღობე-მარგილები შემკული ჩამორჩობილთა მიერ, რომელთა შორისაც უმეტესი ნაწილი ურიანი იყვნენ. ბრბო მხეცურის ყიჟინით აუპატიურებდა უკვე გაცივებულ გვამებსა.

ბაზრის ერთ მხარეზედ ჯერ კიდევ ჰბოლავდა ნანგრევები და ავსებდა ჰაერს სულის შემხუთავის მწარე კვამლითა, მერე იდგა კაშევოის სახლი, ხოლო მის ახლო იყვნენ თავ-მოყრილნი ბრბონი ტყვეთა, გარშემორტყმულნი თათარ-დარაჯთაგან.

ვინც ჩიგირინისა, ჩერკასისა და კორსუნის ახლო-მახლო ვერ გადარჩა, ის ან მახვილის მსხვერპლი შეიქმნა, ან ტყვედ იყო დაჭერილი. ტყვეთა-შორის იყვნენ ჯარის-კაცნიცა, უკანასკნელს ომში შეპყრობილნი, და გარშემო სოფლების მცხოვრებნი, რომელნიც ამა თუ იმ მიზეზის გამო, არ მიემხრნენ მეამბოხეთა, აზნაურშვილობა და გლეხ-კაცნი ორისავე სქესისანი. მოხუცნი არ ერივნენ ტყვეებში; იმათი გაყიდვა სარფა არ იყო და ამიტომ თათრები უწყალოდ ჰხოცავდნენ ხანში შესულებს. თათრებით აივსო რუსთა სოფელნი და ხმელნიცკი ხმის გაცემას ვერ უბედავდა იმათ. ზოგან ისე მოხდა, რომ მამა-კაცობა ყაზახთა ბანაკში იყო წასული, ხოლო თათრებმა ამისთანა საქციელის ჯილდოდ ცეცხლი წაუკიდეს იმათ სახლებს და დაატყვევეს მათნი ცოლ-შვილნი. მაგრამ ამ საყოველთაო არევ-დარევის დროს, ამას არავინ-ღა აქცევდა ყურადღებას. მდაბიო ხალხის ბრბო, რომელმაც მახვილს წაავლო ხელი, უარჰყოფდა სამშობლო სოფელს, სახლ-კარს, ცოლ-შვილს. იმათ სტაცებდნენ ცოლებს, მაგრამ სამაგიეროდ ისინიც იტაცებდნენ და უფრო უკეთესობასაც იტაცებდნენ, იტაცებდნენ პოლონიის ქალებს, ძღებოდნენ იმათის შვენებითა და მერე ან ჰხოცავდნენ, ან ჰყიდდნენ ურდოს თათრებს. ტყვეთა შორის ცოტანი არ იყვნენ უკრაინელნი ყმაწვილნი ქალნიცა, რომელნიც ერთის თოკით იყვნენ გადაბმულნი აზნაურშვილთა გასათხოვარ ქალებთან ერთად. ყველგან ისმოდა ყრუ კვნესა და გმინვა ტყვეთა, რომელთაც შეუბრალებლად ჰხოცავდნენ ტანჯვითა და წამებითა სულ მცირედის წინააღმდეგობისათვის. ტყლაშუნი შოლტისა და მათრახებისა შეერთებოდა ტკივილისგან გამოწვეულს ყვირილს, დედაკაცთა ქვითინსა, ყმაწვილების ტირილს და ცხენთა ჭიხვინსა. ტყვენი ჯერ განაწილებულნი არ იყვნენ, წასაყვანად მომზადებულნი და ამიტომ ერთად აელინთათ ყველანი. ურმები, ცხენები, სხვილ-ფეხი საქონელი, მამაკაცნი და დედაკცნი მხოლოდ გაყოფა-განაწილებას ელოდნენ. ამასობაში მოდიოდა და მოდიოდა კიდევ ახალ-ახალი ქარავანი ტყვეთა და საქონლისა; როსის მდინარეში გაჰქონდათ და

გამოჰქონდათ მძიმე ბორნები. კაშევოის სახლიდან გამოდიოდნენ თათარნი და სტკბებოდნენ ამ ნაალაფევის რაოდენობითა. ძალზედ მთვრალები, უცნაურ ტანისამოსით მორთულნი, რუსთა მღვდლების ანაფორებ-ჩაცმულნი, ქალების კაბებითა და სამკაულით აჭრელებულნი იყვნენ და უკვე ჩხუბი მოსდიოდათ, არა ჩემია ესა თუ ის ნადავლი, არა ჩემიო.

პან სჭშეტუსკი გასცდა, ბოლოს, როგორც იყო, ამ ცეცხლსა და ჯოჯოხეთსა. ეგონა, რომ ამას იქით პატარა თავისუფლად ამოვისუნთქავო, მაგრამ ახალმა საშინელმა სანახაობამ ატკინა ახლა თვალები. მინდორში, ჩერკასის გზაზედ, ახალგაზდა მხედარნი მიზანში ისრის სროლით ერთობოდნენ და ჰხოცავდნენ დასუსტებულ, ან ავადმყოფ ტყვეებსა, ერთის სიტყვით, ყველა იმათ, ვინც ვერ აიტანდა ყირიმში მგზავრობის სიძნელესა. უკვე რამდენიმე მოკლული ეყარა გზაზედ. ვინც მიზნადა ჰყვანდათ, ხელებით ეკიდნენ გზის აქეთ-იქით არიგ-ჩარიგებულ ხეებზედ და გაჰქონდათ კონწიალი. მათ შორი ერივნენ ღრმად მოხუცნი დედა-ბერნიცა. ყოველ ისრის კარგად გატყორცნასა და მიზანში მორტყმას მოსდევდა ხარხარი და ტაშის კვრა ნიშნად ქებისა:

— იახში იეგით—ყოჩაღ მხედარო!

— უქ იახში კოლ!—ისარი კარგს ხელს უჭირავს!

პაპანაქება სიცხე იყო, მზე საშინლად იკბინებოდა. მხოლოდ ერთს საათს შემდეგ გაიმინდვრა პან სჭშეტუსკიმ თავის მხლებლებითურთ. ყველგან გზა-გზა სჩანდა ნიშნები მაოხრებელთა გავლისა: მინგრეულ-მონგრეული სახლები მოსახლეთა, გაძოვილი ყანები, გადაჭეხილი ბაღები ხეხილისა. გზა-გზავე ეყარა გვამნი ადამიანთა და მძოვრი ცხენებისა, ხოლო ზედ ტკრციალით ეხვეოდა გუნდი ყვავთა და ყორანთა. სისხლით-შესვრილი საქმე ხმელნიცკისა ყოველგან თვალში ეჩხირებოდა კაცს და ძნელი გასაგები იყო, რა სწადდა ამ კაცს, როცა უპირველეს ყოვლისა მისი მშობელი ქვეყანა ჰკვნესოდა ასეთ აუტანელ უბედურების ტვირთ ქვეშე.

მლეევში პან სქშეტუსკის კიდევ შეხვდნენ ახალნი რაზმნი თათართა ტყვეებითურთ. დაბა ესე სულ განადგურებული იყო, გადარჩენილიყო მხოლოდ მაღალი სამრეკლო და მუხა, რომელსაც საშინელი ნაყოფი მოესხა: მისი ტოტები დახუნძული იყო ურიების ყმაწვილებითა. ეს პატარა ურიები სამის დღის წინად ჩამოეხრჩოთ. აზნაურშვილობა კონოპლიანკისა, სტაროსელისა და სხვა დაბა-ქალაქისა სულ ერთიან ამოეჟლიტათ. ერთი ქალაქი სულ ცარიელი იყო: მამა-კაცნი ხმელნიცკისთან გაქცეულიყვნენ, ხოლო დედა-კაცნი, ყმაწვილები და მოხუცებულნი ტყეში გახიზნულიყვნენ და თავად ერემიას ელოდნენ.

მესამე დღეს პან სქშეტუსკი მივიდა ჩიგირინს და უნდოდა გაეგო რამ ამბავი, მაგრამ არავინ არა იცოდა რა სრულიად. დესპანი გავიდა დნეპრში, რათა დაუყოვნებლივ წასულიყო რაზლოგისაკენ. რაკი დარწმუნებული იყო, რომ მალე გავიგებ, რა ამბავია ელენეს თავსაო, გამხნევდა და ჯან-ღონე მოემატა. ურემს თავი დაანება, შეჯდა ცხენზედ და გაექანა ნიავქარივით; თან აქეთ-იქით იცქირებოდა, იქნება დავინახო ვინმეო. მაგრამ გარშემო ჭაჭანებად არავინ არ იყო.

მხოლოდ ერთგან თათრებმა შეიპყრეს ორი სრულიად დედი-შობილა კაცი და მოუყვანეს პან სქშეტუსკის.

— სადაურები ხართ?—ჰკითხა პან სქშეტუსკიმ.

— არც სადაურები, ბატონო!—უპასუხა მოხუცმა.—დავდივართ სოფელ-სოფელ, მე ფანტურით და ეს—მუნჯია, მე ღავყავარ.

— საიდან მოდიხართ ეხლა, რომელ სოფლიდან? თქვი გაბედვით; არავინ რას დაგაკლებს.

— ჩვენა, ბატონო, ყველა სოფელში დავდიოდით, ვიდრე ერთმა წყეულ-შეჩვენებულმა კაცმა არ გაგვძარცვა. წაღები გვქონდა კარგი—წაგვართვა, ქუდები—წაგვართვა, ფანტურიც კი არ დაგვიტოვა.

— შე სულელო, მე იმას გეკითხები, რომელ სოფლიდან მოდიხარ-მეთქი?

— არ ვიცი, პანე, მათხოვარა ვარ. შიშველ-ტიტველნი ვართ, ღამე ვთათქანებთ სიცივით, დღისით ვეძებთ მოწყალე ხალხს და შევსთხოვთ შეგვმოსონ და გაგვიკითხონ.

ცხადი იყო, რომ მოხუცმა ვერ გაიგო, რა კაცს ელაპარაკებოდა და უნდოდა თვალები აება დესპანისათვის. ბანზედ აგდებდა სიტყვასა.

— რაზლოგში იყავი, იქ, საცა თავადნი კურტევიჩნი სცხოვრობენ?

— რა მოგახსენოთ.

— ჩამოახრჩეთ ეს კაცი, რახან არაფრის თქმა არ უნდა!— ბრძანა პან სქშეტუსკიმ.

— ვიყავი, ვიყავი, პანე!—შეჰღრიალა მოხუცმა, რაკი მიხვდა, რომ მე აქ ვერას გავყიდიო.

— რა ჰნახე მერე იქ?

— ამ ხუთის დღის წინად ვიყავი იქ! ხოლო შემდეგ ბროვარკებში გავიგონეთ, რომ იქ რაინდნი მოვიდნენო.

— ვინ რაინდნი?

— რა მოგახსენოთ, პანე! ზოგნი ამბობენ—პოლონელნიო, ზოგნი კიდევ—უაზახნიო.

— გავუდგეთ გზას!—შეუძახა პან სქშეტუსკიმ თვისთა თათართა.

პატარა გუნდი ცხენოსანთა, როგორც ჩიტი, ისე გაფრინდა. საღამო-ჟამი იყო, სწორედ ისეთი, როცა დესპანმა პირველად ჰნახა ელენე და კაღამლიკიც სწორედ ისევე ბრწყინავდა წითელ-ყვითლადა. მხოლოდ მაშინ გული სქშეტუსკისა აღსავსე იყო სიხარულითა და იმედებით და ეხლა კი ისე მიდიოდა, თითქო მსჯავრ-დადებულია სიკვდილით დასასჯელადაო, გაწამებული რაღაც სამძიმო წინად-გრძნობითა. ხმა განწირულებისა და სასოწარკვეთილებისა ჩასჩურჩულებდა: „უთუოდ ბოგუნმა გაიტაცა ის ქალი, ველარა ჰნახავ იმასაო!“ „არა, თავადი მოვიდა რაზლოგში! ელენე მორჩენილა!“—ჩასჩურჩულებდა იმედი.

გავიდა ერთი საათი, მეორე. ამოვიდა სავსე მთვარე. ჩვენი ცხენოსნები მიჰქროდნენ, რაც ძალი და ღონე ჰქონდათ და აღარ იბრალებდნენ ცხენებსა. აგერ მათ ახლო გამოჩნდა ტყე, ტყის იქით ხევი და რაზღაგიც ხომ იქვეა. ერთი წუთიცა და ბედი რაინდისა გადაწყდებოდა. ქარი ზუზუნებს და უჭედავს ყურებს, ქუდი მოეხადა და სადღაც გადაუვარდა გზაში, ცხენი ჰკვნესის, თითქო ეს-ეს არის წაიქცევაო. ერთი წუთი კიდევ, რამდენიმე ნაბიჯი კიდევ და ხევიც გაილევა... აგერ! აგერ!

უცბად საშინელი, განწირული ხმა აღმოხდა პან სქშეტუსკის გულიდან.

სახლი, ამბარ-ბეღელი, თავლა-გომური, მესერი, ალუბლის ბაღი,—ყოველივე გამქრალიყო.

მკრთალი ნათელი მთვარისა დაჰნათოდა ამაღლებულს ბექობს და ზედ მიყრილ-მოყრილ ნანგრევთა გროვას, რომელსაც კვამლი და ბოლიც კი აღარ ასდიოდა.

სამარის მდუმარებას არავითარი ხმა არ არღვევდა.

პან სქშეტუსკი იდგა თხრილ წინა, დამუნჯებული, უგონოდ და მხოლოდ რაღაც უცნაურად იქნეოდა თავს აქეთ-იქით.

თათრებმა შეაყენეს ცხენები. დესპანმა მოსძებნა ნაშთნი გადაბუგულის ადგილისა, გადავიდა თხრილს იქით ზედ გარდიგარდმო გადებულ ხეზედ და ჩამოჯდა ქვაზედ ეზოს შუა-გულ. მიიხედ-მოიხედა გარშემო, თითქო პირველადა ჰხედავს აქაურობასაო. ხმა, კრინტი არ დაუძრავს, ერთხელ არ დაუკვნესია, ჩაჰლუნა მხოლოდ თავი, დააყრდნო იდაყვებს და, თითქო გაქვავდაო, იყო ისე. მის გონებას ჯარიცით ესეოდა რაღაც გამოურკვეველნი ლანდნი და სურათნი. ჰხედავდა თითქო ელენეს იმ სახით, როგორც ჟამსა გაყრისასა, მხოლოდ კარგად ვერ არჩევდა მის ფერსა და იერს, რადგან გარშემო რაღაც წყვდიადი შემორტყმოდა ვითომ. უნდოდა განებნია ეს ნისლ-ბურუსის მსგავსი წყვდიადი, მაგრამ არ შეეძლო ვითომ. მერე მის თვალწინ გამოჩნდა ბუნდად ჩიგირინის ბაზარი, მოხუცი ზაცვილიხოვსკი, ლოთობით დასივებული სახე ზაგლობასი; ეს სახე აღარ

შორდებოდა თვალთაგან, ვიდრე მის მაგიერ არ წარმოუდგა მოშავებედებული, კუშტი სახე გროძიცკისა. კუდაკი... ჭორომები... ომი ხორტიცისა... სეჩი... მთელი გზა, ყოველი ამბავი და გარემოება უკანასკნელ წუთამდე... შემდეგ რაღა უნდა ყოფილიყო, აღარა იცოდა რა და მხოლოდ უკუნეთს სიბნელესა და წყვდიადსა ჰხედავდა. რა ამბავი იყო მის თავს, აღარ ესმოდა, განურკვევლად ჰგრძნობდა, რომ ელენესთან მივდივარ რაზლოგშიო, მაგრამ დავიღალე და აი ვისვენებ ახლაო. უნდოდა წამომდგარიყო და და განეგრძო მგზავრობა, მაგრამ რაღაც უცნაური სისუსტე აღარ უშვებდა.

იჯდა სულ ასე. ღამე გატყდა. თათრებმა უნაგირები მოჰხადეს ცხენებსა, დაანთეს ცეცხლი, ივახშმეს და დაიძინეს.

მაგრამ ერთ საათსაც არ გაუვლია, რომ მოისმა შორიდან ხმა შორიდან ჯარის მოახლოვებისა.

თათრები ფეხზედ წამოხტნენ, მიაბეს თეთრი ხელსახოცი მაღალს ლატანს და შეშა მიუმატეს ცეცხლს.

ხმა ცხენების თქარა-თქურისა და იარაღის ჩხარა-ჩხურისა უფრო და უფრო გარკვევით ისმოდა. ბოლოს, გამოჩნდა გზაზედ რაზმი გვარდიისა და მაშინვე შემოერტყა თათრებს. გაიმართა სასწრაფო ხან-მოკლე მოლაპარაკება. თათრებმა სთქვეს, რომ ვაცილებთ დესპანსაო, ხოლო ვისი დესპანია და ან ვისთან იყო გაგზავნილი, არ ვიცითო.

რაზმის უფროსი ავიდა ბექობზედ რამდენიმე ამხანაგითა და, მოჰკრა თუ არა თვალი უძრავად მყოფს კაცსა, მაშინვე შესძახა სიხარულით:

— სქშეტუსკია! ღმერთსა ვფიცავ, ეს სქშეტუსკია?

დესპანმა თავი არ აიღო მაღლა.

— პან დესპანო, ველარა მცნობ? ბიხოვეცი ვარ. რა დაგემართათ?

დესპანი კვლავ მდუმარებდა.

— გამოფხიზლდით, ღვთის გულისთვის! ეი, ამხანაგნო, აქ მოდით, აქა!

მართლაც, ის კაცი ბიხოვეცი იყო და თავად იერემიას ჯარის პირველ-მიმსვლელ-მცემელ რაზმს მოუძღოდა.

ამასობაში მოვიდნენ სხვა რაზმნიცა.

ამბავი სქშეტუსკის გამოჩენისა ელვასავით მოიფინა ყველგან. ყველანი მიისწრაფოდნენ ამხანაგისა და მეგობრის სანახავად. პატარა ვოლოდიევსკი, ორპიშევსკი, მიგურსკი, ლენცი, პან ლონგინუს პოდბიპენტა და მრავალი სხვა აფიცრები სირბილით აცვივნდნენ ბექზედ. მაგრამ ამაოდ ელაპარაკებოდნენ, ამაოდ ანჯღრევდნენ და ცდილობდნენ, იქნება დავძრათ როგორმე ადგილიდანაო,—პან სქშეტუსკი შესცქეროდა იმათ დაჭყეტილის გაოცებულის თვალებით და ვერავის ვერა სცნობდა. მაგრამ არა: თითქო სცნობდა, მაგრამ ეტყობოდა, თითქო ყველანი უცხონი არიან მისთვისაო. მაშინ კი, ყველანი, ვინც იცოდნენ, როგორ უყვარდა სქშეტუსკის ელენე, მიხვდნენ, რა ადგილი იყო ის ადგილი, საცა შავად იცქირებოდა გადამწვარ გადაბუგული მიდამო და ყოველივე ცხადი შეიქმნა მათთვის.

— მწუხარებისგან ჭკუაზედ შეშლილა,—სთქვა ნელის ხმით ერთმა.

— ქსენძთან წავიყვანოთ. იქნება, როცა იმას დაინახავს, გონებაზედ მოვიდეს.

პან ლონგინუსი სულ ხელებს იმტვრევდა, ყველანი შემოეხვივნენ დესპანს და გულ-მტკივნეულობით დაჰყურებდნენ.

ბევრს თვალები მოუცრემლიანდა. უცბად ვიღაც ახოვანი კაცი გამოერჩია ამ ხალხში, მივიდა დესპანთან და დაადო თავზედ ხელი.

ის იყო ქსენძი მუხოვეცკი.

ყველანი დადუმდნენ და ყველამ მუხლი მოიდრიკა სასწაულმოქმედების მოლოდინშია, ხოლო ქსენძი კი არავითარის სასწაულ-მოქმედების ქმნას არ აპირობდა. მან მხოლოდ აღმართა თვალნი ცად, საცა ჯახჯახი გაჰქონდათ ვარსკვლავებს და ასე სქშტუსკის თავზედ ხელ-დადებულმა დაიწყო მაღალის ხმით „მამაო ჩვენო“ ლათინურად:

— Pater noster, qui es in coelis! sanctificetur nomen Tuum, advenit regnum Tuum, fiat voluntas Tua...

მღვდელი შესდგა პატარა ხანს და გაიმეორა უფრო ხმამაღლა და უფრო მეტის ღაღადებით:

— Fiat voluntas Tua...

გამეფდა დიდი მდუმარება.

— Fiat voluntas Tua!—მესამედ წარმოსთქვა ქსენძმა.

მაშინ სქშეტუსკის აღმოხდა გულიდან კვნესა უიმედობისა და განწირულებისა:

— Sicut in coelo, et in terra!

და რაინდი გულ-ამოსკვნილის ქვითინით დაეცა ძირს.

გრ. ყ—ძე

დასასრული პირველი ნაწილისა

განთიადი

მოთხრობა ეჟისა

III *)

ბოლგარეთის ბედ-იღბალი ბევრს საინტერესო რასმე წარმოგვიდგენს. ერთ დროს დამოუკიდებელი სახელმწიფო იყო და, ამასთან, სახელმწიფო ძლიერი. შემდეგ დაეცა, და აქ გასაკვირველიც არა არის-რა,—ასეთია ბედის-წერა ბევრ დიდთა სახელმწიფოთა. რაკი დაეცა, ყველამ დაივიწყა, და თვითონაც დაივიწყა თავისი თავი. მერე ისე მკვიდრადაც დაივიწყა, რომ არც ისტორიასა, არც გეოგრაფიასა, არც სტატისტიკასა, არც ეტნოგრაფიასა, არც მწერლობაში არავის მოჰგონებია. ბოლგარებიც იმ კატეგორიაში ჩასთვალეს, როგორც პოლონელები, ბეჩენეგები, ხოზარები; სწავლულებს წარმოდგენილი ჰყავდათ, როგორც ჰეროდოტეს სკვითების მცხოვრებნი, ხოლო ოსმალოს პროვინციის სახელს უბრალო საადმინისტრაციო მნიშვნელობა-ღა ჰქონდა. ერთის სიტყვით, ყველამ დავიწყებას მისცა ბოლგარეთი, და საყურადღებო ის იყო, რომ თვითონვე დაივიწყა თავისი თავი. ამ საუკუნის დამდეგს ბოლგარეთი თავიც თავს ბოლგარელად არა სთვლიდა: ის მხოლოდ „რაია“ იყო უფლებით, ვალდებულებით, ჩამომავლობით, და იმასავით კარგად, წესიერად, სინიდისიერად არავინ იშვნევდა იმას, რაც უკვე მოხდა, და იმასავით არავინ იქცეოდა გარემოებათა თანა ხმად.

ეტყობა, ასეთია ჩემი ბედი: ძაღლი ძაღლად დაბადებულა და რაია კიდევ—რაიადო! წერას კაცი ვერსად წაუვა: ბოლგარელიც თავისს ხვედრს სამაგალითო თავმდაბლობით ითმენდა და ფადი-შაჰის უერთგულესი ქვეშევრდომი იყო. შფოთავდნენ და უკმაყოფილებას აცხადებდნენ ბერძნები, სერბიელები, ალბანელები; ბოლგარეთი კიდევ ომის მოედნად არა ერთხელ ყოფილა; ოსმალეთი იშლებოდა, სუსტდებოდა, ბოლგარელები

*) «მოამბე» № III.

კი ისევ ყურ-მოჭრილ ყმებად რჩებოდნენ: მხოლოდ 1850 წელს იწყეს გამოფხიზლება და შეუდგნენ ზრუნვას თავისუფლების მოპოვებისთვის. საკმაო იყო მხოლოდ ჩასახვა ამ მოთხოვნილებისა,—ცხოვრება თავის-თავად მიდიოდა წინ. ეროვნულ დამოკიდებულების თესლი, სადღაც სიღრმეში მიმალული, მთელის საუკუნოების განმავლობაში უძრავად იყო და, აი ახლა, თესლმა საკვირველის ღონითა და სისწრაფით იწყო აღმოცენება, და ამასთან, დასტამბულის სიტყვის მეოხებით, მთელს მხარეში ფესვები გაიდგა, ტოტები აიყარა! სრულიად ახალი საგნები გაჩნდა. ბოლგარელებმა ეროვნულ ეკლესიებსა და საპოლიტიკო უფლებაზე დაიწყეს ლაპარაკი. პირველ საქმეს ცარეგრადში მწერლობა შეუდგა; მეორე საქმის განმარტებას საზღვარ-გარედ დაწერილ და დაბეჭდილს წიგნებსა, ჟურნალებსა და წიგნაკებში ჰპოულობდნენ. გარედან და შიგნიდან ყველანი ხალხის გამოფხიზლებას ცდილობდნენ ასის წლის ძილისაგან. ამასთან, თვითონაც თვალებს იფშვნეტდენ. იღვიძებდენ სხვა-და-სხვა წოდების წარმომადგენელნი. მაგრამ განსაკუთრებით მემამულენი და გლეხნი იღვიძებდნენ. ხალხს ახალი, ჯერ მისთვის უცნობი, გრძნობა დაებადა გულში:—სამშობლოს სიყვარული! სამშობლო! ეს ცნება ბოლგარელთათვის 1850 წლამდე არც კი არსებობდა, ამ წლიდან კი მათს შორის ფეხის მოკიდება იწყო. 1860 და 1870 წლებში სამშობლოს სიყვარულმა საქმითაც თავი იჩინა, ხოლო სამოც და ათს წლებში სისხლის მორევში სცურავდა ეს სიყვარული. ოც და ათის წლის განმავლობაში ეს აზრი ისე გაიზარდა, გამაგრდა და აჰყვავდა, რომ ახალგაზდობა გაგიჟებით მიეცა ამ აზრს, და მთელის არსებით გაიტაცა იმ მომჯადოებელის რომანტიზმითა, რომლისათვისაც მსხვერპლი აუცილებელია და რომელიც ამაგრებს, ამტკიცებს კაცთა ხასიათს.

ამ გვარად გატაცებულთა გუნდს ეკუთვნოდა სტოიანიც, კრივენელ მიკიტნის შვილი. როცა ჰაჯი დიმიტრიმ (1868 წ.) წინდაუხედველად და თავგანწირულებით ააჯანყა ხალხი, სტოიანი ჯერ ისევ ყმაწვილი იყო და, მისგან დამოუკიდებელ მიზე-

ზთაგამო, საქმეში მონაწილეობას არ იღებდა. მაშინ ბუქარესტში სწავლობდა, და წინდაწინ არაფერი შეუტყობინებიათ, რადგან „მალომომჩე“-დ (ბავშვად) მიაჩნდათ. იმისთვის რომ გეკითხნათ,—სამშობლოს საკეთილდღეოდ თავის დასადებად სრულს ღონესა ვგრძნობო. სტოიანმა რაკი შეიტყო ასეთი სამწუხარო შედეგი აჯანყებისა, მაშინადვე რუმინიის დედა-ქალაქში არსებულ კომიტეტის ერთ წევრთან მივიდა და ჰკითხა:

— რატომ მე კი არ მაცნობეთ თავის დროზე?

— იმიტომ რომ ჩვიდმეტ-თვრამეტის წლისაზე მეტი არა ხარ.

— რა ვუყოთ, რომ არა ვარ! ჯანი მაკლია თუ ღონე?

— მართალია, მაგრამ ისიც უნდა გითხრა,—დაუმატა კომიტეტის წევრმა:—დიდი წინ-დაუხედაობა იყო ის აჯანყება.

— წინდაუხედაობაო!—წამოიძახა გაბრაზებით სტოიანმა.

— ცდამ უნაყოფოდ ჩაგვიარა.

— უნაყოფოდ?!

ყმაწვილი გაცოფდა: სახლიდან გამოვარდა, დაიწყო ტირილი და დიდს ხანს არ დამშვიდებულა. დიმიტრისა და მისის ამხანაგების ხვედრი რატომ მეც ვერ გავიზიარეო? გული უკვდებოდა, ბრაზი ახრჩობდა; ეს გრძნობანი მისს ხასიათს შეესისხლხორცა; მათთან ერთად იზრდებოდა; უზიარებდა თვისის სულის კვეთებას მამას, დიდედას, დედას, დას, ყოველთვის, როგორც კი ბუქარესტიდან შინ ბრუნდებოდა. ამგვარად, თვის ოჯახს, თვის სოფელს გულში სამშობლოს სიყვარულს უღვიძებდა, ხოლო ამ უკანასკნელთაგან შეითვისა ის უნარი მამულ-დედულის დაფასებისა, რომელიც საკოსმოპოლიტო აზროვნებისა და შეხედულების ადამიანს უსუსტდება ხოლმე. სასწავლებლად ბუქარესტში იყო, ევროპულ ქალაქში; მამა ხარჯს არა ზოგავდა, ამიტომ კარგად ცხოვრობდა, ნაცნობობა და მისვლა-მოსვლა ჰქონდა განათლებულებთან და შეეძლო ნათლად დაენახა და დაეფასებინა განსხვავება განათლებულ ქალაქისა და კრივენის სამიკიტნოში ცხოვრებას შორის. მის გულში სამშობლოს სიყვარულის გრძნობას რო ფეხი არ მოეკიდნა,—ცხადია, თავისს სო-

ფელს ადვილად მოშორდებოდა, მაგრამ მარტო თავისი თავი ექმნებოდა საზრუნავი. სტოიანი თავის თავს მხოლოდ იმიტომ ივიწყებდა, რომ ეს აზრი გულში დაემკვიდრა და გონების ხელმძღვანელად გაუხდა. სამაგიეროდ მისთვის მამა ზრუნავდა, და როცა, სწავლის დამთავრების შემდეგ, შინ დაბრუნდა, მოხუცმა პირდაპირა ჰკითხა:

— აბა... ახლა როგორღა მოვიქცეთ?

— როგორ თუ, როგორ მოვიქცეთ?—თავის მხრივ ეკითხებოდა შვილი.

— რას აპირობ?

— ჯერ არც მე ვიცი.

— არ გინდა, მექანეში ჩემი მაგივრობა გასწიო?

— არა... არ მინდა.

— არც მე დაგითმობდი ამ საქმეს. ჯერ კიდევ ერთს ოცს წელიწადს ადვილად შემიძლია დახლში ვიდგე და ყავა ვადუღო. ორივეს სამყოფი საქმე კი აქ არა გვაქვს-რა, რადგან მხოლოდ ბაზრობასა მჭირდება ხოლმე თანაშემწე.

— მე ხომ აქ არ დავდგები?

— მაშ სად მიხვალ, რისთვის?

— არ ვიცი სად... სამუშაოს ძებნას დავიწყებ.

— არ გინდა, მზა-მზარეულ საქმეს მოჰკიდო ხელი?

— დიდის სიამოვნებით.

— რუშჩუკში რო ცხოვრობს, ჰაჯი ქრისტოს ხომ იცნობ? უკვე მოველაპარაკე და თანახმაა, დავთრების რუმელიურად და გერმანულად მიწერ-მოწერის წარმოება შენ მოგანდოს.

სტოიანმა თანხმობა გამოაცხადა და რამდენისამე დღის უკან რუშჩუკში გადავიდა და ვაჭრობის საქმეს შეუდგა. ჰაჯი ქრისტოს ბევრს ადგილას ჰქონდა საქმე დაჭერილი, ტრანსილვანიაშიც კი. სტოიანი ძალიან მოეწონა ვაჭარს. ახალგაზდა კაცს ვაჭრობა არც ისე იზიდავდა, მაგრამ თავისს საქმეს მაინც აკეთებდა, სანამ ახალი საპოლიტიკო მოძრაობა არ დაიწყო, რომელიც განგრძობა იყო ოსმალებისაგან დათრგუნვილის მღე-

ლვარებისა. რადგან ოსმალებმა მხოლოდ მოძრაობა შეაჩერეს და არა თვით მიზეზი ამ მოძრაობისა, ამიტომ ამ უკანასკნელს ხელ-ახლა უნდა ამოეყო თავი. ასეც მოხდა.

ოსმალოს იმპერიის სამზღვარგარედ, ბუქარესტში, ბელგრადში და სხვაგან, კომიტეტები საიდუმლოდ მუშაობდნენ; ამ კომიტეტებს სხვა-და-სხვა სახელები ერქვათ: ცენტრალური, რევოლიუციონური, საერო, სლავიანური, მაკედონიის ლიგისა და მებრვე სხვა. ყველას დიდი გავლენა ჰქონდათ, მხოლოდ პირდაპირ არა. იმათი გაზეთები, მოწოდებანი, პროკლამაციები—ყოველივე ხალხში ვრცელდებოდა. ყველას მკითხველები უჩნდებოდა. მაგრამ ყოველივე ეს ხალხს დარიგებას აძლევდა, გზას უჩვენებდა, ხოლო ნამდვილი საქმე, მოქმედება ოსმალების თვალ-წინ, შიგ ბოლგარეთში, უნდა მომხდარიყო. ამ მოქმედების თავი და თავი ადგილი ქალაქებში იყო: სკოლებში, ეკლესიებში, წიგნთ-სამკითხველოებში, სადაც კი არსებობდა ან ერთი, ან მეორე და ან მესამე.

ამისთანა სამკითხველო რუშჩუკშიაც იყო და სტოიანი მუდამ იქ დაიარებოდა.

სამკითხველოს ქალაქის მაღალი წოდება ინახავდა თვისის ხარჯით, და წარმატებულს მდგომარეობაშიაც იყო. სამკითხველოს სახელზე დაბარებული იყო ჟურნალ-გაზეთები და მასთან ერთად წიგნთ-საცავიც არსებობდა, საიდანაც შეიძლებოდა წიგნების წაღება სახლში საკითხავად. ზედამხედველად ბოლგარელ საზოგადოების მამასახლისი იყო და დავალებული ჰქონდა, ფაშის წინაშე პასუხი ეგო, თუ ვინიცობაა წიგნთ-საცავი ბოლგარელებს უზნეო გონებრივს საზრდოს მიაწვდიდა. ამ საზრდოს რაოდენობასა და ღირსებას ჰსაზღვრავდა გაზეთი „დუნაი“, რომელიც რუშჩუკში გამოდიოდა, და რომლის დანიშნულება იყო—მკვიდრნი უცხო გამრყვნელ გავლენისაგან დაეფარა და განემტკიცებინა მათ შორის კანონისადმი პატივცემა და რიდი. აი ამგვარი იყო სამკითხველოს ოფიციალური დანიშნულება. არც მაგიდებზე, არც განჯინებში საეჭვო სახისა არა იყო-რა. ოსმალეთში რაც გაზეთები

იბეჭდებოდა ფრანგულსა, იტალიურსა, ბერძნულსა, ოსმალურსა და ბოლგარულს ენებზე, პირდაპირ ფოსტით მოდიოდა სამკითხველოში: სამზღვარგარეთის გამოცემანი ჯერ ყუნახში მიჰქონდათ, სადაც განგებ ამისთვის მიჩენილი მოხელე სინჯავდა და ყველა საეჭვოდ ცნობილ ნომერს იჭერდა. ამიტომ ყოველსავე დასტამბულში, რომელიც სამკითხველომდე მიაღწევდა, კეთილ-საიმედო აზრები იყო გამოთქმული; ყველაში, ჯერ ხონთქრისა და მერე იმის ფაშების ქება იყო დაწერილი, შემდეგ ყველა დიდ-ხარისხოვან და წვრილმან მოხელეებისა, ბოლოს საზოგადოდ ყველასი დი ბოლგარელებისა ცალკე.

ოსმალთ მფლობელობის უკანასკნელს ხანებში, რუშჩუკი, რკინის გზის წყალობით, რომელიც უმოკლესი გზა იყო შიდა ევროპიდან აღმოსავლეთისაკენ წასასვლელად, ევროპულ ქალაქად იქცა, და რადგან, ამას გარდა, ფაშაც აქა სცხოვრობდა, ამიტომ სატახტო ქალაქის სახე მიიღო. ქალაქში ევროპიული ქვითკირის სახლები აღმართეს, გადაჭიმეს სასტუმროები, და იმედი იყო, დასავლეთის გავლენა მარტო თავ ქუჩას, რკინის გზის სადგურიდან ნავთ-სადგურამდე მიმავალს, არ დააჩნდებოდა, არამედ სხვა დანარჩენ ქუჩებიდანაც განდევნიდა ოსმალების ქოხ-მახებს. მცხოვრებთაც დაეტყოთ ცვლილება, და საეჭვო არავისთვის იყო, რომ ევროპა აზიაზე გაიმარჯვებდა. მკვიდრთა შორის ქრისტიანები იყვნენ: რუმინელები, ბოლგარელები, ბერძნები და სომხები; არა-ქრისტიანებს ეკუთვნოდნენ: ოსმალონი, ჩერქეზნი და ებრაელნი. ჩერქეზებს გარდა ყველა მიეტანა ცივილიზაციას; თვით ოსმალოს ქალები კი უფრო ცნობისმოყვარულნი გახდნენ, ხოლო ქრისტიანთა ქალნი ქუჩაში უჩადროდაც ჰბედავდნენ გამოსვლას. რუმინელი და ბოლგარელი ქალები დიდის ხალისით ირთვებოდნენ ევროპულად, კაცებიც აგრედვე. ერთის სიტყვით, თავისებური აჯანყება მოხდა და მცხოვრებნი ორ ბანაკად გაიყვნენ: ზოგნი, სიფრთხილით, ჩვეულებას არა ჰღალატობდნენ; სხვები, ვინც უფრო გაბედულები იყვნენ, არ ჰმორჩილობდნენ ჩვეულებას და უნდოდათ წარსულთან, როგორც მონობის ნიშანთან, ყო-

ველივე კავშირი გაეწყვიტათ. მოქალაქეთა შორის კოხტაობის მიმდევარ ქალებისა და ვაჟების წრეც გაჩნდა; სტოიანსაც, როგორც ბუქარესტში ნასწავლს, სრული უფლება ჰქონდა ამ წრეში ჩარიცხულიყო. ის გარემოება, რომ მიკიტნის შვილი იყო, ამ მხრივ დაბრკოლებას სრულიად არ წარმოადგენდა. იმ საზოგადოებაში, რომელსაც ჩამომავლობითს უფლებასა და უპირატესობაზე წარმოდგენაც არა ჰქონდათ, ჩამომავლობას და გვარიშვილობას ყურადღებას არავინ აქცევდა. ბოლგარეთში არც გრაფები ყოფილან და არც ბარონები, და მარტო ერთი ეოგორიდესი სთვლიდა თავადად თავის თავს, მაგრამ ისიც მალე არც თუ ბერძნად გადაიქცა, არც თუ რუმინად.

სტოიანი საზოგადოებას არ გაურბოდა, მაგრამ არც ნამეტნად ეტანებოდა: რაღაცა სხვას რასმე დაეძებდა.

სამკითხველოში ადგილობრივ განათლებულ საზოგადოების წარმომადგენელნი ყველა გაიცნო. ყველანი ერთსა და იმავეს ლაპარაკობდნენ: — ღმერთმა უარესი დღე ნუ გვიჩვენოს; მაშინ, იქმნება, უკეთესს ბედს ვეწიოთო.

ამ პრინციპით ხელმძღვანელობდა ჰაჯი ქრისტოც და „მიზლინუს“ (ქალაქის საბჭოს) ყველა წევრი, ბოლგარელ „მაღლის“ (საზოგადოების) ამორჩეული. ამ ნაირისავე აზრისა იყო უმრავლესობაცა. პირველ ხანებში ამან ძალიან გააოცა სტოიანი. ჩუმად უგდებდა ყურს ბჭობას სხვა-და-სხვა საზოგადო საქმეების შესახებ, რომლებზედაც ბოლგარებს ლაპარაკი უყვარდათ. დანარჩენი ახალგაზდა კაცებიც ყურს უგდებდნენ. ამ უკანასკნელთა შორის ერთი ოცის წლის ყმაწვილიც ერია, რომელიც, საზოგადოდ, შაბათობით მოდიოდა სამკითხველოში და კვირაობით მთელი დღე იქა რჩებოდა ხოლმე. სტოიანმა შენიშნა, რომ ეს ახალგაზდა კაცი სხვების ლაპარაკს საოცარის გულმოდგინებით უგდებდა ყურს, მაგრამ უფრო გულმოდგინებით კითხულობდა წიგნსა. კვირაობით, რა დროსაც არ მოსულიყავით, სულ ერთავად წიგნი ეჭირა ხელში. ტანთ ღარიბულად ეცვა, ამასთან კაცს აოცებდა კიდეც მისი ნახევრად ბოლგარული და ნახევრად ევროპული ჩაცმულობა! მა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ყურებელი მაშინათვე იმას იფიქრებდა, ალბად სხვა-და-სხვა კაცის ნაჩუქებ ტანისამოსს ატარებსო. ფეხთ ქალამნები ეცვა. ერთხელ სტოიანმა სამკითხველოს გამგესა ჰკითხა:

— ეს ვინ არის?

— არ ვიცი,—უთხრა მან პასუხად:—სახელად ნიკოლას ეძახიან. შაბათ საღამოს მოდის და ორშაბათ დილამდე რჩება... ითხოვა, და ნება დართეს.

— მაშ ორ ღამეს სამკითხველოში ათევს?

— ჰო, ღამეს აქ ათევს, და ამიტომ იატაკის რეცხვა იკისრა, თან სანთელი მოაქვს და, როგორც ეტყობა, მთელი ღამე წიგნს ხელიდან არ აგდებს.

— ცნობისმოყვარე კაცი ყოფილა!

სტოიანს ძალიან ეინტერესებოდა ნიკოლა. მოიწადინა დაახლოვებოდა და ამ აზრით სამკითხველოში როგორღაც საღამოზე გვიან მივიდა. სამკითხველოში ნიკოლას გარდა არავინ იყო. მაგიდაზედ დახრილი რაღაცასა სწერდა.

— გამარჯვება,—მიესალმა სტოიანი.

— გაგიმარჯოს,—უპასუხა ნიკოლამ.

— ე რასა სწერ ღამ-ღამობით?

ახალგაზდა კაცმა თავი მაღლა აიღო, შეჰხედა სტოიანს და უპასუხა:

— დღისით მოცლა არა მაქვს.

სტოიანი ახლოს მივიდა და ნიკოდას წინ ლექსიკონი დაინახა.

— ე რასა სწერ?

— აი ეს უნდა გადავსწერო.

— ლექსიკონი?

— ოჰ, ლექსიკონი.

— მერე, რად გინდა?

— ამის სასყიდელი ფული არა მაქვს, და სწავლა მინდა.

ლექსიკონი ფრანგულ-რუსული იყო, 1846 წ. ბელგრადში დაბეჭდილი. ნიკოლა ანბანურს რიგზე ბოლგარულ-ფრანგულად აკეთებდა, ყველა სიტყვებს კი არა სწერდა. სტოიანი

დაკვირვებით დააცქერდა და შენიშნა, რომ სიტყვების ჩაწერა წეს-რიგს მოკლებული არ იყო. ეტყობოდა, ნიკოლა გადაწერის დროს გონებასაც ამუშავებდა.

— მაშ ფრანგულს ამ გვარადა სწავლობ?

— ჰო,—უპასუხა ნიკოლამ.

— სიტყვებს იზეპირებ?

— მაშ; ჯერ სიტყვებს დავისწავლი და მერე ლაპარაკსაც ადვილად შევსძლებ.

— ისიც ხომ უნდა ისწავლო, ეს სიტყვები როგორ გამოსთქვა ან როგორ შეაქსოვო ერთმანეთს.

— ეს რაღაა?

— აბა, ეს სიტყვა წაიკითხე.—სტოიანმა სიტყვა „pain“ (პენ) უჩვენა. ნიკოლამ „პაინ“-ად წაიკითხა.

— ასე იწერება, მაგრამ გამოთქმა კი სხვანაირად უნდა.—სტოიანმა როგორც უნდოდა, ისე გამოსთქვა.—ხომ ხედავ, შენ კი სულ სხვანაირად დაისწავლიდი.

— ეჰ, ღმერთო!—ამოიოხრა ახალგაზდა კაცმა.

— ლაპარაკიც გინდა ისწავლო განა?

— ლაპარაკიც უნდა ვისწავლო და კითხვაცა.

— იმ შემთხვევაში საჭიროა გრამატიკაც გაიცნო, და ვინმემ სიტყვების გამოთქმა უნდა გასწავლოს.

— გრამატიკა რაღაა?

— რა და, წერასა და ლაპარაკს გვასწავლის.

— ნეტავი მასწავლა-და!

— მაგრე რიგად რად მოგდომებია?

— რად?.. ღმერთმანი მეც არ ვიცი,—უპასუხა ნიკოლამ.

— რა ხელობისა ხარ?

— აბაჯიასთან (დერციკთან) ვარ.

— დიდი ხანია?

— საცაა წელიწადი შესრულდება.

— სადაური ხარ?

— კოტლელი.

— შენს სოფელშიაც დერციკთან იყავი?

— არა, ეს ხელობა მხოლოდ აქ დავიჭირე. დერციკს მას შემდეგ მივებარე, რაც რუშჩუკიდან ჩამოველ.

— წინად რაღას აკეთებდი?

— ცხვარი მყავდა.

— წერა-კითხვა სადღა ისწავლე?

— პატარაობაში, მერე კი...

— მერე რა?

— წიგნები მქონდა, და როცა ცხვარს დავდევდი, მინდორში ვკითხულობდი.

— რა წიგნები გქონდა?

ნიკოლამ ჩამოთვალა: „განსაცდელი ნეტარის თეოდორესი“, „ჩვენებანი ღვთის-მშობლისანი“, „სასწაულთ-მოქმედებანი წმ. ღვთის-მშობლისანი“. პირველ ამათგანში აწერილია, როგორ ცხონდა ცოდვილი მხევალი ლოცვითა და სინანულითა; მეორეში მოთხრობილია ის ტანჯვა-წვალებანი, რომელნიც ღვთის-მშობელმა ჯოჯოხეთში დაინახა; მესამეში დაწვრილებით ჩამონუსხულ არიან ოთხმოც და ცხრამეტი სასწაულნი ღვთის-მშობლისანი. ბოლგარულს მწერლობას პირველში მარტო ამისთანა წიგნები შეადგენდა. ამისთანა წიგნები განსაკუთრებით იმ წრეში იყო გავრცელებული, სადაც წერა-კითხვის მეტს არას ასწავლიდნენ. ასეთს წრეს ეკუთვნოდა ნიკოლაც.

— ეს წიგნები ყველა წაკითხულები მაქვს, და ასე მეგონა, სხვა წიგნები არც არის-მეთქი. მინდვრად როცა ვიყავ, მარტო მე ვკითხულობდი, სოფელში კი სხვებსაც ვუკითხავდი... მაგრამ ერთხელ, როცა კრავები ბაზრობას ვარნაში ჩამოვრეკე, ნაყიდი კრავი ფრანგების ელჩმა თვის სახლში წამაყვანინა და იქ მთელი ხროვა დავინახე წიგნებისა... მას შემდეგ მოსვენება არა მქონდა... ცხვარს თავი დავანებე, მოვედი ვარნაში და ელჩის სახლში მოსამსახურობა ვითხოვევი, მაგრამ არ ამიყვანეს... რამდენსამე ხანს ცუდად დავეხეტებოდი ქალაქში და ბოლოს გავიგე, რუშჩუკში წიგნები არისო.

— ვარნაში ფრანგების ელჩს გარდა ალბად სხვასაცა აქვს წიგნები?

— შეიძლება... მაგრამ ვარნაში შიმშილმა საქმე გამიჭირა. ვიმედოვნებდი—ელჩთან რასმე საქმეს ვიშოვი-მეთქი, და იმედი კი გამიცრუვდა, მეტი რა ჯანი იყო.

— სხვაგან არ გიძებნია ადგილი?

— ვეძებე, ვიშოვე კიდეცა, მაგრამ წიგნები არა ჰქონდათ.

— შენ კი უეჭველად წიგნები გინდოდა?

— ჰაი, ჰაი რო მინდოდა,—უპასუხა ნიკოლამ:—წამდაუწუმ წიგნების მეტი არა მაგონდებოდა-რა, სიზმარშიაც კი წიგნები მელანდებოდა... ისე მეგონა, თუ წიგნი ვერ ვიშოვე, მოვკვდები-მეთქი...

— მერე წიგნები ასე რამ შეგაყვარა?

— გამიგონია, წიგნებით კაცი ყველაფერს ისწავლისო.

— ჰმ... რუშჩუკში როგორ მოხველ?

— ერთმა ყმაწვილმა კაცმა მითხრა, აქ სამკითხველოა და შიგ ბევრი წიგნები არისო.

— მეტი არაფერი?—ცნობის-მოყვარეობით ჩააცივდა სტოიანი.

— მეტი რა უნდა ყოფილიყო?.... როგორცა ჰხედავთ, ვარნიდან რუშჩუკში ამოვყავ თავი.

— ფეხით?

— ჰო... ჯიბეში გროში კაპეიკი არ მომეძევებოდა, რო რკინის გზის ბილეთი მეყიდნა... გზას მთელი ოთხი დღე მოვუნდი. საჭმელსაც კეთილი კაცები მაძლევდნენ; ამ გვარად მოვედი კიდეცა. ვიკითხე, სამკითხველო სად არის-მეთქი; ისიც მიჩვენეს, და, მადლობა ღმერთს, ერთი დერეკიც გამოჩნდა და დამპირდა, ხელობას გასწავლიო; და მანამდე კი მარტო პურის ფულს მაძლევს... მთელი კვირა იქა ვმუშაობ, შაბათობით კი სამკითხველოში მოვდივარ, და ამგვარად მთელი დღე, კვირა, და ორი ღამე ჩემს განკარგულებაშია. ბოლგარულად ვკითხულობ, მაგრამ ფრანგულ წიგნების კითხვაც მინდოდა მესწავლა.

— მაშ სწავლა გინდა?—ჰკითხა სტოიანმა.

— მერე რა რიგად!—უპასუხა ნიკოლამ, და მთლად აენთო*).

— გინდა, მე გასწავლი?

ნიკოლამ მეტად მადლიერის თვალით შეჰხედა. სტოიანი გვერდთ მოუჯდა და ფრანგულ სიტყვების გამოთქმის აღსნა დაუწყო. სწავლება ნახევარ საათს გაგრძელდა და შემდეგ ისევ ლაპარაკი დაიწყეს:

— რაღა პირველადვე ფრანგულის სწავლა ამოგირჩევია?— ჰკითხა სტოიანმა.

— მითხრეს, ფრანგულს ენაზე უფრო ბევრი წიგნებიაო.

— გეტყობა, წიგნების კითხვა გიყვარს და ფრანგულის შესწავლა იმიტომ გინდა, რომ მეტი წიგნები წაიკითხო?

— არა, მარტო მაგისთვის როდი მინდა,—უთხრა ახალგაზდა კაცმა.

— მაშ კიდევ რაღად გინდა?

— წიგნებში წამალი უნდა ვიპოვო.

— რის წამალი?

— ოსმალების ბატონობის მოსპობისა, რომ ჩვენს სამშობლოდან გავაძევოთ.

— ბიჭოს! მაშ მაგასა ჰფიქრობ! —გაიკვირვა სტოიანმა.

— ვითომ-და რატომ არაო? წიგნებში იმისთანა სიტყვებია თურმე, რომ მათის შემწეობით შეიძლება კაცმა ყოველსავე უბედურებას წამალი მოუძებნოს... ასეთი სიტყვები ჯერ არსად მსმენია... აი, კიდეც ამიტომ ჩავკირკიტებ სხვა-და-სხვა წიგნებს, ეგებ როგორმე მოვსძებნო.

სტოიანმა ცოტა დაფიქრების შემდეგ უთხრა:

— საქმე სიტყვებში კი არ არის, მეცნიერებაშია; ყველანაირ საღსარს ეს გვაძლევს.

— მეცნიერებაში?... ეს ხომ მისწავლია!

— რა?

— წერა-კითხვა... ჯერჯერობით ბოლგარული წერა-კითხვა ვიცი და, საცაა, ფრანგულსაც ვისწავლი...

---

*) აქ დასურათებული მწყემსი ნამდვილად იყო ბოლგარიაში.

შენიშ. ავტორ.

— ეგ მხოლოდ დასაწყისია... ენები ბევრია და ყოველის მათგანის სწავლა მხოლოდ საშუალებაა მეცნიერების შესასწავლად.

— ე მეცნიერება რაღაა?

სტოიანმა დაასახელა და შეეცადა განემარტებინა, თუ რაში მდგომარეობდა სხვა-და-სხვა მეცნიერებათა დანიშნულება. ნიკოლა თვალს არ აშორებდა და სულ თვალ-წარბში შესცქეროდა.

— მასწავლე!—წამოიძახა მან ბოლოს.

— ბატონი ხარ, მაგრამ დრო კი გექნება?

— შაბათობით მთელის კვირის გასაკვეთი მომეცი ხოლმე.

— კარგი და, წიგნებმა ხომ შენს ხელობას მოგაცდინა?

— სულაც არა! ვკერავ და თან ჩემთვის ვიფიქრებ; როცა კერვას მოვრჩები, წიგნში ჩავიხედავ და საფიქრებელი ხელახლა მექნება.

— კარგი, როგორც გიჯობდეს,—გაიმეორა სტოიანმა.

ახლა სტოიანმა სახალისო საქმე იპოვა. ამ წყემსმა წინ მთელი ახალი მეცნიერება გადაუშალა, რომელსაც აქამდე მხოლოდ ზერედ-ქვერედ იცნობდა, თუმცა ამგვარ ქვეყნიერობის საქმეს მამის მექანეში ყოფნის დროსაც აკვირდებოდა. სტოიანს ფიქრადაც არ მოსვლია, თუ სოფლად ნიკოლას მსგავსნი მოიძებნებოდნენ. ოსმალოების მონობისაგან განთავისუფლების სურვილი ადვილი ასახსნელი იყო. ერთის მხრით სერბია განთავისუფლდა ამ მონობისაგან, მეორეს მხრით—რუმელია. ამ აზრით ბრძოლა იმართებოდა, ხალხში ათასი სხვა-და-სხვა წინასწარმეტყველება ვრცელდებოდა, და ბოლოს თავ-გამოდებული ამბოხება ჰაჯი დიმიტრისა (1868 წ.) და ამ ამბოხების ალაგმვა ხალხის ტვინს სამოძრაოდ იწვევდა. ნიკოლას მსგავს ტიპის გამოჩენა მაინც ამოცანად რჩებოდა. საიდან გამოტყვრა?

ნიკოლა მეტად ნიჭიერი გამოდგა: ყველაფერს ადვილად იგებდა, ითვისებდა და იმახსოვრებდა. სტოიანი თან-და-თან უფრო-და-უფრო კმაყოფილი რჩებოდა. თვისს შაგირდს უამბო დედა-მიწის მოყვანილობა, უჩვენა რუკა. ნიკოლამ ყვე-

ლაფერი მალე გაიგო და შემდეგში გეოგრაფიას თავის-თავადა სწავლობდა. დიდის ცნობის-მოყვარეობით აკვირდებოდა რუკაზე დახატულ მთებისა და მდინარეების მიმართულებას, ხმელეთის მოხაზულობას, იმახსოვრებდა სახელმწიფოთა სამზღვრებს. ამ ნაირადვე ეადვილებოდა არითმეტიკა. ასე იტყოდით, ამ კაცს თავში მთელი გროვა ცნობებისა აქვს, უწესრიგოდ შეთვისებული, რომელთაც მხოლოდ რიგზე მოყვანა უნდაო. ნახევარ წელიწადს შეისწავლა: მარტივი და ათეული ნაწევარი, დამოკიდებულებანი, პროპორციები, სამეული კანონი და შეეძლო ალგებრა და გეომეტრია დაეწყო. ყველაზე მეტად მისს ყურადღებას ისტორია იპყრობდა, რომელსაც კი არ სწავლობდა, ჰყლაპავდა. ფრანგულშიაც დიდი წარმატება დაეტყო: შეისწავლა გამოთქმა, იცოდა მრავალი სიტყვები და გრამატიკას მიჰყო ხელი. ერთს შაბათს სახელდახელო ოსტატს შაგირდი მეტად მხიარულს გუნებაზე დახვდა.

— რა ამბავია?—ჰკითხა სტოიანმა.

— ჩემს დერიკს თავი დავანებე.

— მერმე და რა გაგხარებია მაგრე!

— როგორ არ გამხარებია? ახლა პარიჟიდან მოსულ დერიკთანა ვარ. სახელოსნოს კარებზე წარწერაც ფრანგული აქვს და ყველანი ფრანგულად ლაპარაკობენ.

— მართლაც, გასახარელი იყო: ჯერ ერთი, პირველ დერიკთან ნიკოლა უჯამაგიროდ იყო, ახლა კი ჯამაგირს აძლევდნენ; მეორედ, ახალ ოსტატთან, გარდა იმისა, რომ იმ ენაზე ილაპარაკებდა, რომლის შესწავლაც უნდოდა, თავისუფალი დროც ბევრი რჩებოდა. ბოლგარელ დერიკთან დღე და ღამე სახელოსნოში უნდა დარჩენილიყო; ფრანგი დერიკი კი ღამ-ღამობით ანთავისუფლებდა. სტოიანმა გულდადებით მოუსმინა ახალ ადგილის უპირატესობის ამბავი.

— ბინა გაქვს?—ჰკითხა სტოიანმა.

— არა; შენ უნდა გთხოვო...

— ... რომ ერთად ვიცხოვროთ, განა? ძალიან კარგი.

— არა, მე მინდა ღამე სამკითხველოში ვრჩებოდე ხოლმე... მარკო (სამკითხველოს გამგე) მაინც ნებას მაძლევს, შაბათ და კვირა ღამეს აქ ვიყვე.

— მიდი და მოელაპარაკე.

— ვუთხარი, მაგრამ უარზე დგას. მეუბნება, ჰაჯი ქრისტომ რო შეიტყოს, ღამეს აქ ათევ, გაჯავრდებაო.

— მაშ ჰაჯი ქრისტოს მე მოველაპარაკები.

— შენი ჭირიმე, უთხარი!—ემუდარებოდა ნიკოლა.

ჰაჯი ქრისტო სამკითხველოს მმართველობის თავმჯდომარე იყო. სტოიანის თხოვნა თავის დღეში ძირს არ დაუშვია, ესეც რომ არ ყოფილიყო, ლაპარაკიც კი არა ღირდა ამ საგნის შესახებ, რადგან სამკითხველოს საწინაღმდეგო არა იყო-რა: მისის წესდების არც ერთი მუხლი არ უკრძალავდა ვისმე სამკითხველოში ღამის გათევას, რაც აღკრძალული არ არის, იმის ნება-დართვაც ადვილია. ამ საბუთის ძალით, ჰაჯი ქრისტომ სტოიანს მიანდო, მარკოსთვის ეთქვა, რომ ნიკოლას შეეძლო ღამე სამკითხველოში დარჩენა, მხოლოდ წასვლის წინ ყოველ დღე დაასუფთავოს ხოლმე იქაურობაო. ამ გვარად ყველა მოგებაში დარჩა: სამკითხველოცა და ნიკოლაცა. ნიკოლასათვის სარფა ის იყო, რომ ახლა უფრო დალაგებით შეეძლო მეცადინეობა. ყოველ დღე, მზის ჩასვლიდან მოყოლებული, ღამის თორმეტ საათამდე, სწავლაში იყო გართული, და დამშლელი არავინა ჰყავდა, რადგან რუშჩუკში, თუმცა ევროპულ განათლების ნიშნები ცოტ-ცოტად შემოდიოდა, მაგრამ ჯერ კიდევ ოსმალური წესწყობილება არსებობდა, რომლის ძალით მცხოვრებლებს შებინდების შემდეგ ქუჩაში სიარული აღკრძალული აქვთ. ამიტომ რაკი დღე და ღამე გაიყრებოდა, სამკითხველოდან ყველა გამოიკრიფებოდნენ ხოლმე, და ნამწყემსარს სრული თავისუფლება ეძლეოდა ეწერა, ეკითხნა და რაც უნდოდა, ხმამაღლაც განემეორებინა. ყოველ დღე სამ საათამდე მეცადინეობდა; ბევრის შესწავლა შეიძლება, დღეში სამის საათის მეცადინეობითაც, თუ კი კაცი მუყაითად ეკიდება საქმეს. წიგნის სწავლასთან ერთად ცხოვრებასაც სწავლობდა, რადგან დღისით ყოველთვის ყურს უგდებდა საზოგადო საქმეების შე-

სახებს ლაპარაკს; გაზეთებშიაც გულმოდგინედ თვალ-ყურს ადევნებდა ახალს ამბებს და, ამგვარად, ახლად შეძენილი ცოდნა შეეძლო ცხოვრებასთან შეეფარდებინა, მისთვის შეეწონა.

მართალია, ეს ცოდნა პირველ-დაწყებითი იყო, მაგრამ გამუდმებით ცხოვრებასთან შეფარდება ამ ცოდნას ავსებდა და სახალისოდ ჰქმნიდა. რაც რამ სამეცნიერო ცოდნა მიეღო, ყველასა სწონავდა, პირსა და სარჩულს უსინჯავდა: ყველასგან რაიმე სარგებლობა უნდოდა გამოეტანა ბოლგარეთისათვის. ამგვარად გულში ჩაესახა, განუვითარდა და განუმტკიცდა სამშობლოსათვის თავდადების გრძნობა. ამ გრძნობის გავლენით კაცი თვისის სულთამხუთავის მტერს ადვილად უკავშირდება. შევიწროებისა და დევნის ლოღიკა ამას მოითხოვს. რა წამსაც ბოლგარელებმა ოსმალებისადმი თავიანთი დამოკიდებულება შეიგნეს, მათ შორის ამგვარ მამულის-მოყვარეობამ ფეხი მოიკიდა კიდეცა; ნიკოლა ერთი წარმომადგენელთაგანი იყო ამ გრძნობისა.

ჩქარა სამკითხველოს საიდუმლოებაშიაც ჩაიხედა. მაგიდაზე, მართალია, გაზეთები ელაგა, განჯინებში ოსმალოს ცენზურის მიერ ნება-დართული წიგნები ეწყო; მაგრამ გარდა ამისა ცენზურის ნება-დაურთველი და აღკრძალული გაზეთები და წიგნებიც ჩნდებოდა, განსაკუთრებით რუსულს ენაზე და აგრედვე სერბიულსა და ბოლგარულს ენებზე დაბეჭდილები ბუქარესტსა ან ბრაილაში; სამკითხველოში მოსიარულე „საიმედონიც“ გულმოდგინედ ჰკითხულობდნენ ამაებს. ამგვარი წიგნები საიდან ჩნდებოდა სამკითხველოში? დუნაის ნაპირებზე ოსმალეების დარაჯები იდგნენ და უპასპორტოდ და წინასწარ-გაუსინჯავად არავის უშვებდნენ. აღკრძალული წიგნები და გაზეთები მაინც შეუწყვეტლად მოდიოდა და მოდიოდა.

IV

რუშჩუკის სამკითხველოში აღკრძალული გამოცემანი საიდანა ჩნდებოდნენ?—ეს არც სტოიანმა იცოდა, არც ნიკო-

ლამ და არც მარკომ. მარკოს ამისათვის ჰაჯი ქრისტო ხშირად საყვედურსაც ეუბნებოდა ხოლმე.

— ეს ვინ მოიტანა?—ჰკითხულობდა თავმჯდომარე, როცა ხელში აღკრძალული გამოცემა რამ ჩაუვარდებოდა.

— მე რა ვიცი!—უპასუხებდა გამგე.

— თვალყური კარგად ადევნე.

— ვადევნებ, მაგრამ ვერას გავხდი... ყველა მოსულ წიგნსა თუ გაზეთზე დაკრულ ფოსტის ბეჭედსა ვშინჯავ ხოლმე.

— ფოსტიდან ხომ არ მოდის?

— არა.

— ალბად ვიღასაც მალულად მოაქვს,—იტყოდა ხოლმე მიხვედრილი ჰაჯი ქრისტო.— შენ მხოლოდ გაიგე— ვინ არის, დაიჭირე, და მერე მე ვიცი. ღმერთმა ნუ ქნას, თორემ, ამ ამბავმა ფაშის ყურებამდე რომ მიაღწიოს, ყველას ხათაბალაში გაგვხვევენ და სამკითხველოსაც დაგვიხურამენ.

უკანასკნელი საბუთი მარკოს ძალიან აშინებდა და თვისი გულმოდგინება გააორკეცა. მაგრამ ამ გულმოდგინებითაც ფონს ვერ გავიდა. რა უნდა ექმნა? ხალხი შემოდიოდა, თამბაქოს ეწეოდა, კითხულობდა. როგორ უნდა შეემჩნია, აღკრძალული წიგნი ან გაზეთი ვინ მოიტანა და მაგიდაზე დაყრილ წიგნებში გაურია? მარკო მთელ საათობით უდარაჯებდა, მაგრამ დამნაშავე მაინც ვერ დაიჭირა. სამკითხველოში „აღკრძალულის“ არსებობას იმით შეატყობდა კაცი, რომ იმ წიგნს გულმოდგინედ ჰკითხულობდნენ. ყველა ცდილობდა ჩქარა წაეკითხა, და სახეზე იმის დაგვარი შთაბეჭდილება ეხატებოდა, თუ რასა ჰგრძნობდა მისის წაკითხვის დროს. ერთი იღიმებოდა, მეორეს შუბლი ეკვრებოდა, მესამე ბრაზზე სკდებოდა და ილანძღებოდა კიდეც. „აღკრძალული“ ხელიდან ხელში გადადიოდა, და როცა წავიდ-წამოვიდოდნენ, წიგნი მაგიდაზე რჩებოდა. გამტყუნება არავისი შეიძლებოდა. მეტი ჯანი არ იყო, საბედისწერო „აღკრძალული“ მარკოს სადმე უნდა მიეჩქამა და გაჩუმებულიყო; ჰაჯი ქრისტო კი უფრო და უფრო ხშირად უმეორებდა:

— ჰა, ფრთხილად, თორემ ცუდი დღე დაგვადგება.

„ჯანი უნდა გავიგდებინო და დამნაშავე ან დამნაშავენი უეჭველად უნდა ვიპოვო“,—ამბობდა მარკო. ამ აზრით, ერთხელ „აღკრძალული“ დამალა და როცა ნიკოლა, ჩვეულებისამებრ, საღამოზე სამკითხველოში მოვიდა, მარკომ უთხრა:

— იცი, აქ რა ამბავია?

— რა?

— შეიძლება, სამკითხველო დაგვიხუროს.

— მიზეზი?

— ეს ხომ ძალიან სამწუხარო იქნებოდა?

— დიაღაც რომ იქნებოდა!

— ამიტომ უნდა ვეცადოთ, ხიფათი თავიდან ავიცილოთ.

— რა ხიფათი?—ჰკითხა ნიკოლამ.

— შეჰხედე!—უპასუხა მარკომ და შენახული გაზეთი ხელში მიაჩეჩა.

ნიკოლას, რადგან საღამოზე გვიან მოდიოდა სამკითხველოში, „აღკრძალულის“ ხელში ჩაგდების შემთხვევა ჯერ არა ჰქონოდა, ამიტომ პირველად ნახულმა წიგნმა დიდად გააოცა. საჩქაროზედ თვალი გადააგლო ფურცლებს და ჰკითხა:

— შენ წაკითხული გაქვს, მარკო?

— მე?... არა... მე არ ვკითხულობ.

— რადა?

— როგორ თუ რადა?... მე მხოლოდ იმას ვასრულებ, რაც ვიკისრე, წიგნების კითხვა არ მიკისრნია.

— ცნობის-მოყვარეობით მაინც?

— ჩემგან ცნობის-მოყვარეობას არავინა თხოულობს. ჩემი საქმე თვალ-ყურის დევნებაა და მეც ჩემს საქმეს ვასრულებ, მაინც სამკითხველოში იმისთანა გამოცემანი მოდის შეუწყვეტლად, რომელთაც აქ ადგილი არ უნდა ჰქონდეთ.

— მაშ რიღას სამკითხველოა?

—სამკითხველოს წიგნები ბეჭედ-დაკრულებია და ეს კი—და მარკომ თვალებით ანიშნა ის, რომელიც ნიკოლას ხელში ეჭირა,—ვიღასაც მალვით მოაქვს... შენ ხომ მთელი კვირა-დღე აქა ზიხარ, უნდა მომეხმაროს.

— იმის მომტანი უნდა დაგაჭერინო?—გაკვირვებით ჰკითხა ნიკოლამ.

— მაშ... შენ თვალი მოჰკარ... და მითხარი... მეტს არასა გთხოვ.

— მერე რას უზამთ?

— პასუხს ჰაჯი ქრისტო გასცემს... ვეცადოთ, ძმაო, ოსმალებმა სამკითხველო არ დაგვიხურონ... სამწუხარო იქნება, სამწუხარო...

— განა არ ვიცი...—უპასუხებდა ნიკოლაც:—მაგრამ ისიც სამწუხარო იქნებოდა, ასეთი წიგნები რომ მოგვესპოს.

მარკო ამ სიტყვებს კარგად ვერ მიუხვდა ნიკოლას. სამკითხველოს გამგე იმ კაცთა გუნდს ეკუთვნოდა, რომელნიც მაშინ ბოლგარეთში მრავლად იყვნენ და რომელთაც წიგნის კითხვა სრულებით თავისებურად ესმოდათ: ჰკითხულობდნენ იმიტომ, რომ ანბანი და ასოების შეერთება სცოდნოდათ.

— ყური დამიგდე,—უთხრა ნიკოლამ და გატაცებით წაიკითხა „აღკრძალულიდან“ ის ადგილი, სადაც ბოლგარეთში ოსმალების ბატონობის უსამართლობა იყო აწერილი.

— გაიგე?—ჰკითხა ნიკოლამ, როცა გაათავა კითხვა.

—მესმის...—უპასუხა მარკომ.

— ამაზე როდისმე დაფიქრებულხარ?

— არა.

— და თავის დღეშიაც ვერ გაიგებდი, მე რომ არ წამეკითხნა?

— ვერ გავიგებდი.

— ახლა ხომ ხედავ, რომ ამისთანა წიგნები სამკითხველოში უნდა იყოს... მართალია თუ არა?

— რა თქმა უნდა, საჭიროა... მაგრამ ჰაჯი ქრისტოს რალა ვუყოთ?

— შენ ნურც ჰაჯი ქრისტო გეკითხება და ნურც ფაშა. ისე უნდა მოახერხო, რომ ფაშამ ვერ გაიგოს და რომელმამე მისმა ჯაშუშმა ვერ დაგვაბეზღოს.

— ჰკუაზე ახლოა,—უპასუხა მარკომ.

— ამისთანები ხომ არიან აქ?

— არიან...—სამკითხველოს გამგემ რამდენისამე კაცის სახელი ჩამოსთვალა.

— ეგ კიდევ უკეთესი!.. ჰაჯი ქრისტოს უთხარი, აი სწორედ ისინი გვაპარებენ „აღკრძალულსა“-თქო.

— კარგი... მაგრამ როგორა ვქნა?..—დაფიქრდა მარკო.

— შენ იმას კი ნუ ეტყვი—ნამდვილად ასეაო, უთხარი მხოლოდ, რომ მე ასე მგონია-თქო... მართლაც-და, ეს ჭკუაზე ახლოს იქნება... შეიძლება, ისინი განგება გვმტრობენ, რა არის, როგორმე შარი მოგვდონ და სამკითხველოზედ ხელი აგვაღებინონ.

— ეს კაი აზრია!—უთხრა თითქმის დაბეჯითებით მარკომ.

— ცოდვა არაფერი იქნება, პირდაპირ უთხარ—ასეა-თქო.

— კი, უეჭველად იმათი ოინი უნდა იყვეს.

ამგვარად მარკო ნიკოლას ნათქვამს ღრმად ჩაუფიქრდა და ბოლოს სრულიად დარწმუნდა, „აღკრძალულს“ ბოროტგანზრახულებით ფაშის ჯაშუშები აპარებენ სამკითხველოშიო. ჰაჯი ქრისტოს შეხვდა თუ არა, მაშინათვე ის უთხრა, აღკრძალული წიგნები ფაშის ჯაშუშებს მოაქვთო, და ზოგიერთები დაუსახელა კიდეცა.

— აა!..—გაიკვირვა ქრისტომ, დაფიქრდა, და ცოტა ხანს შემდეგ წარმოსთქვა:—ჰმ...

— ალბად ორმოს იმიტომ გვითხრიან, რომ სამკითხველო დაგვიხურონ,—განუმარტა მარკომ.

— კარგი და, როგორ უნდა მოვიქცეთ?

— სამკითხველოში ნუ შემოვუშვებთ.

— არა, ეგ არ იქნება; ისე კი უნდა მოვახერხოთ; რომ ამისთანა წიგნები, მოიტანონ თუ არა, მაშინვე დავმალოთ, თუ ვინიცობაა ზაფთიებმა (ჟანდარმებმა) სამკითხველო გაგვიჩხრიკეს, ხელში საბუთი არ მივსცეთ. გაიგე?

— გავიგე,—უპასუხა მარკომ.

— მეც სულ მუდამ ასე ვიქცეოდი... წიგნები, საზოგადოდ, კვირაობით მოჰქონდათ და საღამოზე, მილაგების დროს, დავინახავდი თუ არა, მაშინათვე ცეცხლში ვუკრავდი თავსა.

— საღამომდეც არ უნდა დაუცადო: თვალი მოჰკრა თუ არა, მაშინათვე შიგ ცეცხლში შეუძახე.

— რომ...—დაიწყო მარკომ.

— რა?

— რომ მხოლოდ გადავყარო?

— რაც გინდა, ის უყავი, მხოლოდ რაიმე ხათაბალა არ გადაგვაცვა თავზედ.

ამ გვარად, სამკითხველოს გამგე სრულის უფლებით შეიმოსა და შეეძლო ყოველგვარ სიფრთხილის ღონე ეხმარა. ამის შემდეგ გულისწმინდით რჩევისათვის ნიკოლას მიჰმართა. ნიკოლამაც ყველაფერი სტოიანს უთხრა.

სტოიანს ამისთანა გამოცემანი ჯერ კიდევ ბუქარესტში არა ერთხელ წაეკითხა; იქ მათს კითხვას არავინ უშლიდა, ამიტომ აღკრძალულ ხილის ყოველივე მიმზიდველობა დაკარგული ჰქონდა და მათი მკითხველიც გულდამშვიდებულია. ნიკოლა კი თვისს ხელმძღვანელს აღტაცებით უამბობდა, თუ რა რიგად ასიამოვნა „აღკრძალულის“ კითხვამ.

სტოიანი ეთანხმებოდა; წიგნებში, რომელიც აქ აღკრძალული იყო, ბევრს მართალსა ჰხედავდა, მაგრამ ყოველსავე ამას, დაახლოვებით, ისე უყურებდა, როგორც მუსიკის მოყვარე არა ერთხელ გაგონილ ოპერის წარმოდგენას.

— დიაღ,—უპასუხა სტოიანმა,—ყოველივე ეს მართალია და კარგად დაწერილია.

— ამის შემდეგ, ამისთანა წიგნის დაწვა განა შეიძლება?

— მერე ვინა სწვამს?

— ჰაჯი ქრისტომ მარკოს უბრძანა—ან დასწვი ან სადაც გინდა, იქ გადაყარეო! მე კი ამისთანა გაზეთებს ოქროს ჩარჩოში ჩავსვამდი და იმათს მომტანს კიდე დიდად დავაჯილდოვებდი.

— ხომ არ იცი, ვის მოაქვს?

— არ ვიცი; ვინმე ყოჩაღს თუ გამოუვა ხელიდან მაგისთანა საქმე.—სტოიანი ამ ამბავმა ძალიან გაახარა. მიხვდა, რალაც მალული მოძრაობა არისო, და ხელახლა გაელვიძა ის წყურვილი, რომელიც ჯერ ისევ ყმაწვილობაში დაებადა და რომელიც აქამდე ვერ მოეკლა. მიხვდა, აღკრძალული გამოცემანი რუშჩუკში კონტრაბანდით შემოაქვთო, მაგრამ იმ კონტრაბანდით კი არა, რომლისაგანაც მისნი მიმდევარნი გამორჩენას, სარფას მოელიანო. სურვილი აღეძრა, ოსმალოს წინააღმდეგ შეთქმულების თანაზიარნი ეპოვნა. ამის მიზეზი უბრალო ცნობის-მოყვარეობა როდი ყოფილა,—უნდოდა ხელი გაემართნა მათთვის და დახმარება აღმოეჩინა.

ნიკოლასაც უნდოდა შეთქმულების კვალისათვის მიეგნო, მაგრამ მისს სურვილს ცოტა სხვა სარჩული ედო. იგი მათში გარევას კი არა ფიქრობდა, მხოლოდ უნდოდა სამკითხველოში აღკრძალულ გამოცემათა მომტანისათვის მადლობა გამოეცხადებინა; ამისთანა კაცი, მისის წარმოდგენით, გმირის სახისა უნდა ყოფილიყო, მარტო იმისთვის კი არა, რომ სამკითხველოში გაზეთები და წიგნები მოჰქონდა, იმისთვის, რომ ასე ოსტატურად მიჰყავდა საქმე და ოსმალოების დარაჯების გაცურების უნარს იჩენდა. ნეტავი, როგორ ახერხებს? ალბად, წიგნებისთვის რო მიდის, თავით-ფეხებამდე იარაღშია ჩამჯდარიო; რა თქმა უნდა, სატევარიც ექმნება, დამბაჩაცა, ფიშტოცა; ვინ იცის, რამდენჯერ ჩავარდება განსაცდელში, ვინ იცის, ხანდისხან იძულებულია კიდეც—მტერს შესაფერი პასუხი გასცეს... ნიკოლას უნდოდა ყველაფერი შეეტყო, რომ გმირის წინაშე მოწიწებით მუხლი მოედრიკა და თაყვანი ეცა. მოაგონდა სცენოლა, რომლის ამბავი ერთს წიგნში აღმოიკითხა. უცნობი გმირი, უეჭველია, იმასავით არ დაზოგავს თვისს ხელს დასაწვავად, თუ ვინიცობაა დარაჯებს ხელში ჩაუვარდა.

ამ სახით, თუმცა ორივეს სხვა-და-სხვა მიზეზი ამოქმედებდა, სტოიანსაც და ნიკოლასაც ერთი და იგივე სურვილი დაებადათ, და თვალყურის დევნება დაიწყეს. ეს სურვილიც ჩქარა განუხორციელდათ; რამდენსამე ხანში წადილს ეწივნენ და

ორივემ ერთსა და იმავე დროს მიასწრეს დამნაშავეს. ის იყო, სამკითხველოში ხალხი გროვდებოდა, სტოიანი და ნიკოლა კი ერთად ისხდნენ და გულდადებით შინჯავდნენ შემომსვლელთ. ჩქარა შენიშნეს კიდეც, რომ ერთმა სახელოდან გაზეთი გამოაცოცა და მაგიდაზე დაყრილ გაზეთებს ქვეშ ამოსდო, შემდეგ იმ ადგილს გაეცალა და შორს დაჯდა. ნიკოლამ სტოიანს იდაყვი წაჰკრა და ყურში ჩასჩურჩულა:

— ამისგან კი მიკვირს, აი!

სტოიანმა მხრები შეიშმუშნა.

ნიკოლა სრულებით არ მოელოდდა, თუ მისის წარმოდგენის-მიერ დახატული გმირი ასეთი ბეჩავის სახისა იქმნებოდა! გარეგნობით იოტის ოდენა ვაჟკაცობა არ ეტყობოდა; მშვიდი, ჩუმი, მასთან ცოტა კოჭლი, სტანკო რადოვი, სამოქალაქო სკოლაში უმცროს მასწავლებლის თანამდებობის აღმასრულებელი, ერთბაშად ის დამნაშავე კი გამოდგა, რომელსაც ნიკოლა ისეთს აღტაცებაში მოჰყავდა.

„რა თქმა უნდა,— გაიფიქრა ნიკოლამ,— ეს დუნაის იქით მხარეს წასვლას და ოსმალოებთან ბრძოლას თავის დღეში ვერ გაჰბედავს, არც ხელს დაიწვავსო“.

— ყელაფერს მოვიფიქრებდი და იმას კი ვერა, თუ სტანკო ამას გაჰბედავდა,— ჩასჩურჩულა ნიკოლამ ყურში სტოიანს.

— რატომ?— ჰკითხა სტოიანმა.

— ბეტად ბეჩავი რამ არის.

— მართალია, გარეგნობით გლახასა ჰგავს, მაგრამ მეტად ძლიერის სულის პატრონია.

— შეიძლება,— უპასუხა ნიკოლამ და ახლა სტანკო სულ სხვანაირი ეჩვენა. ყმაწვილ კაცის მკვირცხლ გონებას ერთს წუთში იგივე საგანი სხვა-და-სხვა სახით წარმოუდგა, იმის-და-მიხედვით, თუ რა წრეზედ დააყენებდა გარეშე რამ გარემოება. ახლაც: ასე მოხდა: საცოდავი მასწავლებელი სულ სხვანაირი ეჩვენა. სტანკო ვერაფერს ამჩნევდა, წაიკითხა გაზეთები, იქ მყოფთ ქვეშ-ქვეშ შეჰხედა და მალე გავიდა კიდეცა.

— მოდი, დავედევნოთ!—წასჩურჩულა ნიკოლამ სტოიანს. ორივენი ერთად წამოდგნენ და სტანკოს მალე მოეწივნენ, რადგან ყმაწვილი კაცი არა ჩქარობდა. სტოიანი მიესალმა, ნიკოლამ პირდაპირ უთხრა:

— სტანკო, შენ გმირი ხარ!

— მე?!—ჰკითხა გაკვირვებით სტანკომ.

— შენა, მაშ... შენ დუნაის იქით დადიხარ!

— ჩემს სიცოცხლეში ერთხელაც არა ვყოფილვარ დუნაის იქით.

— სამკითხველოში რომ წიგნები დაგაქვს, საიდან ეზიდები, თუ არ იქიდან?

ამ სიტყვებმა სტანკო არია; შეჰხედა ნიკოლას და ჰკითხა:

— შენ შემნიშნე თუ?

— ორივემ შეგნიშნეთ.

— რახან აგრეა... დღეის იქით გაზეთს აღარ მოვიტან.

გმირი უცბად დამცირდა ნიკოლას ფიქრით. სტოიანი ამ საქმეს სულ სხვანაირად უყურებდა; ლაპარაკში ისიც ჩაერია.

— ჩვენ იმიტომ კი არ გითვალთვალებდით, რომ შენი დაწყებული საქმე შესწყვიტო, არა, ჩვენც გვინდა დაგეხმაროთ... ხომ ხედავ, მარტო რომ არ ყოფილიყავ, ვერც დაგიჭერდნენ, ჩვენ კი დაგფარავთ, და, როცა საჭირო იქმნება, მოგეხმარებით კიდეცა...

— დაგეხმარებით!—გატაცებით წამოიძახა ნიკოლამ.

— ჩუმად!—უთხრა სტანკომ:—ქუჩაში ნუ ჰყვირი.

— სსს...—განიმეორა ნიკოლამ და პირზე ხელი მიიდო.

— ჩემთან წავიდეთ,—სთქვა სტოიანმა.—ცალკე ოთახი მიჰირავს... იქ თავისუფლად შეგვიძლია ვილაპარაკოთ.

სტოიანი ჰაჯი ქრისტოს სახლში ცხოვრობდა, ბოლგარელების უბანში, ქალაქ განაპირას. ჰაჯი ქრისტოს სახლს ქუჩის გაყოლებად დიდს სიგრძეზე ეჭირა ადგილი. სახლს ვრცელი და რიგიანად მოვლილი ბაღი ჰქონდა მიკრული, ხეხილებით სავსე. შიგ ისეთი ალუბალი, ქლიავი, ვაშლი და მსხალი მწიფდებოდა, რომ თვით ხონთქარის ცოლნიც კი არ დაიწუ-

ნებდნენ, ნუში და ბროწეულიც იყო. ხეები უწესრიგოდ იზრდებოდა,—უფრო ჩეროიან ჭალას აგონებდა კაცს; წინ კიდევ მწვანით მოსილი მინდორი ყვავილებით აჭრელებულიყო. ყვავილები ბევრნაირი ეთესა, ვარდის ბუჩქებიც ერია ყვავილებში. ბოლგარეთი ვარდების სამშობლოდ ითვლება: ვარდსავით არც ერთს ყვავილს არ უყვლიან, და, სხვათაშორის, ვარდი ერთი წყაროა სიმდიდრისა. ყვავილების კვლებსა და ხეებს შორის ბლომად იყო ვიწრო ბილიკები, საიდანაც კაცი პირდაპირ ვაზების ტალავრებში შედიოდა. ერთი ტალავერი ბაღში შესავალთან ახლო იყო. მეორე კიდევ — მეორე მხარეს. ხეები, ტალავრები, ბუჩქები ჰფარავდნენ საიდუმლო გასავლელებს და გასაქცევებს, რომლებსაც ბოლგარები ოსმალოთა ბატონობის დროს თავიანთს სახლებში იკეთებდნენ. ჰაჯი ქრისტოს ხის ორ-სართულიან სახლს კარი მაღალ ქვითკირის კედლით შემოზღუდულ ეზოდანა ჰქონდა. მთელ ეზოში ერთიმეორეზე მიშენებული იყო ბეღლები, ხულები, ფარდულები, თავლები და გომურები, სადაც ცხენი, ძროხა და ღორი ისე ემწყვდია, რომ ერთბაშად კაცი ვერც კი შეამჩნევდა. ეზოს ერთს კუთხეში არაყის სახდელი ქვაბები იდგა.

სახლის ქვედა სართულში სამზარეულო და საკუჭნაოები იყო; ზედაში — ათამდე ოთახი, ლაბირინთოს მსგავსად გამწკრივებულები, და მარტო შინაურებმა თუ იცოდნენ, რომელი ოთახი სად იყო. ყველა კედლებს შიგნიდან განჯინები ჰქონდა დატანებული, ხოლო ოთახების გაერთებულ კარები, აგრედვე განჯინებისაც, დაფარულები იყო. ვინც არ იცოდა, რომელი ოთახი სად იყო, კიბეზე ადიოდა, კიბიდან აივანზედ ამოჰყოფდა თავს და იქიდან კიდევ ვრცელს, ექვს ფანჯრიან, **მუსაფირხანად** წოდებულ ოთახში შედიოდა. აქ, ჩვეულებრივ, სტუმრებს იღებდნენ, იატაკზე ნოხი ეფინა, კედლების ირგვლივ რბილი, განიერი, აბრეშუმ-გადაკრული ტახტები იდგა. ფანჯრებზე ძვირფასი ფარდები ეკიდა, კარები მშვენიერის ხელობის ნახარატევით იყო აჭრელებული. ყოველივე სახლის პატრონის სიმდიდრეს ჰმოწმობდა.

სტოიანმა სტუმრები მუსოფირლიქში არ შეიყვანა. ეზოში შევიდა თუ არა, გაჩერდა და თითქოს თავის თავს უთხრაო:

— კედლებს ყურები ასხია.

ოლონდაც, რო კედლებს ყურები ასხია და ფანჯრებს კიდევ თვალები; ამის საბუთიც თვალ-წინ წარმოუდგა. სტოიანმა მიიხედ-მოიხედა და მაშინვე დაინახა, რომ ერთ ფანჯრიდან ქალი გადმოსჩერებოდა; მან თავი დაუკრა, ხოლო ქალმა იმ ღიმილით გაუღიმა, რომელსაც საშინელი მიმზიდველი ძალა აქვს ხოლმე: ამ ღიმილის შედეგიც ის იყო, რომ სტანკომა და ნიკოლამ თვალი ვერ მოაშორეს და პირი დააღეს. მოკრძალებული მასწავლებელი ანბანისა და გატაცებული ნამწყემსარი, ახლა კი დერეკიკი, გონება დაკარგულები იდგნენ და, თითქოს თვალები დაუბნელდათო, თავის-თავისთვის ანგარიში ვერ მიეცათ, საიდან გამოტყვრა ეს მოჩვენებაო. შესცქეროდნენ და სტოიანის ნათქვამი, მგონი, ვერც კი გაუგონიათ:

— ბაღში შეიძლება?

— შეიძლება,—გადმოსძახა ქალმა. სტანკოსა და ნიკოლას რალაც ზეციურ ჰანგად ჩაესმათ ყურში ქალის ხმა.

— შიგ ხომ არავინაა?—ჰკითხა სტოიანმა.

— მგონი არავინაა,—გაიწკრიალა ზარის მსგავსმა ხმამ.

— წავიდეთ!—უთხრა ამხანაგებს სტოიანმა.

სამივენი ბაღისაკენ გაემართნენ. ბაღის შესავალთან ნიკოლა მიბრუნდა და ფანჯარისკენ ხელ-ახლა მიიხედა, მაგრამ ჩარჩოების მეტი არაფერი დაინახა.

სტოიანმა სტუმრები ტალავერთან მიიყვანა, დასვა, ჯერ თამბაქო და პაპიროსის ქაღალდი შესთავაზა და მერე დაიწყო.

— აქ თავისუფლად შეგვიძლიან ვილაპარაკოთ... აბა, სტანკო, რას იტყვი?

— რა უნდა ვსთქვა?—იკითხა მასწავლებელმა.

— ჩვენ შენი თანაშემწენი ვიქმნებით.

— ჩემის ფიქრით, უკეთესი იქმნებოდა, ჩემი მაგიეროზა გეკისრნათ.

— როგორ?

— აი როგორ: იშოვნეთ, დაატარეთ, დაარიგეთ, მე კი სხვა საქმეს დავადგები.

— ძალიან კარგი,—უპასუხა სტოიანმა.

— თუ ძალიან კარგია, მეტი სალაპარაკო არაფერი გვაქვს.

— გვითხარი, საიდან ვიშოვოთ.

— ჰო... ეგ კი ჯერ მე თვითონ უნდა შევიტყო და ვიკითხო... ეგ ხომ ჩემზედ არ არის დამოკიდებული.

— მა ვიზეა?

— მაგას კი ვერ გეტყვით.

— ნუ ჰმალავ!—ეუბნებოდა სტოიანი.

— არა, არა!—შეაყენა სტანკომ:—არც თქვენ, არც ვინმე სხვას, არც მეგობრობით, არც შიშით ოსმალებს, თუნდაც გალვივებულს ნაკვერჩხლებზე მომხრაკონ... არავის ვეტყვი. პირობა მივეცი, და პირობა ხომ წმიდა რამეა.

მეტად სადად, დამშვიდებით ლაპარაკობდა, თითქოს საქმე გალვივებულ ნაკვერჩხლებს სრულებით არ ეხებაო და თითქო ნაკვერჩხლებზე ჯდომასა და ტალავრის ქვეშ ჯდომას შორის მხოლოდ ცოტა განსხვავებააო.

— ჰო, პირობა მიმიცია,—განიმეორა მასწავლებელმა.

— ჯვარზე ხომ არ დაგიფიცნია?—ჰკითხა სტოიანმა.

— არა, სიტყვა მიმიცია, მორჩა და გათავდა... მკითხეს: „არ იტყვი?“—მეტი არაფერი... მაგრამ...—უნდოდა განეგრძო და ერთბაშად შეჩერდა.—ტალავერში სწორედ ის ქალი შემოვიდა, რომელიც ფანჯარასთან დაინახა, ხელით ლანგარი მოჰქონდა, ზედ ბროლის სამურაბეები, ლამბაქები და ჭიქები იდგა, სამურაბეებში მურაბა იყო, ლამბაქებზე ვერცხლის კოვზები ეწყო, ჭიქებში კიდევ წყალი იდგა.

ქალი მასწავლებელს მიუახლოვდა და უთხრა:

— Вода (გთხოვთ).

ეს სიტყვა რუმინულია, ფრანგულად ითარგმნების: „S'il vous plait;“ უნგარულად—„Teszek“; პოლონურად—„Prosze“. ქალის თხოვნაზე მასწავლებელმა კოვზით მურაბა აიღო, პირში ჩაიდო,

წყალი დააყოლა და ჭიქა ისევ ლანგარზე დასდო. ქალი ნიკოლასთანაც მივიდა. ნიკოლამ აიღო კოვზი, ჩაჰყო სამურაბეში, მაგრამ უკანვე ვერ ამოიღო. ასწევდა კოვზს თუ არა, სამურაბე და მურაბა ორივე ერთად კოვზს აჰყვებოდა. სცადა ერთხელ, სცადა მეორეჯერ, ბოლოს ილაჯი გაუწყდა და კოვზს ისე აჰკრა, რომ სამურაბე მურაბიანად ლანგრიდან გადმოათრია. სამურაბე, ბოლოს, კოვზს მოშორდა და მიწაზე ტყაპანი კი მოიღო. რა თქმა უნდა, დაიმსხვრა, ნატეხები აქეთ-იქით გაიფანტა და მიწაზე შარბათის თეთრი გუნდა დარჩა.

პირველში ნიკოლამ თვითონაც არ იცოდა, რა ექმნა, მერე მწარედ ამოიოხრა, დაიხარა, შარბათს ორივე ხელი ჩასჭიდა და ყოყმანში იყო,—არ იცოდა, როგორ მოქცეულიყო.

— **ზარარ დაქ** (არაფერია, ნუ სწუხდებით)! — ანუგეშა ახალგაზდა ქალმა, მის წინ მდგომარემ, და „ტკბილი“ ხელახლა გაუწოდა.

— **ბოდიშ.**

ამით უნდოდა მიეხვედრებინა და სხვა მურაბა აეღებინებინა. მაგრამ ნიკოლას ეს არ შეეძლო, ჯერ იმიტომ, რომ მეტად შერცხვა და გარდა ამისა, ხელში საბედისწერო შარბათი ეჭირა.

— **ზარარ დაქ!**—ნუგეშს აძლევდა ქალი, მაგრამ ამ ნუგეშს ახალგაზდა კაცი უხერხულ მდგომარეობისაგან ვერ გამოჰყავდა.

— დააგდე და!—მოუბრუნდა სტოიანი.

ნიკოლაზე ვერც მეგობრის რჩევამ იმოქმედა: ეგონა—„ტკბილი“ ისევ ლანგარზე უნდა დავდოვო. და ეს ისე ჩქარა მოახერხა, რომ ქალმა ვერც კი მოასწრო დაეშალა, და შარბათის გუნდა იმაეე ადგილას მოექცა, სადაც ცოტა ხანს წინად სამურაბე იდგა. ქალმა გაიღიმა, ნიკოლას ისევ მოუბრუნდა და განუმეორა:

— **ბოდიშ.**

— არა, ახლა კი არ მინდა...—უთხრა ნიკოლამ, და შარბათში ამოგანგლულ თითებს ლოკვა დაუწყო.—წყალს კი დავლევ;

რაიცა შეეხება სამურაბეს... ფიქრი ნუ გაქვს: ეს ჩემი საქმეა.
—მერე წყალი დალია, და თითქმის თავისთვისა სთქვა:

— აი ბიჭობაც ასეთი უნდა! ეშმაკსაც წაუღია ეგ რაღაც „ტკბილია“, რომელსაც კოვზი ზედ ეყინება... არა უშავს-რა, მეორედ ჭკუას ვისწავლი.

ქალმა ლანგარი სტოიანს გაუწოდა; თვისი საქმე ყველაზე მარჯვედ ამან შეასრულა.

— ყავა?—ჰკითხა ქალმა.

— დიდად დაგვავალებთ,—უპასუხა სტოიანმა.

ქალი წავიდა. ნიკოლამ მწარედ ამოიოხრა.

— ამან, ამან!..—იძახდა ნიკოლა,—ი ქალთან მაინც არ მეჭამა სირცხვილი, თორემ სხვას ვინა სჩივის!

— დიდი რამ მომხდარა!..—უპასუჩა სტოიანმა.

— რას იფიქრებს? არ იტყვის, გაუთლელი ყოფილაო?!

— ნეტავი შენ... რაც უნდა, ისა სთქვას!

— რა ლამაზია!..

მართლაც ეს ქალი, ასე იტყოდით, ღმერთს იმიტომ გაუჩენია, რომ მისს მჭვრეტელს სამოთხის ნეტარება აგრძნობინოსო. ბოლგარელი ქალები, საზოგადოდ, ლამაზები არიან,—ის კი ლამაზთა დედოფალი იყო. იმისს გარეგნობას იოტის ოდენა კილსაც ვერ უპოვიდა კაცი: ვერც მისს იის ფერ თვალებს, ვერც ვერცხლის ფერ ბრწყინვალე თმის მსხვილ ნაწნავებს, სახის ნაქვთებს, ვერც ცოტაოდენად გადასხვაფერებულ ოსმალურ ტანისამოსის ქვეშ დამალულ ტანადობას. ფერად ზოლებიანი აბრეშუმის მსუბუქი შარვალი ეცვა; წელსა და ბეჭებს აბრეშუმის სარტყლით შემოჭერილი ხალათი უფარავდა. ეს ტანისამოსი მშვენივრად ადგა და ლამაზად აჩენდა მისს ტანადობას. მისს საოცარს შვენებას ზედ ადნებოდა აბრეშუმის ტანსაცმელის ნაოჭები.

— რა ლამაზია!—აღტაცებით ამბობდა ნიკოლა და თან თითებს ილოკავდა.—ამისთანა ლამაზ ქალის მნახველი ჯერ არა ვარ; ნეტავ ვინ არის?

— ქალი-შვილია,—უპასუხა სტოიანმა.

— ვისი?

— ჰაჯი ქრისტოსი.

— სახელი... სახელი რაღა ჰქვიან?

— ილენკა.

— ხონთქარმა რო ნახოს, იმასაც კი მოეწონებოდა.

— რა თქმა უნდა,—ჩაილაპარაკა სტანკომ.

— ღმერთო, რა ლამაზია! თუ ძმა ხარ, ამ სამურაბესათვის ნუ შესწუხდება... იმისი ბრალი არ არის.

ნიკოლას, იქმნება, სულ ამ კილოზე გაება ლაპარაკი, მაგრამ სტანკომ სიტყვა გააწყვეტინა.

— მაშ მე ისე ვეტყვი, რომ ყველაფერს თქვენა ჰკისრულობთ. ძალიან კარგი. ამისთანაში გარევა ჩემი საქმე არ იყო, მაგრამ რა მექნა, სხვა არავინ იყო, და მეც მოვკიდე ხელი. ჩემის სამშობლოს გულისთვის მზადა ვარ ყოველივე ვიკისრო; მაგრამ მე თუ კი ჩემ სიცოცხლეს ფასსა ვსდებ, თქვენ კი,—ჰკითხა სტანკომ,—მზადა ხართ, სიცოცხლე გასწიროთ?

— მზათა ვარ, — უპასუხა სტოიანმა: — თავის დადება არ მეძნელება.

— მეცა!—წამოიძახა ნიკოლამ.

— მაშ თქვენს შესახებ ყოველიფერს ვეტყვი და მერმე თქვენც გაცნობებთ, მანამდე კი ერთ-ერთს თქვენგანს სამკითხველოსთვის დანიშნულ წიგნებსა და გაზეთებს გადმოგცემთ.

— მე გადმომეცი!—წამოიძახა ნიკოლამ.

— ჩემთვის სულ ერთია,—უპასუხა სტანკომ.

— მაშ სალამ-სალამოობით შენთან შემოვიველი ხოლმე.

— კვირაში ორჯელ: ოთხშაბათობით და შაბათობით. გაიგე?

— აქ გაუგებარი რა არის! მხოლოდ დახსომება უნდა: ოთხშაბათი, შაბათი, ოთხშაბათი, შაბათი...—იმეორებდა ნიკოლა თავისთვის.

V

ილენკის სილამაზე ნიკოლას, შესაძლოა, ისე არც კი მოსწონებოდა, რომ ბროლის სამურაბე არ შემოსტეხოდა; ამ სამურაბეს გამო წამდაუწუმ ის ქალი ედგა თვალ-წინ. ზოგჯერ სულ მცირე შემთხვევა დიდის საქმის მიზეზია ხოლმე. სამურაბის გატეხის შედეგი დიდ ამბად არამც და არამც არ ჩაითვლება. გასაკვირველი და შეუძლებელი არა მომხდარა-რა. ლამაზი ქალი ახალგაზდა კაცს ძალიან მოეწონა, და იმ შემთხვევამ კიდევ უფრო ფრთა შეასხა მისს გრძნობას.

— სამურაბე მე გავტეხე,—იმეორებდა თავისთვის ნიკოლა:—ამით ვაწყენინე... იმ ქალს!...

„იმ ქალს," „ის ქალი": ასე განურკვეველის სიტყვებით ხშირად იგონებს ყმაწვილ კაცი ქალს,—ეს პირდაპირ იმის ნიშანია, რომ ალბად ის ქალი ისეთი არსება ყოფილა, რომელსაც ყმაწვილ კაცის გული ჯერ თუ სრულიად არ შეუპყრია, ყოველ შემთხვევაში, შეპყრობა შეუძლია.

— ის ქალი... ის...

დერციკის სახელოსნოში მუშაობის დროს ეს ნაცვალსახელი ნიკოლას მოსვენებას არ აძლევდა. მაგრამ პირველში იმისის ფიქრის საგანი სამურაბე იყო. იმდენს ფულს იგებდა, რომ ყოველ თთვე ათ-ათის ყურუშის (ათის შაურის) გადადება შეეძლო. იანგარიშა თვისი ფული და ხუთი მანეთი აღმოაჩნდა. ეს ფული ტანისამოსის სასყიდლად ჰქონდა შენახული.

— რა დროს ტანისამოსია!..—ეუბნებოდა თავისს თავს.—ტანისამოსი არსად გამექცევა. ახლა კი ჩემი ფული სამურაბეს ყიდვას უნდა მოვახმარო. გატეხილი სამურაბე სულ თვალ-წინ ედგა. დარწმუნებული ვარ, ჭურჭლის მაღაზიაში იმის მსგავსს ადვილად ვიყიდიო. შუადღისას ოსტატი მუშებს ერთის საათით ითხოვდა. ნიკოლამ დრო იხელთა და მაშინვე დუქანში გაიქცა.

— სამურაბე გაქვსთ?

ვაჭარმა აათვალიერა და ჰკითხა:—შენთვის გინდა?

— არა, გამიტყდა და მაგიერი უნდა ვიყიდო.

— როგორი გინდა?

— რა ვიცი... ლამაზი უნდა იყოს.

ვაჭარმა უბრალო მინის სამურაბე აჩვენა.

— არა, მაგისთანა არ მინდა,—ეუბნებოდა ნიკოლა.

ვაჭარმა ფერადი სამურაბეები უჩვენა: მწვანე, ცის-ფერი, ვარდის ფერი; მაგრამ ნიკოლა ერთსა და იგივეს გაიძახოდა:— არა, მაგისთანა არა!

— ბროლისა ხომ არ გინდა?—ჰკითხა, ცოტა არ იყოს, გაჯავრებით ვაჭარმა.

— ალბად ბროლისა იყო,—უპასუხა ნიკოლამ.

— ფული რამდენი გაქვს?

— ორმოც და ათი ყურუში.

— მაშ წადი და დანარჩენი ორმოც და ათიც მოიტანე და მაშინ ვივაჭროთ.

რამდენი დუქანიც არ დაიარა, ყველადან ხელ-ცალიერი გამოვიდა. ერთს ალაგას აჩვენეს გატეხილ სამურაბეზე ძალიან მიმსგავსებული სამურაბე, მაგრამ სამოც და ხუთი ყურუში სთხოვეს. შეიძლება, ვაჭარს დაეკლო, მაგრამ ნიკოლა დარწმუნებული არ იყო, სწორედ გატეხილისთანა გამოდგებოდა თუ არა, ამიტომ ყიდვას ვერა ჰბედავდა. ძალიან-კი დაღონდა. თავის-თავს უსაყვედურა—რატომ ნატეხები არ ავკრიბეო: ახლა სხვებს შევუდარებდი მაინცაო; დადიოდა თავჩაღუნული და ხან სამურაბეზედა ჰფიქრობდა და ხან ქალზედ.

ამასობაში მეორე კვირას აი რა მოხდა: როცა ახალ-გაზდა-კაცი, ჩვეულებისამებრ, სამკითხველოში იჯდა, მოვიდა სტოიანი, გვერდთ მოუჯდა და წასჩურჩულა:

— სტანკოსთან იყავი?

— ღმერთო, მომკალ, სულ გადამავიწყდა!—უპასუხა ნიკოლამ.

— აკი ვსთქვი!

— ღმერთმანი, არ ვიცი, როგორ დამემართა! სრულიად დამავიწყდა.

— გუშინ ხომ შაბათი იყო?

— ჰო... შაბათი, ოთხშაბათი, შაბათი... ოთხშაბათი, შაბათი... დამავიწყდა... სალამოზე წავალ.

— მერე რა იცი, სახლში დაგხვდება?

— ჩემის თავისა ვერა გამიგია-რა, როგორ დამავიწყდა?— მერე ხმა უფრო დაიმდაბლა და ჰკითხა:—ილენკა როგორ არის?

— როგორ უნდა იყოს?—დაეკითხა, ცოტა არ იყოს, გაკვირვებით სტოიანი.

— მიწყრება განა?

— რისთვის უნდა გიწყრებოდეს?

— ის სამურაბე რომ გავტეხე!

— ნეტავი შენ!..—დაამშვიდა სტოიანმა.

ნიკოლამ ამოიოხრა. ცოტა ხანს შემდეგ ისევა ჰკითხა:

— ამის ნახვა ხომ შეიძლება?

— რატომ!

რამდენსამე წუთს უკან სამკითხველოდან გამოვიდა და პირდაპირ ჰაჯი ქრისტოს სახლისაკენ გაემართა. ეზოში რო შევიდა, თვითონაც არ იცოდა, როგორ მოეხერხებინა ქალის ნახვა. იმის იღბალზე, მოსამსახურე გოგო გამოვიდა და ამანაცა სთხოვა, ილენკა გამომიხმეო.

— რად გინდა?—ჰკითხა გოგომ.

— სათქმელი მაქვს რამე.

— რა?

— ბროლის სამურაბესი.

— აი მანდეთკენ წადი!—უთხრა გოგომ და კარი უჩვენა,—წავალ და მოვახსენებ.

ოთახში, სადაც ნიკოლა შევიდა, ტახტებს გარდა, სხვა არავითარი სამკაული არ იყო. ეს ოთახი სამუსაიფოდ იყო დანიშნული! თუ უბრალო კაცი მოვიდოდა, ჰაჯი ქრისტოსთან საქმეების შესახებ მოსალაპარაკებლად, აქ შემოჰყავდათ. ჰაჯი ქრისტოს ცოლიც ვაჭარ ქალსა და კაცს აქ ურიგდებოდა. ასე რომ, ეს ოთახი უფრო მისაღები ოთახი იყო. გოგოს ნიკოლა ჰურჭლის დუქნის ნოქარი ეგონა; ალბად, ილენკას მოუხმია

სავაჭროზე მოსალაპარაკებლადაო, და ამიტომ ეს ოთახი უჩვენა. ნიკოლა, ის იყო, ტახტზე ჩამოჯდა და ამ დროს ილენკაც შემოვიდა. ყმაწვილი კაცი ადგა.

— ააა!...—ცოტა გაოცებით წარმოსთქვა ქალმა.

— მოვედი,—დაიწყო ნიკოლამ...

— გამარჯობა!

— მხოლოდ ერთის წუთით მოველ საქმისათვის...

— რა საქმისათვის?

— რა და...—ლუღლუღით განაგრძო,—სამურაბე...

— სამურაბე?—მაშინ რომ გასტეხე, ისა?

— დიაღ! მინდა გკითხოთ: იმისი ცალი ხომ არა გაქვთ?

— გვაქვს,—უპასუხა ქალმა, ცოტა არ იყოს, გაკვირვებით.

— სწორედ იმისთანა?

— დიაღ.

— არ შეიძლება, მაჩვენოთ?

ქალმა გაოცებით შეჰხედა და მერე უპასუხა:

— კარგი... ცოტა დაიცადე, „ტკბილსა“ და წყალს შემოვიტან... და მაშინა ჰნახავ.

— არა,—უთხრა ნიკოლამ.—არც „ტკბილი“ მინდა და არცა წყალი; მხოლოდ სამურაბე მინდა ვნახო, რომ სხვანაირი არ ვიყიდო.

— რა ძალიან მოგწონებია ის სამურაბე?

— სამურაბე სრულიადაც არ მომწონებია და არც იმიტომ ვყიდულობ.

— მაშ, რისთვის?

— არ მინდა, ზარალი ჰნახოთ. მე გავტეხე,—მაშასადამე, მევე უნდა ვიყიდო.

— ნეტავი შენ!—უთხრა ილენკამ.—რა დროს ეგაა!

— ხომ მე გავტეხე?

— მარტო შენ ხომ არ გაგიტეხია?

— მაშ, სხვა ვინ იყო?

— ორივემ... მე და შენ, ჩვენ ერთად...

— „მე და შენ, ჩვენ ერთად!“—განიმეორა ახალგაზდა კაცმა, თითქოს ამ სიტყვების შეხამება ეუცხოვაო.

— ორიეემ გავტეხეთ,—დაასრულა ილენკამ.

— არა!—უპასუხა ნიკოლამ.

— როცა სამურაბეს კოვზს მაღლა ასწიე, მე უნდა გამეფრთხილებინე; თუ მკითხავ, შენზე მეტი დამნაშავე მე ვარ.

— რა ბრძანებაა,—უთხრა ნიკოლამ,—თქვენა სცდებით... მე გავტეხე და მევე უნდა ვიყიდო; ამას სამართლიანობა მოითხოვს, მოვალე ვარ.

— მოვალე?—განიმეორა ქალმა და დაფიქრდა.—შენ უმაგისოდაც გაქვს მოვალეობა: ბოლგარეთს ემსახურე—აი შენი მოვალეობა!

— ეჰე!—წამოიძახა ნიკოლამ.—ეგ აქ რა მოსატანი იყო?

— შენი ამბავი ყველაფერი მიამბო სტოიანმა. ამიტომ, ჩემის აზრით, სამურაბესათვის ზრუნვა შენი საქმე არ არის. **მეშლექეთან** (სამშობლოსთან) შედარებით სამურაბე რა სახსენებელია!

— ოღონდაც, ოღონდაც,—განიმეორა ნიკოლამ.

— მაშ, პირობა მომეც, რომ სამურაბეს დაივიწყებ.

— დავივიწყებ, დავივიწყებ, მაგრამ...

— მაგრამ რა?—ჰკითხა ილენკამ და ალერსით შეჰხედა.

— შენ კი ვერ დაგივიწყებ...

ქალმა თვალები ძირს დაჰხარა, გაჩუმდა, მერე ცოტა მორცხვობით უთხრა:

— განა მე სამურაბეზე მეტი ვღირვარ **სამშობლოსთან** შედარებით?

— შენ?... **სამშობლოსთან** შედარებით? არ... ვიცი... არ... ვიცი...

— **სამშობლოსთვის**, თუ ჭეშმარიტი ბოლგარელი ხარ, სიცოცხლე არ უნდა დაიშუროო.

— სიცოცხლეს განა შენთვის არ გავწირავდი?... ჰა?...

— ბოლგარელმა ასე როდი უნდა ილაპარაკოს,—უპასუხა ქალმა და წასვლა დააპირა.

— მოიცა!—გააჩერა ნიკოლამ.

ქალი გაჩერდა.

— სამურაბეს დავივიწყებ... ვეცდები, შენც დაგივიწყო, მაგრამ... არ ვიცი, შევძლებ თუ არა. მაინცა ვცდი: ამიერიდან შენზე ძვირფასი ჩემთვის ბოლგარეთია... ვნახოთ, ბოლო რა იქმნება... მანამდე კი... ეჰ!—გააქნია მან თავი და თითქოს რაღაც აზრს იშორებსო:—არა... მშვიდობით!

— მშვიდობით,—უპასუხა ილენკამ.

ილენკა საჩქაროზე მაღლა მუსოფირლიქში შევიდა, მოეფარა ფარდას და ფანჯრიდან ნიკოლას დაუწყო ცქერა. ნიკოლა კიდევ ეზოდან გავიდა და აჩქარებით გასწია. თითქოს უკან ვინმე მისდევდაო, ისე მირბოდა დეზნაკრავ ცხენსავით. ზურგზე თითქო მხედარი უზისო, მაგრამ მხედარს სადავე მიშვებული ჰქონდა. გზაში თხრილი რომ შეხვედროდა—გადახტებოდა; ღობე რომ შეხვედროდა—ზედ გადაევლებოდა; ოსმალო რომ შეხვედროდა—ფეხ-ქვეშ გაიტანდა. რაღაც ვაჟკაცობის ჟინმა შეიპყრო მთელი მისი არსება. მის ბედზე, არც თხრილი დაჰხვდა სადმე, არც ღობე და არც ოსმალო შეეხეჩა; შეიჭრა სამკითხველოში და მხოლრდ მაშინ მისცა თავის თავს ანგარიში.

— ნეტავ ასე გამწარებით რას მოვრბოდი? — სთქვა თვის გუნებაში.

დაღლილობის ნიშნები აშკარად ეტყობოდა, და ყველანი გაკვირვებით დააცქერდნენ; შემწვარ კიბოსავით გაწითლდა და აჩქარებულ ქშენისაგან თავს ვერ იჭერდა.

— მორბოდი?—დაეკითხა მეზობელი.

— არა,—უპასუხა ნიკოლამ.

— ჭაპანს ეწეოდი?

— არა.

— მაშ, მჭედლის საბერველივით რაღაზედ ჰქშინავ და ან რამ გაგაწითლა?

— ეჰ!—ამოიოხრა ნიკოლამ.

— გარედ არც მაგრე ცხელა?

— მე კი მცხელა და!

— ხომ არ გაუცივებია?

— არა!.. ისე, რაღაც მომივიდა.

— გაიქეცი, მკითხავი ნახე.

ნიკოლამ ხელი გაიქნია, ამოიოხრა და უნდოდა წიგნის კითხვაში გართულიყო. აიღო ერთი გაზეთი, აიღო მეორე, მესამე, ყველა გადაიკითხა, მაგრამ სრულიად ვერა გაიგორა. მხოლოდ ასოებს, სიტყვებს და ბწკარებს ხედავდა, მაგრამ გაგების თავი კი არა ჰქონდა, გონება-დაუტანებლად კითხულობდა; ბოლოს მიიხედ-მოიხედა, თითქო ვიღასაც დაეძებსო.

მართლაც ეძებდა სტოიანს, მაგრამ ის იქ არ იყო.

„ალბად, სახლშია წასულიო“,—იფიქრა ნიკოლამ და, როგორც აქამდე კითხულობდა გონება-დაუტანებლივ, იმ გვარადვე გონება-დაუტანებლივ წამოდგა და ქალაქში წავიდა.

ახლა კი აჩქარება არ ეტყობოდა: მიდიოდა ნელა, ყველას გზას უქცევდა, რაღაცას ჰფიქრობდა, მაგრამ თვითონაც არ იცოდა, სად მიდიოდა, და მანამდე იარა, სანამ იძულებული არ შეიქმნა, გაჩერებულიყო. ერთს დიდს ჯურღმულს მიადგა. ზედ თავი მაღლა აიღო თუ არა, დაინახა დუნაია და დუნაიას გაღმა—ვეება, თვალ-გადუწვდენელი ვაკე, მწვანე ზღვის მსგავსი. ამ ზღვაზე, შორს, შავი წერტილები ბრწყინავდა, მაგრამ ნიკოლამ ყურადღება არ მიაქცია. უყურა, უყურა, და ბოლოს ვერაფერს ველარას არჩევდა. ჩამოჯდა უფსკრულის ნაპირას, აზიურად მოიკეცა, მუხლებზედ იდაყვით დაეყრდო, ნიკაპს კიდევ მუშტები შეუწყო და მთელი საათი, იქნება მეტიც, ამგვარად იჯდა. ასე იტყოდით, რაღაცას ჰფიქრობსო, მაგრამ რო გეკითხათ, თვითონაც ვერ გეტყოდათ: „რასა?“ თვალ-წინ რაღაც სურათები ეხატებოდა, სიზმარსავით რაღაც ელანდებოდა... ყველაზე მკაფიოდ ბოლგარეთსა ჰხედავდა, რომელიც ლამაზ, ქერა, ილენკას მსგავსის, ქალის სახით უდგებოდა თვალწინ. თან და თან აზრები დაულაგდა, და ბოლოს, როგორც იყო, თვისის სულის მდგომარეობა შეიგნო და ასეთის სიტყვებით გამოჰხატა:

— იმან (ილენკამ თუ ბოლგარეთმა?) რომ მითხრას—აქეთგან დუნაიაში გადაეშვიო... მაშინვე გადავეშვებოდი.

მწარედ ამოიოხრა.

მაგრამ ასეთის თხოვნის ასრულება ყოვლად მოუხერხებელი იყო, იმიტომ რომ ამ ადგილიდან დუნაიაში გადახტომა არ შეიძლებოდა: უფსკრულის ძირსა და მდინარის ნაპირს შუა სანაპირო ვაკე იდო, სულ უკანასკნელი, სამოც ნაბიჯის სიგრძეზედ, ამისთანა ნახტომი გამოჩენილ ჯამბაზსაც კი გაუძნელდებოდა. მაგრამ ეს ნახტომი მხოლოდ გულგაუტეხელ კაცისათვის იყო შესაძლებელი,—ასეთის კაცისათვის მანძილი არ არსებობს. ასე იყო თუ ისე, ყოველივე ესე ამას ამტკიცებდა, რომ ნიკოლას ახლა აზრები დომხალივით არეულ-დარეული არა ჰქონდა, არამედ—ერთის საგნისაკენ მიმართული. ამ მიმართულებას შედეგად მეორე, უფრო დიდი, უაზრო წადილი მოჰყვა და ეს წადილი იმას გვეუბნებოდა, რომ, მიუხედავად წინად მწყემსად ყოფნისა და ახლა დერეკის სახელოსნოში მუშაობისა, მიუხედავად იმ დაუღალავის ჯაფისა, რომლის მეოხებითაც ნიკოლამ ცოდნა შეიძინა, ერთის სიტყვით, მიუხედავად იმისა, რომ პრაკტიკულ ცხოვრების მორევში სცურავდა, ნიკოლა მაინც იდეალისტი იყო, ამაზე მეტიც—რომანტიკი!

ნიკოლამ შორს გედების გრძელი ქარავანი დაინახა. ლურჯს ცაზე ისე მოსჩანდნენ, თითქო თეთრი ზოლიაო, და, ჯარივით, მწყობრად მიჰფრინავდნენ, მაგრამ შავ რაზმებად კი არა,—კლაკვნით, მოპარპაშე სპეტაკ ლენტივით. ნიკოლამ უყურა, უყურა და ბოლოს გედებს შესძახა:

— ეჰ, გედებო, გედებო, ნეტავი თქვენთან ერთად მეც შემეძლოს ფრენა!

ამისთანა აზრი, საკვირველია, საიდან დაებადა? მაგრამ ეს აზრი სულ უკანასკნელი შედეგი იყო იმ ფანტასტიურ მიმართულებისა, რომელიც მიიღო მისმა, წეს-რიგზე მოსულმა აზრებმა: ნიკოლა რაღაცას უფრო გამოკვეთილს ნატრულობდა, მაგრამ მისის ნატვრის საგანს სამზღვარი არა ჰქონდა... გედებთან ერთად ფრენა რომ შესძლებოდა, მაშინ გზას უჩვენებდა, მაგ-

რამ ჭაობებისაკენ კი არ წაიყვანდა, არა,—კარეგრადში, პირდაპირ სულთნის სასახლეში შეიყვანდა... აი, სულთანი ბაღში დასეირნობს. ამ დროს, ვნახოთ, მთელი გუნდი გედებისა მოჰფრინდებიან და სულთანს შემოეხვევიან... მაშინ აბდულ-აზიზი იჯდა ტახტზე, რომელიც თავისის დიდრონის თვალებით იყო სახელგანთქმული და კიდევ იმითი, რომ პატარაობაში ინდოურების თავის მოჭრა ძალიან ართობდა. სადიყ-ფაშის სიტყვით, შესანიშნავი კაცი იყო. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ათი-ათას გედებისაგან თავს-დასხმა განწირულს მდგომარეობაში ჩააგდებდა.

— ეჰ, გედებო, გედებო!—იმეორებდა ნიკოლა.

მართლაც და რა უნდა ეგრძნო მისს უდიდებულესობას, ყველა გედს თითო ნისკარტი რომ ჩაეკრა? რა თქმა უნდა, მოიგერებდა, რამდენსამეს თავსაც მოსჭრიდა, მაგრამ ამით მაინც თავს ვერ უშველიდა და ბოლოს იძულებული იქმნებოდა, წამოეყვირნა: „ამან, ამან! გედებო, რა გინდათ ჩემგან?“ მაშინ ნიკოლა წინადვე დაწერილ ფირმანს ამოიღებდა და ეტყოდა:

— ან ამ ქაღალდზე ხელი მოაწერე... ან გედებმა უნდა დაგკორტნონ.

სულთანიც, რა თქმა უნდა, ქაღალდზედ ხელს მოაწერდა.

ფირმანში დაწერილი იქნებოდა ბრძანება: რომ ყველა ფაშები, ქაიმაქანები, მუდირები და, საზოგადოდ, ყველა სამოქალაქო და სამხედრო მოხელეები ბოლგარეთს საჩქაროზედ გასცლოდნენ. აი ამას ოცნებობდა ახალგაზდა კაცი; მაგრამ ეს მხოლოდ ოცნების დასაწყისი იყო. მერე თვალ-წინ ილენკა წარმოუდგა. ნიკოლა ხელში ფირმანს დაიჭერდა და აი რა სიტყვით მიჰმართავდა:

— ხომ ჰხედავ!... ეს ჩემი საქმეა... მოკავშირეებად ჩვენებური ფრინველები გავიხადე...

— ეჰ, გედებო, გედებო!—წამოიძახა კიდევ ნიკოლამ, როცა დაინახა, რომ თეთრი ზოლი დაიხარა და დუნაის ჭაობებზედ დაეშვა. ერთბაშად გამოფხიზლდა.

ვილაც დაეკითხა:

— აქ რა გინდოდა?

ნიკოლამ მოიხედა. მის გვერდით, ცოტა უკან, დედა-კაცი იდგა, ეტყობოდა, იქითკენ მიდენილიყო და გაჩერებულიყო. ეს დედაკაცი ნიკოლას ბევრჯერა ჰყვანდა ნახული.

ნიკოლამ შეჰხედა და უპასუხა:

— ისე, ჩემთვისა ვზივარ....

— აქ ნუ ზიხარ, შვილო.

— რატომ?

— ეს ადგილი ცუდია: თავ-ბრუ დაგესხმის... განა ჯერ თავ-ბრუ არ დაგხვევია?

— არა,—უპასუხა ამ კითხვით გაოცებულმა ნიკოლამ.

— გედებს რომ უძახოდი, რა გინდოდა იმათგან?

ამ კითხვამ ჩვენი გმირი წამოაწითლა.

— ეჰ...—განაგრძო დედაკაცმა.—გირჩევნია გედებს თავი დაანებო... შენს თხოვნას არ შეისმენენ.

— განა ვსთხოვდი რასმე?

— ისე ელაპარაკებოდი, როგორც ახლა მე მელაპარაკები. გირჩევ, თავი დაანებო... აქედან ადე... განა საქმე არა გაქვს?

— მე?... საქმე არა მაქვს?

— შეჰხედე... ღამდება.—დედაბერმა ცაზე მიუთითა,—დასავლეთისაკენ გაწითლებული მზე ჩასავალს იყო.

— ჰო, ღამდება,—განიმეორა დედაბერმა,—დღე მიიწურა და ყველამ, რაც საქმე აქვს, უნდა გაათავოს. დავიჯერო, ხელი არაფრისთვის მოგიკიდნია?—ჰკითხა მოკრამ.

ნიკოლა ადგა, შეჰხედა დედაბერს და უპასუხა:

— მე, დედი, საქმეში ვარ.

— აკი გითხარ!.... წადი, შენს საქმეს მიჰხედე, აქ ჯდომა ხელს არ მოგცემს. მაგრამ, რა ვიცი, თუ ნება მოგცეს....

დედაბერმა მოკრამ ნიკოლას იმ ნაირის კილოთი დაუწყო ლაპარაკი, რომ ურჩობა არ შეიძლებოდა. ამიტომ ახალგაზდა კაციც სიტყვა-შეუბრუნებლივ მისს ბრძანებას დაჰყვა.

დედაბერი დარჩა, ნიკოლა კი წავიდა.

როცა დედაბერს ეუბნებოდა—მე საქმეში ვარო, ნიკოლას ფიქრად ბოლგარეთის საქმე და სამსახური ჰქონდა, ის

საქმე— ილენკა რომ ელაპარაკებოდა. ამ ბაასმა ახალგაზდა კაცი გააბრუა, აზრები დაებანდა, და როცა გონზედ მოვიდა, ორჯერ ბრიყვულ გადაწყვეტილებას დაადგა.

რა თქმა უნდა, პრაკტიკულის თვალით რო შეგეხედნათ, მისი გადაწყვეტილებანი სიბრიყვე იყო. მაგრამ ეს სიბრიყვე ბევრ არაფრით იყო იმ სიბრიყვეზე უარესი, რომლის წყალობით კაცობრიობას მთელის საუკუნოების განმავლობაში ყოველივე სასწაულებრივი სწამდა, სწამდა აგრედვე ისიცა, რომ მისს შინაურს, დღიურს ცხოვრებაში რაღაც სხვა, გარეშე ძალა ურევიაო. კაცობრიობაც ხომ ერთს დროს ბავშვი იყო: თავის თავს სარწმუნოებას უწესებდა და იმ სარწმუნოებაზე უსამზღვროდ დაყრდომილი იყო. ნიკოლა კაცობრიობისაგან იმით ირჩეოდა, რომ თავის თავს სარწმუნოებას არ უწესებდა, მხოლოდ ოცნებობდა და, ამასთან, მისს ოცნებას სათუო, საეგებიო ხასიათი ჰქონდა. „იმას“ რომ ებრძანებინა, კლდეზედ გადაეშვებოდა; გედად რომ გადაქცეულიყო, სულთნის ფირმანს მოიტანდა. არა სწამდა, მხოლოდ ოცნებობდა. დედაბერს რომ არ დაეშალა, ამ ადგილასვე დარჩებოდა და, შეიძლებოდა, მთელი ღამე იქ გაეტარებინა. მაშინ, სიბნელის გავლენით, მისს ოცნებას, უეჭველია, სხვა ფერი დაედებოდა. მაგრამ დედაბერი მოვიდა, უბრძანა და ისიც დაემორჩილა, წავიდა და, როცა უფსკრულს კარგა მანძილზე გასცილდა, მხოლოდ მაშინ დაეკითხა თავს: რად დავიჯერე მისი სიტყვა, რად დავემონე დედაბრის ზნეობრივს გავლენასა? დედაბერი მოკრა! რაღაც გაუგონია იმისი, მაგრამ ახლა კი ვერა მოიგონა-რა.

ამ ფიქრში გართული, სტანკოს სახლში მიდიოდა „აკრძალულის“ წამოსაღებად.

სტანკო სკოლაში სცხოვრობდა, ან, უკედ, სკოლა მისს ორთვალიან სახლში იყო მოთავსებული; ერთ თვალში ბავშვებს ასწავლიდა, მეორე თვალი სამზარეულოდა ჰქონდა. საკლასო ოთახში ვერც სკამებსა ჰნახავდით და ვერც მაგიდებსა. თაროზე წიგნები, ელაგა, შუაში დაფა იდგა, და კედელზე კიდევ ევროპის რუკა ეკიდა,—ესენი რომ არ ყოფილიყო, ვერა-

ვინ იფიქრებდა, აქ კლასიაო. შეგირდები იატაკზე სხდებოდნენ. რადგან ნიკოლას მოსვლის დღე კვირა იყო, სტანკოს ჯალაბობა კლასში მოთავსებულიყო: ცოლი და ხუთი წვრილი შვილი,—სულ უფროსი ქალი რვა წლისა იყო.

— გამარჯვებათ!—უთხრა ნიკოლამ.

სტანკო მიესალმა, მაგრამ ადგილიდან არ დაძრულა: ერთი ბავშვი ხელში ეჭირა, მეორე მუხლებზე ეჯდა, მესამე კიდევ ზედ ეკვროდა.

— მე გუშინ მოგელოდი,—უთხრა სახლის-პატრონმა.

— მაპატიეთ,—უპასუხა ნიკოლამ. მერე გვერდთ მოუჯდა, შუბლზე ხელი დაირტყა და დაუმატა:—აი ამ თავის ბრალია... დამავიწყდა!...

— შენს თავს ნურც მაგრე უჯავრდები... ყველანი კაცნი ვართ!... მეხსიერება... ჰმ... მხოლოდ მეშვიდეჯერ თუ მიეკრობა თავს! შენ მხოლოდ პირველჯერ დაგავიწყდა... სრულებით არ გამკვირვებია... მაგრამ აი რა მეგონა: ეგებ გადაიფიქრა-მეთქი.

— ტყუილადა გგონებია!—შეება ნიკოლა.

— განა არ იცი, რომ ამისთანა შემთხვევაში კაცის სიცოცხლე ბეწვზედა ჰკიდია, და თავის დადება ხომ ყველას არ შეუძლია!

— თუ კი შენ, შვილების პატრონს, არ გეშინიან?

— ჰმ...—უპასუხა სტანკომ:—ეგ სულ სხვა საგანია.

— რა სხვა საგანი უნდა იყოს?

— ისა, რომ ეს ჩემი ხელობაა. ჯერ ანბანით ვიწყებ, მერე კი სულ წინ-წინ მივდივარ... ბავშვებს—ანა-ბანას ვასწავლი... დიდებს ვეუბნები: წაიკითხეთ მეთქი... და, ამ გვარად, გაიჩალხა საქმე; ახლა წიგნებს დავატარებ, იმისთანა წიგნებს, რომლის მიკარებაც კი ეშინიანთ ზოგიერთებს... მაგრამ საფრთხეში თავის ჩაგდება არ მინდა... მე ისე მეჩვენა, სიცოცხლე არც შენ მოგბეზრებია-მეთქი.

— რა თქმა უნდა, არ მომბეზრებია.

— მაშ მოისაზრე; ეგებ გადაიფიქრო!

— მე რო გადავიფიქრო, შენ ისევ მოჰკიდებდი ამ საქმეს ხელსა?

— არა... მე უკვე შემნიშნეს.

— თუ შენ არ იქმნები, ვინმე სხვა ხომ უნდა იყვეს?

— მართალია, მაგრამ იმისთანა კაცი კი უნდა იყოს, რომ, როგორც ჰაჯი ქრისტოს ბაღშიაცა ვსთქვი, ცეცხლშიაც რომ ჩააგდონ, რაც იცის, არა სთქვას.

— მაგაზედ ხომ გვქონდა ლაპარაკი?

— გვქონდა, მაგრამ ხომ კარგად იფიქრე?

— ვიფიქრე ცოტაოდენი.

— შენ 'ის მითხარ, ხომ მთელი კვირა ამასა ჰფიქრობდი? ეს კითხვა, ცოტა არ იყოს, ნიკოლას არ ესიამოვნა. ამ კითხვაზე პასუხი არ მისცა. სტანკომ ცოტა სხვა სახით განუმეორა.

— ამ კვირია რასა ფიქრობდი?

— სამურაბეს დარდი მქონდა და იმასა ვფიქრობდი,—უპასუხა ნიკოლამ.

— აა!..—გაიკვირვა სტანკომ.

— მე რო გავტეხე, იმ სამურაბის დარდი მქონდა.

— რა მაგრე ჩაგრჩენია ხსოვნაში?

— იმისთანავე მინდოდა მეყიდნა.

— მერე?

— არც ფული მქონდა, და ვერც იმისთანა ამოვარჩიე; ამიტომ დღეს ჰაჯი ქრისტოს ქალთან ვიყავ, სამურაბე მაჩვენებდეთქი.

— მერე?

— მერე ისა, რომ საკირეშიაც ჩამაგდონ, მაინც არავითარს რა შვას არ დავიწყებ.

— ლამაზია განა!—შეჰნიშნა სტანკომ და ჰკითხა:—ჩემზე და „აღკრძალულზე“ ხომ არა გითქვამს-რა მისთვის?

— ხმა-კრინტი არ დამიძრავს.

— ბარაქალა! მაშ თუ გადაწყვეტილი გაქვს, უნდა მანამდე დაიცადო, სანამ ნებართვა გამოვიდოდეს.

— ნებართვა?..—განიმეორა ნიკოლამ:—დღეს ეს მეორედ მეუბნებიან, ნებართვაო.

— სხვამ ვინ გითხრა?

— ახლა შენ მელაპარაკები და რამდენისამე წუთის წინად მაგას დედაბერი მოკრა მეუბნებოდა.

— სადა ჰნახე?

— უფსკრულის თავს ვიჯექ. მოვიდა, მიბრძანა, წადი აქედანაო და დაუმატა, როცა ნებართვა გამოვა, შენც შეგეძლება აქ ჯდომაო...

— ჰმ...—წაიდუდუნა სტანკომ:—იცნობ, რა დედაკაცია?

— რაღაც-რაღაცები გამიგონია.

— ცოტა ახირებულია, მაგრამ ძალიან ჭკვიანი დედაკაცია. მთელი რუშჩუკი იცნობს: არც ალისა ეშინიან, არც თვით ფაშისა.

— მაგას კი მაშინადვე შეატყობს კაცი.

სტანკოს კიდევ რაღაც უნდოდა ეთქვა, მაგრამ მხოლოდ თავი დააქნია და ცოლს დაუძახა, რომელიც სამზარეულოში ვახშამს ამზადებდა.

— ეს ბავშვი გამომართვი,—უთხრა სტანკომ და მძინარე ბავშვი გადასცა.—ამ წიგნების საქმე უნდა გავათავო.

ცოლმა ბალღი გამოართვა. სტანკო ადგა და გარედ გავიდა, მაგრამ მალე დაბრუნდა,—იტყოდით, ხელცარიელიაო; ნიკოლას გვერდთ მოუჯდა, სახელოდან რამდენადმე გაკეცილი გაზეთი და წითელ-ყდიანი წიგნაკი გამოიღო. ნიკოლას წინ დაულაგა და უთხრა:

— აიღე და სახელოში ჩაიწყვე.

ნიკოლამ ბრძანება აღასრულა.

— როცა ქუჩაში გაივლი, ფრთხილად იყავ, ზაფთიებმა არ დაგიჭირონ და საპატიმროში არ ჩაგაგდონ.

— რაზედ უნდა დამიჭირონ?

— რაზედაო? ვინ იცის; ეგება საეჭვოდ მიგიჩნიონ. დაგიჭერენ, ჯიბეებს გაგიჩხრეკენ, რაცა გაქვს, ყველაფერს წაგართმევენ, თუ ფული დაგინახეს, უფულოდ გამოგიშვებენ; თუ

„აღკრძალული“ დაგინახეს, მაშინ სატუსაღოდან პოლიციაში გათრევენ, პოლიციიდან—სატუსაღოში; გამოკითხვას დაგიწყებენ, მუჯლუგუნსაც ბევრს შამოგთავაზებენ, შიმშილითა და წყურვილით სულს ამოგხდიან, გაწამებენ, ან არა-და აკრაში (St. Jean-d'Acre) დაგალპობენ, გაიგე?

— გავიგე!..—უპასუხა ნიკოლამ წარბ-შეჭმუხნით.

— ახლა, იცი, ხელს რა საქმესაცა ჰკიდებ?

— ვიცი, მაშ!

— თუ იცი, გაფრთხილდი და ღმერთმა ხელი მოგიმართოს!

— ოთხშაბათს შემოიარე, და ახლა გესმის?—აიშვირა საჩვენებელი თითი და ნიკოლას ყურადღება მუეძინის სიმღერას მიაქცია, მახლობელ მინარეთიდან რომ მოისმოდა:—საღამოს ნამაზია... ნახევარ საათს უკან მხოლოდ კატებსა, ძაღლებსა და ზაფთიებს შეეძლებათ ქუჩებში სიარული... გაეშურე.

ნიკოლა ადგა და წავიდა.

დიდი ფაცა-ფუცი იყო; ყველა თავთავის სახლში მიეშურებოდა. ამისთანა დროს, განსაკუთრებით, კვირასა და დღესასწაულ დღეებში, დარაჯნი ხშირად დადიოდნენ, რომ მთვრალები წაეყვანათ დასაბანაკებლად და საეჭვოები დაეჭირათ. ნიკოლას თავისი თავი საეჭვოდ მიაჩნდა და ადვილად გაებმოდა მახეში, რომელსამე ზაფთიას დაკვირვებით რომ შეეხედნა. მაგრამ ბედმა არ უღალატა. სამკითხველომდე მშვიდობით მივიდა და ამ გვარად თვისს ახალს სამსახურს მარჯვედ შეუდგა.

თ. სახოკია

(შემდეგი იქნება)

* *

ჰეინედან

სევბის ჩრდილს ქვეშ მიმოვიდოდი,
თან მდევდა განუყრელი ნაღველი,
მსწრაფად მომაგონდა ძველი ზმანება
და გულს მომეცა, გითარცა გველი.

ცისა მგოსანნო! შემატყობინეთ,
გისგან ისწავლეთ ჩემი სიმღერა?
ან რა გისმენ მას—კვალად შსმსა ვსვამ
და სასიკვდილოდ გაქვს გულს ძგერა.

«სეირნობის დროს ლამაზი ქალი
ამ სიმღერასა ხშირად ამბობდა,
უცრი დავუგდეთ და დაეისწავლეთ...
იმ სიმღერითა მთა-ბარს ამკობდა».

გახსომდით, ცბიერო თრიანველებო!
გიცი, გიცი მე, რასაც მიშვრებით:
ჩემი ნაღველი გსურთ წარიტაცოთ,
მაგრამ მე იმას არ დაგანებებთ.

ი. ბაქრაძე

შ ი ლ დ ა

(არქეოლოგიური წერილი)

სოფ. შილდა კგუთვნის თელავის მაზრას და მდებარებს მდ. ჩელთზედ, რომელიც ერთვის ალაზანს მარცხენა მხრიდან. ბატონიშვილი ვახუშტი ქარტაში კი აღნიშნავს შილდას სწორედ იმ ადგილას, სადაც ნამდვილად მდებარებს იგი, მაგრამ თავისს გეოგრაფიულს აღწერილობაში კი არასწერს ამბობს ამ სოფელზე. მოახსენიებს მხოლოდ მდ. ჩელთის ამგვარად:

ყვარლის წყლის შესართავს ზეით ალაზანსავე ერთვის ჩელთის-წყალი, გამომდინარე მისვე კავკასისა და მომდინარე ეგრეთვე (ვახუშტი. გეოგრ. გვ. 314).

ქართლოსის შთამომავალთა მიერ აღშენებულ ციხე-ქალაქთა შორის ძველს მატიანებში მოხსენებულია ქ. ჩელთი, რომელსაც პირველად რქმევია სახელად «ბერ». შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ეს ქალაქი მდებარებდა ან იქ, სადაც ეხლა სოფ. შილდაა გაშენებული და ან მისს ახლო-მახლო მიდამოებში, მდ. ჩელთის პირად.

შილდა თითქმის სულ მთლად გარეშემო შემოფარგლულია კავკასიის მთის კალთებით. მას სამღვრავს ჩრდილოეთით კავკასიის უმთავრესი მთა-გრეხილი, დასავლეთით საბუე-ნიასელი თავისი ადგილ-დედულით, სამხრეთით—სოფ. ფაშანი და აღმოსავლეთით ს. უკარელი. საგძით ს. შილდა, რომ არ ვიანგარიშოთ მისი სახნავ-სათესი მიწები, დასხლებით იქნება 2 კერსი, მხოლოდ საგანით—1 კერსი. ამგვარი სიდიდე მისი სივრცისა იმით ახსნება, რომ შილდის

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მცხოვრებთ მომეტებულ ნაწილად ზედ კარზედვე აქვთ ვენახები და ბაღჩები. ამისათვის ზაფხულში შორიდან რომ შემოჰხედოს კაცმა შილდას, შენობებს ვერც კი დაინახავს, რადგანაც სულ მთლად სოფელი ჩამალულია ამწვანებულს და გაფოთლილს ბაღჩა-ვენახებში. ჭაერი შილდისა არ არის დამცდელი. წყალიც აქ ძლიერ უხვია. ყველაზე მოზდილი შილდის წყლებში მდ. ჩელთია, რომელიც ჩამოუდის შილდას დასავლეთით და რომელსაც ხმარობენ შილდელები როგორც სასმელად, ისე წისქვილების საბრუნებლად და ბაღჩა-ვენახების სარწყავად. ჩელთიდან არის გაყვანილი სამი დიდი რუ, რომელთაგან ერთი ჩასდევს სოფლის აღმოსავლეთ ნაწილში სიგძეზე, მეორე სოფლის შუა და მესამე დასავლეთ ნაწილში. ამ სამ რუზეა მრავლად გამწკრივებული შილდის წისქვილები და აქედანვეა გაყვანილი პატარა-პატარა რუები ვენახებისა, ბაღჩებისა და ბოსტნების მოსარწყავად. ამ სამ უმთავრეს რუს დაგვარად შილდაში ჩასდევს თავიდან ბოლომდინ სამი უმთავრესი შარა-გზა. შილდაში ამ ჟამად 600 კომლი მცხოვრები იქნება. სახნავ-სათესი მიწები თუმცა სხვა სოფლებზე ნაკლებად არა აქვთ შილდელებს, მაგრამ ესენი მაინც სხვა სოფლების მამულებსაც ჰხნავენ. სთესვენ მომეტებულ ნაწილად პურს, ქერს, სიმინდს და ფეტვს. უმთავრესი წყარო მათის ცხოვრებისა ეს არის—ხვნა-თესვა და მევენახეობა. შილდის შენობები მომეტებულ ნაწილად ქვითკირისაა და ფიცრისა დახურული კრამიტით. იშვიათია აქ მიწური და ჩალა-დახურული სახლები. მრავლად მოიპოვება ფანჯარა-აივნიანი, ბუხრიანი და იატაკიანი სახლები. ყველა სახლს თავისი საკუთარი ეზო აქვს და ზოგს ეზოსთანავე ბაღჩა ან ვენახი, ხოლო ეზოში: მარანი, ბეღელი, გომური, საბძელი და საქათმო. კალოებიც აქამდის შიგ ეზოში ჰქონდათ გამართული, მაგრამ ეს კარგა ხანია აუკრძალეს და ეხლა ყველას სოფელ გარედ აქვთ გატანილი. შიგა და შიგ სოფელში დარჩენილია ძველი ქვითკირის კოშკები, რომელნიც თურმე დიდსა და აუცილებელს საჭიროებას შეადგენდნენ უწინდელს დროში, როდესაც ლეკები მუდამ თავს ესხმოდნენ შილდელებს და ეს უკანასკნელნი ამგვარ კოშკებით იცავდნენ თავს. აქვე შეიძლება დავასახელოთ შემდეგი ციხე-კოშკები: ბეჟიკელაანთ კოშკი, სიხარულაანთ

ციხე, მამუკიანთ ციხე, ბახუანთ ციხე და სხ. უმთავრესი საზოგადო-გალავანი შილდისა გაშენებულია სოფლის დასავლეთ მხარეზე, მდ. ჩელთის პირას. ხალხის გარდამოცემით ეს გალავანი აუშენებია ვიღაც ლეკს სუხაიხანს იმ დროს, როდესაც თურმე შილდა ლეკებს სჭერიათ. შილდის მცხოვრებნი ეროვნებით არიან ქართველები და სომხები (რამდენიმე კომლი), ხოლო წოდებით—გლეხნი, სასულიერონი და თავადნი. უმეტესობას შეადგენენ გლეხები. თავადიშვილები არიან: რუსიშვილები, გურგენიძეები, ვახვახიშვილები დ ანდრონიკაშვილები. უკანასკნელნი თუმცა საცხოვრებლად შილდაში არ არიან, მაგრამ მამულები იქა აქვთ. რუსიშვილები და გურგენიძეები ძველნი მცხოვრებნი და მემამულენი არიან შილდისა, ხოლო დანარჩენები—ახლად შემოსულნი. შილდის თავადებს მძური განწყობილობა აქვთ დანარჩენ წოდების ხალხთან. მათს ხასიათში, მოქმედებაში და ცხოვრებაში სრულებით არ იხატება რამე მედიდურობა და ამაყობა ან თვისი გვაროვნობით ან ცხოვრებით. პირიქით, იქაური თავადი ისე სცხოვრობს გლეხთან, ისე სჭამს მასთან პურს, ისე ლხინობს, ისე დროს ატარებს, ისე მიდის და მოდის მასთან, როგორც თავისს ტოლ-ამხანაგთან და მეგობართან. გლეხებიც, რასაკვირველია, ჰგრძნობენ ამგვარს მიმართულებას თავადებისას და ესენიც თავიანთ მხრივ უცხადებენ მათ პატივისცემას და სიყვარულს. სტუმრის მოყვარეობა, სუფრაზე ლხინი და დროს გატარება პირველი თვისებაა შილდელებისა. ორი-სამი კაცი პურს არა სჭამს ისე, რომ ზედ სუფრული, გძელი მრავალ-ჟამიერი და სხვა-და-სხვა ძველებური სიმღერები არ დააყოლონ. მუშაობის დროს ხომ, რასაკვირველია, აუცილებელი საჭიროებაა სიმღერა. ყოველს-გვარს მუშაობას თავისი საკუთარი სიმღერა აქვს. მკის დროს სხვა სიმღერაა, ვენახის თიბვის დროს სხვა, ურმული სხვაა, ვენახის შესარვა-შეკონვის დროს სხვა; მუშები რომ ბრუნდებიან სახლში სამუშაოდან, მაშინ მღერიან სხვა სიმღერას, რომელსაც ეძახიან «მუშურს» დ სხვ. სანახავად რომ მიხვიდე აქაურ კაცთან, დიდ სირცხვილად ჩასთვლის, რომ პურ-უჭმელი გამოგიშვას. უეჭველად, თუ პური ვერ გაჭამა რამე მიზეზისა გამო, სხვა რითიმე მაინც გაგიმასპინძლდება. ნათლობაზე, ქორწილზე, მიცვალებულის დამარხვაზე და ეგ-რედ-წოდებულს რიგებზე ანუ მიცვალებულთა სულის მოსახსენებელ

სადილებზე აუარებული სარჯი იციან. ისეც ხომ, რასაკვირველია, თუნდა არაფერი შემთხვევა ჰქონდეთ, ხშირად იციან წვეულება, ერთმანეთის დაპატიჟება და დიდი ქეიფი და დროს-გატარება. აქვე უნდა გსთქვათ, რომ მეტის-მეტად ბევრი ღვინის სმა იციან შიდდაში. უველაფერი კი თავის დროზე იციან: ზაფხულში გახურებული მუშაობაა შიდდაში მკა და ლეწვა; ამას მოსდევს შემდეგ რთველი. გათავებენ თუ არა უველა ამ საქმეებს და შემოიტანენ შინ თავიანთ წლის სარჩო-საბადებელს, იწყებენ შემოდგომაზე კვრ რიგებს ანუ მიცვლებულთა სულის მოსახსენებელ წირვებს და სადილებს, და შემდეგ რიგებისა მოჰყვება ქორწილები და ეოველ დღე და ღამე გაისმის მთელს სოფელში დაფა-ზურნის ხმა და მშვენიერი მაყრული და სხვა-და-სხვა სიმღერები. უველა შიდდის ქალი და ვაჟი, ვინც კი მომზადებულნი არიან, ამ დროს იწერენ ჯვარს, რადგანაც ეს არის დრო ქორწილებისა.

შიდდის სომხებს აქვთ თავიანთთვის ერთი ბატარა თეატრული კლესია, რომელშიაც ღვთის-მსახურება სრულდება დრო-გამოშვებით, რადგანაც საკუთარი მღვდელი არა ჰყავთ. ამ მიზეზზე მდებარე უველა სოფლებს, სადაც კი სომხები სცხოვრებენ, ერთი საზოგადო მღვდელი ჰყავთ. ქართველებს აქვთ სამი შტატის კლესია: ღვთის-მშობლის შობისა, ძელ-ჭეშმარიტისა და ღვთაებისა.

ა) უველაზე მოზდილი ღვთის-მშობლის შობის კლესიაა, გაშენებული სოფლის თავში. შიგნით-გარედ გალესილია თეთრად და დახურული კრამიტით. სამხრეები აქვს: ჩრდილოეთით, დასავლეთით და სამხრეთით. ჩრდილოეთის სამხრეში მოთავსებულია კიდევ სხვა ბატარა კვირაცხოველის კლესია და ამ კლესიაში ერთი სათლავი, რომელშიაც არ ვიცით ვისი გვამია დაკრძალული. უნდა ვითქრათ, რომ აქ უნდა იყოს დამარხული ვინმე წარჩინებულთაგანი. შუა კლესიაში დასათლავებულია ნიში მოურავი რუსაშვილი, დასავლეთის შესავალ კარების წინ, ტოტა მარჯვნივ. სათლავის მარმარილოს ქვაზედ, რომელიც დამტვრეულია და ნამტვრევებია ჩასმული, ამბნევია კიდევ: „1852 წ. 70 წლისა“. მოურავობა ძველად არსებობდა საქართველოში. გერძოდ კახეთში, როგორც სჩანს ქართლის ცხოვრებიდან, ეს თანამდებობა დაწესებული მე XV საუკუნიდან, გიორგი I მეფის დროს (1471—1492 წ.), რომელმაც

მოსპო ერისთავნი ჰერ-კახთა შინა და დასხნა მოურავნი დიდთა და მცირეთა ადგილთა, ვითარცა არიან დღედმდე. მოურავი ქისიყისა, ელისენისა, წუქეთისა, დიდოეთისა, თიანეთისა, ჭიაურისა, შილდა-ყვარელისა, მარტყოფისა, გრემისა, პანკისისა და სხვანიცა. (ქ. ცხ. II, გვ. 103).

ნინია რუსიშვილი, როგორც გამიგია მოხუცებულთაგან, ყოფილა უკანასკნელი მოურავი შილდისა, ამასთანავე შეხედულობით წარმოსადეგი და ფრიად გავლენიანი პირი, ხალხიც თურმე დიდის პატივისცემით და სიყვარულით ეპყრობოდა მას. სამხრეთის სამხრეშია ერთი საფლავის ქვა შემდეგის ზედ-წარწერით:

ქ~კს უოგ ქ. ზედა დამჭვრეტთა ჩემისა და მფარველისა ლოდისათა მსიტყველთა უტყვი გეტყვი ბგერითა უკმო მრუპით სავანით ორღანო დახსნით მყოფი ჩემთა ამბავთა ყოვლად შესაწყალებთა მტრფობდენ მშობელნი ძესა ჭაბუკსა მყოფსა აჩრდილსა ქვეშე პალატთა სამეფოთა ნერგსა მქონებსა რტოთა ჩვილთასა გარნა დამიჭნო ყვავილნი სიჭაბუკისა ჩემისანი ხორშაკმან სიკვდილისამან და მისცნა ოთხნი გლოვასა მწარესა რომელი ვყავ სრულიად საქართველოს მეფის ირაკლი მეორის გურგენიძე მორდლის გიორგის ძე მორდალ ლაშქარნივისი სვიმონ წლისა ლ გევედრებით აღმომკითხველთა ლმობით ოხანი მაგეთ აღვესრულე თვესა ფებერვალსა კჲ.

ამავე სამხრეთში მეორე საფლავის ქვაზედ:

უდროთ განველ ამ სოფლით საფლავს ვიკეთებ სახალათა,
დედას რას უგდებ სანაცვლოდ სული ღმერთს უძღვენ ახლათა
გარნა არა მხოლოდ მე ვარ ყოველთ ეს გვიძეს სამძღვართა
და მე გრიგოლ გურგენიძე სიკვდილმან ესრეთ დამხლათა
ვინცა სიკვდილს არ ახსენებს ან სოფელსა რათ ენდობა
რადგან არის სულ ამას სიმდიდრე და თვით მეფობა
ერთსა ადლსა შავს მიწაში გვაქვს საუკუნო მყოფობა
და მე ესრეთ უბედურსა ძმანო მიბძანეთ შენდობა.

შობიდამ ით წლისა აღსრულდა ჩყლა დეკემბერსა ივ-ს.

გურგენიძეები, როგორც ზევითაც მოვიხსენიეთ, იყვნენ ძველნი თავადნი შილდისანი, უკანასკნელი წარმომადგენელი ამ საგვარეულოსი—გურგენ გურგენიძე ამ სამი-ოთხის წლის წინად გარდაიცვალა და ამ-გვარად თითქმის სულ მთლად ამოსწყდა გურგენიძეების მამრობითი ნათესაობა. გურგენიძეებს შილდაში ეძახოდნენ კიდევ «მორდლიანთ», რადგანაც მათნი წინაპარნი ძველად მორდლებად

ყოფილან. მორდალი—სამეფო ბეჭდის მცველი ანუ შემნახველი. (იხ. Сборн. Зак. груз. царя Вахтанга VI, გვ. 19. შენიშ.) ამავე ღვთის-მშობლის შობის ეკლესიის გალავანს გარედ არის ერთი საფლავის ქვა, რომლის წარწერაში მოხსენებულია კიდევ ერთი მორდალი იოანე გურგენიძეების გვაროვნობისა. აი თვით წარწერა:..

საფლავსა მდებარე ვარ თავადის იოანე მორდლის გურგენიძის კნეინა ნაინა მხილველნო შენდობა ბძანეთ ჩყლბ.

ეკლესიიდან რამდენსამე საჟენზე, ჩრდილოეთ-დასავლეთის მხრივ აღმართულია მაღალი ოთხ-კუთხიანი ქვითკირის კოშკი, რომელსაც ეხლა სამრეკლოდ ხმარობენ. ამ კოშკში, როგორც მოგვითხრობენ მოხუცებულნი, გამაგრებული ყოფილა ალექსანდრე ბატონიშვილი იმ დროს, როდესაც რუსის ჯარი შეფის წინამძღოლობით მოსდგომია შილდას ასაოხრებლად. აქ არის დაცული ერთი ძველი ზარი შემდეგის ზედ-წარწერით:

ქ. შილდას ღვთის-მშობლის ეკლესიისათვის ჩამოვასხმევინე ნეკრესელმა ამბროსიმ დაიხარჯა ამაზედ ხუთი თუმანი აგვისტოს, ქ~კს უპბ.

ამავე მხარეზე დარჩენილია ძველი ნასახლარები, ხოლო მეორე მხარეზე, ე. ი. სამხრეთ-დასავლეთით—ძველი მარანი ქვევრებით. ეკლესიას გარს არტყია ქვითკირის გალავანი, რომლის დასავლეთის შესავალ კარებთან მარჯვნივ ატყვია შემდეგი ხუცური წარწერა:

უქვ. ყ~დ სამღვდლო ნეკრესელმა ამბროსი მიქაძემ აღვაშენე გალავანი ესე დროსა რუსეთის მართებლობისასა და სხვანიცა მადლისა ღვთისათა.

გალავნის გარედ არის წისქვილი, რომელსაც შესავალ კარების თავში გარედან აქვს შემდეგი ხუცური წარწერა:

უქვ. წისქვილისა რუსხმულით და სხვათაცა ეკლესიის ხარჯით გამრჯელი ნეკრესელი ამბროსი მიქაძე.

ეს წისქვილი ეხლა განახლებულია. ამბროსი ნეკრესელი იყო უკანასკნელი ეპისკოპოსი ნეკრესის ეპარქიისა, რომლის სამწყსოს შეადგენდა კახეთის გაღმა-მხარი და დიდოეთი, სადაც ქრისტიანობა შეტანილ იქმნა ნეკრესის პირველ ეპისკოპოსის აბიბოსაგან. (იხ.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

Бакрадзе. Кавк. въ древн. памятн. христіан. გვ. 112). ამბროსის დრომდე საეპისკოპოსო კათედრა ნეკრესში იყო, მაგრამ მე-XVIII საუკუნის გასულს შილდის თავში გააკეთა ამბროსიმ ახლანდელი ღვთის-მშობლის შობის ეკლესია, იქ გადმოიტანა საეპისკოპოსო კათედრა და თვითონაც იქ გადმოსახლდა, რადგანაც ნეკრესში ლეკების შიშისა გამო შეუძლებელი იყო ცხოვრება. ზემოდმოყვანილი წარწერები ცხადად ამტკიცებენ, რომ ამბროსი ნეკრესელი გვარად მიქამე იყო.

ბ) ღვთაების ეკლესია აშენებულია შუა სოფელში. მისს ჩრდილოეთის კარების თავში გარედან შემდეგი მხედრული წარწერაა:

ჩყჟე: წე: ხეკ: კ: აღშენებულ არს ღვთაების ეკლესია ესე შილდის ცხეთის ყმათაგან: აღმაშენებელი სავაია ქეშეშოღლი: მშრომელნი სოსია: გიორგი ახალბედოვი: სოლომონ ასაბოვი და ივანე ლომაური: ღმერთმა აცხონოთ.

როგორც გამიგია, შილდაში ყოფილან წინად სამ-გვარნი ყმანი: საეკლესიონი, სახელმწიფონი და საბატონონი. საეკლესიო ყმანი ზოგნი ეკუთვნოდნენ მცხეთის ეკლესიას და ამათ ეძახოდნენ «საკათალიკოზოსანთ», ზოგნიც—ნეკრესის მონასტერს და ესენი იწოდებოდნენ «ნეკრესლიანებად». ახლაც შილდის ერთს უბანს «ნეკრესელიანთ» ეძახიან.

გ) ძელ-ჭეშმარიტის ეკლესია გაშენებულია მდ. ჩელთის პირას. წარწერები აქვს: კანკელის მაცხოვრის ხატზე მხედრულად:

შამოგწირე მაცხოვრის ხატი მე ბერუა შერგიროვმა მეოხად სულისა ჩემისა საოხად.

ჯვარის გამოჩინების ხატზედ:

ჩყმ-სა წელსა თიბათვის ა-სა მეცადინეობითა ბლაღოჩინის დანიილ ზურიევისათა დადგმულ იქმნა წმინდა კანკელი ესე.

ოდიკზედ:

ვარლაამ მიტროპოლიტი მცხეთისა და ტფილისისა და ექსარხოსი ყოვლისა საქართველოსა და იმერეთისა. (ესეც მხედრულად არის წარწერილი).

დანიელ ზურაეკი ბლაღოჩინად ყოფილა გაღმა-მხარში 1840 წლებში და ამასთანავე გამგედ საეკლესიო მამულებისა. თვით ეს ეკლესია იმის დროს განუახლებიათ და კანკელიც მაშინ გამოუტყვლიათ. მიტროპოლიტი კარლასმ ერისთავისშვილი ეკსარხოსობდა საქართველოში 1811—1817 წლამდე.

გარდა ამ სამი შტატის ეკლესიისა შაგ შუა სოფელში არის კიდევ მეოთხე ეკლესია წმ. ნინოს სახელობაზე აშენებული, რომელიც ესლა გაუქმებულია. მასს დასავლეთის კარებას თავში, გარედან შემდეგი მსედრული წარწერაა:

ქ. ესე ეკლესია აღვაშენე წმინდის ნინოს სახელზე მე იორდანეშვილმა ნიქოლოზ ღვდელმა უფ[ლ].

იორდანეშვილები შიდდის მცხოვრებნი არიან. ამ საგვარეულოს ერთი წევრი—ბართლომე იორდანეშვილი მღვდლად იყო შიდდის ღვთაების ეკლესიაში და ამ ხუთი-ექვსი წლის წინად გარდაიცვალა. წარწერაში მოხსენებული ნიკოლოზ მღვდელი შვილი ყოფილა ბართლომე იორდანეშვილისა. ამათ შიდდაში ეძახიან კიდევ «სალთ-ხუცესთ», რადგანაც მათ წინაპართაგანი კიდეც სალთ-ხუცესად ყოფილა შიდდაში.

აბრამადი ანუ სალთ-ხუცესი და ამისი ხელისა იყო სამეფო შემოსავალი და განსავალი. ამან უწყოდა წესნი და რიგნი სახლისა მეფისა და თათბირობა სამეფოსი, და სახასონი მეფისანი. (იხ. ვახუშტი. გეოგრ. გვ. 18.).

სოფელს გარედ ბევრი ძველი ეკლესიებია დარჩენილი ტყეში, მაგრამ ამათში უფრო ყურადღების ღირსია ორი: ეგრედ-წოდებული ბარცანის ღვთის-მშობლის ეკლესია და ნეკრესის ღვთის მშობლის მონასტერი. პირველი გაშენებულია სოფლის ჩრდილოეთით ტყეში მდ. ჩელთის მარჯვენა მხარეზე. სახლის თქმულება ამ ეკლესიის აღშენებას მიაწერს თამარ-მეფეს. გარეგანი სახე მისი ჯვარედინია. შუა ეკლესიაში დაშვებულია გუმბათი, რომელიც ამ რამდენიმე წლის წინად ნახევარზე ჩამონგრეული იყო და ესლა მგონი სულ ჩამოინგრეოდა. სიგძე ეკლესიისა დასხლებით 18 არშ. იქნება, ხოლო სიგანე—15 არშ. თუმცა ყამთა გეთარების უღმობელს ძალს

სიძველის ბეჭედი ძალიან დატყვია, მაგრამ მაინც კიდევ ისე მედიდურად გამოიყურება, რომ სჩანს ოდესმე ამ ეკლესიასაც დიდებული ცხოვრება ჰქონია. ეკლესიის გარედ მიწაში დარჩენილია ძველი ქვევრები. ბევრი გათვალიერეთ, მაგრამ წარწერა ვერავითარი ვერ აღმოგაჩინეთ. სალხი მოგვითხრობს, რომ ამ ეკლესიის იატაკზედ წინად ადამიანის ფეხი ეტეობოდაო; როდესაც უშენებიათ ეს ეკლესია, თავმარ დედოფალს სახსოვრად ფეხი დაუკრავს იატაკზედ და დასტეობიაო. ზოგიც ამბობენ, ვითომ ეს ფეხი თამარ დედოფლისა კი არა, თვით ეკლესიის ამშენებელ კალატოზისა არისაო.

ნეკრესის მონასტერი გაშენებულია კავკასიის ქედის კალთის ერთს გორაზედ, რომელიც მდებარეობს შიდდიდან აღმოსავლეთით, სს. უკარლისა და შიდდის შუა. ამ გორას ანუ კალთას «ნაზვრევს» უწოდებენ ეხლა, რადგანაც აქ ოდესმე დიდი ზვარი ეთიდა გაშენებული. ეხლაც არის დარჩენილი ძველი ვაზები ეკლესიასთან ახლოს. ნეკრესის უმთავრესი ეკლესია აშენებულია ღვთის-მშობლის სახელობაზე, რომლის სსენებას შიდდა-უკარლის მცხოვრებნი დღესასწაულობენ დეკემბრის 25-ს. ეს ეკლესია არის უგუმბათო, მოგრძო და სიგრძეზე შეკრულის ოპით. სამხრეები აქვს: ჩრდილოეთით, დასავლეთით და სამხრეთით. ჩრდილოეთის სამხრე ეხლა დანგრეულია. კანკელი აქვს ქვითკირისა. შიგნით კედლებზე მშვენიერი მხატვრობა ზოგან კიდევ ეტეობა. სკურთხეველის კამარაზე ეტეობა მშვენიერის ხელოვნებით გამოსახული ღვთის-მშობელი მჯდომარე ცხენზედ, რომელსაც ფეხები უწევია ოთხ-ფეხიან სკამზე. ამის ქვეით, სკურთხეველის უკანა კედელზე გამოსახულია თორმეტი მოციქული, რომელთა წარწერები, გარდა სამთანისა და პეტრესი, აღარ ეტეობა. სკურთხეველის აღმოსავლეთ ფანჯარაში გამოსახულია ორი ეძვს-ეძვს ფრთიანი ანგელოსი. ეკლესიის სამხრეთის კედელზედ ეტეობა ორი ადამიანის სახე: მამა-კაცისა და დედა-კაცისა, რომელთაც ხელებზე უდგათ ეკლესიის გეგმა. წარწერები აღარ უჩანთ. შეიძლება გაიფიქროთ, რომ ესენი იყვნენ: მეფე ტირდატი, ნეკრესის ეკლესიის ამშენებელი, და ცოლი ამისი. სკურთხეველში დარჩენილია ქვის ტრაპეზი და ტრაპეზის უკან ეპისკოპოზის დასაჯდომი. ეკლესიას არავითარი წარწერა აღარ აქვს, თუმცა კი შეუძლებელია, რომ ამისთა-

ნა შესანიშნავს მონასტერს რამე წარწერა არა ჰქონოდა. ამ ეკლესიის სამხრეთით და სამხრეთ-დასავლეთით ბევრი სხვა-და-სხვა ორ-სარ-თულიანი შენობების დარჩენილი. აქვე არის მარანი ქვევრებით სავ-სე. დასავლეთით არის კიდევ ერთი ოთხ-კუთხიანი შენობა, საიდა-ნაც გზა ჩასდევს ძირს მიწაში. ხალხის თქმულებით, ეს ვითომ წყლის გზა ყოფილა დაბლა ხევამდინ. ამავე მხარეზე არის მეორე ეკლესია მთავარ-ანგელოზისა განიერის გუმბათით. კანკელი აქვს ქვითკირისა. მხატვრობა ცოტა-და ეტყობა. წარწერა არც ამას აქვს.

სულ ძველად ნეკრესი ჰრქმევია კახეთის ერთს ქალაქს, რომე-ლიც აუშენებია ფარნაჯომ მეფეს (112—93 წ. ქრ. წ.) «იწყო (ფარნაჯომ) შენებად კახეთს ქალაქსა ნელქარისასა, რომელ არს ნეკრესი». (იხ. ქ.-ცხ. I, გვ. 34).

შემდეგში, საქართველოს მეფეს ტირდატს (379—405 წ. ნეკრესში აუშენებია ეკლესია ღვთის-მშობლისა, ხოლო აბი-ბოსს, ერთს ათცამეტთა სირიელთა წმიდა მამათაგანს, ეს ეკლესია უქცევია საეპისკოპოზო კათედრად (Бакрадзе. Кавк. въ древ. па-мят. христ. გვ.112). მე-XVIII საუკუნის გასვლამდე ნეკრესის ეპარ-ქიას თვისი ეპისკოპოზები ჰყოლია, რომელთაგან უკანასკნელი იყო ზემოდ-მოხსენებული ამბროსი ნეკრესელი მიქაძე.

სოფ. შილდას თავისს არსებობის დროს განმავლობაში ბევრი მწარე დღე უნახავს. ბევრი ტანჯვა-ვაება, ბევრი შეწუხება, ბევ-რი უბედურება და ვაი-ვაგლახი დასტეხია თავს. არა ერთხელ და ორჯერ ყოფილა განადგურებული და გასრესილი მისი ნიადაგი და არა ერთხელ და ორჯერ ყოფილა მის მკვიდრთა მყუდრო ცხოვრე-ბა შერყეული და შემრწუნებული გარეშე მტერთაგან. ჯერ ამ საუ-კუნეში თვით რუსებისაგან ძალზედ არის აოხრებული, ამტვერებუ-ლი და დამწვარ-დადაგული ს. შილდა. მკითხველს ეცოდინება, რომ მე-XIX საუკუნის დასაწყისი, შემდეგ საქართველოს რუსეთთან შეერ-თებისა, ფრიად არეული და მოუსვენარი დრო იყო ჩვენის ერის ცხოვრებაში. მიზეზი ამგვარის მოვლენისა იყო ის, რომ ხალხი, რომელსაც ისევ თვალ-წინ ედგა თვისი წარსული, რომელიც ღრმად იყო გამსჭვალული თვისის მამულისა და თავისუფლების სიყვარუ-ლით, ქართველთ მეფეთა პატივის-ცემით და ერთგულობით, მალე

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ვერ შეურიგდა ახალს ხალხს და ახალს წეს-წყობილებას; ამისათვის ხშირად ღელდებოდა და წინააღმდეგობას უწევდა რუსის მმართველობას. ამგვარს აღელვება-აჯანყებაში და წინააღმდეგობაში წილი სდებია გერმოდ ს. შილდასაც. სახელდობრ რომელ წელში ეთქვა შილდაში აჯანყება და მისი ახორება რუსებისაგან, 1812 წ. თუ 1829—30 წლებში, დაბეჯითებით არ ვიცით. უფრო, ვგონებთ, 1812 წ. უნდა მომხდარიყო ეს ამბავი. ამას გვაფიქრებინებს ჩვენ შემდეგი გარემოება: ამ რამდენისამე წლის წინად ს. შილდის მინდვრებში ჩვენა ვნახეთ ერთი სატყლავის ქვა, რომლის ძალიან გადასულ მსედრულ წარწერაში გავარჩიეთ მხოლოდ შემდეგი:

აქა დაფარულ ვარ მტკვრი მოკლულისა შინა სოფელსა შილდასა 20-ს სეკტემბერსა 1812 წელსა პორუტჩიკისა იოანე გრეცკისა (?) ჰმსახურებდა სახელმწიფოსა და მამულსა . . . . . წელიწადსა და 23-სა (?) წელსა . . . . . და აღსრულდა ღმერთო ყოვლად სახიერო, შეივედრე სული მისი წიაღსა შენსა და დაამკვიდრე, სადაც განუმზადე მოყვარეთა სახლისა შენისათა . . . . . ვედრება ჩვენი და . . . . . მონასა შენსა, დამდებსა სიცოცხლისა მამულისათვის სასუფეველი შენი.

ამ სატყლავის ქვას ხალხი უწოდებს ეხლა «შეფის ქვას», რომლის შესახებ ერომა ღრმად მოხუცებულმა შილდის გლეხმა, იაკო მიჩიალაშვილმა, მომსწრემ შილდის ახორებისა რუსებისაგან გადმომცა შემდეგი ისტორია: «მე კარგად მახსოვს ალექსანდრე ბატონიშვილი; ის გამაგრებული იყო ლეკის ჯარით შილდაში. ხალხი კი, როდესაც გაიგო, რომ მოდის რუსის ჯარიო, გაიხიზნა მთებში. მოვიდა შეფი რუსის ჯარით და დაბანაკდა შარმაზანანთ მინდორში. (შარმაზანანი შილდის მცხოვრებნი არიან, შეფის ქვა ამათ ადგილშია). სამი დღე და ღამე იდგა აქ შეფი თავისი ჯარით. ერთს ღამეს ალექსანდრემ მიიტანა იერიში შეფის ჯარზე, მოჰკვდა მათ შორის დიდი ბრძოლა, მაგრამ ვერც ერთმა ვერ დასძლია, ამ ბრძოლის დროს ალექსანდრე ბატონიშვილის ჯარიდან შეფის ჯარში გადავიდა უჩუმრად ერთი საბუელი კაცი. მეორე დღეს, როდესაც შეფი ემზადებოდა, რომ სოფ. შილდა აემტვრია თოფ-ზარბაზნებითა, იქნეს უცბად საბუელი კაცის თოფმა და შეფი უსულოდ მიწაზე დაეცა. მკვლელი, რასაკვირველია, მაშინვე გაიქცა, ვერც კი მოასწრეს მისი დაჭერა,

ხოლო გვამი მოკლულის შეფისა იქვე დაასაფლავეს და ამისათვის მისს საფლავს დღევანდლამდის ეძახიან «შეფის ქვას». ამის შემდეგ, განრისხებული რუსის ჯარი მიადგა ს. შილდას და ისე უწყალოდ აიკლო, ისე შეუბრალებლად გადაწვა და გაანადგურა, რომ ქვა-ქვაზედ აღარ დარჩენილა. წინააღმდეგობას ვინღა გაუწევდა ამ უპატრონოდ დატოვებულს სოფელში? ალექსანდრე ბატონიშვილი იმ დროს შილდაში აღარ იყო. პირველის იერიშის მიტანის შემდეგ მტერზე, რა იგრძნო, რომ შეფი უეჭველად შემოესევა შილდას და აიკლებსო, დაჰკრა ფეხი და გაიქცა დაღისტანში.

ლეკებისაგან ხომ სრულებით მოსვენება არა ჰქონდა არა მარტო შილდას, არამედ მთელს კახეთის გაღმა-მხარს მე-XVIII საუკუნეში და მე-XIX საუკ. პირველ ნახევარში. წინად, როდესაც საქართველო წარმოადგენდა ერთს მჭიდროდ დაკავშირებულს სამეფოს, ლეკები ვერას ხდებოდნენ ქართველების წინააღმდეგ, რადგანაც ეს უკანასკნელნი საერთო ძალით ყოველთვის შესაფერს პასუხს აძლევდნენ მათ. მაგრამ, მე-XV საუკუნიდან, როდესაც ეს საერთო კავშირი ძალიან შესუსტდა ქართველთა შორის, როდესაც ეს ოდესმე მჭიდროდ შეკავშირებული საქართველოს სამეფო დანაწილდა სამ სამეფოდ და ხუთ დამოუკიდებელ სამთავროდ, ქართველები ისე დასუსტდნენ და დაუძლურდნენ, ისე შეალიეს ერთმანეთს თავიანთი ძალ-ღონე, რომ იმათაც კი ვეღარ უწევდნენ წინააღმდეგობას, რომელნიც ოდესმე მათის შიშით თრთოდნენ და მათნი მოხარკენი იყვნენ. თვით ლეკები მე-XVIII საუკუნეში ისე გაძლიერდნენ და გათამამდნენ, რომ სრულებით თავისუფლად და შეუპოვრად თარეშობდნენ იმისთანა დაშორებულს ქვეყანაშიაც კი, როგორიც იყო ძველი სამცხე-საათაბაგო და, რასაკვირველია, უფრო უარესს დღეში იქნებოდა იმათგან იმისთანა დაახლოებული მხარე, როგორიც არის საზოგადოდ კახეთი და კერძოდ გაღმა მხარი, სადაც მდებარეობს თვით ს. შილდაც. მართლაც, მე-XVIII საუკუნეში და მეცხრამეტეშიაც მთელი გაღმა-მხარი და ნამეტნავად შილდელნი შეთოფ-იარაღებულნი დღე-და ღამ ფეხზედ იდგნენ თავიანთ მამულისა და ცოლ-შვილის დასაცველად ლეკთაგან, რომელნიც მრავალჯერ ესხმოდნენ თავს ამ კუთხეს საქართველოსას, უწყალოდ და შეუბრალებლად სთელავ-

დნენ მისს ნიადაგს, შეაგინებდნენ და შეურაცხყოფდნენ მისს წმიდა ადგილებს და სალოცავებს, უწყალოდ ჰხოცდნენ მისს მცხოვრებლებს, მრავალიც ტყვედ მიჰყვანდათ და ამგვარად სამუდამოდ აშორებდნენ თავიანთ მიწა-წყალს, თავიანთ ნათესავებს და ნაცნობებს, თავიანთ სახლსა და კარს. ამგვარად თავისუფალი თარეშობა და ნავარდობა ლეკებისთვის უფრო ზიანსმოტანით იყო ადვილი, დღისით ისინი ადვილად იმალებოდნენ გაფოთლილს ტყეში, სადაც, თუ მოასწრობდნენ ვისმეს, არას დაჰზოგავდნენ, მხოლოდ შებინდებისდა თუ არა, გამოდიოდნენ ტყიდან და იშლებოდნენ შიგ სოფელში სამარცვლად. ამ დროს, რასაკვირველია, ადამიანი შიშით კარზე გერც კი გამოვიდოდა; უეჭველია, იქაც სადმე ეზოში ან ბაღჩა-ვენახში ჩასაფრებულები იქნებოდნენ ლეკები და კარზედ გამოსულს ადამიანს რამე ხიფათს შეამთხვევდნენ. უკანასკნელად დიდად საგრძნობელი თავ-ზარი დასცეს ლეკებმა მთელს კახეთს 1854 წ. შამილის წინამძღოლობით და უკელაზე მეტად ეს თავ-ზარ დაცემა და აკლება-განადგურება შილდას ჰხვდა წილად. ჭ-ნის დრანსეს სიტყვით, შამილი ოცის წლისა არც კი იყო, როდესაც შეაერთა თავისს ბრძანებლობის ქვეშ უკელა ლეკებისა და ჩაჩნების ტომნი და ამ დროდან დაწყებული ცდილობდა მიუკლ კავკასიის მთების შემწყობით დაერჯა თავისის ქვეყნის დამოუკიდებლობა. ტანით შამილი იყო მაღალი; წვერი ჰქონდა ქერა (სურათში უფრო შავი წვერი უჩანს), ტუჩები ალისფერი, კბილები ლამაზი, ხელები ბატარა და თეთრი, თვალები ლურჯი და მოგრძო. აღზრდა მიიღო ერთს წარჩინებულ ბირთან ჯამალ-ედინთან, რომელმაც შემდეგში თავისი ქალი ზაიდეტი მისცა ცოლად. შამილი იყო ბუნებით დიდი ჭკუის ბატრონი, შესანიშნავი სარდალი და კანონმდებელი. მომეტებულს დროს იგი მუშაობდა თავისს წიგნებით სავსე კაბინეტში. (იხ. Плѣнницы Шамиля. Воспоминанія г-жи Дрансе. გვ. 87—88.) წაქეზებულმა ოსმალეთის ხალიფისაგან 1854 წ. დამდეგს შამილმა იწყო მზადება კახეთზე გასალაშქრებლად. ამ დროს შილდაში და შილდის მიდამოში ქართველი მილიცია იდგა ამგვარად: თოხალის-თავის კოშკში გამაგრებული იყო ერთი ურიადნიკი 25 კაცით; ამათი წინამძღოლი იყო ზ. ჭავჭავაძე; შუა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

გორის კოშკში—ერთი ურიადნიკი 29 კაცით; ნათლის-მცემლის კოშკში—ერთი ავიცერი და ერთი ურიადნიკი 25 კაცით; ხანდოში—ხუთასი კაცი. ნათლის-მცემლის კოშკი მდებარებს ს. საზუის თავში, ხოლო ხანდო, შუა-გორი და ფოხალი—შილდის თავში, დაღის-ტნის გზის აყოლება. 1854 წ. ივლისის 2-ს შამილი დიდის ჯარით გადმოდგა კავკასიის მთა-გრეხილის ქედზედ და დაბანაკდა ფოხალის კოშკის მახლობლად. ზაქარია ჭავჭავაძემ, რომელიც ამ დროს ფოხალის კოშკში იყო გამაგრებული, აფრინა მაშინადვე ოთხი შიკრიკი ს. ყვარელში და ხანდოში დავით ჭავჭავაძესთან. შა-მილი თვითონ მთაზედ დარჩა და დაუწყო ფოხალის კოშკს თოფე-ბის სროლა, ხოლო მომეტებული ნაწილი ჯარისა თავისის შვი-ლის ყაზი-მაჰმადის და დანიელ ბეგის წინამძღოლობით გამოგზავნა შილდისკენ. გზად მათ ჩამოიარეს შუა-გორის კოშკი, საიდანაც ქართველებმა თოფების სროლა დაუწყეს, მაგრამ ამით ლეკები არ შეჩერებულან, აქ მხოლოდ ყაზი-მაჰმედმა მცირე ნაწილი ჯარისა დასტოვა, დანარჩენი ჯარით კი ისევ თვისი გზა განაგრძო და ჩავიდა ხანდოში (იქვე სოფ. შილდის თავში). აქ ამ დროს ქარ-თველი ჯარი აღარ დახვედრია, რომ წინააღმდეგობა გაეწია ლეკები-სათვის. ამისათვის ივლისის 3 ს დილის შვიდ საათზედ ლეკები თავისუფლად შევიდნენ შილდაში და იწყეს უწყალოდ მისი აკლება და განადგურება. ამავე დროს ზევით მთაზედ ორი კოშკის ბედ-იღბალი სწყდებოდა: ფოხალისა და შუაგორისა. ორივე მტერს ჩაუვარდა ხელში. (ყველა ეს ცნობები შესახებ ლეკების გადმოს-ვლისა შილდაზე იხ. ჰოლსკის «ისტორია ქართველთა ქვეითის დრუჟინისა»-ში.). შილდის ხალხი, ელდანაცემი ამ საშინელის მრის-ხანე მტრისაგან, ვინც მოასწრო, წივილ-კივილით გაიქცა ტყეში; დასტოვეს უპატრონოდ თავიანთი სახლები და სარჩო-საბადებელი. მაგრამ ამისთანა მრისხანე და სასტიკ დროს ვისღა აგონდებოდა სახლ-კარი? ყველანი მარტო იმის ცდაში-ღა იყვნენ, რომ როგორმე სიკვდილს გადაერჩინათ თავიანთი თავი და ცოლ-შვილი. როგორც მოგვითხრობენ ამ ლაშქრობის მომსწრე მოხუცებულნი, მამა-კაცები ზოგნი შიგ სოფელში დარჩნენ და ორღობებში ჩასაფრებულნი შეძლებისა დაგვარად წინააღმდეგობას უწევდნენ მტერს, თვითონ

იყლიტებოდნენ, მაგრამ არც მტერს აყრიდნენ ხელს. ლეკები თურმე ერთი კვირა იდგნენ ხანდოში და აქედან თარეშობდნენ შილდაში და მის მიდამოებში. აქედანვე გავიდნენ ალაზანს გაღმა, ს. წინანდალში და ტყვედ წამოიყვანეს თ. დ. ა. ჭავჭავაძის სახლობა. ლეკები მხოლოდ მაშინ წავიდნენ, როდესაც შილდა კარგად გადაწვეს, როდესაც ხალხის ქონება და სარჩო-საბადებელი მთლად აიკლეს და გაანადგურეს. თუმცა ასე უწყალოდ მოექცა მტერი შილდას, თუმცა ასე უმოწყალოდ გამოაცალა ხელიდან შილდის ხალხს მისი ნაწვავნადავი ჭირნახული და ყველაფერი, რაც კი რამ ებადა, მაგრამ მაინც შილდელნი ამგვარის უბედურების და თავ-ზარ-დაცემის მნახველნი სასო-წარკვეთილებას არ მისცემიან და არ დაუკარგავთ მათ იმედი ცხოვრების განახლებისა. შემდეგ ლეკების დაბრუნებისა ელდა-ნაცემი ხალხი, ცოტა არ იყოს, დაშოშმანდა, გული მოიბრუნა, დაბრუნდა ტყე-მინდვრებიდან თავისს აოხრებულს და დამწვარ-დაბუგულს ბინაზე და იწყო ხელ-მეორედ სახლ-კარის მოშენება და სარჩოს მოპოვება.

ეს თავ-ზარ-დაცემა და თავ-დასხმა ლეკებისა, როგორც ზემოდაც მოვიხსენიეთ, უკანასკნელი იყო. ამის შემდეგ მფლობელი დაღისტნისა—შამილი შეპყრობილ იქმნა და ამით ლეკების თავისუფალს თარეშობას კახეთის სოფლებში ბოლო მოეღო, ხოლო ჩვენს ხალხს შვება და მოსვენება მიენიჭა. თუმცა ამ უკანასკნელს დროსაც, როდესაც 1877—78 წლებში ომი იყო რუსეთსა და ოსმალოეთს შუა, ლეკებიც, ცოტა არ იყოს, აჩოჩქოლდნენ, მთაზედაც ამოვიდნენ და მეცხვარეები დახოცეს, მაგრამ მაინც იმოდენა ძალა ვეღარ გამოიჩინეს, რომ უწინდებურად დაეწიოკებინათ კახეთის გაღმა-მხარი. მაგრამ შილდელები მაინც გაიხიზნენ: ზოგნი შილდის გალავანში და ზოგნიც ალაზანს გაღმა. ლეკების დასამშვიდებლად მთავრობისაგან გამოგზავნილ იქმნა რუსის ჯარი, რომელსაც სხვა სოფლებთან ერთად მიემატნენ შილდელნიც და დიდი ვაჟ-კაცობა და გულადობაც გამოიჩინეს ასახოს ციხეზე იერიშით მისვლის დროს შილდის თავადის ნ. რუსიშვილის წინამძღოლობით. ამის შემდეგ სრული მშვიდობიანობაა დამყარებული შილდაში; ეხლა შილდელნი სრულიად უზრუნველ-ყოფილნი არიან გარეშე მტრისაგან,

სრულიად მოსვენებულნი და გულ-დადინჯებულნი სცხოვრებენ თავიანთ მიწა-წყალში, მათის ცხოვრების წარმატება და წინ-სვლა ესლა დამოკიდებული უნდა იყოს მხოლოდ მათივე ურთი-ერთ შორის დამოკიდებულობაზე და მათს სიმხნე-გარჯილობაზე. ვისურვებთ მხოლოდ იმას, რომ ამ სოფელს არ მოაკლდებოდნენ შეგნებულნი, სწავლა-ცოდნით აღჭურვილნი პირნი, წარმატების გზისა, ნაყოფიერის შრომისა და ცოდნა-განვითარების მაგალითის მიმცემელნი. ამგვარს სამსახურს, რასაკვირველია, უნდა უწევდნენ ადგილობრივნი სასულიერო მწყემსნი და მასწავლებელნი. ამათი კადია იზრუნონ იმაზე, რომ ხალხში შეიტანონ სწავლისა და ცოდნის შუქი, დაიცვან და განამტკიცონ ხალხის სარწმუნოება და ზნეობა. დაბალი ხალხი, ჯერ კიდევ გაუნათლებელი და საჭირო სწავლა-ცოდნას მოკლებული, უეჭველია, ძალიან წინ ვერ წავა ცხოვრების სარბიელზე, თუ იგი დარჩა მარტო თავის ანაბარად და არ იქმნა მიღებულ მოწინავე პირთა მზრუნველობის ქვეშ. არ შეიძლება ითქვას, რომ შიდის ხალხი მოკლებული იყოს სწავლა-განათლების შეძენის საშუალებას. აქ ამ უამად ორი სასწავლებელია: ერთი სამინისტრო და ერთიც სამრევლო, და ორივეში მგონი მცირედ არ დაიარებიან მოსწავლენი, როგორც ვაყნი, ისე ქალნი.

ბოლოს, მეტი არ იქნება, მოვიყვანოთ ზოგიერთი ძველი სულხანწერი წიგნები, დოკუმენტები და მიწერილობანი სხვა-და-სხვა წიგნებზე, რომელიც ჩვენა ვიხსენთ შიდაში:

ა) „საქრისტიანო მოძღვრება". ეს სულხანწერი შეიცავს 46 ნაწერს ფურცელს. თვითეული ფურცელი სიგრძით ექვსი გოჯია, სიგანით—ხუთ გოჯზე ტოტა ნაკლები. ნაწერია გადუბმელის მხედრულით, მოსჭრა ქაღალდზედ, შავის მელნით, ხოლო სათაური და მეთაური ასოები წითელის მელნით. ჩასმულია ტყავით გადაკრულს ყდაში. მიწერილობანი აქვს: თავში:

ქ. რავდენნი იყვნენ კეისარნი პირველსა შინა ჟამსა:—ათორმეტნი. ავგუსტო. ტიბერია. კალიღულა. კლავდია. ნერონ. ღალბა. ოტტონ. ვიტელლია. ბესპასიანე. ტიტე. დომენტიანე. და ნერვა: აგვისტო იხელმწიფა ორმოცდა ათშვიდმეტ წელ: ჟამსა მისსა. იშვა ქრისტე. ოცდა მეცხრეს წელსა მის ხელმწიფობისასა.

ქ: რასა შინა იმყოფებოდა დაუპყრობელობა მისი: ღელიოღაბალს ენება ამათი აღმატება მამა პაპათათვის და სჭამდა ყოველთა დღეთა—ბიბილოსა მამლისასა. ენასა ფარშავანგისასა. კვერცხსა გნოლისასა. თავსა სირაქლემისასა. და ტვინსა. შროშნისასა. მაშიათა თვისთა შეამკობდა ალმასითა. და ტბათა შინა ასხემდა კეთილ საყნოსელთა წყალთა. ცხენთა თვისთა ნაცვლად ბურდოსა ბძანებდა დაგებად ზაფრანისა.

ქ. რასა შინა უდიდესად იმყოფებოდა უსჯულოება მისი: ა) ფუცა. სახელსა ქ̃სა აღხოცად სრულიად:- ბ) ქ̃ეს მაცხოვარსა ჩვენსა უწოდა გალილეველად: და ნაზარეთის ხუროდ: გ) ოდეს ივნა ღი ჰკითხა ქრისტიანეთა მღვდელსა რომელსამე. რით შეჩვევისო თქვენი ნაზარეთისა ხურო: მაშინ მიუგო მღუდელმან შენთვის კუბოს აშენებსო:

ქ. მაქსიმიანე კეისარი. იგი იყო დიდი უზომოდ. ხოლო ზომიერებით ოთხი მწყართა სიმაღლიო. გინა სამი აღლი და მოთხედი რუსულისა ზომითა. ყოველსა დღესა სჭამდა ხუთ ლიტრას ხორცსა. და ოთხს თუნგს ღვინოს ს̃დ და ლევდა დღესა შინა:

ქ. სპარსეთის მეფემან საფირ ტყვედ ესე კეისარიი. და ხმარობდა ნაცვლად სკამისა. ოდეს ცხენსა ზედა შეჯდის და უკანასკნელ ბძანა. მისი ტყავისა გახდად:

ქ. კეისარს აქუნდა წვერი მოწითანო და ამას ზედა ეწოდა ბარბაროსად: ეს სამოთხის კარი მიხაილ ბერისა შ̃დ ზაქარია:- ქ̃ს აქეთ. ჩღოჱ:

ბოლოში:

განსრულდა სადიდებლად ღვთისა. დაბასა შილდისას:—ოკნდობერს. კე:- ქ̃ს აქ̃თ:- ჩღოჱ:

აღვსწერე ხელმან ცოდვილისა მიხაილ უნდოსა მონაზონისამან. და მხილველნო ყოველნო დაღმაომკითხველნო გაფუცებ იესოს რათა შენდობას ღირს მყოთ და არა დამაგდოთ. მე ფრიად სარგებელ მექმნების და თქვენ უზრუნველ იქმნებით:- ქ̃ს აქ̃თ: ჩღოჱ:

ქ. დასამაბითგან: აქ̃ს მოსვლამდე. ქართულის რიცხვითა გარდახდა წელიწადი: ხუთი ათას ასოთხმოცდა ათვრამეტი: 5198 რღუნის შ̃დ ქ̃სამდე: წელნი ორი ათას ცხრაას ორმოცდა ათშვიდმეტი: 2957 აბრაჰამის შობის შ̃დ ვ̃ე ქ̃სამდე წელნი: ორი ათას ათხუთმეტი: 2015 მოსეს ეგვიპტით ქ̃სამდე წელნი ორი ათას ხუთას: ათხუთმეტი: დავითის ცხებიდამ ქ̃სამდე. წელნი ათას ათორმეტი:- (ციფრით 1018 სწერია.).

ქ. აღა მამადხან მოვიდა. ქალაქზე და კიდეც წახდინა. სეკნდებერს: ია. ამ. წელს. ქ̃ს. აქ̃თ. ჩღეჱ.

ქ. ამ. წელს. ჩყგ. შევიდა ბელაქანში რუსი. კიდეც წახდინა მარტს: თ:- ქ. ამ წელს მიცვლა ბებურის შვილი თამაზი. ფებერვალს მეშვიდე დღე თენდბოდა პარასკევი. ქ̃ს. აქეთ. ჩყჱ:

ქ. დარეჯან მიცვალა. სეკნდებერს. იბ. ქრს. აქეთ ჩყბ.

ბ) „დავითნი“ შეიცავს 207 ნაწერს ფურცელს. სიგძით ოთხ გოჯზე მეტია, სიგანით — სამ გოჯზე ცოტა ნაკლები. ნაწერია სუცურად შავის მელნით, სოლო სათაურები და მეთაური ასოები წითელის მელნით. ჩასმულია ტყავით გადაკრულს ყდაში. მიწერილობანი აქვს: თავში მსედრულად:

ქ. რუსეთს ხემწიფე: მიცვალა: დენკებერს კე: მიგ: ქრკს:. ჩღჲბ. ქ. გახემწიფდა პეტრე ხემწიფე ქრკს: ჩღჲბ:

ქ: ლოცვა. გველისა. ნაკბენისა. საროა სანთე: ფოტნათე: ი'გი: რომე აგარა: ზიზმინამან. ეს. ლოცვა. ვერცხლის. ჰურჰელზე. დასწერეთ. და ღვინით. მორეცხე და. შეასვი. ის იყოს. თუ ძმა. ან. ნათესავი მოციქული. დაერგოს შეწევნითა: ღვთისა.

მოიხსენე უფალო დამწერი ამის დავითნისა მონა ღვთისა პატიოსანი მღვდელი გაბრიელ მირიანაშვილი. ჩღჲე მიცვალა. იანვარს: კს:. ბატონიშვილი ლევან.

ბოლოში მსედრულად

ქ. ესე დავითნი არის მირიანაშვილი გაბრიელ მღვდლისა ვინც ამის პარვად ანუ მძლავრებით ხელ ყოს წყეულ და შეჩვენებულ იყოს მღვთისაგან ამინ ივან შირიანოვი.

მირიანაშვილები შიდდის მცხოვრებნი არიან. აქ მოხსენებული გაბრიელ მირიანაშვილი მღვდლად უოფილა შიდდის ღვთის-მშობლის შობის ეკლესიაში და გარდაცვლილა 1836 წ., როგორც სჩანს მასს საფლავის ქვის წარწერიდან:

ესე საფლავი მირიანაშვილი მღდელი გაბრიელ მხილველნო შენდობა ბძანეთ ჩყლვ.

გ) „წამება წმიდისა დიდებულისა მთავარ-მოწამისა დიდისა გიორგისა“ ეს სელნაწერი შეიცავს ხუთ ფურცელს. თვითეული ფურცელი ნასევარ თაბახის ტოლია. ნაწერია მსედრულად, მახვილ ლურჯ ქაღალდზე, შავის მელნით, სოლო მეთაური ასოები (სუცურია) წითელის მელნით. ბოლოში სწერია ტექსტის სელით: «აღიწერა სელითა კურმა ანდრიასითა და კითხოვ მსილველთაგან შეცდომის მოტევებასა:

თთვესა მაისსა 12 ქრისტესისთ 1816 ხოლო ქართულსა ქორონიკონსა: ფდ.

დ) „ახსნა პორფირის შეყვანილებისადმი“. შეიცავს 104 ფურცელს. სიგძით არის ექვსი გოჯი, ხოლო სიგანით—ოთხ გოჯზე ცოტა მეტი. ჩასმულია ტყავით გადაკრულს ყდაში. ნაწერია მსედრულად, შავის მელნით.

ე) „კონდაკი“. შეიცავს 103 ფურცელს. სიგძით $6^1/_2$ გოჯია, სიგანით $4^1/_2$. დაწერილია სუტურად, შავის მელნით, ორ სვეტად, მოსჭო ქაღალდზე; უკანასკნელი ფურცლები აკლია.

ვ) „სწავლა მღვდელთ მთავართაგან ახლად დადგინებულთა მღვდელთა მიმართ“. შეიცავს 21 ფურცელს. სიგძით არის 6 გოჯი, ხოლო სიგანით—5. ნაწერია მომსხო სუტურით, შავის მელნით, ხოლო შიგა და შიგ მეთაური ასოები—წითელის მელნით.

ზ) „მღვდელ-მთავრისა ლიტურღიის განმარტება“. ეს ხელნაწერი შესდგება მარტო 7 ფურცლისაგან და თვითეული ფურცელი სიგძით 7 გოჯია, ხოლო სიგანით—5. ბოლო აკლია. ნაწერია ლამაზი წვრილის მსედრულით, სქელს მოლურჯო ქაღალდზე, შავის მელნით, ხოლო სათაური და შიგა და შიგ მეთაური ასოები (სუტურია) წითელის მელნით.

ჱ) ქ. დედოფალო მარიამ გიბძანებ. ოთიაშვილო ნიკოლაოზ ნაცვალო და ჩახტაურო პაპიავ ნაცვალო მერმე ჩვენი ყულუხჩები ხიმშიაშვილო ნიკოლაოზ. და ილარიონ გამოგვიგზავნია მანდა ღალის ასაღებათ და ახლა თქვენ იცით როგორც მოიქცევით და ან როგორც აიღებთ ღალას თქვენთან უნდა გაყვეთ. და თქვენ უნდა უჩვენოთ. ვისაც ნახნავი ჰქონდეს და ესენი. აიღებენ. ნაშანშარი შუა უნდა მოკეცოთ და რაც ჩვენს. ფარგალში და მიჯნებში დაყვება. იმ ადგილების ყველა ღალა უნდა. აიღოთ. ახლა თქვენ იცით როგორც გაირჯებით ღთის მოწყალებით ყველა მანდაური საქმე კარგა. გვირიგდება უბრალო. ჯორს ნუ აყვებით ამ ცოტას ხანში ჩვენი შვილებიც მოვლენ ხელმწიფის დიდის მოწყალებით და მანდ ჩვენის მტრების ყოფას მაშინ აჩვენებენ მარიამობის იზ. ქ-კს უპთ.

ბოლოში ასოის მარიამ დედოფლის ბეჭედი. ოთიაშვილები და ჩახტაურაშვილები შიდის მცხოვრებნი არიან. ერთი მღვდელი გიორ-

გი ჩახტაურაშვილების საგვარეულოდან, როგორც გამოგია, პირველ მოთავედ ყოფილა შილდის ჯვანუების დროს რუსების წინააღმდეგ: ამისათვის იგი სხვა მოთავეებთან ერთად ციმბირში გაუგზავნიათ და იქვე გარდაცვლილა.

თ) ქ. მათის. უმაღლესობის. ბედნიერის ხელმწიფის წინაშე. მოსახსენებელი მათის. მოწის. შილდიდამ. ნიკოლოზ. ნაცვლისა.

მე. ვაქირიდამ ავიყარე. გიახელ. შილდას. ოთიაშვილის. მამულზედ. დავსახლდი. შარას. ზემოთ. ერთი. კვალი. მიწა. არა მაქვს. სახასოში. მაქვს. წილიც. ჩახტაურებში. ავიღე. სახნავისა. სულ მინდორი. ამიშენებია. ვენახი. ბახჩა. მარანი. და. სასახლე. სულ. სახასოთ. დაიდო. მე. ჩემს. მამულზედ ხელის. ამღები. არა ვარ. ნება. თქვენი. ათავდეს. მაისის. იდ. ქ-კს უპჰ

ამ ქალაქდის ბოლოში ასის გიორგი მეფის ბეჭედი, ბოლო თავში აწერია:

ქ. ჩვენი ბრძანება არის ამ არზის პატრონო ნაცვალო ნიკოლოზ. მერე შენ შენის ძმითა. და სახლით რაცა დღეს აქამდის მამული გჭერიათ ჩვენი სახასო ის მამული ისევ შენთვის წყალობა გვიქნია. და ჩვენს სახასო ყმად უნდა იყო რომ შენთან სხვას საქმე არავისა აქვს იმ მამულზედ უნდა იდგნეთ შენ და შენი ძმა მარკოზა და ჩვენი ყმანი უნდა იყვნეთ. მაისის. კბ. ქ-კს უპჰ.

ი) ქ. ჩვენი ბძანება არის ფარეშთხუცესო ჩახტაურების და ჩვენის სახასოს მოურაო ანდუყაფარ და ნაცვალო ნიკოლოზ მერე თქვენ ამაზედ დიდათ ბეჯითი უნდა იყოთ რომ. რაც. ჩვენი ღალა. არის სრულებით ბეჯითის მოქცევით აიღოთ და არა დაკარგოთ რა. პური ქერი. ფეტვი. და თუ სხვა რამ ყველა. რიგიანად უნდა აიღოთ მაისის კბ ქ-კს უპჰ.

ბოლოში ასის გიორგი მეფის ბეჭედი. ფარეშთხუცესი ანდუყაფარ, გვარად ბანტურიშვილი, შილდის მოურავი ყოფილა. ამ გვაროვნობისა შილდაში ამ ჟამად არავინაა. კგონებ, თუ არა ვცდებით, ბანტურიშვილები ს. აწყურის მცხოვრებნი უნდა იყვნენ, თელავის მაზრაში.

ფარეშთ-ხუცესი. ამისი ხელისა იყო ფარეშნი, ნოხნი, კარავნი, ოთახნი, მნათენი და ყოველნი საგებელნი, დალიჯნი, სკამნი, სავარძელნი, სრა-ფარდაგნი და მნენი მისნი, და მერწყულნი. (იხ. ვახუშტი. გეოგრ. გვ. 22).

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ია) ქ. ჩვენი ბძანება არის. კალაურის მოურავის ჯანდიერის შვილო როსებ. მერე ყვარელნი და შილდელნი სამების საყდარზე რომ დაობდნენ. იმათი განაჩენი რომ დავსწერეთ, იმათი იასაული ხომ შენ იყავ. ახლა შილდელთ რომ დაიფიცეს რაც გამოუფიცავთ ის ადგილი ხომ კარგათ იცი და ახლა წიწრია შვილს ნაცვალს საყდარი უკურთხებინებია ნეკრესლისათვის. ის საყდარი თუ ამ შილდელთაგან გამოფიცულს ალაგში შიგნით დარჩეს ხომ შილდელნიც უნდა მოვიდნენ და ილოცონ და ყვარელნიცა, და თუ შილდელთაგან გამოფიცულში არ არის ის საყდარი და საყვარელოსაკენ არის და ის ყვარელისა იქნება და ნეკრესლის ყმას საქმე არა ექნება რა და სალოცავათ შილდელთ ყვარელნი მოსვლას ვერ დაუშლიან მაგრამ დასამწყალობლოთ კი შილდელ მღვდელთ საქმე არა ექნებათ რა. ყვარელთ მღვდელთ უნდა დამწყალობლონ. ეს როგორც გვიბძანებია ორთავ ასე გამოუცხადე და ამაზედ ასე დააყენე და ყადაღა უყავ რომ შფოთი აღარა მოიყვანონ რა თორემ სამღვდელოთაც და ერის კაცთაც დიდათ გარდავახდევინებთ დაჯერებულნი იყვნენ. დეკემბერს იგ. უპზ

ბოლოში აზის გიორგი მეფის ბეჭედი. სამების ეკლესია გაშენებულია კეკასიის ქედის კალთის ერთ გორაზე, რომელიც მდებარეობს სს. ყვარლისა და შილდას შუა. ამ გორას სალხი უწოდებს სამების ცერს. ეკლესია მართლა ზედ ყვარლისა და შილდის მიჯნაზეა, ამისათვის ამ სოფლების მღვდელთ ეკლესიის ცილობა ჰქონდათ ერთმანეთში შემოსავლის შესახებ, მაგრამ ესლა კი დაბეჯითებით არ ვიცით, ამ შემოსავლით ორივე სოფლის მღვდელნი სარგებლობენ თუ მარტო ყვარლისანი.

იბ) ქ: მირიანაშვილს ადამ მღვდელს, ჩვენის ეკლესიისათვის რადგან გარჯილობა და სამსახური აქვს ოფში თავის ნამუშავალს გარეშემო ათხუთმეტის დღის მიწა უნდა მიეცეს. ჩვენ დაგვიმტკიცებია და გვიბოძებია და ამისი წინააღმდეგი ნურავინ იქნება და ნურცავინ უარს იტყვის დეკემბერს ივ: ქ-კს. უჟე. ყოველად სამღვდელო ნეკრესელი ამვროსი+ეს რომელიც გვიბოძებია, საბოლოდ და სამკვიდროდ გვიბოძებია: ამვროსი+ეს ბოძება, ჩემის კრების თან დასწრებით მიგვიცია, ჩვენი დეკანოზი იოსებ+მღვდელი იობ+მღვდელი იესე+სალხუცესი კუპრაშვილი დემეტრე+ნაცვალი იანქოშვილი დავით მღვდელი+და ჩვენის ეკლესიის ყმანი მრავალნი+ამვროსი (ხელჩართულია).

დეკანოზი იოსები და მღვდელი იესე გვარად მირიანაშვილები ყოფილან, სოლო მღვდელი იობი—აღნიაშვილი. ეკლეს შილ-

დის ღვთის-მშობლის შობის ეკლესიაში უმსახურნიათ. იოსებ დეკანოზის შთამამავალთ შილდაში «დეკანოზიანთ» ეძახიან. კუპრაშვილები და იანქოშვილებიც შილდის მცხოვრებნი არიან. შილდაში ამ ჟამად სცხოვრობენ გლეხები გვარად დავითმღვდლისშვილები; შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ზემოდ-მოხსენებული დავით მღვდელი ამათი წინაპარი იყო. ადამ მირიანაშვილი, რომლისათვისაც ამბროსი ნეკრესელს ჯილდოდ 15 დღის მიწა მიუცია საბოლოოდ და სამკვიდროდ, მღვდლად ყოფილა შილდის ღვთის-მშობლის შობის ეკლესიაში თვით ნეკრესელის დროსვე. ამ უკანასკნელისა ადამი ძალიან დაახლოებული პირი ყოფილა. ამბროსი მას თურმე «პატარა მეცნიერს» ეძახოდა. მართლაც, როგორც გამიგია, ადამი ძალიან გონიერი და ბუნების მოვლინებათა მცოდნე კაცი ყოფილა.

ადამ მღვდელს სწავლა-განათლება მიუღია თვით ამბროსი ნეკრესელთან. ამისგან შეუსწავლია ფიზიკა, დოღმატიური ღვთის-მეტყველება, ფილოსოფია და სხვა საბუნების-მეტყველო საგნები. ადამის დედა ბარბარე ღარიბი დედაკაცი ყოფილა. მას ჰყოლია ორი ფური. ერთი ფურით თურმე თვითონ იკვებებოდა და ერთიდანაც ხან რძეს და ხან მაწონს ამბროსის უგზავნიდა შვილის აღზრდაში, მაგრამ ამბროსი არ მიიღებდა და ეტყოდა ხოლმე: «შენ თვითონ ღარიბი ხარ, შენთვის შეინახე». ადამი ჯერ დიაკვნად ყოფილა ამბროსისთან, შემდეგ მთავრად და ბოლოს მღვდლად. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ადამ მირიანაშვილს, როგორც გონებით განვითარებულს და საბუნების-მეტყველო საგნების მცოდნეს, ჰქონდა რამე ნაწერები, მაგრამ ჯერ-ჯერობით არა სჩანს-რა. ადამი დასაფლავებულია შილდის ღვთის-მშობლის შობის ეკლესიასთან, საკურთხევლის ძირში, გარედან, სამხრეთის მხრივ. მისს საფლავის ქვაზედ შემდეგი წარწერაა:

განველ ჟამსა ცხოვრებიდამ საუკუნესა და დავეფალ ლოდსა ამას ქვეშე სოფლის შილდის ღვთის მშობლის შობის ეკლესიის მღვდელი ადამ მირიანაშვილი ბ-ს აპრილსა ჩყლ-ის წლისასა, ოვ-ს წელსა შობიდგან დამტევებელი მეუღლისა ერთისა ძისა მთავარ დიაკვნისა და ორის ასულისა ჵი ღმერთო ღირს მყავ განსასვენებელსა შენსა საუკუნესა.

ადამის შთამამავალთ მეტ სახელად ეძახიან შილდაში «ადამ-მღვდლიანთ».

იგ) წარწერა ორბელიანის სულ-ნაწერ ლექსიკონზე:

ქ. ნეკრესელი ამვროსი. ვსწერ. რაც ჩემს შეწირულობის წიგნებშია სწერია, რომელიც შემიწირავს წიგნი დაბადებისა: წიგნი კარგი კურთხევანი და ჟამნი. და ხატი წმიდა გარდამოხსნისა და ორჯელ ათორმეტის თვისა წლის ხატი და კიდევ სხვები სახლის სამკაული და ავეჯულობა და ეკლესიაზე. და აქაურობის მეორეთა. და მესამედ შენობაზე დიდად ხარჯითა, და გარჯითა: ესეები სულ ფასით, და სყიდვითა მორთმეული, და ჩემგან შეწირული: და ახლა ეს ლექსიკონის წიგნიცა სამს თუმნად ნასყიდი, და ეგრე ზემოწერილი წიგნებიცა. და სხვები ზოგი დამიწერია და ყველას ვერ დავსწერდი: და ან აქ რაღა დავსწერდი: ესეები შევძელ უწინაცა, და ახლა ამ დამწვარ დაქცეულობაშიაცა: გავრჯილვარ და დავმაშვრალვარ, და თუ კიდევ მოწადინე ვყოფილვარ, და ვარ დღესცა ჰეშმარიტებით, თუღა სოფელმა მაცალა, მაგრამ მეტმა აქურმა მწუხარებამაცა, და სნეულებამაცა, და აწ მოხუცობამაცა სიცოცხლის ღონე მომტაცა: და ესეები მაინც დარჩეს ჩემს მოსახსენად ამ წმიდას შილდას ეკლესიაში, და გლოცავ მამანო და ძმანო ცოდვილი მოხსენებასა ჩემსა: წილკნელ მანგლელ ყოფილი იბ წელსა ნეკრესელი ამვროსი. წელსა ჩყიგ აგვისტოს ც. (1813 წ.)

ეს წიგნი ამ ჟამად ბეჟანიანის მღვდლის ავარია მირიანაშვილის სულშია. წაღებულია შილდიდან. წარწერა ცხადად არღვევს იმ აზრს, ვითომ ამბროსი ნეკრესელი გარდაცვლილიყოს 1808 წ. (იხ. ამბროსი ნეკრესლის ქადაგებანი გვ. VI.)

იდ) წარწერა ერთს სუტურად დაბეჭდილს დაბადებაზე:

ქ. ამ წმიდას წიგნს მეორედ ამეშალნენ და არ დავანებე დიდად საკმაროვნობისათვის და კიდევ მივეც. ჰ: არამედ დრომან და ჟამმან განსდრიკა ყოველივე და წელსა ჩყიბ ქმნილიყო აქაურობა აფოლხვებულ და მე ცოდვილი მეორედ აქავ მომიწოდეს და ესე მხოლოდ დარჩომილიყო სადმე და შევსწირე უღირსმან ნეკრესელმა ამვროსი ესე და კურთხევანი ფასით რვა მინალთუნი და ჟამნი ათექვსმეტი მინალთუნი ფასით ნასყიდი შილდის ეკლესიას. ეგრეთვე გარდამოხსნა. ეგრეთვე წლისა თორმეტის წლის სურათი. ეს კიდევ მეორედ შევსწირე ესე და ეკლესიის სამკაული და ჩემგან და ზოგი დოსითეოსისაგან ნაღვაწი სახლის სამკაული, ა"დ წარტყვენილიყო და ეგრეთვე ჩემი უწინდელი ათვრამეტს წელს ნაშენები შვიდი სახლი და წისქვილს გარდა კოშკით და ფიცრულის შენობით, სრულებით ყოველივე დამწვარი და დაქცეული იყო: და ეგრეთვე ყოველითურთ უწყალოდ აღეოხრებინათ. წელსა. ჩყიბ. ამისი შ"დ გაოხრებულზე

მე უღირსი კ"დ მომიწოდეს, და ესე ვითარად მხედველმან მტირალ მგლოვარემ კ"დ პირველის მსგავსად, და უმეტესად ვიშრომე ეკკლესიის კურთხევითა თუ შეწირვითა და თუ შენობითა, ა"დ ჟმან მწუხარებისა და სიბერისამან განმიცნა გული ცხოვლობა ჩემი და გეველრები მამანო და ძმანო რათა არა ვინ შლად კელ ჰყო და წერილ შეწურულობასა ჩემსა, რომელ ლექსიკონიც სახმარი არის და სამი თუმანი დამწერს მივეც და ესე ესრეთ ვიღვაწე და მომიხსენებდეთ ცოდვილსა, რამეთუ მშრომელი წარვალს და ნაშრომი ეგების, აგვისტოს თვესა და წელსა ჩყიგ. ამვროსი.

ამაზე წიგნზე:

ქ. ნეკრესელმა ამვროსიმ წმიდის ღვთის მშობლის შობის ეკკლესიას შლიდას, ორს თუმნად ვიყიდე, ივნისს დ ქ"კს უპბ არა ჰქონდა და კეთილად უწყით სახმარი არის. ამვროსი. მიბრკმა და ამისმა მომსყიდველმა ერთს თვეს უკან ხუთი მინალთუნი კიდევ გამომართო დიდად დამჰირნო იყო ჩემთვის რომ აქ არა ჰქონებოდათ რა მექნა.

აქ მოყვანილი პირველი წარწერა იმას ამტკიცებს, რომ 1813 წ. ამბროსი ნეკრესელი ჯერ კიდევ ტოტნასლი ყოფილა. გარდა ამისა, ამბროსი თავისს წარწერაში რაღაც აოხრებას უჩვენებს შიდდაში 1812 წ.; გგონებთ, ეს უნდა იყოს შაღდის აოხრება და დაწვა-დაბუგვა რუსებისაგან 1812 წ., რომელზედაც ჩვენ მოგახსენიეთ ზემოდ.

იე) წარწერა ერთს სუტურად დაბეჭდილს სახარებაზე:

ქ: ოდეს მსჯავრითა, სამარლად ცოდვათა ჩვ ნთათვის მხილებაითა, ქალაქი ტფილისი ყოველითურთ იავარ იქმნა. და წარვიტყვენვენით, უსჯულოსა აღამახმადისაგან. მაშინ ნეკრესთა ღვთისმშობლის მადლითა, ღირს ვიქმენ თაყვანისცემად, შილდას ყ"დ წმიდისა ღვთის მშობლისა. ეკლესიისა. და შევსწირე წმიდა ესე სახარება: მიქაძემ ნეკრესელის ამვროსის ასულმან თინათინ: და ამის პირველ შევსწირე, წმიდას ტრაპეზზედ დასასვენებელი. ჯვარი წმიდა, ხისა ბერძული, მოჰედილი ვეცხლ ოქრო ფერ ჯაჭვილითა: საოხად სულისა ჩემისა, და ძეთა ჩემთა აღსაზრდელად, მიხაილისა. და ნიკოლაოზისა: და გამოსახსნად ძისა ჩემისა ზებედესა უსჯულოთა მათ კელთაგან: ფებერვალს. კჰ. ქ"კს უპდ.

გარდა ამისა, როგორც გამოგია ადგილობრივ, შიდდის სსვა-და-სსვა გერძო ოჯახებში და ღვთის-მშობლის შობის ეკლესიაში ბევრი ძველი ქართული წიგნი ყოფილა დატული, მაგრამ შიდდის

კახეთზე დაცემის დროს 1854 წ. მთელი ეს გონებითი საუნჯე შემუსრულა და ამგვარად სამუდამოდ წყალსა და ნიავს მისცემია. ყველა ეს, მე მგონია, იმის მომასწავებელი და დამასაბუთებელი უნდა იყოს, რომ შილდა ოდესმე სამწერლო მოღვაწეობის ადგილი ყოფილა და ამ სამწერლო მოღვაწეობაში, უეჭველია, თვით შილდელებსაც რამე მონაწილეობა ექნებოდათ მიღებული, როგორც ეს კიდევაც სჩანს ზემოდ-მოყვანილ ხელნაწერების მიწერილობებიდან. არც არის ეს საკვირველი. ვიცით, რომ ხალხის განათლებაში და მისის ზნეობის ამაღლება-განვითარებაში მეტად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდათ მონასტრებს საქართველოში. ესენი იყვნენ საქართველოს რუსეთთან შეერთების დრომდე უპირველესნი ადგილნი, საიდანაც განათლების შუქი უხვად ეფინებოდა საქართველოს კუთხეებს და ამგვარად ხალხის ჭკუა-გონებას აყენებდა წარმატებისა და განვითარების გზაზე. ამგვარს მონასტერთა გუნდს ეკუთვნოდნენ, სხვათა შორის, მონასტრები დაარსებული ათცამეტთა სირიელთა მამათაგან და მათ შორის, უეჭველია, ნეკრესის მონასტერიც არ იქნებოდა მოკლებული ამგვარს მნიშვნელობას ხალხის განათლების საქმეში; უეჭველია, ნეკრესის მონასტერიც და იქ მცხოვრებნი და მომქმედნი განვითარებულნი პირნი, როგორნიც იყვნენ მაგალითად მე-XVIII საუკუნეში მჭერ-მეტყველი მქადაგებელი ამბროსი ნეკრესელი მიქამე და ფილოსოფოს-ღვთის-მეტყველი დოსითეოზ ჩერქეზიშვილი, არ დარჩებოდნენ ისე, რომ ხალხში სწავლა-ცოდნა არ გაევრცელებინათ. დაუმატოთ ამას ის გარემოებაც, რომ მე-XVIII საუკუნის გასულს, როგორც ზემოდაც მოვიხსენეთ, ამბროსი ნეკრესელმა საეპისკოპოსო კათედრა და დოსითეოზის მიერ დაარსებული ნეკრესის სკოლა ნეკრესიდან შიგ სოფელ შილდაში გადიტანა, ამის შემდეგ თვითონაც იქ სცხოვრებდა და მოღვაწეობდა თავისის მჭევრ-მეტყველურის სიტყვით, და ამას უფრო, რასაკვირველია, მეტი გავლენა და ზედ-მოქმედება ექნებოდა შილდის ხალხის გამოფხიზლებაზე, მისს გონებრივსა და ზნეობრივს წარმატებაზე; უეჭველია, ამგვარის გარემოების წყალობით შილდის ხალხში უფრო მეტად გავრცელდებოდა სწავლა-ცოდნა,

შიღდის სასწს უფრო უსკვდ მოეფინებოდა წსავლა-განათლების შუქი და უფრო ადვილად დაიბადებოდნენ იმგვარნი განვითარებულნი და სწავლა-ცოდნით აღჭურვილნი პირნი, რომელნიც შესძლებდნენ თავის გამოჩენას და მოღვაწეობას მწერლობის ასპარეზზედ.

ე. შიღდელი

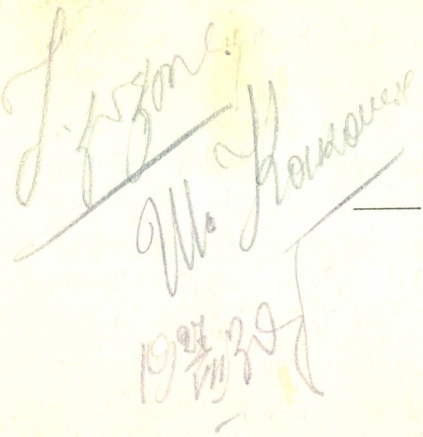

სახალხო პოეზია

და

მისი საბედისწერო, საესთეტიკო და სამეცნიერო მნიშვნელობა

VI *)

იყო ისეთი დრო, როცა ისტორიკოსები იყვნენ მინდობილნი მხოლოდ მატიანეებზე და მათის წყალობით ეგონათ დაჰხატავდნენ კაცობრიობის ისტორიულ ცხოვრების სრულს სურათს. აქ, როგორ პირველ შეხედვაზე ეგონება კაცს, არ იყო დარღვეული კაცის ჭკუის კანონები, რადგან ასეთი ოპტიმისტური შეხედულება მატიანეებზე იყო დამოკიდებული იმაზე, რომ ამ ისტორიკოსებს მემატიანეებსავით თავისებურად ესმოდათ თვით ის ცხოვრება, რომლის გამოხატვასაც იგინი აპირობდნენ. მათის წარმოდგენით, საკმარისი იყო ისტორიკოსისათვის, თუ იგი ქრონიკას წაიკითხავდა და, რაც იქ იყო აწერილი, მხოლოდ სხვა ენით და შემოკლებით, გადაკეთებით გადმოგვცემდა; ან, კიდევ, ამ მატიანეს შეუდარებდა მეორეს და უფრო სრულს მოთხრობას გვიძღვნიდა. მაგრამ რას ვხედავთ, საზოგადოდ, მატიანეებში? ჩვენ, ქართველებს, მაგალითებრ, გვაქვს ისეთი სქელი მატიანე, რომ, პირველ შეხედვით, გეგონება, ვითომც აქ უნდა იყოს უკანასკნელი ქვა, ჩიტი, ჭიანჭველა, ჩვეულება და სხვ. აწერილი. მაგრამ რას ვხედავთ, ამის მაგიერ? აიღებ ამ ვეებერთელა წიგნს, ჰკითხულობ და ჰპოვებ შიგ მხო-

*) «მოამბე» № III.

ლოდ ომებს, ჯარებს, ციხეებს, თოფებს, ისრებს, ფაშებს, ხანებს, სულთნებს. ერთის სიტყვით, მხოლოდ მხედრობას და ომიანობას. მაგრამ განა მარტო მასში მდგომარეობს ხალხის ცხოვრება? განა ხალხს მარტო ჩინგისხანები და შაჰაბაზები ახსოვს? არა! მას უნდა სმა, ჭამა, ღვთისნიერობის დაკმაყოფილება, მაშასადამე, ეკლესია, სამღვდელოება, ხელოვნება; მას უნდა განათლება, სკოლები; წესწყობილება, კანონი, სჯული; ერთმანეთში მორიგებ-მოთავსება, ოჯახობა და სხვა. მაგრამ ეს მემატიანეს ხშირად ავიწყდება და მარტო იმას ჰხედავს ცხოვრებაში, რომ ირაკლი შაჰს შეებრძოლა, ამდენი ჯარი ჰყავდა, დაეჭიდა და იქმნა ნაჯობნი!

ახალს დროს ასეთი მეთოდი ისტორიკოსს ვერ დააკმაყოფილებდა. ამისათვის მიექცა ყურადღება ცხოვრების ყოველ მხრივ შესწავლას. ისტორიკოსს დაევალა გამოკვლევა საპოლიტიკო წვლილთან ერთად სარელიგიოსიცა, საკულტუროსიცა, სოციოლოგიისაცა, იურიდიულისაცა და სხვებისაცა. გაჩნდნენ მეცნიერები, რომლებმაც შეიგნეს ეს და მშრალს მატიანეებს მიუმატეს ახალი წყაროები, საიდანაც შეეძლოთ ამოეღოთ ის, რაც მატიანეს აკლდა. ამ მეცნიერების გონებრივი თვალი ამ გამოღვიძების შემდეგ პირველად დააცქერდა სხვა-და-სხვა ერთა ენებს, დიალექტებს და იდიომებს. იწყეს მუშაობა, რომელსაც მოჰყვა უძლიერესი მეცნიერება—კომპარატიული, ანუ შედარებითი ფილოლოგია (philologia comparativa).

მართლაც, რა უნდა ექმნა მატიანეს? რა იცოდა მან კაცობრიობისა? მწერლობა ახალ დროს გაჩნდა, კაცობრიობა კი სთვლის თვისის არსებობის წელთ საუკუნოებითა, ათასი და ათი ათასის წლობით. როგორ გავიგოთ ამა თუ იმ ერის ბედ-იღბალი ამ ხანგრძლივ დროს განმავლობაში? ეს შეგვიძლია, ამ ფილოლოგების აზრით, შედარებითის ლინგვისტიკისა და ფილოლოგიის წყალობით. ენა არის ერის სულის გამომჟღავნება, გამომზეება; ენა ერისა არის მისი სული და მისი სული არის მისი ენა. „კაცის შინაგან არსებაში არა არის-რა ისეთი ღრმა და ისეთი ფართო, რომელიც ენით არ გამოითქმოდეს და არ სტოვებ-

დეს თვისსა კვალს ამ ენაში. ენას ენათესავება, ეახლოვება ყოველივე, რაც კი რამ სულშია; ხოლო სულში არ არის არაფერი, არც დიდი, არც პატარა, რომელიც არ იცოდეს ენამ“ [1]. მაშასადამე, ენა ყოფილა სარკე ცხოვრებისა, წყარო, მატიანე, სადაც ყველაფერს შეხვდები, რაც რამ გააჩნდა ხალხს. თუ ასეა, მაშ ენათა ნათესაობა ყოფილა ერთა ნათესაობაცა, მათი მზგავსება—მათთა პატრონთა მზგავსებაცა. აქედან შეიძლება, მაშასადამე, გამოირკვეს ის მიბნელებული ხანა, რომლისასაც ისტორია არას არ გვეუბნება. ენათა წყალობითვე შეგვიძლია მოვნახოთ უმთავრესი დედა-ენა, წყარო და საფუძველი სხვა ენათა და მით მოვუნახოთ ამა თუ იმ ერს ნათესავნი, მეგვარტომე-მეთვისტომენი. აი ამ აზრით გასულდგმულებულნი სამეცნიერო ასპარეზზე გამოდიან და აუწყებენ ქვეყანას სრულიად ახალს ჭეშმარიტებას ურიცხვნი ფილოლოგნი, როგორც, მაგალითებრ: ბოპპი („Сравнительная Грамматика“), გრიმმი (Geschichte der Deutschen Sprache, 1868, Leipzig; Deutsche Grammatik 1—2 Tleiel. Berlin, 1870), ცეისი (Die Deutschen und ihre Nachbarstämme, 1837), კუნი (Zur ältesten Geschichte der indogermanischen Völker, 1845. Berlin), ადელუნგი, ოტა ადრე (Mithridates oder allgemeine Sprachen kunde, 1806. 1—3 Band. Berlin), შლეგელი (Sprache und Weisheit der Inder, 1808), კლაპროტი, პოტტი (indogermanischer Srachstamm; Beitrage zur Verglei chenden Sprach Wissenschaft), Сравнительное языкознаніе (Переведено на р. языкъ), (Etimologischen Forschungen და სხ.), ლასსენი (Indische Altertums kunde, 1847), ეისგოფი (Parallele de langue de l'Europe et de l'Inde, 1836), შლეიხერი (Der wirtschastliche Culturstand der indogermanichen Urvolkes, 1863; Die Deutsche Sprache, 1860). მ. მიულლერი (Chips from a German Worksh'op, 1867). ვ. ჰუმბოლდტი (Ueber die Werschidenheif des menschlichen Sprachbaues und ihren Einffl. auf die geissige Entwikelung des Menschen geschlechs) და სხვა

[1] В. Гумбольдтъ—Всеобщее языкознаніе (Жур. Мин. Н. Пр. 1858 ч. 97—99; შეადარე ეისგოფი—Parallele des langues de l'Europe et de l'Inde 1837. წინასიტყვაობა; Шрадаръ—Сравнит. языковѣдѣніе. СПБ. 1886. 14.

მრავალი, როგორც: რენანი, შტეინტალი, ბენფეი, ლაცარუსი და სხვ. ეს მეცნიერნი დააკვირდნენ ენებს, მათს ფონეტიკურს შეწონებას, ურთიერთ-შორისს დამოკიდებულებას და მოჰნახეს პირველი აკვანი მრავალთა ერთა[2]), დაჰყვეს ნათესავებად და დაადგინეს რამდენიმე ჯგუფი ამ ნათესავ ენათა; უჩვენეს გზა იმათის აზიიდან მსვლელობისა და სხვ. ამასაც არ დასჯერდნენ. თუ კი ენას ასეთი ისტორიული მასალობა შესძლებია, მაშ მანვე უნდა გვიჩვენოს ერთა შინაგანი ცხოვრებაც, კულტურა, ფორმა საპოლიტიკო, საოჯახო, სარელიგიო ცხოვრებისა, ნაბიჯნი მისის კულტურულის მსვლელობისანიო. მართლაც, დააკვირდნენ სხვა-და-სხვა საგნების პარალელურ სახელებს, სახელ-წოდებათა სხვა-და-სხვა ენებში და ყოველი ზემო-ხსენებული საეგებიო აზრები გაამართლეს ფილოლოგებმა. ენაში იპოვეს მრავალი სხვა ენებიდან ნასესხი სიტყვები. რას ჰნიშნავდა ეს? უთუოდ, ეს ხალხი ყოფილა იმ ხალხთან დაახლოვებული, ყოფილა მისის გავლენის ქვეშაო. ენებში გვხვდებიან ამა და ამ ხანაში ერთნაირი სახელწოდებანი მადნეულებისა, მაშასადამე, აქაც ნათესაობა და კულტურა მტკიცდება. ამისათვის საუკეთესო ლინგვისტებს ვრცელი გამოკვლევანი აქვთ ამ სახელწოდებათა.[3]) ასეთივე მნიშვნელობა აქვს ისტორიისათვის სახელებს შინაური პირუტყვებისას[4]), მიწის იარაღებისას, თევთა, რწმუნებათა და სხვანი[5]).

---

[2]) Schlegel—Sprache und Weis'heit der Inder, 1808. B. II, H. 3. Seit. 170—80. ლინკი—Die Welt und das Altertum erläutert durch die Natur kunde. Berlin. 1821. ამ მეცნიერის აზრით, ინდო-გერმანელების აკვანი კავკასიაა; შეადარე Adelung. Mithridat. Band. I. Seit. 4—6.

[3]) იხ., მაგალითებრ, Iakob. Grimm—Geschichte der Deutschen Sprache erst. Band. Dreite Auflage. 1868. Leipzig. Seit. 6—10; სადაც ოც და ათამდის სხვა-და-სხვა ენას უდარებს ერთმანეთს; შლეგელი „ინდოეთის ბიბლიოთეკაში“ იკვლევს ამავე საგანს სპეციალურად. B. I. S. 238—246; იხ. Шрадеръ—Сравн. языковѣд. СПБ. 1886. 13 და 228—324.

[4]) I. Grimm—Geschichte der Deutsche Sprache. 1865. Berl. B. I. S. 20—38; Шрадеръ—Сравн. языкозн. 1886, стр. 360—374.

[5]) Grimm B. I. S. 38—89; Шрадеръ—374—390; 457—469.

არა ნაკლები ყურადღება უნდა ჰქონდეს მიქცეული იურიდიულის ცხოვრებას. ერთა ლექსიკონშიაც გვხვდება ისეთი სიტყვანიცა, რომელთაც დიდი იურიდიული მნიშვნელობა უნდა მიეცეს. ფილოლოგიამ აღმოაჩინა, შედარებითის მეთოდის წყალობით, რომ იურიდიული ტერმინები მრავალ ერს თითქმის სრულებით ერთნაირი აქვთ. მაშასადამე, ამ ერთა შორის არ შეიძლება რაიმე ნათესაობა არ იყოს. თუ ეს არა, კულტურული კავშირი, ერთმანერთზედ რაიმე გავლენა მაინც უსათუოდ უნდა ყოფილიყო; მაშასადამე, ოდესმე ეს ერნი ან ერთად ცხოვრებდნენ, ან ერთმანერთისაგან ახლო-მახლო მოსახლეობდნენ.

მაგრამ ფილოლოგიას თვითონ იურიდიული მეცნიერებისათვისაც აქვს სპეციალურად მნიშვნელობა. ზოგიერთ ენებზე შვილს ჰქვიან ისეთი სახელი, როგორიც ჭიპს, მუცელს. მაგალითებრ, ბერძნების ლექსიკონში ἀδελφὸς არის ძმა, ἀδελφὴ — და; მუცელს კი ჰქვია δελφύς. ან კიდევ სანსკრიტში რომელისამე პირის სახელი უჩვენებს ჭიპს, რომელზედაც ის იყო მიბმული დედის მუცელში. რას ჰნიშნავს ეს გარემოება? მხოლოდ ერთს, მაგრამ იურისტებისათვის მეტად საყურადღებოს: თუ შვილებს, ქალია თუ ვაჟი, ისეთი სახელი აქვს, რომელიც გაგონებს „დაბადებას“, „მუცელში“ ყოფნას, დედასთან კავშირს და მამაზე კი არაფერი არ არის ნათქვამი, აქედან ცხადია ყველასათვის, რომ ამ ერთა შეხედულებით შვილთან დედა უფრო ახლოს მდგარა ნათესაობით, მაშასადამე, მას ოჯახში და საზოგადოებაში უფრო მეტი ადგილი სჭერია, უფრო პატივისცემაში ყოფილა, ვიდრე მამა[6]).

---

[6]) В. Сокольскій—Къ ученію объ организаціи семьи и родства въ первобытныхъ обществахъ (Жур. Мин. Н. Пр. 1881. ч. 224). შეადარეთ Kuhn. zur ältesten Geschichte der indogermanischen Völker, 1845, სადაც ფილოლოგიურს გამოკვლევის დროს პირველს ყურადღებას აქცევს სხვა-და-სხვა ნათესავ პირების სახელს და აქედან გამოჰყავს, რომ ოჯახური ცხოვრება, იურიდიული წეს-წყობილება ინდო-გერმანელებს განვითარებული ჰქონდათო; შეადარე I. Grimm—Geschichte der Deutschen Sprache, Leipzig. 1868. erst. Band. Seit. 90—112. Becht und Sitte. შეადარე შრადერი—Сравнит. языкозн. 1886, СПБ. стр. 403—420. „Семейство, нравственность, государство“.

ეს შესძლებია ფილოლოგიას, ენათა შედარებას. მაგრამ თუ ეს ასეა, ეს სასიხარულოკიდევ ისე არ არის ამ მხრით, როგორც იმ მხრით, რომ აქ იხსნება მეორე გზა, ჩნდება ახალი წყარო ისტორიულ ცნობებისა, ჩნდება ახალი მეთოდი, რომელიც დიდს ნაყოფს ჰპირდება მეცნიერებას. რაშია საქმე? აი რაში. ზევით ვსთქვით,რომ კაცის შინაგან ბუნებას განუწყვეტელი კავშირი აქვს ენასთან. მაგრამ მეორე მხრით, ასეთივე კავშირი აქვს ამ ენას, როგორც ფორმას, ხალხის აზროვნებასთანაც, ცნებათა და შეხედულებათა თანა, ესე იგი, ფორმას შინაარსთან, სიტყვას აზრთან. „კაცი იმიტომ ჰქვია კაცს,—ამბობს შესანიშნავი ფილოლოგი ვილჰელმ ჰუმბოლდტი,—რომ მას აქვს ლაპარაკის ნიჭი და იმისთვის კი, რომ სიტყვა შეჰქმნას მან, იგი უკვე უნდა იყოს კაცი“ [7]). ამისათვის, სახელოვანის რენანის სიტყვით, „ენა და აზრი განუყოფელი არიან, იგინი ერთი მეორის თანამედროვე არიან, უენოდ არ არის გონიერება, უგონებოთ კი არ არის ენა—ეს არის აქსიომა. მათი გაცალკევება ჰნიშნავს ორთავეს სიკვდილს“ [8]).

თუ ეს ასეა, როგორც ავტორიტეტები გვარწმუნებენ, მაშასადამე, აქ უნებურად უნდა დაგვებადოს ის აზრი, რომ ფილოლოგიასა და, მაშასადამე, ისტორიასაც კიდევ მეტს სარგებლობას მოუტანს სიტყვის მეორე ნაწილის, ესე იგი, შინაარსის გამოკვლევა. მაგრამ რადგან ეს შინაარსი ხალხის ენისა უფრო უკედ და ვრცლად არის ახსნილი და გამორკვეული მის გონებრივ ნაწარმოებში, პოეზიაში, ამისათვის შეგვიძლია ასე ვსთქვათ: ამ მხრით **ფილოლოგიაზე ვრა ნაკლები და მეტიც მნიშვნელობა მეცნიერებისათვის აქვს სახალხო პოეზიას.**

მართლაც, ეს მოსაზრება მეცნიერებისა ბედნიერი მოსაზრება არის! არიან, სპენსერის სიტყვით, ისეთნი ტომნი, რო-

---

[7]) იხ. „Дарвинизмъ“. Чемены. Одесса. 1892 г. стр. 373.

[8]) ibid. შეადარე რენანის „О происх. языка“, перев. Чудинова. Воронежъ. 1866 г. Гл. III—IV.

მელთა რწმუნებანი და სხვა-და-სხვა შეხედულებანი კაცსა, მცენარეებსა, გარეშე ბუნებასა და სხვა საგნებზე წარმოსდგნენ მხოლოდ იქიდან, რომ ამ ხალხებმა ენის სიღარიბის გამო ვერ გაარჩიეს სახელი თვით საგნისაგან. ეს ხალხები ბავშვებს არ-მევენ გარეშე საგნების სახელებს. ამათ ჰქვიათ: „თოვლი“, „სეტ-ყვა“, „ქუხილი“, „ქარი“, „აყვავებული ხე“, „ბამბა“, „თამბა-ქო“, „ხოხბის დედა“, „უბედობის დედა“, „მამა სიმარდისა“ და სხვა. როდესაც უნდოდათ ლამაზი ქალი შეემკოთ, ხშირად უწოდებდნენ და ახლაც უწოდებენ მრავალნი: „მთვარე“, „მზეო“, „ვარდო“, „სულო“ [9]). ასეთი მაგალითი ჩვენ დროსაც შეგ-ხვდებათ. მაგალითებრ, ჩვენში ხმარობენ ეპიტეტებად მშვენიერი არსების შესამკობად: „კუნწულა“, „სულის კლიტე“, „ალვის ხე“, „ლერწამო“, „სულიკო“, „ყაყაჩო“ და საგინებელად: „დათვო“, „ხე“, „მხეცო“, „ღორო“, „მგელო“, „ეშმაკო“, „ქაჯო“ და სხვ. დღეს ამ სიტყვების შერევა იმ საგნებთან შეუძლებელია, რადგან კაცის გონებაც განვითარებულია და ენაც. მაგრამ სრულებით ადვილი იყო არევ-დარევა პირველ ხალხისათვის და იმ ველურთათვის, რომელნიც არც დღეს წაწეულან კულ-ტურულად წინ. „ამ მაგალითების სახით,—ამბობს სპენსერი,—ჩვენ გვაქვს ისეთი ფორმანი სახელებისა, რომელნიც შემდეგ ხანებში, თუ მართლად ვერ იქმნენ შეგნებულნი, მისცემენ ად-გილს იმ რწმუნებათა, რომ კაცი წარმოსდგა ვითომ არა თუ მარ-ტო ცხოველებიდან, არამედ მცენარეებიდანაც და სხვა საგნე-ბიდანაც“ [10]). მართლაც, ამ სოციოლოგის და სხვებისაცა მოწმო-ბით, მრავალ ხალხს აქვს ასეთი თქმულებანი, რწმუნებანი. ესა და ეს ხალხი გამოვიდა ტყიდან და დაესახლა სხვა ადგილას, მაგა-ლითად, მინდვრად. ეს ამ ხალხს ახსოვდა და ჩამომავლობასაც გარდასცა. მაგრამ ენა უშლიდა აზრის ცხადად და მტკიცედ გამოხატვას. ამისათვის, როცა კარგა დიდი დრო გავიდა და ხსოვნა მისუსტდა, გავრცელდა სარწმუნოება, რომ ეს ხალხი ხეებისაგან წარმოსდგაო, მისი წინაპარნი ხენი იყვნენო! ან კი-

[9]) Г. Спенсеръ—Основ. соціологія, СПб. 1876. XXIII.

[10]) ibid. стр. 390.

დევ კაცს უწოდებდნენ, როგორც ზევითა ვსთქვით, „დათუნიას“. ვინც ეს უწოდა, იმან კარგად იცოდა, რას ჰნიშნავდა ესა. მაგრამ ჩამომავლობამ ეს ძაფი ხსოვნისა გასწყვიტა და ეგონა, რომ ამ „დათუნას“ ჩამომავლობა ნამდვილ დათვისაგან არის წარმომდგარიო! ამ მოვლენას რელიგიური შეცდომაც მოჰყვა თან. კაცს უწოდებდნენ „მზეს“, რომელი ეპიტეტიც მან დაიმსახურა თავისის ღირსებით. როცა ის კაცი მოკვდა, იგი კერპად დაისვეს ოჯახში, ჩვეულებრივ, და ლოცულობდნენ მის წინაშე. მაგრამ, როცა მოუწოდებდნენ, ისევ იმ „მზეს“ ხმარობდნენ. ბოლოსა და ბოლოს ეს „ეპიტეტი“ მიიღეს ნამდვილ მზედ და წინაპარის თაყვანისცემა გადიქცა მზის თაყვანისცემად, საბეიზმად[11]). ასეთი მოვლენანი ყოველ ნაბიჯზე შეჰხვდება მკვლევარს. როგორ გამოარკვიოს ჰეშმარიტება კაცმა? სიტყვა ყველგან ან არ შენახულა, ან თუ შენახულა, ძნელი გასაგებია. აქ კაცი იძულებულია მიჰმართოს თვით გარდმოცემას ხალხისას, მის თქმულებათა, მითოლოგიას, ერთის სიტყვით, პოეზიას, და, მისის შესწავლითა და შედარებით სხვა ერთა პოეზიასთან, გამოარკვიოს ჰეშმარიტება, აღადგინოს ნამდვილი ფაქტი.

ამნაირად, ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, თუ რამდენად საიმედოა ისტორიკოსისათვის შედარებითი ფილოლოგია. მაგრამ რა უნდა ფილოლოგს ამისთვის? რომელი სიტყვები უნდა გამოარკვიოს მან? ის სიტყვანი, რომელნიც რომანებშია და ახალ-ახალ ლექსებში, ან ისინი, რომელნიც ახალ აზრებს მოჰყოლია თან და წინად კი არ ყოფილან, თუ ის სიტყვანი, ის ფორმები გრამატიკისა, რომელნიც იყვნენ იმ ძველ ხანებში შემუშავებული და რომლითაც სარგებლობდა პირველი ხალხი თავის გონებრივის მუშაობის დროს? რაღა თქმა უნდა, რომ მას ასეთი სიტყვა-ფორმები უნდა და არა ახალი, რომელსაც დღეს ისტორიისათვის თითქმის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს. გარნა სად არის ეს ძველი ნაშთები ენისა, გრამატიკისა? ლექსიკონში ყველას ვერ იპოვით, რადგან უმეტეს ნაწილად იგი არის მწერ-

[11]) ibid.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ლობის შემწეობით შედგენილი და მწერლობაში კი, როგორც მითოლოგიასთან, შედარებით ახალს მოვლენაში, უმეტესი ნაწილი ამ არხაიული ფორმებისა ირ მოიძებნება. მაშასადამე, ისტორიკოსი იძულებულია მიჰმართოს იმ ძველს ფორმათა, რომელნიც სრულიად და სავსებით არიან დაცულნი ხალხის ძველს თქმულებათა შორის. აქედან, თავის რიგზე, უფრო საყურადღებოა ისტორიკოსისათვის ის ხალხი და ის კუთხე, რომლის რწმუნებანი და ენა ახალს ცივილიზაციას არ შეურყევია, როგორც მაგალითებრ, კავკასიის მთიულნი, ამერიკის ტომნი, კუნძულელნი და სხვანი. აიღებთ, მაგალითებრ, რომელსამე გაშალაშინებულს სიტყვას, რომელიც, თუმცა ძველად არის შექმნილი, მაგრამ ისე გაუშალაშინებია დროს, რომ თითქმის აღარაფერი სჩანს ისეთი, რომელიც იმ ძველს ფორმას და დროს მოგვაგონებდეს. აიღებთ ამავე სიტყვას იმ ფორმით, რომელიცა აქვს რომელსამე მთიულს ხალხს დაცული თავის პოეზიაში და შეადარებთ სხვა სიტყვებს. ეს ძველი ფორმანი ისე ჰგვანან ერთმანეთს, რომ მოგაგონებენ და-ძმას, დედა-შვილს და აღტაცებით წამოგაძახებინებს: „ἕυριχα!“ დიაღ, თქვენ ჰხედავთ, რომ ეს ხალხნი, რომელთაც ეს ორი სიტყვა ეკუთვნის მონათესავე, ან სრულებით სხვა-და-სხვა ხალხნი არიან.

ამას დავუმატოთ ერთი მოსაზრებაც. ჩვენ ზევითა ვსთქვით, რომ შედარებითს ფილოლოგიას იურიდიული ცხოვრების შესწავლისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვსო. მაგრამ ხშირად ფილოლოგია აქაც თავის უძლურებას იჩენს. ამ შემთხვევაში მის შემწედ ჩნდება ისევ ის სახალხო სიტყვიერება. სიტყვა არ შენახულა, ან თუ შენახულა, დროთა ვითარებას ისე წაულესია, გარდუქმნია, რომ ველარ იგებ, ეს სიტყვა სხვა ენიდან არის ნასესხები, თუ თვით ხალხის გულიდან არის ამოღებული. მაგრამ თვალ-წინ გაქვს ჩვეულებანი ხალხებისა. სიტყვა აქ აღარ გინდა, შეჰხედე, როგორი დამოკიდებულება აქვთ ოჯახის წევრთ, დედ-მამას შვილებთან, ნათლიებს, ბიძა-ძმისწულს, სასულიერო და სამხედრო კაცს და ცხადად გაიგებ, თუ როგორი ფორმა ყოფილა ამ იურიდიულ ცხოვრებისა წინად. მაგალითებრ,

როგორც ზემოდ აღვნიშნეთ, ზოგიერთის სახელი ამას თუ იმას ნათესაობით უკავშირებს უფრო დედას, ვიდრე მამას. რით გინდა დაამტკიცო, რომ ეს ასეა? მიჰმართავ ხალხს, გამოიკვლევ ჩვეულებას, მის პოეზიაში შეჰკრებ მაგალითებს და იტყვი, თუ როგორ უცქერის ეს ხალხი ამა და ამ ადამიანს, რა ადათი შეუქმნია მის გონებას და ზნეობრივს განვითარებას, რას აფასებს და რას აძაგებს, რას მისდევს და რას გაურბის.

მართლაც ასეა. ზოგიერთს ერს ისეთი ჩვეულება აქვს, რომ შვილზე გადადის გვარი დედისა და არა მამისა. გვარის გადასვლა არის სახელის მიცემა, დიპლომი საზოგადოებაში ცნობისა, პატივისა, მაშასადამე, ის, ვისიც გვარი შვილზე, ან საზოგადოდ მეორეზედ გადადის, მაღლა მდგარა ამ ხალხის შეხედულებით, მეტი ფასი ჰქონია. მაშასადამე, არა ყველგან ჰქონია შედარებით უფრო მეტი ფასი მამა-კაცს საზოგადოდ და მამას კერძოდ. ვიდრე შედარებითს მითოლოგიას მიჰმართავდნენ, სრულებით სხვა აზრს ადენენ სპეციალისტები. მაგრამ ერთა ადათების შესწავლამ ზოგიერთ მეცნიერს, მაგალითებრ, ვ. მილლერს (Очерки аріиской миѳологіи), ტელონს (La mere და Les origines de la familie), ლენგნს (Studies in occienthistory და Primitive mariage) დაბეჯითებით ათქმევინა, რომ დედას უფრო დიდი უფლება ჰქონდა ძველს ოჯახში, ვიდრე მამასა, რადგან აღმოჩნდა, რომ მრავალი ერი ამყარებდა ნათესაობას დედით და არა მამით [12]). ამას ცხადად ამტკიცებენ კავკასიური თქმულებანიც. ზემონაჩვენები უფლება დედისა ცხადად აღმოჩნდა, მაგალითებრ, ინგუშების ოჯახში. მათის გარდმოცემით, დედის ძმა (ბიძა) თითქმის მამაზე მაღლა იდგა მათს ოჯახში. მაგალითად, თუ მამა ცოლის ძმას, ესე იგი, შვილის ბიძას მოჰკლავდა, შვილიც უსათუოდ სისხლს უზღავდა და მამას მოჰკლავდა; ამას გარდა ინგუშებს თავისი გვარი დედისაგან აქვთ

---

[12]) Шрадеръ—Сравнительное языкознаніе, 1886. СПБ. 403. „Семейство-нравственность, государство"; შეადარე В. Сокольскій—Къ ученію объ орга, низаціи семьи и родства въ первоб. общ. (Жур. М. Н. Пр. 1881. ч. 224).

და არა მამისაგან [13]). ასეთი კვალი ეტყობა დღესაც ჩერქეზთა და კაბარდოელთა ცხოვრებასაც, როგორც ესა სჩანს იმათ თქმულებათა და ჩვეულებათა მიხედვით [14]). ამათ გარდა სხვა ათასი ერი მოიძებნებიან, რომელთა ჩვეულებაში ამასვე ვხედავთ.

ავიღოთ უფრო ცხადი და კონკრეტული მოვლენა. კავკასიის მთის ტომთა აქვთ გმირული პოეზია, რომელშიაც შეხვდებით ასეთს მაგალითს: გმირი-რაინდი ხშირად შეეყრება გზაზე ემეგენს-ქალს—დევს. ემეგენები ნარტებზე თუმცა უფრო ტუტუცები არიან, მაგრამ ჯანი და ღონე მათზე მეტი აქვთ. ამისათვის გმირს-ნარტს უსათუოდ შესჭამს ემეგენი. ეს ნარტმაც იცის კარგად. მაგრამ მან იცის აგრედვე იურიდიული ფორმა თვისის ცხოვრებისა. იგი უწოდებს უცბად პირ-დაღებულს ემეგენს ქალს „დედას“ და ამით იცილებს თავიდან სიკვდილს! მაგ. ნარტი ალაგუნი საცოლოს ეძებს: შეჰხვდა ემეგენს-ქალს, ვეებერთელა არსებას, რომელიც მიწასა ჰკერავს. შიშისაგან ნარტს თავზარი დაეცა. მაგრამ გონება არ დაჰკარგა მაინცა. მიეპარა ჩუმად, გამოართვა ხელი და თითები უცბად ჩაიდვა პირში, უკბინა ცოტათი და მით გადარჩა სიკვდილს. თითის ჩადება პირში შვილობილობის ნიშანია. ემეგენი დაღონდა: „შვილად არ მომკიდებოდი, გიჩვენებდი სეირსაო; მაშინვე შეგჭამდიო“! ასეთივე მნიშვნელობა დედაშვილობას აქვს ჩვენშიაც.

ასეთივე მნიშვნელობა აქვს ხალხურს თქმულებაში ქვრივს. იგი ხშირად ტვირთულობს აღმზრდელის როლსა; იბარებს ობოლს, როგორც შაგირდს, წრთვნის და თუ სადმე ისტუმრებს, ჰლოცავს, როგორც დედა ამირანს, ილია მუროზელს და სხვანი [15]).

---

[13]) В. Сокольскій—Архаическія формы семейной организаціи у кавк. горцевъ. (Жур. М. Н. Пр. 1881 ч. 218).

[14]) ibid.

[15]) Тейлоръ—Доист. бытъ народовъ и начало цивилиз. X гл. стр. 388. Ср. Буслаевъ—Народн. поэзія—Рус. богат. эпосъ. VI и XI главы. Розовъ—О происх. русск. был., стр. 193.

თუ ასეთი ადგილი უჭირავს დედაკაცს, სახელდობრ დედას, დედობილს, ქვრივს და სხვ. სახალხო პოეზიაში, არ შეიძლება ისიც აგვიხსნას ამ პოეზიამვე, თუ რა ზნეობრივ ვითარების წრეზედ იდგა ხალხი ნათესაობის შენახვასა და დაცვაში, ან სხვანაირად, რა შეხედულება ჰქონდა ამ სისხლ-ხორცით ნათესაობაზე? სახალხო პოეზია აქ მტკიცე კავშირით არის გადასკვნილი, როგორც სალინგვისტიკო ფაქტებითა, აგრედვე ისტორიასთანაც. ამ შემთხვევაში არა წყარო არ მოგვითხრობს იმდენს და ისე ცხადად, რამდენსაც და როგორც ეს პოეზია გვიამბობს. ინდუსებს დიდ ცოდვად მიაჩნიათ, მაგალითებრ, და-ძმის შეუღლება, სპარსთა შეხედულებით, წინააღმდეგ ამისა, ასეთი კავშირი სამღრთო და წმინდა რამ არის, საქები და მისაბაძი. ბერძნულს მითოლოგიაში **გერა ჰრას ერთსა და იმავე დროს ცოლიცა და დაც ზევსისა.** გერმანელების მითოლოგიაში აგრედვე ნება აქვს დართული კაცს დის შერთვისა. რომაელები, წინააღმდეგ ამისა, სასტიკად უკრძალავდნენ სისხლის შერევას (in cesta [16]).

ამაზე უფრო საინტერესო აქ ის არის, რომ ზოგიერთ ტომთა შეხედულებით, სისხლის არევ-დარევა ისეთი გარყვნილობა რამ არის, რომ დაქორწინება აღკრძალულია თითქმის მთელ გვარეულობაშიც კი, ერთის გვარის ქალი და კაცი ვერ შეუღლდებიან. ასეა ფშავეთსა და ხევსურეთში. აქ შენი თემის ქალსაც არ მოგატაცებინებენ დაუსჯელად [17]). შესანიშნავი ის არის აქ, რომ ეს ჩვეულება გვხვდება თითქმის ქვეყნის ყველა ნაწილებში, მაგალითებრ, ინდოეთში, ჩინეთში, სუმატრას კუნძულზე, სათათრეთში, ოსტიაკებში, ტუნგუზებში, სამოედებში, სპარტაში და სხვაგან [18]). ამ ადათის დამრღვევი, ამ ერის უმეტესი ნაწალის შეხედულებით, სიკვდილით უნდა დაისაჯოს. ასეთივე ფიცხელი კანონებია გავრცელებული და-ძმის

[16]) Шрадеръ—Сравнительное языкознаніе, стр. 409—110.

[17]) ნ. ურბნელი—ეტნოგრაფიული წერილები; წერილი მეექვსე. («ივერია» 1887 წ. № 8).

[18]) Тейлоръ—Доист. бытъ нар. и начало цивилизаціи. гл. X. ст. 388.

შესახებაც. დასასრულ, სახალხო თქმულებანი ცხადად უჩვენებენ ცხოვრების საზოგადო სახესაც, ფორმასაც. ზოგს ტომს აქვს ჩვეულებანი, რომელნიც მოგვაგონებენ აგნატიზმს, კოგნატიზმს, ან კიდევ გეტერიზმს; როგორც ეს განგვიმარტეს ზოგიერთმა სპეციალისტებმა, მაგალითებრ, კლენცემ, რაინმა, ლანგემ, ბახოფენმა და სხვებმა [19]), თქვენ კითხულობთ, მაგალითებრ, რომელსამე სახალხო ნაწარმოებს და ჰხედავთ შიგ თითქმის მთელს სამსჯავროს, მსაჯულებს, კანონმდებლობას, დამნაშავეს, მომჩივანს და, ბოლოს, აზრსაც ერისას, რომელიც ნათლად აცხადებს, თუ როგორის იურიდიულ შეხედულებისა არის ამა თუ იმ მოვლენის შესახებ. ზღაპრებსა და მითებში გამოდის კაცი, რომელიც, მაგალითებრ, ცოლს ჰყიდის, შვილებსა ჰკლავს [20]); ან ჰხედავს, რომ ნათესავზე შემცდარა და სიკვდილითა სჯის ამისთანას. ასეთი შეხედულებანი შეგხვდებათ ქურდობასა, სიმხდალესა, სიცრუესა და სხვა უზნეობაზედაც. ხშირად გმირი-მამა შვილს ჰგზავნის საომრად და წინდაწინ სცდის მის ბიჭობას, მაგრამ როგორ? თვითონ ბერიკაცი ეჭიდება და სინჯავს: თუ მოერია, ლაჩარი ყოფილა და არაფრით არ ჰზოგავს ისეთს შვილს. ასეთი სცენა სახალხო პოეზიიდან ამოიღო გოგოლმაც, რომლის მოთხრობაში: „ტარას ბულმა“ [21]), როგორც ისპანურ პოემაში სიდზე, ტარასი შვილებს იმიერ-ჭორომელთა ომის წანად ჰიდაობით სცდის. პოემაში სიდზე, ალფონსი გამოდის მსაჯულის როლში, რომელიც ასამართლებს წაჩხუბებულთ სიდსა და კორრიონის ინფანტებს [22])...

როგორც ჰხედავს მკითხველი, სახალხო ნაწარმოებს შესძლებია ათასგვარ, ან უკეთ, ყოველგვარ ცნობათა მიწოდება მეცნიერისათვის. იგი აძლევს მასალას ფილოლოგს, სოციოლოგს, ეტნოგრაფს, იურისტს, მორალისტს, პოლიტიკოსს,

---

[19]) В. Сокольскій—ibid.

[20]) Шрадеръ—Сравн. языкозн. стр. 412—13.

[21]) იხ. მაგ. Журналъ Новь. За 1886, кн. 22. Кровавая месть. Евгенія Маркова.

[22]) Ѳ. Буслаевъ—Народн. поэзія. 373—375.

ღვთის-მეტყველს, ანტროპოლოგს, ისტორიის უწინარეს, პირვანდელ კულტურის მკვლევარს და სხვას. ეს მეცნიერებანი ჩამოვთვალე იმიტომ, რომ ყველანი სარგებლობენ იმ მასალით, რომელიც ჩვენ ვნახეთ სახალხო ნაწარმოებში. ეს მასალა სჭირდება ღვთის-მეტყველს, რადგან მისი საქმეა გაიგოს, როგორ და რას ჰფიქრობს ხალხი ღმერთისა, კაცისა, ქორწინებისა, ქალისა და ზნეობისას; რა თქმულებანია დაცული მათ ნაწარმოებში ქვეყნის შექმნისა, წარღვნისა და სხვ. იგივე მასალა სჭირდება პოლიტიკოსს, რადგან იმასაც უნდა გამოიკვლიოს, თუ რა გრადაცია ყოფილა საპოლიტიკო ცხოვრების ფორმებში; სჭირდება სოციოლოგს, რადგან იგი შეეხება ცხოვრების ყოველსავე მხარეს: პოლიტიკას, სარწმუნოებას, ეკლესიას, ოჯახს, ჩვეულებას და სხ. აგრედვე აქვს მნიშვნელობა მორალისტისათვის იმ საგნის ასახსნელად, თუ როგორი მორალური შეხედულება აქვთ სხვა-და-სხვა მოქმედებაზე, რა პროგრესი სჩანს მორალურ იდეების განვითარებაში და სხვ. აი ამიტომ გერდერი სახალხო პოეზიას უწოდებს „არხივს მეცნიერებისას, სარწმუნოებისას, თეოგონიისას და კოსმოგონიისას, მამა-პაპათა მოქმედებისას და ისტორიულ ამბებისას და სხვ.“

ასეთი მნიშვნელობა სახალხო სიტყვიერებისა როცა გაიგეს, ყოველ ქვეყნის მეცნიერთ მიატანეს ამ წყაროს, იწყეს კვლევა, **რომელსაც მოჰყვა თან დაბადება ახალის მეცნიერებისა, ესე იგი, შედარებითის მითოლოგიისა.**

თუ არის ისეთი მეცნიერება, რომელმაც ბევრი რამ საკვირველი მოიქმედა ჩვენს დროში, — ამბობს ერნესტ რენანი თავის თხზულებაში: de Evangiles, გვერდი IV—V,—ეგ მეცნიერება შედარებითი მითოლოგიაა[28]).

ცდა გვიჩვენებს და შედარებითმა მეთოდმაც აღმოაჩინა, რომ მრავალ ისეთ ერთ, რომელნიც ძალიან არიან ერთმანეთს დაშორებულნი, როგორც გეოგრაფიულად, აგრედვე, გონებრივადაც, აქვთ ხშირად ერთის შინაარსისა და ფორმისაც კი

[28]) იხ. ციტატი A. Веселовскій—Разысканія... 1883 г. VIII.

თქმულებანი. მაგალითებრ, შედარებითი მითოლოგია ყველგან ჰპოულობს გარდმოცემას მკვდრების გასავალ ხიდისას, იმ ხიდისას, რომელიც უნდა გაიაროს საიქიოს გამგზავრებულმა მიცვალებულმა. ასეთი თქმულებანი აღმოაჩინა ამ მითოლოგიამ: ურიებში, ინგლისელებში, თათრებში, ჩრდილო-ამერიკელებში, დიდის ოკეანის კუნძულელებში[24]), ქართველებში და საზოგადოდ კავკასიის ყველა ტომთა შორის[25]), რუსებში[26]), ნემეცებში, (Iakob Grimm—Deutsche Mythologie. Seit. 694), ვლახელთა, რუმინთა, ბერძენთა, რომაელთა[27]) შორის და სხვ. ამ მეცნიერებამვე აღმოაჩინა მრავალ ხალხში თქმულებანი თაგვის კბილისა, ქურქიან ბაყაყისა, რომელიც მზეთ-უნახავად იქცევა ბოლოს და ხელმწიფის შვილის ცოლად ჯდება[28]); გვხვდება აგრედვე უფრო გავრცელებული თქმულება მჭედლისა, კვერისა, მადნეულისა, როგორც ზევით აღვნიშნეთ. რას მოასწავებს ეს საკვირველი მოვლენა? ყოველივე ეს ვერ აიხსნება შემთხვევით. მაგრამ ხანდისხან ძნელი დასამტკიცებელი არის ისტორიული კავშირი ამა თუ იმ ტომთა შორის. ამ შემთხვევაში რით ავხსნათ ასეთი პარალლელური მოვლენანი? აი ამ საკითხმა გამოიწვია მეცნიერთა მიერ მეთოდის შემუშავება; შემუშავება იმ მასშტაბისა, რომლითაც უნდა გაეზომათ ეს მოვლენანი.

ზოგნი ამბობენ, რომ პირდაპირ უნდა მივმართოთ პარალლელურს მოვლენას, რომ იმის წყალობით ავხსნათ ჩვენ მიერ აღებული მოვლენაო. ასეთის აზრისა იყო იაკობ გრიმიც, მაგრამ ეს მეთოდი მოკლებული იყო კრიტიკის ელემენტსა. შეიძლებოდა მათის მზგავსება აღმოჩენილიყო ისეთ ხალხთა თქმულებათა შორის, რომელთა მეზობლობა და კავშირი ისტორი-

[24]) Тейлоръ—Доист. бытъ нар. и нач. цивил. стр. 480.
[25]) ფშაური ლექსები. 242.
[26]) Потебня—О мио. знач. нѣк. обр. и суеверій. 1865.
[27]) А. Веселовскій—Разысканія... VI, 32—35.
[28]) Потебня—стр. 200—203; ср. Сборникъ матеріаловъ по этногр. Дашк. Музея; Сборникъ армян. народн. сказокъ Халатьянца, 160—165.

ულად არ არის დამტკიცებული! როგორ გინდათ ამ შემთხვევაში ისარგებლოთ იმ მოვლენით, რომელსაც თქვენს საგანთან არავითარი კავშირი არა აქვს? მაშასადამე, ჯერ უნდა გაარკვიოთ საკითხი: ეგ მზგავსება არის ნათესავობით, გავლენით, თუ შემთხვევით? მერე გაიგებთ: შეიძლება იმითი ხელმძღვანელობა, თუ არა? ამ მეთოდის შემუშავებაცა და აღმოჩენაც ეკუთვნის ბენფეის და მის სკოლას [29]). ამ აზრს, ბენფეისგან გამოთქმულს სტატიაში: „მანკრატელი ინდოგერმანულ დროს", მიჰყვნენ ყველანი. ზოგიერთნი მოსაზრებანი, რომელნიც ახალ მეთოდშია, ცალცალკე წინადაც იყო გამოთქმული ზოგიერთ მეცნიერის ნაწერში. ჩვენ, შეძლებისა დაგვარად, ყველა მოსაზრებას მივაქცევთ ყურადღებას და ამ მეთოდს შედარებითის ფილოლოგიისას დავახასიათებთ შემდეგის მუხლ-მუხლედობით:

I. თუ ოჩს ხალხს აქვს ერთნაირი ნიჭი, ვითარებანიცა ცხოვრებისა: ზნეობრივი, სოციოლოგიური, ფიზიკური, პოლიტიკური, გეოგრაფიული, საკვირველი არ არის, რომ ამ ოჩს ტომს ასეთს ერთგვარს ვითარებაში ერთნაირი, ერთმანეთის მიმგზავსებული კულტურა შეექმნათ. თუ მოქალაქობაც ერთია, მაშინ უერთმანეთოდაც შეჰქმნიან იგინი მიმზგავსებულს კულტურას [30]).

II. ამა თუ იმ კულტურის მზგავსება აიხსნება აგრედვე მით, რომ კაცის ბუნება ძირეულად ერთნაირია. მაგალითებრ, ყველა ხალხებს ის თვისება სჭირს, რომ თავის ნაწარმოებში უცნობს საგანს ადარებს ნაცნობსა; მაშასადამე, შედარებაც მიმგზავსებული იქნება. შეიძლება სხვა-და-სხვა ადგილას იყოს ლაპარაკი ერთსა და იმავე საგანზე: ცხენებსა, მჭედელსა, ტანფეხსა, მადნეულსა, მტრობასა, შურსა და სიყვარულზე. ამ საგნებზე მსჯელობა ყველგან შეიძლება და, მაშასადამე, არ უნ-

---

[29]) Benfey—Rasiermesser in indogermanischer Zeit. (Allgemeine Zeitung 1875. № 96). Ср. Жур. М. Н. Пр. 1892. ч. 220. „Библіографія" Лючебиля; ср. Шрадера—Сравн. языкозн. стр. 54—60.

[30]) Тейлоръ—დასახელებული თხზულება, 497; А. Розовъ—О происх. русск. былинъ. 114.

და ვიფიქროთ, რომ ამისთანა საგნის შესახები თქმულება ყოველთვის ნასესხებია ერთის ერის მიერ მეორე ერისაგან [31]).

III. ხშირად მზგავსება წარმოსდგება არა მარტო იქიდან, რომ ორი ხალხი კულტურის ერთს წრეზედ სდგას, არამედ იქიდანაც, რომ ეს წრე ამავე დროს არის წრე პირვანდელის ყოფა-ცხოვრებისა, პირველი ბიჯი, და რადგან აქ კოსმიური ელემენტი ძლიერია, პირველს როლს თამაშობს და ცხოვრება ამიტომ ისეთივე ერთფეროვანია, ერთ-კილოვანი, ამისათვის შეიძლება, ორის ხალხის კულტურაც ერთფერი იყოს. ნადირობის ხანა ყველგან ერთფერია; აგრედვე მწყემსობის ხანაც, ხვნა-თესვის ხანაც და სხ. მაშასადამე, მზსგავსი შეხედულებანი ყოველთვის არ უნდა მივიჩნიოთ იმის საბუთად, რომ უთუოდ იგი შეხედულებანი ერთმა მეორესაგან ისესხა [32]).

IV. ამისათვის სხვა-და-სხვა ერის ნაწარმოებს, თქმულებას სიფრთხილით უნდა მოვეკიდეთ, რათა ერთს არ შევწამოთ, თუ თვით შეუქმნია რამ საკუთარის ძალ-ღონითა, სხვისაგანა გაქვს მიღებულიო; ანუ თუ სხვისგან მიუღია, არ ვიფიქროთ, რომ თვით შექმნაო.

ამერიკელების ზოგიერთს თქმულებაში არის, მაგალითებრ, მოხსენებული ტყვია. კაცს ეგონება, რომ წინადაც სცოდნიათ ტყვია-წამლის ხმარებაო, მაგრამ ეს ასე არ არის. ისტორიაც გვიმტკიცებს, რომ ტყვია-წამალი და მისი ხმარება ამერიკელებმა ევროპელებისაგან გაიცნეს [33]). ამისათვის ამ შემთხვევაში უნდა მივაქციოთ ყურადღება იმას, რამდენად შესანიშნავია ეს მზგავსება: ნასესხები მაშინ იქნება კულტურა, თუ მზგავსება მისი მეორესთან არის სისტემატური და გასაოცარი, ძლიერი, ღრმა [34]).

V. დასასრულ, საყურადღებოა აგრედვე ის საგანი, თუ ვინ როგორ უნდა უცქეროდეს ველურ ერთა სხვა-და-სხვა წარმო-

---

[31]) Розовъ—ibid.
[32]) Θ. Буслаевъ—Р. бог. эпосъ. 321.
[33]) Тейлоръ—Доист. б. нар. 451—2.
[34]) ibid. 541—3.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

დგენას. ზოგი მკვლევარი ჰზომავს ამ წარმოდგენათა ევროპულის ლოღიკის კანონებით და, როცა ხშირად ამ ლოღიკით ტუტუცობა გამოდის იმ ველურთა მსჯელობაში, ზიზღით უყურებენ და არ ჰკიდებენ ხელს, გამოკვლევის ღირსად არა სთვლიან მათს მსჯელობას. ეს დიდი შეცდომაა. „ძველის კაცობრიობის სჯა-წარმოდგენათა მკვლევარნი, ამბობს შესანიშნავი სოციოლოგი სპენსერი, სცდებიან ისე, როგორც ახალთაობის მასწავლებელნი.... ძველის ლეგენდების მომთხრობნი და ველურების ცრუ-მორწმუნეობათა მკვლევარნი არ სტოვებენ თავიანთ აზრსა და გრძნობას, რომელიც არის ნაყოფი ცივილიზაციისა და, როცა მისის მიხედვით განიკითხავენ ველურებს და არა გამოდის-რა, მაშინ ან ცვიფრდებიან, რომ ველური იმათებურად არა ფიქრობს და ან მისს აზრებს არკვევენ იმ სახით, რა სახითაც სრულებით შეუძლებელია ველურის შეხედულებათა გარკვევა. გარნა დავანებებთ თუ არა თავს ველურის კაცის მონაგონის პროცესების გამოხატვას ჩვენის ტერმინებით, მაშინვე ჰქრება ის დომხალი“ [35]) (რომელსაც მკვლევარი ჰხედავდა იქ, შემცდარის მეთოდის წყალობით).

აი ის რამდენიმე მოსაზრება, რომელიც გვხვდება სხვა-და-სხვა მეცნიერის თხზულებაში შესახებ მითოლოგიისა. როგორც ზევითაცა ვსთქვით, ზოვიერთი ამ მოსაზრებათაგანი უფრო ადრინდელია, ვიდრე ახალი მეთოდი ბენფეის სკოლისა. მაშასადამე, ბენფეის დროსთვის და სრულის მეთოდის შემუშავებისათვის მითოლოგებს არ უყურებიათ და, სცნეს რა მნიშვნელობა მითოლოგიისა, შეუდგნენ მის კვლევას და ხელმძღვანელობდნენ აქ ჯერ მხოლოდ თავიანთის მოსაზრებით.

მართლაც, უკანასკნელის საუკუნის სივრცეზე გამოდიან ურიცხვნი მეცნიერნი, რომელნიც ეფინებიან სხვა-და-სხვა ხალხებს და ადგილობრივ იკვლევენ მათს ზნე-ჩვეულებებს, ზეპირსიტყვიერებას.

ისევე ის ფილოლოგნი არ ივიწყებენ ამ მნიშვნელობას პოეზიისას და ან იმ მასალას, რომელიც ამ პოეზიაში აღმოჩნ-

[35]) Г. Спенсеръ—Основ. соціологіи. СПБ. 1876. Глава XXVI. с. 443.

და და რომელზედაც ზევით ვილაპარაკეთ მოკლედ. ასეთი დაკავშირება ფილოლოგიისა, ისტორიისა და მითოლოგიისა ეტყობა ბევრ ზემო-დასახელებულ მეცნიერების თხზულებათა. მაგალითებრ, ფრიდრიხ შლეგელი 1808 წელს სწერს თხზულებას: Sprache und Weisheit der Inder („ენა და სიბრძნე ინდუსებისა“), რომელმაც მიიქცია მთელის ევროპის ყურადღება და გამოიწვია დიდი მოძრაობა მეცნიერებაში. აქ ფილოლოგია, ისტორია და მითოლოგია ხელი-ხელ ჩაკიდებული მიისწრაფიან ერთის საგნის, ინდო-გერმანულის წარსულის გამოსარკვევად. ავტორი თუ თვისის აზრის დასამტკიცებელს საბუთს ისტორიაში ვერ ჰპოვებს, მიჰმართავს ამა თუ იმ ერის თქმულებათა და მაინც გამოსჩხრეკს ჭეშმარიტებას. ასეთსავე მეთოდს ვხედავთ პოტტის მრავალს თხზულებაში (indogermanischer Sprach stamm; Etymologischen Forschungen); ლასსენის „ინდიურს არქეოლოგიაში“ (Indische Altertums kunde); ასეთს გზას ადგია ბოლცოგენი („ინდოგერმანელების აზიურის ჩამომავლობის დამტკიცება“). უმთავრესი „დამტკიცება“ მოჰყავს არიელების მითოლოგიიდან; ინდრას და აგის ომი უმტკიცებს, რომ ხალხი ყოფილა დაბინავებული ცხელ ქვეყანაში, უდაბნოში; გველეშაპები კი ჩრდილოეთის მითოლოგიებში არიან ყინვის წარმომადგენელნი; მაგრამ რადგან აქ გველეშაპისაგან (ზამთრისაგან) მზის (სიცხის) მოკვლა უადგილოა და ბრიყვულიც (რადგან ასეთი სიცხე აქ არ იქნებოდა), ამისათვის სამხრეთის თქმულება უფრო ძველია, როგორც უფრო შეფერებული ბუნებასთან და ლოღიკურიც. ბოპპი „შედარებითს გრამატიკაში“ ხშირად სარგებლობს სახალხო თქმულებით, შეხედულება-ცნებითა; გრიმმი (Geschichte der Deutchen Sprache, 1865. Berlin. 3 Aufl.), ფრიდრიხ მილლერი (Allgemeine Ethnographie, 1873.), მაქს მიულლერი „შედარებითს მითოლოგიაში“, კუნი (საკუთარ ჟურნალში Zeitschrift für verglichende Sprach forschung auf dem Gebiete der Deutschen, Griechischen und Lateinischen.), ვესტფალი (Zur vergleichenden Metric der indogermanischer Völker), ბენფეი, გეიბნი, გენი Culturpblanzen und Haustiere in ihren Ubergang von Asien nach Griechen-

land und Italien და სხვ.) ყველა ესენი ადგანან თავიანთ ნაწერებში იმ აზრსვე, რომ ფილოლოგია, ისტორია და მითოლოგია უერთმანერთოდ ვერ გასძლებენ.[36]) ამ მეცნიერთა გარდა, რომელთა შორისაც ზოგს წმინდა ფილოლოგიური თხზულებანიცა აქვთ, როგორც მაგალითებრ მ. მიულლერს, შლეგელს, გრიმმს (Deutche Mythologie), არიან კიდევ სხვანიცა, რომელნიც, არა ნაკლებ დასახელებულ მკვლევართა, იკვლევდნენ მითოლოგიას, როგორც, მაგალითებრ, შელლინგი, ჰერდერი შირსონი, გერრესი, კრეიცერი, ბოგენესი, რენანი[37]); რუსეთში ორესტ მილლერი, ვსევოლოდ მილლერი, ვესელოვსკი, ბუსლაევი, სტასოვი, პოტებნია, პიპინი და სხვ.

მეორეს მხრით, რა კი აღმოჩნდა, რომ ახალს მეცნიერებას დიდი კავშირი აქვს იურიდიულ მეცნიერებასთანაცა, რასაკვირველია, იურისტებსაც უნდა ყურადღება მიექციათ ამ გარემოებისათვის და დაუყოვნებლივ შესდგომოდნენ სახალხო ნაწარმოების შესწავლას იურიდიულის მხრით. ამისათვის აქაც გამოდიან მეცნიერნი, რომელნიც აგრედვე ჰზრუნავენ მითოლოგიის შედარებითის მეთოდისათვის, რადგან მხოლოდ ამ მეთოდით შეიძლება კაცმა გამოიკვლიოს ეს უხვი მასალა და, მაშასადამე, იმ გზით შეადგინოს მეცნიერებამ და სახელმწიფომ, მთავრობამ ცხადი აზრი იმის შესახებ, თუ რა კანონი შეესაბამება ამა თუ იმ ხალხს, რას უფრო შეიფერებს, რას აასრულებს, რითი მოაწყობს თავის ცხოვრებას უკეთ, რა ააღორძინებს იურიდიულს ურთიერთობას საზოგადოების წევრთა შორის და სხვ. მაშასადამე, წინად უნდა შეისწავლო ის, თუ როგორი ფორმა იურიდიულის ცხოვრებისა აქვს თვით ხალხს ჩვეულებად, ადათად, თქმულებათა მიხედვით და სხვ., როგორი წარმოდგენა აქვს სისხლზე, დედაზე, მამაზე, ძმაზე, შვილზე, ამა თუ იმ მოქმედებაზე და სხვ.

---

[36]) Шрадеръ—Сравн. языкозн, 1886. 1—140.

[37]) М. Карьеръ—Искусство въ связи съ общ. разв. культуры, V, 365 და 405.

ეს აზრი გამოსთქვა პირველად სავინიმ, რომელმაც პირველად მიჰმართა ისტორიულს მეთოდს [38]). სავინისა და მისთა მოწაფეთა აზრით „უფლება“ საზოგადოდ იბადება ხალხურს ნიადაგზე. აქ იზრდება იგი თან-და-თან, ხალხის შეხედულებასთან ერთად, ხალხის გონებრივსა და ზნეობრივ ნაწარმოებისათანავე, მისის ცხოვრების ვითარების მიხედვითა. მაშასადამე, პირველი ფორმა, ნიმუში, ნაშთი, მაგალითი ამ უფლებისა აქვს თვით ერს თავის ჩვეულებასა და პოეზიასა, ადათებსა და სიმბოლურს აქტებში. სავინის გარდა, ასეთს აზრს ადგნენ აგრედვე ეიხგერი, კუნი, გრიმმი [39]), ლარსენი, პიქტე, მიულლერი გენი და სხვ.

საზოგადოდ, როცა ძველის მიმართულების (ე. ი. საცა შედარებითი მეთოდი არ იყო) უვარგისობა და სისუსტე შეიგნეს შედარებითის მითოლოგიის წყალობით და ეს შედარებითი მეთოდი ამ იურიდიულ მეცნიერებაშიც გადმოიტანეს, გაჩნდა ორი მიმართულება, ორი სკოლა. პირველის სკოლის წარმომადგენელნი იყვნენ: მენი, ფრიმენი, გირნი, ფიუსტელ-დე-კულანჟი, რომელნიც ყურადღებას მარტო არიელებს აქცევდნენ, რადგან სემიტებსა და თურანებს ამდაბლებდნენ და შესწავლის ღირსადაც არ სთვლიდნენ [40]).

ეს ცალ-კერძი მიმართულება და, მაშასადამე, საგრძნობელი ნაკლულევანებაც შეავსო მეორე სკოლამ. ამ სკოლას ეკუთვნიან: ლებბოკი (le primltive civilisation; primitiv mariage), მაკლენანი, ლაველე (De la propriète et de ses formes primitives), რაინი (Das Priwatrecht der Roemer. Leipzig 1858), ლანგე (Roe-

---

[38]) მის სკოლას ეკუთვნის სახელოვანი პუხტა, ვენგეროვი, კელლერი. ბრუნსი, ვინდშეიდი, ბეკკონგი და სხ. იხ. Муромцева—„Гражд. пров. др. Рима“. Москва. 1883. стр. 8, § 38.

[39]) Карьеръ—V. 450; ср. Grimm—Geschichte der Deutsche Sprache. 1865. Berlin. 3 Aufl. B. I. Seit. 90—112. „Rech tund Sitte“; ср. Шрадеръ, стр. 403, 420.

[40]) В. Сокольскій—Къ ученію объ организаціи семьи и родства. (Жур, М. Н. Пр. 1881. ч. 224).

mische Alterthuemer), ბახოფენი (Das Mutter recht), ჟიროტელონი, პოსტი, ციმმერი, ვებერი და სხვა... ამ მიმართულების ნაყოფი იყო იმ საგნების ახსნა, რომელიც ჩვენ აღვნიშნეთ უკვე, როცა ვლაპარაკობდით ამ მეცნიერების კავშირის შესახებ ფილოლოგიასთან და მითოლოგიასთან, სახელდობრ, ახსნა ძველის დროის ოჯახთა ორგანიზაციისა და გამოკვლევ-გამოძიება მათის სხვა-და-სხვა იურიდიულ შეხედულებათა[41]). ახლა განვიხილოთ სხვა მხარე ამავე საგნისა.

მ. გელ—მე

[41]) ibid.

ოქიოდე მოსაზრება

ქართულის ენისა და გრამატიკის შესახებ

I

კინ არ იცის, რომ ქართული ენა ოდესმე ფრიად მდიდარი, განვითარებული და წარმატებული ენა იყო. ამას ამტკიცებს სიმდიდრე ჩვენის ძველის მწერლობისა, სიღრმისა, თუ სისრულეროსი. სწორედ გასაკვირველია და გასაოცარი ჩვენთა ძველთა მწერალთა ენა-წყლიანობა, ენა-მზეობა. ამის სახუთად ისიც კმარა, რომ გავიხსენოთ «კვეშვის-ტყაოსანი», «ვისრამიანი» და სამღვთო წერილის წიგნები.

თუმცა ერთიცა, მეორეცა და მესამენიც მე-XII საუკუნეზე გვიან არ არის დაწერილი, მაინც დღესაც ადვილად გასაგებია. ესლანდელსა და მაშინდელს ქართულს შორის დიდი განსხვავება არ არის; მხოლოდ თითო-ოროლა სიგრამატიკო თორმა შეცვლილა. ამიტომ, ვინც კარგად იცის ქართული, დღესაც დიდის სიამოვნებით ისმენს ძველებურს ქართულს და მის ყურს სრულიად არ ეჩოთირება წუობილება და ჭარმონია ძველის ენისა. შიგა და შიგ მხოლოდ თითო-ოროლა სიტყვა და თორმა ცოტაოდნად ძნელად გასაგები, ზედი კი ცხადია, ნათელი, საკმაოდ ადვილად მისახვედრი. ის ოროდე გადასხვაფერებული თორმა, რომელიც ზემორე მოვიხსენეთ, საიმისად არას უშლის ყურთა-სმენას და სრულიადაც არ აძნელებს ძველის ქართულის გაუგებრობას.

ესლანდელის ქართულის ყოფა და ვითარება სულ სხვა არის. ჩვენის მწერლობის დღევანდელ ენის კვლავ აღორძინებას და წარმატების იმ სამაღლემდე ასვლას, რა სამაღლეზედაც დგას ძველი

ქართული, ბევრი რამ აკლია. ეს, რასაკვირველია, იმის ბრალია, რომ ჩვენი ენა დღეს ისეთის სავსებით აღარ ვარჯიშობს, როგორც ვარჯიშობდა ძველად, როცა იგი იყო ერთად-ერთი იარაღი ცხოვრებაში.

სადაც ენა არა ვარჯიშობს, ფრთა არა აქვს გაშლილი, თავისუფლად და ყველგან წყაროსავით არა ჩუხჩუხებს, იქ ენას, თუმცა თვისი საზოგადო ბუნება არ ეცვლება, თვისი აგებულება არ ეკარგება, მაინც ძალი და მხნეობა უსუსტდება, ცხოველ-მყოფელობა ნაკლები-ღა აქვს, ელფერი თითქო უცვდება, უხუნდება.

ენაც, მცოდნეთა აზრით, ორგანოვანს არსებასა ჰგავს: იმასაც ვარჯიში ავითარებს, აძლიერებს, ხოლო უვარჯიშობა ადუნებს, სიცოცხლის ძალას უსუსტებს, ენერგიას აკლებს.

სადაც ენა ერისა იმის ყველგან—მართვა-გამგეობის საქმეშიც, მხედრობასა, სასამართლოსა, სკოლასა და ყველა სხვა საზოგადოებურსა და კერძო დაწესებულებაშიც, როგორც ძველად საქართველოში იყო, იქ ენა მხნევდება, ცხოველდება, მდიდრდება, ძლიერდება და გულ-ხალვათადა ჰშლის ფრთებს, მრავლად ყვავილ-დასხმული.

ამისთანა ერის ენა გათამამებულია და მგოსანთა ხელში ლაღად ჰცელქობს და ჰნავარდობს, კოწიაწობს, იწმაწნება, კამარას კამარაზედა ჰკრავს, მოხელეთა ხელში—ჰდინჯობს და ჰდარბაისლობს; მხედრობის ხელში—მხნეობს, ჰვაჟკაცობს, ჰგულ-კაცობს; ჟურნალისტების ხელში—ცეცხლს იგიდებს, სახლიმებრ მგზნებარებს, ამოწვდილის მახვილივით ელვარებს; ორატორთა ხელში—სჭექს, ჰქუხს, ჰგრგვინავს და მეცნიერთა ხელში კიდევ—გულჰმართლობს, სიმტკიცეს იჩენს, ზედ მიწევნილს სიმტკიცეს.

ჩვენში კი, რასაკვირველია, ეს ასე არ არის. სამწუხაროდ, დღეს ჩვენში ქართულს ძალიან პატარა წრე აქვს გარშემოწერილი, პატარა ბაზარი აქვს, მცირე ასპარეზი აქვს სავარჯიშოდ, ფრთის გასაშლელად. როგორც ვიცით, ჩვენი ენა თითქმის არსად არა ვარჯიშობს; არც მართვა-გამგეობის საქმეში, არც ჯარსა და მხედრობაში: არც სასამართლოში და არც საზოგადო დაწესებულებაში, თითო-ოროლა კერძო დაწესებულებას გარდა.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ქართულს დარჩენია მხოლოდ სოფელი, მწერლობა, პირველ-დასაწყისი სკოლა და ოჯახი, მაგრამ აქაც თავისუფლად ვერა ჰგრძნობს თავს, რადგან რამდენიმე მოცილე და მეტოქე ჰყავს, მეტადრე სკოლასა, ოჯახსა და მწერლობაში.

ისევ სოფელი და სოფლური ოჯახია დღეს ერთად-ერთი ციხე-დარბაზი, სადაც ჩვენი ენა თავს აფარებს, სადაც თავისუფალია, ცოტად თუ ბევრად, თითქმის წყაროსავით ანკარა და წმინდა, შეურევნელ-გაურყვნელი. იქ, სოფლად, ქართული მაინც ჰმეფობს, რამდენადაც კი შეიძლება ჩვენს ყოფაში, რისამე ჩვენებურის მეფობა, მაინც ჰპატრონობს და სულს ითქვამს ისე, როგორც მისი ნამდვილი ხასიათი და ბუნება მოითხოვს.

სოფლის შემდეგ, ქართული აფარებს თავს მწერლობაში. მწერლობა მეორე მამა და ლალაა დედა-ენისა, ის დიდი კერაა, სადაც მნელია, თითქმის ყოვლად შეუძლებელია მისი გაქრობა, ისე როგორც შეუძლებელია გაქრობა მისი სოფლად.

მწერლობის დიდს კერაში ჰღვივის განუქრობლად ცეცხლი იმ ცით მონიჭებულის მადლისა, რომელსაც დედა-ენა ეწოდება, მწერლობაა მისი მცველი, მისი ხმალ-ამოღებული დარაჯი.

ასეა ყველგან, სადაც კი ერს თავზედ ხელი მოუსვამს, შეუგნია თავისი ყოფაცა და თვისის საკუთარის წარმატების ვითარებაცა, სადაც ქვეყანა მიხვედრილა, რა დიდი მალა და მნიშვნელობა აქვს დედა-ენას, საკუთარს მწერლობას და მის ყოველ-გვარ დარგის აღორძინებას დედა-ენას საშუალებითა.

ამისთანა ქვეყანაში, თუმცა ყოველივე ხელს უწყობს ენის აღორძინებას, წარმატებას და თვითონაც გამუდმებულს ვარჯიშობაშია, მაინც კიდევ მთავრობა და საზოგადოება დიდად ჰზრუნავს უაღრესად მისის წარმატებისათვის და არას არ იშურებს, რომ დედა-ენის აღორძინების საქმე კიდევ უფრო კარგად მოაწყოს და მის განკეთილებისათვის რამდენიმე ცალკე ორგანოც კი დააარსოს.

თუ ასეა იქ, სადაც უამისოდაც ენა ყოველ-მხრივ ხელ-შეწყობილია, ვარჯიშობაში ჩავარდნილი და თავისუფლად ფრთა-გაშლილი, ცხადია, რამდენად უფრო მეტად საზრუნველი უნდა იყოს ასეთი საქმე ჩვენში, სადაც, ხელს უწყობს კი არა, ყოველივე ისეა მიმარ-

თულია, რომ სული შეუშალოს, დაბრკოლოს მისი წარმატება, მისი გაძლიერება. ამიტომ ჭმართებს ჩვენს მწერლობასა და საზოგადოებას ერთი-ათად და ერთი-ასად უფრო მეტი ზრუნვა დედა-ენის საწმინდისა და კანონიერებისათვის.

II

ჩვენი მწერლობა, რასაკვირველია, სტდილობდა და დღესაც სტდილობს, რამდენადაც გარემოება ნებას აძლევს, ამ დიდად საზრუნველს საქმეს ბიწ-ნათლად გაუძღვეს. ჩვენი ყურნალ-გაზეთობა წინადაც და ახლაც იმ თვიქრში იყო და არის, რომ მისი ქართული სუფთა იყოს, კანონიერი და არ იბღალებოდეს, არ ირუვნებოდეს უცხო ენათა ზედ-გავლენით. უნდა შევნიშნოთ საზოგადოდ, რომ ჩვენის ახალ მწერლობის ენამ ნელ-ნელა წინ წაიწია, თვისთა უგვთესთა წარმომდგენელთა მოსებით, ამ ოცისა და ოცდა ათის წლის განმავლობაში. ჩვენმა, არა თუ უგეთესმა მწერლებმა, არამედ შუათანა ნაწილის და გონების მწერლებმაც კი, უფრო უგეთ შეითვისეს ქართული და მისი ბუნება. საზოგადოდ, ჩვენი მწერლები, ამ ათისა და ოცის წლის წინად, უფრო უვარგისის ენითა სწერდნენ, ვიდრე სწერენ დღეს, ამდენის ხნის კარჯაშის შემდეგ. მწერლობაში, შედარებით, დღეს უფრო კანონიერი, უფრო წმინდა ქართულია, ვიდრე იყო ამ ათისა და ოცის წლის წინად, რომ ის-ის იყო დაიწყო აღორძინება ახალმა ქართულმა მწიგნობრობამ. ეს გარემოება ფრიად სასიამოვნო და სანუგეშო ამბავია; საწუხარია მხოლოდ, რომ ჩვენს მწერლობას ჯერ კიდევ მაინც ბევრი მეცადინეობა ჭმართებს, ვიდრე მისი ენა სრულიად გაიწმინდებოდეს, განსუფთავდებოდეს და ისეთივე წმინდა შეიქმნებოდეს, როგორიც არის ენა ძველის ქართველებისა, კერპების ამა თუ იმ წარმატებული ერისა.

მაინც ჩვენს მწერლობას ეტყობა ახლა, რომ გემო გაიღო კანონიერის ქართულისა; მწერლობა მიხვდა, რომ, თუ არ კანონიერის ქართულით, მისი ნაღაპარაკევი და ნაქადაგევი საზოგადოებას გულს არ ჩასწვდება, მის ყურადღებას არ დაიმსახურებს. ამისი მიზეზი, სხვათა შორის, ჩვენი საზოგადო გამოცდილებაა, საერთოდ გრძნობის გა-

ძღიერებასა, ძგილთა მწერალთა შესწავლაა უფრო მეტის გულმოდგინებით, მეტის დაკვირვებით და კიდეც ის რომ, ტოტად თუ ბევრად, ქართულის ტოდნასაც ფასი დაედო.

მწერლობასა და საზოგადოებაში უფრო ხშირადაცაა ახლა ლაპარაკი, სჯა და კამათი ქართულის ენისა და მისის საწმინდისა, მისის კანონიერებისათვის.

ერთმა ამისთანა სჯა-კამათმა ანუ ბოლემიკამ,რომორც მოგეხსენებათ, თითქმის ნახევარს წელიწადს გასტანა შარშან და ისე გამწვავდა ბოლოს, რომ კინაღამ სულ-ჩართულ ომად გადაიქცა. მებრძოლთ ბოლოს სულ გადაეწყდათ საკამათო საგნები და ერთმანერთის ღანძღვას მიჰყვეს ხელი. თვით ის საგანიც, რომელმაც ეს დავა გამოიწვია, კამათად არა ჰღირდა თითქმისა და ამიტომ საამისო ნაყოფიც არა მოიტანარა. მთელი დავა, თუ არა გსცდებით, ტრიალობდა უოკლად მცირე, თითქმის სრულიად უმნიშვნელო საგრამატიკო გარემოებაზედ. «ვალიარო» უნდა თუ «აღვიარო», «ჭკვიანი» თუ «ჭკვიერი», «სვინიდისიანი» თუ «სვინიდისიერი», «სწორი» თუ «სწორეო» და სხვ. ეი თითქმის სულ ამისთანა საეტიმოლოგიო წვრილი და კნინი გახდა საგნად დავიდარაბისა და დაუსრულებელის ბრძოლისა, რომელსაც ზედ დაერთო სურვილი მებრძოლთა ერთმანერთის წუენისა, გაბიაბრუებისა, გათხსიარებისა.

იქნება გსცდებოდეთ, მაგრამ, ჩვენის აზრით, ასე ატეხა და წარმოება დავა-კამათისა ენის საწმინდის დასაცველად, ენის განკეთილებისათვის, სრულიად მცირე და თითქმის უმნიშვნელო საქმეა. ამისთანა წვრილმანები უფრო მართლ-წერას შეეხება, ორთოგრაფიას, ტრანსკრიფციას, კიდრე ენის საისტორიოსა და კანონიერების საქმეს, კიდრე სინტაქსისს, ანუ იმ ნაწილს გრამატიკისას, რომელსაც ეძვემდებარება ენა და მისი სიტყვიერება, მისი ბუნება-აგებულება. ამისთანა წვრილმანების გადასაწყვეტად, ამისთანა სეთნეტიკო და სამორფოლოგიო საგნების გასარკვევად, წერაში ერთფეროვნების დასამყარებლად სრულიად საკმაოა მოიგრიბონ თავი რედაქციების წარმომადგენელთა, სახელმძღვანელო წიგნების მბეჭდველთა და კორექტორთა და გადასწყვიტონ, რომ ეი ასეთი და ასეთი მართლ-წერა დავიცვათო, ეს სიტყვა ასე ვსწეროთ, ეს ასეო,

ეს ასო ასე—და ეს ასეო. ერთის სიტყვით, ამისთანა კრებაზედ, თუ მონდომა და სურვილი იქნება, არ არის ძნელი გამოირკვეს და დამ-უარდეს საფონეტიკო და სამორფოლოგიო საგნები ენისა, ასე თუ ისე წერა თითოეულის სიტყვისა, თითოეულის სიტყვის ასოსი. თუ არა და ჰღირს განა დავა-კამათი, მოცდენა და ხარჯვა მელნისა და ქაღალ-დისა იმაზედ, როგორ სჯობიან ვსწეროთ ისეთი სიტყვანი, რო-მელთაც ორნაირი და სამნაირი ფორმა აქვთ და რომელთაც ერთი მწერალი ასე სწერს, მეორე ისე?! მაგალითად: ილია სწერს: წინად, ივანე—წინეთ, გოგია—წინედ; პეტრე სწერს: სოფლიდგან, პავლე—სოფლიდან, ნიკა—სოფლითგან, ტიტიკა—სოფლიდამ. ჩვენის აზ-რით, არც ერთი ფორმა უკანონო არ არის: ყველა ერთნაირად კანონიე-რია, როგორც კანონიერია: კაცები და კაცნი, ხენი და ხეები, წიგნთა და წიგნებისა და სხვ. საჭიროა მხოლოდ ერთ-ფერობა დაარსდეს მწერ-ლობაში, რომ შემდეგმა თაობამ დრო აღარ დაჰკარგოს და აღარ იფიქროს, რომელი სჯობიან: წინედ, თუ წინადაო. ხოლო რომ ორივე ფორმა კანონიერია, ამას მარტო ის გარემოება ამტკიცებს, რომ მთელი ქართლ-კახეთი ამბობს «წინად» და მთელი იმერეთი და დასავლეთი-საქართველო ამბობს და სწერს «წინეთ». ამისთანა წვრილმანი სხვა-და-სხვაობა ჩვენს ენაში ბევრისაგან ბევრია და მაგაზედ რომ ვიდავოთ, წუთი-სოფელი გამოგვიღამდება და ვეღარას ვერ მოვეწევით; რაც უმთავრესია ენის დღეგრძელობისა და მისის სისუფთავის, მისის კანონიერების საქმეში, ის სულ ხელიდან გამო-გვეცლება.

აი ამისთანა წვრილმანი სხვა-და-სხვაობა და სრულიად კანო-ნიერი ორ-სამ ფორმიანობა ზოგიერთის ქართულის სიტყვისა: წინეთ, წინედ, წინად; რათგან, რადგან; აგრეთვე, აგრედვე; ეხლა, ახლა; შევიდა, შავიდა; მევიდა, მოვიდა; მაიტა, მეიტა, მოიტა; იყვეს, იყოს; თავის, თავისს; კიდენ, კიდევ; ძალიან, ძაან, ძალან; ძრიელ, ძლიერ; შვიდმეტი, ჩვიდმეტი; თვრამეტი, რვა-მეტი; მომ-წვანე, მომწვანო; უკეთ, უკედ და სხვანი, რომელთა რიცხვი, ვიმეო-რებთ, მრავალია.

ამ ფორმებში ზოგს საქართველოს ერთს კუთხეში ჰხმარობენ, ზოგს-მეორეში და, მაშასადამე, ორივ ფორმა კანონიერია, სამართლია-

ნი,ენის ფონეტიკისა და მორფოლოგიის მიერ შეწყნარებული და არავის არავითარი არც ნება აქვს და არც შეუძლიან მოითხოვოს, ასე იხმარეთ ეგ სიტყვა და არა ისეო. გრამატიკა თავის-თავად კი არ არსებობს, იგი ცოცხალს ენას ექვემდებარება და იმის ფუნქციებს აღნიშნავს მხოლოდ.

ორ-სამ ფორმიან სიტყვებში ზოგი მათი საფონეტიკო და სამორფოლოგიო ფორმა უკვე უარ-ყოფილია საუბარშიაცა და მწერლობაშიაც, ზოგი განდევნილია და ექსორია ქმნილი რედაქციებიდან. თუ რომელიმე ფორმა, ძველი გინა ახალი, ჰბოგინობს კიდევ სადმე სოფლად, პროვინციაში, დაე, იბოგინოს, იცოცხლოს; ვის რას უშავებს, ან რითია უკანონო, როცა სოფელ-ქვეყანა ჰხმარობს, იშენებს; ხოლო ის ფორმები, რომელიც სოფელმაც უარ-ჰყო, ქალაქმაცა და მწერლობამაც, დაე, განდევნილ იყოს და მიეცეს განსვენებას წიაღთა შინა წარსულ საუკუნეთა წყვდიადისათა. მაგით არა დააკლდება-რა არც ქართულს და არც ქვეყანას. ან რა სადავიდარაბოა, თუ აქა, ან იქ დღესაც ამბობენ: ქვე, უე, სოფელშიგა, სოფელჩი, სოფელშიდ, თოლი, ცხორი, მოვიდის, წავიდის და სხვ. ამით არავითარი ზიანი არ ემლევა და არც მიეცემა ქართულს. ზიანი კი არა, პირ-იქით, უფრო გამდიდრდება ენა, გამდიდრდება ლექსიკონი, იმატებს მასალა ენისა. სიფრთხილით ხმარება პროვინციალურის, არა თუ სიტყვებისა, ფორმა-მიმოხვრისაცა კი, მეტადრე პოეზიასა და ბელლეტრისტიკაში, აუცილებელი საჭიროებაც კია; უამისოდ ჭეშმარიტი საეროვნო პოეზია შეუძლებელია.

ზემოხსენებული საგრამატიკო დავა და კამათი კი სწორედ ან ამისთანა უბრალო, უდანაშაულო ფორმებს გამოეკიდა, ან უფრო უდანაშაულო ასოებსა და მარცვლებს მოუყვა ჩხრეკასა, და გაება მათის გადასმა-გადმოსმის კანონების ძებნაში.

ამ გარემოებამ გაგვახსენა ნეტარ-ხსენებული წარსული დრო, როცა ერთი ვაი-ვაგლახი და დავა იყო ატეხილი ჩვენს ძველსა და ახალს თაობას შორის უნ ბრჯგუსა, ხარისა, ჰიესა და ჰოეს გამო. ამ ორმოციოდე წლის წინად კიდევ რუსეთში იყო ასეთივე დავა ატეხილი. Ш, Щ სა და სხვა ამ გვარ ასოების გულისათვის იქამდე მივიდნენ, რომ გულის-ხეთქით ამტკიცებდნენ Щ-ს საჭიროებას, ეგ ასო რომ

ეროვნული ბიბლიოთეკა

განვდევნოთ, როგორ-და დავწეროთ სახელ-წოდება ჩვენის საყვარელის საჭმლისა «შჩისიო». მაშინ ხომ ორი ასო დაგვჭირდება Шч-იო.

თქვენი არ ვიცი, და მე კი მგონია, რომ კინაღამ ამისთანა დავა-კამათისა ჰგავს ის დავა-კამათიცა, რომელიც ისეთის რიხითა და თავ-მოწონებით სწარმოებს ხოლმე საკმაოდ ხშირად ჩვენს მწერლობასა და საზოგადოებაში. ამ სახით, ქართულის ენის სიწმინდის დაცვა, თავ-გამოდება მისის კანონიერებისა და სისუფთავისათვის გადაიქცევა ხოლმი უნაყოფო, სასქოლასტიკო დავი-დარაბად, იმ გვარ დავი-დარაბად, რომელიც ისეთის მახვილ-გონიერებით აიგდო სასაცილოდ უკვდავმა მოლიერმა ერთს თავისს კომედიაში, სადაც ორი შუა-საუკუნეთა სქოლასტიკი—პანკრატი და მარფურიოსი—აყინებითა და ახირებით ებრძვიან ერთმანერთს... მერე რისთვის? როგორ უნდა ვსთქვათ, რა უფრო კანონიერია: ფორმა ქუდისა თუ ფიგურა ქუდისაო?

მაგ წვრილმანების გადაწყვეტა, ვიმეორებთ, არ არის ძალიან ძნელი. საქმე მონდომაა მხოლოდ ჩვენის მწერლობის მეთაურებისა. ზოგს რომ ჩვენ თვითონ ვეცადოთ, ზოგს დრო ეცდება, დრო მოიტანს დ ერთ-ფერობა დამყარდება მართლ-წერაში: ზოგი ასო და მარცვალი დამკვიდრდება, ზოგს თითონ ენავე მოიშორებს თავიდან, განდევნის და უარჰყოფს. «მოამბეს» რედაქციამ, მაგალითად, გადასწყვიტა, რომ იმ ოთხფორმაში, რომელიც ერთნაირად კანონიერია და რომელიც ერთსა და იმავე შემთხვევაში იხმარება, იხმაროს ხოლმე მხოლოდ ერთი იმ ოთხ შორის და ასეც იქცევა. იმის მაგიერ, რომ ხან სოფლიდან სწეროს, ხან სოფლიდგან, ხან სოფლიდამ, ხან სოფლითგან, სწერს: სოფლიდან. ვისაც კამათის საღერღელი აქვს აშლილი, მოცალება აქვს და სხვა გვარს, უფრო დიდს ჩვენს გაჭირვებას ვერა ჰხედავს, შეუძლიან მთელი წელიწადი იდავოს და იჩხუბოს: სოფლიდან კი არ უნდა, სოფლითგან უნდა, ეს უფრო კანონიერია გრამატიკითაო, გარნა, სულ ქვეშ რომ ვსთქვათ, ეს დავა და ჩხუბი აყინება და ჭირვეულობა იქნება, წყლის ნაყვას ემგვანება და სხვას არაფერს.

რასაკვირველია, ერთფერობა და ერთგვარობა ჩვენს მართლ-წერაში ფრიად სასურველია, მაგრამ, ვიდრე ეს მოჰხდებოდეს, მანცა

და მაინც, დიდს არაფერს უშლის არავის ორისა და სამის ერთგვარის ფორმის ერთად არსებობა. არც ენის სისწორესა და სისუფთავეს დააკლდება რამე ამით მაინცა და მაინც. ამ სამსა და ოთხს ფორმაში ჩუმი ბრძოლა იწარმოებს, ბუნებრივის შერჩევის კანონით, გულ-მოდგინე რედაქციებ-კორექტორების მეოხებით, და ერთ-ერთი გაიმარჯვებს მათ შორის, ხოლო დანარჩენნი იქმნებიან უარ-ყოფილ და განდევნილ უდავიდარაბოდ, თავ-პირ დაუმტვრეველად, ყიჟინა დაუცემლად.

III

ქართულის ენის საჭირ-ბოროტო საქმე, მისი დიდი ტკივილი დღეს სულ სხვა არის და კაი რომ სწორედ ამ საჭირ-ბოროტო საგანს, ამ ტკივილს აუხვიეს გვერდი ქართულის ენის სიწმინდისათვის თავ-გამოდებულმა ჩვენმა მეთაურმა მწერლებმა.

ჩვენის ფიქრით, ქართულის სისუფთავისა და კანონიერებისათვის საქმე ასოები, მარცვლები და სიტყვები კი არ არის, საქმე თვით ბუნებაა ენისა, მისი სული, მისი ბუნებრივი მიმოხვრა, მისი ზოგადი აგებულება. თვითოეული სიტყვა, თვითოეული ასო და მარცვალი თითქმის არაფერია. იგი მხოლოდ მასალაა ენისა. საქმე სიტყვები კი არ არის, საქმე სინტაქსისია, ლექსთა-თხზულებაა, ანუ ის კანონები, რომელსაც ემორჩილება სიცოცხლე ენისა, მისი არსებობა. შედარებით რომ ვსთქვათ, სიტყვები ენის ანატომიის მასალაა; ხოლო ლექსთა-თხზულება ფიზიოლოგიაა ენისა. როგორც ფიზიოლოგიამ იცის, რა კანონების დაქვემდებარებით ჰზოგინობს სიცოცხლე ამა თუ იმ არსებისა ქვეყნად, ისე ლექსთა-თხზულებამ იცის, რა კანონებს ემორჩილება ესა თუ ის ენა და მისი არსებობა. სიტყვები ლექსიკონია მხოლოდ. შეიძლება მთელი ლექსიკონი ამა თუ იმ ენისა იცოდეს კაცმა ზეპირად, მაგრამ ენა კი მაინც არ ეცოდინება. ამისთანა კაცი ვერც ლაპარაკს მოახერხებს და ვერც წერას. უფრო მეტს ვიტყვით, შეიძლება კაცმა ეტიმოლოგიაც კარგად იცოდეს, სინტაქსისიც თითქმის სულ გაზეპირებული ჰქონდეს, მაგრამ ენა კი არ იცოდეს. ენის ცოდნისათვის კაცი უნდა მიხვედრილი იყოს ენის სულსა და ბუნებას...

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ამ აზრის ნათლად წარმოსადგენადა და დასასაბუთებლად ცოტა ქვემოდ მაგალითებსაც მოვიღებთ, ხოლო მანამდე ნებას მივცემ ჩემს თავს ერთს შედარებას კიდევ მივმართო. მარტო ოდენ სიტყვები იგივეა ენისათვის თითქმის, რაც ქვა და ქვიშა, აგური და ხურდა შენობისათვის. მასალის სიკეთესაც, რასაკვირველია, მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ ქვა ქვაა, აგური აგურია და კირს ვერ წაუვა, ხოლო ისიცა და ისიც არაფრის მაქნისია, სრულიად გამოუსადეგარია, ვიდრე ახროვია ერთს ადგილას და ხელი ოსტატისა არ შეჰხებია თვით შენობის ასაგებად თვისის შიმშა-შვეულითა, ლარითა და გონიოთი. რაც უნდა ჯართი ქვა იყოს, კირი იმასაც ისე გამოაყენებს, როგორც უულამაზეს ქვას. ერთისა და იმავე მასალით ერთი ოსტატი აგებს შვენიერს, ლაზათიანს შენობას, ხოლო მეორე—უმზგავსს ყორეს, ყოველს შნოს მოკლებულსა. ენის მცოდნეც იგივე ოსტატია. ხელოვანი, ზედ მიწევნილი მცოდნე ენის სულისა და გულისა, ენის შვენებისა და სიკეთისა, როგორც ხელოვანი ხურო-მოძღვარი, აგებს უტუროვესს შენობას, სწერს საუკეთესო ქმნილებას, პროზად თუ ლექსად, ხოლო უნიჭო, რომელმაც არ იცის, როგორ გამოიყენოს მდიდარი მასალა ენისა, სთითხნის ერთს რაღაც უბადრუკს ზვინს, რომელსაც არც სურათი უვარგა, არც სილამაზე აქვს.

მაგრამ ჩვენ აქ ნიჭს შევეხეთ, ოსტატობას, ხელოვნებას. ეგ კიდევ სხვა საქმეა, ეგ კიდევ სხვა მადლია და მაგას ცალკე გამორკვევა აჭირვება. ესე იგი, გამოსარკვევი აქ ის არის, რომ შეუძლებელია თითქმის ნიჭიერმა კაცმა, იმ კაცმა, რომელსაც უნარი აქვს შემოქმედობისა, ენის შეთვისების უნარიც არ გამოიჩინოს და, რაც უნდა უხეირო მცოდნე იყოს ენისა, არ ეცადოს, იმდენად შეიმუშავოს ენა, რომ ზედ-მიწევნით, შნოიანად ჰხატავდეს თვისს აზრსა და გრძნობას.

აიღეთ შუათანა ნიჭის პატრონები, ისეთი ოსტატნი, რომელთაც, ვსთქვათ, ერთნაირი, თანაბარი ნიჭი აქვთ, ხოლო ცოდნა შენობის აგებისა, ხურო-მოძღვრებისა ერთს მეტი აქვს, მეორეს—ნაკლები. მიეცით ამ ორს ერთი და იგივე მასალა და ჰნახეთ, როგორ შენობას დასდგავს ერთი და როგორს აგებს მეორე. ერთის

შენობა იქნება შნოიანი, ლაზათიანი, სოლო მეორისა—უშნო, ულაზათო.

ასეევე ენის ცოდნაშიაც. ენის საქმეში საზოგადოდ გრამატიკა, ანუ უფრო ლექსთა-თხზულების სელოვნება იგივე ხურათ-მოძღვრებაა; იგივეა, რაც არხიტექტურა შენობათა აგების საქმეში.

დიაღ, ვიმეორებთ, რომ გრამატიკის ცოდნა და ენის ცოდნა ერთი და იგივე არ არის. შეიძლება გრამატიკაც გაიზეპიროს კაცმა, მაგრამ ენა კი არ იცოდეს; დაეთხს სხვა-სხეთით წაიკითხავს ზოგიერთი დიპლომი, მაგრამ შინაარსი კი არ ესმის. უგრამატიკოდაც შეიძლება კაცმა იცოდეს ენა გარჯაშისა და ბრიქტიკის შემწეობით, შეიძლება ყურთა-სმენა ისე ჭკოდეს მიჩვეული ენის კანონიერებისა და სიტყვათა წყობილებისათვის, კონსტრუქციისათვის, მუსიკისათვის, რომ არ გამოეპაროს რაიმე უჯეროება, უკანონობა, დარღვევა კეთილ-სმოვანებისა. მაინც კი ასეთი ცოდნა მთლად გრამატიკის უტოდნელად მოკლებულია ცნობიერებას და სიმტკიცეს, სათქმელის სიფუძველს.

IV

ამ სახით, სიტყვები კი არ არის, სიტყვა მიმოსვრაა, აგებულებაა, ბუნებაა ენისა, სიტყვა სულია მისი, ის მუსიკა, რომელსაც ჭმნის მხოლოდ ასეთი თუ ისეთი შეწყობა სიტყვათა, ასეთი თუ ისეთი დალაგება სიტყვათა და წინადადებათა, ისეთი შეწყობა და დალაგება, რომელიც შეეფერება და შეეწონება ბუნებას ამა თუ იმ ენისას.

ვინც ამბობს: ყოველივე შეეფრიდ-დაეყრულიაო—ვითომ шитокрыто-კო, ქუდებში ვისხედითო—сидѣли въ шапкахъ, ითავზებს შუბლში ტყვიას—угостить себя пулею въ лобъ-ო, იმან ქართული ნაკლებად იცის; ან იქნება ქართული კარგად იცის, მაგრამ უყურადღებობით ემორჩილება რუსულის გავლენას და იმას ალარა ჭეიქრობს, რომ ამით ამახინჯებს ენას, ჭრუნის, ჭიდწყვს. უბირსა, არა-მწერალს მაეტევება ესა, სოლო მწერალს კი არასოდეს. ის ქართველი მწერალი არ არის, რომელიც რუსულად მოფიქ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

რებულ ფრასის გამოსახატავად იმავე რუსულის ფრასის აგებულებას ექვემდებრება.

ამისთანა მაგალითები მრავალია ჩვენს მწერლობაში. აიღეთ ზოგიერთი ქართული წიგნი და თუნდა ჟურნალ-გაზეთიცა და ცოტა არ შეგვხვდებათ ზემოხსენებულისთანა დამახინჯებული, გაწბილებული ქართული. თითო-ოროლა მწერალს გარდა, ყველანი ვკოჭლობთ ამ მხრივ ჩვენში, ყველანი ვბორძიკობთ; ვბორძიკობთ უფრო ისინი, ვინც გულ-მოდგინედ არ ვაკვირდებით, რა ღრმა განსხვავებაა ქართულსა და ამა თუ იმ უცხო ენასა შუა; ვისაც არ შეგვიგნია, რომ სულ სხვაა ბუნება ქართულისა და სულ სხვა—ბუნება და ხასიათი ამა თუ იმ უცხო ენისა. ვინც არ არჩევს, რომ ესა და ეს მიმოხვრა უცხო ენის მიმოხვრაა და არ გამოიხატება ქართულად იმ მიმოხვრისავე მიბაძვითა და მიხედულებით, იმას ნაკლებად გაუთვალისწინებია თვისება დედა-ენისა და მისი განსხვავებული ხასიათი. მაგალითად, ხშირად ვამბობთ და ვწერთ: გულზედ ხელი დაიდე და ისე სთქვიო. ჩვენის ფიქრით, ეს ჩიქორთულია და არა ქართული. თუმცა სიტყვებიც აქ ქართულია, გრამატიკაც სწორეა და არც ერთი ფორმა მისი დარღვეული არ არის, სამაგიეროდ, შებღალულია სული და ბუნება ენისა. ამ ფრასით ნათარგმნია პირდაპირ, სიტყვა-სიტყვით რუსული იდიოტიზმი: положа руку на сердце. ასე პირდაპირ თარგმნა რუსულის ფრასისა არ შეიძლება, თუ არ გვინდა დავამახინჯოთ ქართული, თუ არ გვინდა გავრყვნათ დედა-ენა და ჩირქი მოვცხოთ ტაძარსა წმინდას.

აი ის საჭირ-ბოროტო საგანი, აი ის დიდი ტკივილი ჩვენის დედა-ენისა, ჩვენის ქართულისა, რომლის შესახებაც ზემოდ მოგახსენეთ. ამ ოხერა ადგილასა, მაღლის თავი ჭმარხიაო, ამაზედ იტყვიან სწორედ! და სწორედ ამას ვუხვევთ გვერდს და ისეთს წვრილმანებს გამოვკიდებივართ, ესა და ეს ასო წინ უნდა უძღეს ამ ზმნასა, თუ შუაშიო და ამის გამო ერთმანერთს უპატიურად ვეკიდებით, შეურაცხყოფას ვაყენებთ. აქაო და ესა და ეს სიტყვა კანონიერად არ დაგიწერია, ამიტომ ქართული არ გცოდნია, ბრიყვი ხარ, უზრდელიო. იმის მაგიერ, რომ მართლა უკანონობა გვიჩვენონ ქართულის სუსტად მცოდნეთა, გაგვისწორონ, თუ ქართულს მიმოხვრას

ვერ გასხერხებთ, თუ გვეშლება, რა ბრუნვით უნდა იყოს დაწერილი სიტყვა ამა და ამ ზმნისა და თანდებულის გავლენის გამო, რა დახრის ზმნა როდის იხმარება, რა კონსტრუქციით უნდა იქმნას აგებული წინადადება, ჩვენი მექართულენი ერთმანერთს ჰლანძღავენ და იმ ანდაზისამებრ იქცევიან, რომელიც ამბობს: ჩიტი ბდღვნად არა ჰღირდა, დევნა მეტი იყოვო.

ჩვენს მწერლობაში კი ათასია იმისი მაგალითი, თუ როგორ ვაფუჭებთ და ჰრყვნით დედა-ენას ჩვენისავე დაუდევრობისა და უმეცრებით, როგორ ვღუპავთ ამის გამო მოსწავლე, მოზარდს თაობას, რომელიც ჩვენს ნაწერებს ეწაფება იმ აზრით, რომ ქართული ვისწავლოვო და ითვისებს კი ამ დროს, დედა-ენის სიტკბოს მაგიერ, შხამს, ითვისებს ისეთს უბადრუკს ენას, რომლის ნიმუში მრავლად შეიძლება აინუსხოს. ავნუსხავთ კიდეც ოდესმე, თუ მოცალება გვექნება. ავნუსხავთ ისე, რომ არავის არა ვაწყენინოთ-რა. ამ აზრით, მწერლის სახელს არ დავასახელებთ, არც იმ ნაწერის სათაურს და ადგილს, სადაც დაბეჭდილია იგი ნაწერი. არ დავასახელებთ იმ წიგნებსაც, საიდანაც ამოვკრებთ იმ მარგალიტებს. ყოველსავე ამ ცნობას წარვუდგენთ მხოლოდ რედაქციას. და, მარტო მან და თვით დამწერმა იცოდეს, ვისიც არის ის მარგალიტები, ის «საუნჯე დაულევნელი».

ამ ხანად კი მოვიღებთ აქ მხოლოდ რამდენსამე სახელდახელო ნიმუშს უკანონო ქართულისას.

1. „შვეიცარიის ოჯახში გაკეთებული საათებით და ყველით **მოჭარბებულია მთელი ევროპა**“—ვითომ переполнена вся Европа. მოჭარბებულია რა და არა რით? ეს წინადადება ასე უნდა ითქვას: შვეიცარიის ოჯახში გაკეთებული საათები დ ყველი მთელს ევროპას მოჭარბებული აქვს; ან ასე: შვეიცარიის ოჯახში იმდენს აკეთებენ საათებსა და ყველს, რომ მთელს ევროპას თავსა სდის.

2. „არც ქურდებისაგან არის უჩინო ჩვენი ქალაქი“. რას ჰნიშნავს ეს უჩინო, ვერ მივხვდით.

3. „ეს წესია დადგენილი იმ ძირეულ დედა-აზრიდგან“.

რა ქართულია, ერთი მიბრძანეთ! რისგან არის შედგენილი კი გაგვიგონია და ეს რისგან არის დადგენილი ეს წესი — ამისთანა მიმოხვრა ქართულში არ გვეგულება.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

4. „...ჩეზარიომ უთხრა პატრონს, ის მიდის იქ, სადაც მიიწვევს მას გარემოება"... ეს ფრაზი რუსულია და აქ ქართულის ნიშან-წყალიც არ ურევია, თუმცა სიტყვები ფრაზისა სულ ქართულია. რუსულად ალბად ასე იყო: ...Чезаріо заявилъ хозяйну, что онъ идетъ туда, куда призываютъ его обстоятельства. ეს წინადადება ქართულად ასე უნდა გამოთქმულიყო: ...ჩეზარიომ უთხრა პატრონს, რომ მივდივარ იქ, სადაც მიმიწოდებს გარემოებაო. ჩვენის ფიქრით, ესე თქმა უფრო ქართული იქმნებოდა და უფრო ადვილად გასაგებიცა!

5. ...„მაგრამ დასარწმუნებლად ამ შემთხვევისა"... რა უბედურებაა ეს «დასარწმუნებლად ამ შემთხვევისა»? ალბად, ავტორს უნდოდა ეთქვა: რათა დავრწმუნებულიყავი, მართალი იყო თუ არა ეს შემთხვევაო და სხვ. ამის დამწერს გაუგონია, მოკლედ მოჭრა სიტყვისა კარგიაო და იმასაც მოკლედ მოუჭრია; ამის გამო ქართულის მაგიერ ჩიქორთული ფრაზი მოსვლია. დაჰვიწყებია დალოცვილს, რომ ხან გრძლად სჯობიან სიტყვის თქმა; ხან სჯობიან, შორს მოუაროს კაცმა და შინ მშვიდობით მივიდეს.

6. „ხმით ვიცანიო", ვითომ по голосу узналъ, ქართულად, მგონებ, ასე უნდა: ხმაზედ ვიცან, ტანისამოსზედ ვიცან.

7. ...„სწორედ ეს გარემოება გაუშვა მხედველობიდამ"... წმინდა რუსულია: именно это обстоятельство упустилъ онъ изъ виду.

8. „მეწამულ ზღვაზედ გასვლა". ჩვენის ფიქრით, ზღვაზედ გასვლა არ ითქმის; რაღაი ზმნა გასვლაა ნახმარი, ეს ზმნა ამ ბრუნვას არ იშვნევს: გაველ წყალში, მდინარეში და არა წყალზედ, მდინარეზედ; გასვლა ზღვაში და არა ზღვაზედ.

9. ...„ამ საქმემ აზიანა ყმაწვილებს"... ხალასი რუსიციზმია— повредило дѣтямъ. აზიანა რა, ვინ და არა რას, ვის? ამ საქმემ აზიანა ყმაწვილები; აზიანა, აზარალა, დააზარალა რა, ვის? ზმნა «ავნო» რომ ყოფილიყო, მაშინ სხვა იქმნებოდა: ავნო ვის, რას?—ყმაწვილებს.

10. ...„ყოველ გვარ შეურაცხყოფას ურიგდება"... „...დიალ, არეულესი ყოველთვის მას ეკუთვნის, როგორც თვით ეს მას". აი უაღრესი ჩიქორთული! ჩვენის ენის ერთი დამახასიათებელი თვისება ის არის, რომ ნაცვალ-სახელები არ უყვარს. ხშირად ხმარება ნაცვალ-სახელებისა ჭირივითა სძულს. „ქალმა დაიგდო კანკალით ზემოსასხამი"... „ამის შემდეგ კიდევ შინ?" ..„იმ წამებში, რომელიც მე ისე

ეროვნული ბიბლიოთეკა

დაბლად, ქურდულად მომეპარა“... ღმერთო ჩემო, ეს რა ქართულია, ეს რა ენათა არევაა და რა ჩვენის ცოდვის კითხვაა?

სწორედ იმ წერილში, საცა ეს ჩიქორთული ამოვიკითხეთ, ვპოვეთ შემდეგი, ხელის-ხელ საგოგმანებელი მარგალიტებიცა: „რქიანო ქმარო“, „როლებს ჩავატარებთ“, „ამაყად გასწორდა ფეხზედ“, „დაჰყვირა“ და „გემებიც დამწვარია“—იმ აზრით ვითომ, სხვა გზა აღარა მაქვს-რაო—всѣ корабли сжегъ за собою და სხვ.

ერთი ნიმუში კიდევ და გავათავოთ.

...„და მიმართა თხზულბათა ავტორს თხოვნით, რომ მას (?) თავისი თხზულება დაეთმო საზოგადოებისათვის... ამ პირმაც თანხმობა განაცხადა ამაზედ(?). მაგრამ დაუმატა, რომ იგი (გაგონილა ამდენი ნაცვალსახელი და ისიც ქართულში!) თავის თხზულებას გააფართოვებს“...„ამასთანავე გვთხოვა ჩვენ მან, რომ ჩვენ თუ რამე მასალა გვეგულებოდა(?) ამ კითხვის შესახებ, მიგვეწვდინა მისთვის თავის გამოკვლევაში შესატანად“.

აბა, დააკვირდით ამ ქართულს, თუ ერთს ცოცხალს, ერთს ნამდვილს, კანონიერს მიმოხვრას იპოვით. სულ რუსიციზმები, სულ ჩიქორთული, სულ ღვთის წყრომა და ღვთის რისხვა!

...რა ენა წარხდეს,
ერიც დაეცეს:
ჰირქი მოეცხოს ტაძარსა წმინდას!

ენა რა არისო?—იციან ზოგიერთებმა ჩვენში.—საქმე ენა კი არ არის, აზრიაო. შენ აზრი გვითხარ, შინაარსი, თორემ ენა, ეგ ხომ გარეგანი რამ არის, ეგ ხომ სამოსელია და არა შინაარსი, ეგ ხომ ფორმაა, კანია, ქერქია, ხორცია და არა სულიო. ენა მხოლოდ საღსარია, იარაღია ცოდნის შესაძენად, ჭკუის საწყრთვნელადაო. ჩვენ გვგონია, რომ ეს აზრი შემცდარი აზრია. ამ მავნებელ მოძღვრების მქადაგებელთ ავიწყდებათ, რომ ენა, იმას გარდა რომ იარაღია ცოდნის შესაძენად, ამასთანავე თვით ცოდნაა. ცოდნა ენისა ნაყოფია ხანგრძლივის შრომისა და გამრჯელობისა, ნაყოფი ისევე ტკბილი, როგორც ყოველივე ნაამაგარი, ნაჭირნახულევი, როგორც გრძნობა მამა-პაპათა პატივისცემისა, სიყვარული მამულისა; ტკბილია ისევე, როგორც თვით სულია ტკბილი. არ უნდა გვავიწყდებოდეს,

რომ ენა ტაძარია და ტაძარი წმინდა, რომელშიაც სულიერ ტრიალებს; იმდენად უფრო დიდებული ტაძარია, რამდენადაც მისი შემოქმედი ერი უფრო დიდებულია, ვიდრე შემოქმედი ჩვეულებრივის ტაძრისა; ტაძარია განცხოველებული, მადლ-მოსილი, უკვდავება-მინიჭებული.

თუ რომლისამე გენიოსის სურათ-მძღვრისა და მქანდაკებლის ქმნილებაში, რომელისამე დიდებულის პოეტის ნაწარმოებში გარეგნობა და შინაგანობა, სული და ხორცი, სიტყვა და აზრი ერთად არის შექსოვილი, ერთად არის ჩაგრესილი და ჩაწნული, განუყოფელია ერთმანერთისაგან, ისე როგორც შაქარი და სიტკბო, ყინული და სიცივე, მით უმეტეს ასევე და უფრო უმეტესად განუყოფელი იქნება ყოველივე ესე იმისთანა უშდიდებულესს ქმნილებაში, როგორიც არის ენა ერისა. ენაც, ვიმეორებთ, ნაყოფია ერის შემოქმედობისა, მისის გენიოსობისა და, როგორც ყოველს დიდებულს ქმნილებასა და ნამოქმედარს, ამასაც სული აქვს ჩადგმული, სული ცხოველი, ტკბილი.

აი ამიტომ უნდა გათვრთხილება ენას. ამიტომ ეჭირობიან ნაზად და სათუთად ამ განძს სახელოვანნი მწერალნი და მგოსანნი. ამიტომ დაგვიტოვა ანდერძად ჩვენმა პოეტმა ზემორე მოხსენებული წყობილი სიტყვა და გვითხრა მით, გაუფრთხილდით ენასაო, თუ ენა წარწყდა, ერიც გაქრებაო.

არა ყოფილა თითქმის არც ერთი ნაშიერი და მადლიანი მწერალი, რომელსაც დიდი ეურადღება არა ჰქონიოს მიქცეული ენის სიწმიდისათვის, ენის ღაზათისა და შნოებისათვის. გოგოლმა იტყოდა, ათჯერ გადასწერდა თავისს თხზულებას და ყოველ გადაწერის დროს აგეთებდა და აღამაზებდა ენასა; ფლობერი,—ეს შესანიშნავი ავტორი «მადამ ბოვარისა»,—კი არა სწერდა, არამედ მღვდელმოქმედებდა თურმე. რუსთა ნაწერებიც ხომ ისე ნასწორები, ნაგეთები, წაშლილ-წამოშლილები იყო, რომ კაცი ძნელად გაარჩევდა და ძლივს წაიგებინავდა მის სულ-ნაწერს, მის ავტოგრაფს. გაისად ესმის რამე და ან დედა-ენას ათასებს, ან თავისს სამწერლობო სახელს უფრთხილდება, ასე იქცევა ისიც; ხოლო გაისად ყოველივე სუბუქად უჩიარავს, იმას დედა-ენის დარდიც არა აქვს: ოღონდ მწერალი მერქვას, სახელი გამიგარდეს მწერლისა და, ბოდბელისა არ იყოს, თუნდა ქვა-ქვაზედაც ნუ იქნებაო.

გრ. ყიფშიძე

სასოფლო სამეურნეო ამხანაგობანი

საფრანგეთში

(წერილი ცაკნისა*)

I

დღევანდელ საპოლიტიკო დასთა ბრძოლას ევროპაში თან და თან ის სარჩული ედება, რომ იგი დასნი იბრძვიან უფრო მშრომელ, გამრჯელ, ხელ-მოკლე ხალხის საეკონომიო და საზნეობო ვითარების განკარგებისათვის თითქმის ყველგან, ხოლო საფრანგეთში უფრო განსაკუთრებით. ყველა საპოლიტიკო დასთა მხნე წარმომადგენელნი, ასე გასინჯეთ, ყოველგვარნი მონარქიელნი და კლერიკალნიც კი, სოციალისტებს ეჯიბრებიან, აბა ვინ უფრო მეტად იზრუნებს მშრომელთა ბედის გაუმჯობესობისათვისაო. ეს დასნი თავიანთ პროგრამებსა, მანიფესტებსა და საარჩევნო სიტყვებს იმით ავსებენ, რომ სხვა და სხვა საეკონომიო რეფორმების შემოღებას ჰპირდებიან მუშა დემოკრატიას. სოციალიზმი თან და თან ძლიერდება და თვალწინ უყენებს ყველას მრისხანე ლანდს საეკონომიო კრიზისისას და აი ეს გარემოიბაა, სხვათა-შორის, იმისი მიზეზი, რომ როგორც მონარქიელთა, ისე სარესპუბლიკო დასთა მეთაურნი გონზედ მოდიან და რწმუნდებიან, ცარიელის, ლიტონის საპოლიტიკო ფორმულებით ველარას გავაწყობთ, ათასიც რომ ვიძახოთ, თავისუფლება და თანასწორობა, თუ კი ამ თავისუფლებათანასწორობით მოსილს ზურგი არ გავუმაგრეთ და ქონებრივი

*) იხ. „Рус. Богатство", 1894 წ. № 12.

კეთილ-დღეობა არ შევძინეთო. თვით ერის უმრავლესობასაც ნდობა დაეკარგა ცარიელ სიტყვებისა და დაპირებისა და ამიტომ, თუ გვინდა, ერი და მისი უმრავლესობა მოგვყვეს ჩვენ უკან, თუ გვინდა ავაცილოთ იგი უმრავლესობა სოციალ რევოლიუციის პროპაგანდასაო, უთუოდ საეკონომიო რეფორმებს უნდა მოვაქციოთ ყურადღება, უთუოდ უნდა დავუთმოთ რამე ერს, რომლის ბედი და გამგეობა ჩვენ გვიტვირთნიაო. სხვა-და-სხვა დასნი სხვა-და-სხვა გვარად ჰფიქრობენ ამ სატკივარს წამალი დასდონ, ხოლო ყველანი ერთნაირად აღიარებენ, რომ წავიდა უკვე დრო საეკონომიო თავისუფლებისა და სახელმწიფოს ჩაურევნელობისა ერის ქონებრივ ცხოვრებაშიო, რომ უმრავლესობა აღარ სჯერდება თავისუფლებას, რომელიც ხელ-საყრელია მხოლოდ ძლიერის უმცირესობისათვის და იმასა რჩეობს, ისევ ცერცვის შეჭამანდი მირჩევნიაო მუცელ-ცარიელ უფროსობასაო.

თუმცა წლითი-წლობით ძლიერდება თანაგრძნობა საფრანგეთის მუშა ხალხისა დღევანდელ რესპუბლიკის მიმართ, მაინც ცოტა არ იყოს სამდურავსაც ამბობს, იმიტომ რომ სულ სხვა რამეს ელოდა ერი რესპუბლიკის მთავრობისაგან. მუშა დემოკრატიის აზრით, პირველი და სამღვთო მოვალეობა მთავრობისა ის უნდა იყოს, რომ მან იზრუნოს ერის კეთილ-დღეობისათვის. მან უნდა უზრუნოს მუშა-კაცს სამუშაო და ისე მოაწყოს მუშაობა, რომ მისი ვითარება შეეფერებოდეს ადამიანის ღირსებას, არ იყოს მეტად სამძიმო და აუტანელი. კერძო კაცთა თაოსნობის გარდა, თვითონაც უნდა თაობდეს და იწყებდეს სხვა-და-სხვა დიდს სამრეწველო საქმეებს, რომელსაც უნდა უნდებოდნენ თავისუფლად, უსაქმოდ დარჩენილნი მუშანი და ამ საქმეებში ისე უნდა იყოს მოწყობილი მუშაობა, რომ ნიმუშად და სამაგალითოდ ჰქონდეთ კერძო კაცთა და კერძო თაოსან მრეწველთა. რესპუბლიკის მთავრობამ უნდა შეამოკლოს დღე მუშაობისა, დააწესოს, გადაჰკვეთოს უმცირესი ფასი დღიურის მუშისა, ისეთი ფასი, რის ნაკლებაც ვერავინ ჰბედავდეს შეაძლიოს მუშას; მანვე უნდა იზრუნოს, რომ კუჭ-

მაძლარი, მართებული ცხოვრება ჰქონდეთ მუშა მოხუცთა, დაშავებულ-გახეიბრებულთა, მათ ქვრივ-ობოლთა, რომ უფრო მეტად დააწაფოს ახალ-მოზარდნი თაობანი განათლების, კულტურის სიტკბოებას, რომ აძლიოს ამ მოზარდ თაობასა უკეთესი გონებრივი და სახელოსნო განათლება.

ყოველივე ესე ანაბანაა საფრანგეთის უბინაო, ბოგანო ხალხისათვის, რომელიც თავის მარჯვენითა და დღიურის შრომითა სცხოვრობს. და რამდენსაც აგვიანებს ამ საანბანო საქმის გაკეთებას მთავრობა რესპუბლიკისა, იმდენად უფრო ძლიერდება უკმარობა, სამდურავი საფრანგეთის მუშა-ხალხისა. სოციალისტების მეთაურნი, რაკი ჰხედავენ საეკონომიო უწეს-ურიგობას, უსწორ-მასწორობასა და კრიზისებს, რის გამოც მრავალი ბოგანო მუშა რჩება უსაქმოდ და ულუკმა-პუროდ, იხვევენ ხელზედ ყოველს შესაბამს გარემოებას და აქეზებენ მუშებს საბურჟუაზო, პარლამენტარიზმის წინააღმდეგ. მერე თვით საპოლიტიკო დასნიც დაქსაქსულნი არიან, დაძაბუნებულნი, ერთმანერთის ჭიშპობაში ამოსდით სული, ერთმანერთსა სჭამენ და საკუთარის ჭკუა-მოკლე თავ-მოყვარულობის მეტს არასა ჰფიქრობენ და ესეც ხელს უმართავს სოციალისტების მეთაურებს. ამას ზედ ერთვის უნიჭობა და შეცდომა ზოგიერთ შესამჩნევ საპოლიტიკო მოღვაწეთა, ათასი ჭუჭყიანი და საზიზღარი საქმე საფინანსო სკანდალებითურთ. ყოველ ამის გამო იგი მეთაურნი სოციალისტებისა, თუმცა ჯერ ვერ არიან კარგად დაწყობილ-დარაზმულნი, მაინც ახერხებენ ქალაქის მუშა ხალხის მომხრობას და მისის გულის მონადირებას. მათის მეოხებით უკვე დამყარდა დასი, რომელსაც იმედი აქვს ადრე თუ გვიან ხელში ჩაიგდოს უფლება და ხელმწიფება ქვეყნის მართვა-გამგეობისა. 1892 წელს საქალაქო თვით-მმართველობის არჩევანებზედ სოციალისტ კანდიდატების სასარგებლოდ 160,000 კენჭი იყო მიცემული 91 უბანში. პალატის საზოგადო არჩევანებზედ 1893 წელს მარტო პარიჟში მიიღეს იმათვე 100,000 კენჭი, ამდენივე მიიღეს პროვინციაში. საფრანგეთის დეპუტატთა პალა-

ტაში უკვე რამდენიმე წევრია, რომელთაც თავიანთ დროშაზედ სრულიად სოციალისტური პროგრამა აქვთ წარწერილი.

რასაკვირველია, ესენი მხოლოდ პირველი პიონერები არიან, რომელნიც აგონებენ ბურჟუაზიას, რომ დროა იზრუნოთ თქვენის ღარიბის მოძმესათვისაცა, რომელიც შეგეწიათ და სიმდიდრე და ძალა ჩაგიგდოთ ხელშიო. თუმცა ასეა, მათ მაინც მოახერხეს და გაიბეს თავიანთ ბადეში ის მუშანი, რომელნიც დიდს სამრეწველო ადგილებში არიან მრავლად, მიაღებინეს თავიანთი პროგრამა მუშათა სინდიკატებისა ქალაქებში და ახლა ცდილობენ, რომ მიიმხრონ სოფლის მკვიდრნიცა, ის მკვიდრნი, რომელთა შორის, 3,500,000 მცირე მამულის პატრონია და ამდენივე უმიწა-წყლო მუშაა და რომელთაც ჯერჯერობით იმდენი განვითარება და შეგნება არა აქვთ ჯერ, რამდენიცა აქვთ ქალაქის მუშა ხალხს საზოგადოდ. სოფლის ბინადარი ხალხი საფრანგეთში, თუ მეტი არა, ნახევარზედ ნაკლები არ არის დანარჩენ ერზედა. გონივრული შემუშავება და დიდი ნაყოფიერება მამულისა კარგს შემოსავალს იძლევა იქ. სოფლად იშვიათია, რომ მუშა უსაქმოდ დარჩეს, რაიცა მოჰყვება ხოლმე ვაჭართა და მექარხნეთა გაკოტრებას ქალაქ-ადგილებში. მაგრამ მაინც აქაც იშვიათი არ არის ისეთი უბედურება, როგორც, მაგალითად, მოუსავლობა, ფილოქსერა, საქონლის ჭირი, შემოტანა უცხოეთიდან იაფ-ფასიან სამრეწველო მცენარეულობისა, შემოსევა სოფლად უქმად დარჩენილ ქალაქის მუშათა, რომელნიც ძალა-უნებურად ამცირებენ სამუშაო ხელ-ფასსა და ხელიდან ჰგლეჯენ სამუშაოს სოფლის უმიწა-წყლო კაცსა. ყოველივე ეს ხანდაზმით აღელვებს მიწად-მოქმედ საფრანგეთის მშვიდობიანს ცხოვრებას, ჰბადავს სოფლის პროლეტარიებ შორის გაფიცვას, მუშაობის აკვეთას, შიმშილს, უწესოებას, რაიცა საუკეთესო ასპარეზია სარევოლიუციო პროპაგანდისათვის. ასეთი იყო, მაგალითად, გაფიცვა შეშის მჭრელთა ნიევრსა, შერსა, ალლიესა და ლოარში, რაიცა გამოიწვია იმ გარემოებამ, რომ უეცრად დაიწია სამუშაო ფასის რაოდენობამ და, რაკი მრავლად მიაწყდა სოფელს გაჭირვებული

მუშა-ხალხი ქალაქებიდან, სოფლელს ერთს მანათზედ მეტს აღარაივინ აძლევდა ღღეში მუშაობისათვის. პარიჟის სოციალისტებმა იფიქრეს, აი ახლაა, ჩვენი დრო, რომ ვიმოქმედოთ იქაო და გაჰგზავნეს იმ ადგილებში თავიანთი ორატორები და მქადაგებელნი, დამარაგებულნი ბროშურებით, პროგრამებითა და მანიფესტებით. ამით პირველად სცადეს ისე დაეწყოთ საქმე მუშებისა სოფლებში, როგორც ქალაქ ადგილას არის დაწყობილი საქმე მუშათა სინდიკატებისა. თუ ამ ცდას საიმისო დიდი ნაყოფი არა მოჰყვა-რა, მაინც გამოაფხიზლა მუშა ხალხი სოფლისა და აფიქრებინა, იზრუნოს თავის დაცვისა და საურთიერთო დახმარებისათვის. ამ საქმეში, რაკი მეტი ღონე არ იყო, ჩაერივნენ წარმომადგენელნი სოფლის მთავრობისანიცა და დაედო საფუძველი რამდენსამე სოფლის მუშათა ამხანაგობას: შეშის მჭრელთა, მომკალთა, მთიბავთა და სხვათა, რომელთაც უმთავრეს საგნად დაჰსახეს, შეევწევოდეთ ჩვენთა წევრთა გაჭირვებასა და ავადმყოფობაში, ვშოვობდეთ მათთვის სამუშაოს, ვსცდილობდეთ, რომ ფასმა არ დაიკლოს დღიურის მუშაობისამაო, ხოლო ვუშლიდეთ ხელს, რომ ერთგან არ მოგროვდეს მრაელად მუშა ხალხიო, გავანაწილებდეთ მათს რიცხვს იქ, საცა უფრო უჭირთ იმათი თავიო, ვზრუნავდეთ ქვრივთა, ობოლთათვის და სხვა ამ გვარი.

ამ სოფლის მუშათა ორგანიზაციის დაწყებამა და ჩასახვამ იმ სახით, როგორც ნარჩევი იყო ქალაქ ადგილებიდან, ცოტა არ იყო, შეაფიქრიანა მიწად-მფლობელნი და პროვინციის საპოლიტიკო მოღვაწენი: ვაი თუ სოციალური აზრები მოგვესიოს სოფელში ქალაქიდანაო. ამ შიშმა აფიქრებინა შემდეგი: თუ გვინდა ავიცილოთ თავიდან ასეთი საშიშროება, დავიწყოთ ორგანიზაცია სოფლის მკვიდრთა და ეს ორგანიზაცია დავამყაროთ საურთიერთო დახმარების საფუძველზედ, როგორც ქონებრივად, ისე ზნეობრივადაო. სინდიკალური წყობილება მუშათა ქალაქ ადგილებში კარგი გამოსაყენებელი ნიმუში იყო ამისათვის. იგი წყობილება მხოლოდ მცირეოდნად იქმნა

შეცვლილი და შეწონილ-შესაბამებული სოფლის მხვნელ-მთესველთა ვითარება-საჭიროებასა.

სასოფლო-სამეურნეო სინდიკალური წყობილება სადემოკრატო მიმდინარეობაა, მიმართული სოფლის მკვიდრთა უმრავლესობის საკეთილ-დღეოდ და ამიტომ, როგორც ეს მიმდინარეობა, ისე ქალაქის მუშათა საამხანაგო წყობილება, ვითა ყოველგვარი სხვა, იდეით მოსილი მოძრაობა, დაიბადა განსაკუთრებით განათლებულთა და ქონებრივად უზრუნველ-ყოფილთა თაოსნობით, ესე იგი სამრეწველო და სამიწად-მოქმედო ბურჟუაზიის მეთაურობით. ამ ბურჟუაზიას დიდი ინტერესი აქვს, რომ ასეთმა მოძრაობამ ფეხი მოიკიდოს, არა ისე კერძოდ და საკუთრად თვისის პირად სარგებლობისათვის, რამდენად სოციალურად, რათა მისის წყალობით შეიქმნას ისეთი კმაყოფილი, უზრუნველ-ყოფილი გარემო-ვითარება, რომელსაც გული აღარ ექმნება „სხვა-და-სხვა გვარ სოციალურ ილლიუზიებისათვის“ და რომელიც საიმედო ციხე-ბურჯად გადაიქცევა ამა თუ იმ „სარევოლიუციო ცდათა“ საწინააღმდეგოდ. ამასთანავე, არც იმის უარ-ყოფა შეიძლება, რომ ამ საქმის მეთაურთ, ბურჟუაინიციატორებს საზნეობო მისწრაფებაც არა ჰქონდეთ გულში: სასოფლო-სამეურნეო სინდიკალური მისწრაფება რაოდენადმე საკაცთ-მოყვარეო და მდაბიო ერის სიყვარულით გამოწვეული მოძრაობაცაა, რომელიც ნელ-ნელა იკიდებს ფეხს საფრანგეთის უფლება-მოსილს საზოგადოებაში და რომელიც ძალას ატანს მრავალს მათ შორის, მიეშველოს მდაბიო ერს მკურნალისა, ადვოკატისა, ფინანსისტისა, აგრონომისა და საკომერციო აგენტისა და სხვათა მოღვაწეთა სახით; თუმცა ამასთანავე ისინი თავს არ ანებებენ ინტელიგენტის საუპირატესო მდგომარეობას და საჭიროდ არ მიაჩნიათ უეჭველად მუშა-კაცის ტანისამოსი ჩაიცვან. ვარწმუნებ მკითხველს, რომ თუმცა ასე დასცინიან საფრანგეთის ინტელიგენტ საზოგადოებას ბურჟუაზობისა და კერძო თავ-მოყვარულობისათვის, მაინც ერის სიყვარული, მისთვის სამსახურის აზრი ამ საზოგადოებაში ბევრად უფრო ძლიერია, მტკიცე და ხელ-საყრელი ვიდრე სხვაგან; ეს კია, რომ გოდება

და ცრემლის ღვრა, გულში-ცემა ხელისა და ბნელი, მოშავებედებული მისტიკობა აქ ნაკლებ იციან.

მაშ, ასე. თაოსნობა და პირველი მოწყობა საამხანაგოდ სოფლის მკვიდრთა ბურჟუაზიისა და ინტელიგენციის საქმეა. მაგალითად, შერისა და ინდრას დეპარტამენტში სამიწად-მომქმედო ამხანაგობის დაარსება ითავეს რადიკალმა დეპუტატებმა ბოდენმა და ტივრიემ; დაწყობა და დაფუძნება ერთის პირველის სასოფლო-სამეურნეო სინდიკატისა ვიენში ითავა სამიწად-მომქმედო სკოლის დირექტორმა სავენ-დე-ლარკლოზმა; ერთს ამისთანა სინდიკატს კიდევ ჰმეთაურობს დეპუტატი პალატისა, მარკიზ დე კორნულიე. შარტრის სამიწად-მომქმედო ამხანაგობას განაგებს, ვითა თავს-მჯდომარე, სენატორი ვინე; ერთს დიდს სასოფლო ამხანაგობას განაგებს კიდევ დეპუტატი დემულენ-დე-რიოლი; ყოვლად-მდიდარი საკოოპერაციო საზოგადოება ქვემო-შარანტის დეპარტამენტისა დაფუძნებულია მარსელის საფინანსო ტუზის არტურ როსტანის ღვაწლითა და მხნეობითა. ამ პატიოსანმა კაცმა მთელი თვისი სიცოცხლე და საკომერციო ენერგია შესწირა სინდიკალურს კავშირს და საკოოპერაციო საზოგადოებას და ამის გამო თავისი საკუთარი საქმეები სულ მიატოვა. სინდიკატების კავშირთა უმრავლესობას ჰმეთაურობენ დეპუტატები, სენატორები, ბანკირები და წარმომდგენელნი დიდის სავაჭრო სახლებისა, როგორც, მაგალითად, დევილი, მიწად-მოქმედების მინისტრად ნამყოფი, კრისტოფლი, გამგებელი დიდის ბანკისა Credit foncier, პოლ ლერუა ბოლიე, სენარი და სხვა წევრნი ინსტიტუტისანი, პროფესორნი საპოლიტიკო ეკონომიისა, აგრონომიისა და სხვ. ერთის სიტყვით, მეთაურობა და პირველობა სასინდიკატო საქმეებში ეკუთვნის ბურჟუაზიასა და ინტელიგენციას; ხოლო სიკეთე ამ საქმეებისა ეფინება ყოველ-გვარ სოფლის მემამულეთა და მუშათა, ყველას, ვინც სასოფლო წარმოებაშია ასე თუ ისე ჩაბმული; უფრო კი წვრილ-წვრილ მამულის პატრონთა და მწარმოებელთა, რომელთათვისაც დიდი ანგარიშია იაფად და კარგის ღირსების სამეურნეო იარაღი იყიდონ, სასუქი შეიძინონ, რაც სოფლად მათთვის

საჭიროა, ყოველიე სოფლადვე მოიპოვონ და თვისი ნაწარმოებიც სარგებლიანად გაჰყიდონ სინდიკატის შემწეობით, იმ სინდიკატისა, რომელსაც მიწერ-მოწერა აქვს ბაზარ-ადგილებთან და შეუძლიან დააცდევინოს გამყიდველს იმ დრომდე, ვიდრე კარგი მაზანდა დადგებოდეს, კარგი ფასი გადიკვეთებოდეს. ათი და ასი ათასი წევრი ამ ბადესავით მოფენილ სინდიკატებისა ისე ვერ შეგროვდება, თუ არ წვრილ-წვრილ მამულის პატრონთაგან, სახლის პატრონთა, სოფლის ხელოსანთა და მუშათაგან; იაფი სასმელ-საჭმელი და ნუზღ-სანოვაგე, იაფი და მცირე კრედიტი, შემწეობა და დახმარება ავადმყოფობაში და აგრედვე პენსია მოხუცებაში, თავშესაფარნი და სკოლები ეჭირებათ მხოლოდ ხელ-მოკლეთა, რომელთაც თვითოეული თავიანთი გროში გამოანგარიშებული აქვთ და ასე იოლად მიაქვთ თავიანთი საქმე, რადგან წინადვე ვერა გადუდვიათ-რა შავის დღისათვის. ცხადია, რომ სასოფლო-სამეურნეო სასინდიკატო კავშირთა აზრადა აქვთ განკარგება უუღარიბესს სოფლელების ყოფა-მდგომარეობისა და აი ამათ შორის იკრიბება უმეტესი ნაწილი ამ კავშირთა წევრებისა. გარნა დაწესებულება ესე საყოველთაოა, ყოვლად სადემოკრატო, მიმართული კულტურის ასამაღლებლად, შრომისა და ნაწარმოების სყიდვა-გასყიდვის ვითარების განკარგებითა. დიდმა მემამულეებმა შეიგნეს, რომ ჩვენი საკუთარი წარმატება და მოსვენება მტკიცედ დამოკიდებულია უამრავ წვრილ-წვრილ მამულის პატრონთა და სოფლის პროლეტარიის კეთილ-დღეობაზედაო და ამიტომ ურჩიეს, შევკრათ კავშირი საურთიერთო დახმარებისაო; წვრილნი მემამულენიცა და მუშა ხალხიც, რომელმაც შეიგნო აგრედვე, რა ძალა და ქარი აქვს შეერთებას, შეკავშირებას, მიემხრნენ კავშირის დადების საქმეს, რაკი ცხადად ჰხედავდნენ, რა სარგებლობაცა ჰქონდათ და რა ადვილადა და იაფად იკმაყოფილებდნენ უუსაჭიროესს მოთხოვნილებათა. სასინდიკატო კავშირნი, რასაკვირველია, ვერ გადასწყვეტენ სოციალურს საქმეს, ვერ შესცვლიან საეკონომიო წეს-წყობილების საფუძველთა, გარნა ცხადად უმსუბუქებენ ცხოვრების ტვირთს

შრომის შვილსა, შედარებით უფრო მოწყობილ ცხოვრების ღონეს აძლევენ და ხელს უწყობენ უმრავლესობის უფრო სასწრაფოდ წინ-სვლას სულიერის წარმატების გზაზედ, რაიცა დიდად სასარგებლო საქმეა საზოგადოების ყველა წოდებათათვის, მთლად ქვეყნისა და ერისათვის.

აზრი და არსება ქალაქის მუშათა სინდიკატებისა შემდეგია. სასანდიკატო დაამხანაგება ამქრობის კვალობაზედა სწარმოებს. თვითოეული ამქარი ცალკე ამხანაგობად გადის და იღებს წევრად ყოველს მუშა-კაცს, რომელსაც კი 19 წლამდე მიუღწევია. ახალს ამხანაგს შეაქვს ამხანაგობის კასაში შესვლისათანავე რამდენიმე აბაზი და რამდენ-რამდენიმე აბაზი შეაქვს კიდევ შემდეგ თვე და თვე. ამხანაგობა ირჩევს ბიუროს ანუ კომიტეტს, რომელიც შესდგება თავს-მჯდომარისა, მდივნისა, ხაზინადარისა და რამდენისამე წევრისგან, რომელიც განაგებს ამხანაგობის საქმეებს და წარმომადგენელია მისის ინტერესებისა. აზრი და მოღვაწეობა სინდიკატისა ის არის, რომ გააერთიანოს მუშანი და ხელოსანნი ამა თუ იმ ამქრისა, ხელობისა და იზრუნოს ყველა მათ საერთო ინტერესებისათვის, თვალყური ადევნოს თავის წევრთა მუშაობას მათს ხელობა-პროფესიაში, ყური უგდოს, რომ ქარხნებმა და სახელოსნოებმა შეასრულონ ის წესნი, რომელიც ნაბრძანებია კანონით, ძლიერ არ დაიწიოს შრომის ფასმა, დაიცვან ინტერესები თვისის ამხანაგობის წევრთა კანონისა და სახელოსნო ქარხნების პატრონთა წინაშე, თუ ვინიცობაა დიდი რამ უსიამოვნობა და წინააღმდეგობა ატყდა მათ შორის და სხვ. ამას გარდა, სინდიკატი ტვირთულობს, შეძლებისამებრ, სამუშაოს შოვნას თვისის ხელობის წევრთათვის, დღიურ სამუშაო ფასის გადაკვეთას, ჰზრუნავს, რომ ზნეობრივ და გონებრივ განვითარდნენ მისნი წევრნი, ხელობაში კარგად მოემზადნენ, აარსებს ბიბლიოთეკებს, სკოლებს, ჰმართავს ლექციებს, ცდილობს შემწეობა აღმოუჩინოს ავადმყოფთა, ქვრივ-ობოლთა, მოხუცებულთა; ჰმართავს სამედიატორო სამართალს განსაბჭობადა და განსაკითხავად უსიამოვნებისა და შეხირებისა, ან წევრთა შორის ან წევრთა და

სახელოსნო-ქარხნის პატრონთა შორის და ცდილობს კავშირი და მიწერ-მოწერა იქონიოს სხვა სინდიკატებთან, თუ საერთო რამ საქმე გაჩნდა იმ სინდიკატებსა და საკუთარს სინდიკატს შორის. მარტო პარიჟში 500 ამისთანა სინდიკატია და მრავალია კიდევ სხვა ქალაქებში. ზოგიერთი ამისთანა სინდიკატი, მაგალ. სინდიკატი მესტამბეთა, მექუდეთა, კალატოზთა უზარმაზარ ამხანაგობად გადაიქცა, დიდ-ძალი ფული და შეძლება აქვს და დიდადაც ჰშველის თავის წევრთა. კანონმა აკუთვნა ამ სინდიკატებს იურიდიული უფლება ადამიანისა და მით მისცა ძალა და ღონე, რომ მოლაპარაკება დაუწყოს მთავრობის კაცთა და დაწესებულებათა, რათა კანონიერის გზით იქმნას დაკმაყოფილებული საჭიროებანი და საჩივარნი მუშათა.

სოფლად სინდიკალური წყობილება და ამხანაგობათა შედგენა, სულ ათი წელიწადია, რაც დაიწყო. 1884 წლამდე, როცა გამოიცა კანონი იურიდიულის უფლების მინიჭებისა სინდიკატებისათვის და როცა იგი სინდიკატები სახელმწიფომ მიიღო თვისის მფარველობის ქვეშე, თითქმის სულ არა ისმოდა-რა მათი. ძალიან მცირეთი დაიწყეს მათ თვისი მოქმედება სოფლად. სამიწად-მომქმედო კრიზისმა, რომელიც დაატყდა საფრანგეთს, რადგან ბაზარში გაჩნდა მეტად იაფი სოფლის ნაწარმოები ხელ-უხლებისა და უტეხის ქვეყნებისა—ამერიკისა და ავსტრალიისა,—აიძულა საფრანგეთის სოფლელნი, ეზრუნათ თავიანთ ნაწარმოების გაიაფებისა და მიწის მოსავლის გაძლიერება-გამატებისათვის. დაიწყეს ლაპარაკი, რომ ჩვენი კულტურა უკან ჩამორჩენილია, ხელ-საწყო იარაღნი მეტად ძველებური გვაქვს, რომ სასუქი და პატივი მცირეაო და სხვ. სასუქად ყველას ისა ჰქონდა, რაც საკუთრად მის საქონელს მიეცა. ხოლო ხელ-შექმნილი, განზრახ მოგონილი სამინერალო სასუქი ცოტა იყო, ან თუ იყო, ისიც ძვირად ჰღირდა და არც ვარგოდა.

საფრანგეთის სამეურნეო საზოგადოებამ 1884 წელს დაიწყო ქადაგება, რომ საჭიროა სამინერალო სასუქიო. რამდენმამე მემამულემ ლუარისა და შერისამ შეადგინეს ამხანაგობა,

ერთად, საამხანაგოდ ვიყიდოთ სასუქი, გავაიაფოთ ეს მინერალი, მოვსპოთ გაყალბება სასუქისა და მოტყუება მხვნელ-მთესველისა და ვურჩიოთ ყველას, რამდენი და რა ღირსების სასუქია საჭირო სხვა-და-სხვა გვარის ნიადაგის გაპატივებისათვისაო. კარგ დროს დაიბადა ეს საზოგადოება, სწორედ იმ დროს, როცა ყველგან სასუქის თაობაზედ იყო ლაპარაკი; ამიტომ მისთა წევრთა რიცხვმა დაიწყო სწრაფად მატება, მრავალმა მოსთხოვა, ამდენ-ამდენი სასუქი მინდა, დამიბევეთ, დამიკვეთეთო. ერთის წლის შემდეგ საზოგადოებამ უკვე ის აზრი დაისახა, რომ უნდა ვიტვირთო დაცვა ჩემთა წევრთა სასოფლო-სამეურნეო და სამრეწველო ინტერესებისაო. დღეს საზოგადოებას უკვე 4000 წევრი ჰყავს და აზრად აქვს: გავრცელება წესიერ სასოფლო-სამეურნეო ცოდნისა; ნარდად სყიდვა სასუქისა, კარგის თესლისა, სამეურნეო იარაღისა და ყოველისავე, რაც საჭიროა სოფლის ცხოვრებაში მხვნელ-მთესველისათვის; ხელ-საყრელი გასყიდვა წევრთა სოფლის ნაწარმოებისა, შოვნა ბაზრისა და გამართვა საზოგადო საწყობთა სასოფლო ნაწარმოების შესანახავად.

აი ასე მცირედ დაწყებულმა საქმემ გამოაღვიძა მიბინარებული ძალ-ღონე სოფლისა საფრანგეთში; გამოაღვიძა, ალბად, იმიტომ, რომ სწორედ დრო იყო ამისათვის დამდგარი და ეს მაგალითი შეიქმნა მისაბაძი მრავალის ამგვარის სასოფლო-სამეურნეო ამხანაგობის დამაარსებელთათვის, რომელნიც ბოლოს დიდად გაძლიერდნენ და გააფართოვეს კიდეც თვისი მოღვაწეობა.

ზემოხსენებულ საზოგადოების შემდეგ მალე დაიბადა „სინდიკატი ინდრას მიწად-მომქმედთა“, რომელსაც ჰყავს ამ ჟამად 35000 წევრი და რომელსაც, როგორც ამბობს მისი პროგრამა, აქვს შემდეგი აზრი და საგანი: „თვალ-ყური ვადევნოთ, შევისწავლოთ და შევიმუშავოთ ის საეკონომიო რეფორმები, რომლების შემოღებისათვის უკვე დრო მოსულია და მომწიფებულია და რომლებიც შეეხება საადგილ-მამულო ბეგარას, გზებს, ტარიფებს, ბაჟს, სავაჭრო ხელ-შეკრულობას და სხვ. და ასე შესწავლილი, გამოკვლეულ-გამოძიებული საქმე რე-

ფორმისა წარვუდგინოთ ხოლმე მთავრობასაო. ხელი შევუწყოთ სასოფლო-სამეურნეო განათლების გავრცელებას და ვავრცელოთ სატექნიკო ცოდნა სოფლის მკვიდრთა შორის სკოლების დაარსებით, ლექციების კითხვის გამართვით, პატარა-პატარა წიგნების ბეჭდვით და სხვ. ხელი მოვუმართოთ და წავაქეზოთ შემოღება კულტურის ამა თუ იმ ახალის დარგისა, ახალის წარმოებისა, განკარგებულ მაშინებისა, ახალის წესისა, რომლითაც უფრო სახეიროა გაპატივება მამულისა და საზოგადოდ ყოველისავე იმისი, რაც აადვილებს შრომას, აძლიერებს მოსავალს, და აიაფებს ნაწარმოებს. წავაქეზოთ დაარსება, დავაარსოთ კიდეც და ხელმძღვანელობა გავუწიოთ სამიწად-მოქმედო კრედიტის საზოგადოებათა, ურთიერთის დახმარების საზოგადოებათა: მწარმოებელ და მომხმარებელ ამხანაგობათა, საზოგადოებათა ნაწარმოების ნარდად სყიდვისა ჲ გასყიდვისაო. გავწიოთ შუამავალ-შუაკაცობა სხვა-და-სხვა ხეობის მსყიდველ-გამსყიდველთა შორის და ხელი შევუწყოთ ერთმანერთში გაცვლას იმისას, რაც რამ საუკეთესო იქმნება მოყვანილი ამა თუ იმ ხეობასა და მაზრაში. ვაძლიოთ რჩევა და დარიგება ყოველგვარ საგნის გამო, რომელიც კი შეეხება მიწად-მოქმედებას და ვიყვნეთ შუამავალ, შუაკაც და მომრიგებელ ყველა იმ საკამათო საგნის გამო, რომელიც გამოიწვევს საზოგადოების წევრთა შორის დავას, უსიამოვნობას, ჩივილსა და დრტვინვას"...

მალე გაჩნდნენ ზედი-ზედ ამისთანა საზოგადოებანი და მოჰფინეს მთელი საფრანგეთი და ალჟირი. 1892 წელს ოფიციალურის სტატისტიკით ამისთანა საზოგადოებათა რიცხვი უკვე 1100-მდე ავიდა, მაშინ როდესაც 1884 წელს, როცა ის-ის იყო დაიწყო დაარსება მათი, სულ 5 ამისთანა საზოგადოება იყო მთელს საფრანგეთში. თესლმა, დროზედ განბნეულმა მომზადებულს ხნულში, მოიტანა ნაყოფიცა დიდი. ამ 1100-მა სინდიკატმა ცხრა წლის განმავლობაში შემოჰკრიბა და დააამხანაგა 600,000 კაცი, რომელთაც დიდი და ცხოველი ინტერესი აქვთ, რომ ამხანაგობათა საქმენი კარგად და ნაყო-

ფიერად წარიმართებოდეს. ზოგიერთს მათ შორის, როგორც, მაგალითად, ვიენისას, ქვემო შრანტისას 10,000 წევრი ჰყავს და ყოველწლივ ასი-ათასობით ფულს ატრიალებს. მათ წევრთა შორის მრავალია მსწავლული, საპოლიტიკო მოღვაწე, სენატორი, დეპუტატი, საქალაქო მმართველობის წარმომადგენელი, იმას გარდა, რომ კიდევ უფრო მრავალია დიდი და წვრილი მემამულე, მხვნელ-მთესველი, ფერმერი, იჯარადარი, სოფლის მუშა-კაცი და საზოგადოდ ის, ვისი ცხოვრებაც პირდაპირ უახლოვდება მამულის მოსავლის საქმეს.

სინდიკატის დაარსებას არავითარი დაბრკოლება არ ეღობება წინ ადმინისტრაციის მხრივ. საკმაოა შესდგეს ჯგუფი, დასწეროს ქაღალდზედ თვისი წესდება და აღნიშნოს აზრი და საგანი საზოგადოებისა, წარუდგინოს იგი წესდება ადმინისტრაციას და საზოგადოება უკვე დაარსებულია იურიდიულად. წევრნი აღირჩევიან თვითოეულის მიერ სურვილის გამოცხადებითა და დამფუძნებელ წევრთა რეკომენდანციით, იძლევიან გადაწყვეტილ ერთხანობითს შესატანს და მერე იხდიან გადაწვეტილსავე სათვე-და-თვეო გადასახადს. სინდიკატის განსაგებლად ირჩევენ ბიუროს, რომელშიაც უნდა იყოს თავმჯდომარე, მდივანი და წევრნი საბჭოსი, და ამათ მიენდობა ყველა უფლებანი სინდიკატისა. წელიწადში ერთხელ ან ორჯელ მოუწოდებენ საზოგადო კრებას სინდიკატის წევრებისას. ამ კრებას წარუდგენენ ფულის ანგარიშს საზოგადოებისას და სხვა-და-სხვა მოსაზრებას კომიტეტისას იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა იწარმოვოს საქმე შემდეგში. საზოგადო კრება გადასწყვეტს სამერმისო ბედს საზოგადოებისას, გაავრცელებს ანუ შეამცირებს მისის მოღვაწეობის ფარგალს, იღებს ახალ წევრთ, ირჩევს სანდო კაცთა საზოგადოების წარმომადგენლებადა და აგენტებად და სხვ. ხაზინა სინდიკატისა შესდგება ერთხნობითის შესატანისა, საყოველთვეო გარდასახადისა და შეძლებულ წევრთა შეწირულებათაგან. სინდიკატებს ხშირად თვით-მმართველობის გამგეობაც აძლევს შემწეობას; აძლევს აგრედვე შემწეობას არა-იშვიათად თვით მიწად-მოქმედების სამინისტროცა, თუ

კი ჰხედავს, რომ სინდიკატი ამა და ამ ხელობა-მაზრისათვის სასარგებლო სამეურნეო მოღვაწეობას ადგიაო. უფრო შეძლებული სინდიკატები ჰბეჭდავენ და უგზავნიან თავიანთ წევრთ საყოველ-კვირაო გაზეთ-ჟურნალს და შიგ აცხადებენ, როგორ მოღვაწეობს სინდიკატი, აძლევენ სხვა-და-სხვა სამეურნეო რჩევა-დარიგებას, აუწყებენ, რა ფასი რა ნაწარმოებსა სდევს, სად რა ბაზარია და რას თხოულობს რა მაზანდითა, ჰბეჭდავენ, თუ რომელიმე ამხანაგი შეეკითხა რასმე, ან წერილი რამ გაუგზავნა და ბოლოს შიგვე მოაქცევენ ხოლმე საზოგადო მიმოხილვას იმ მაზრის საეკონომიო წარმოებისას, რომელშიაც ჰმოქმედებს სინდიკატი.

„ეკონომიურად გავანათლოთ, განვავითაროთ მიწად-მოქმედი და ვუშველოთ, რომ მან უკეთ და უფრო იოლიანად მოაწყოს თვისის ოჯახობისა და მეურნეობის საქმენიო“—აი დევიზი სამიწად-მოქმედო სინდიკატების უმეტესის ნაწილისა, მათი ძირითადი აზრი და სურვილი. მოქმედებას მით შეუდგნენ, რომ ნარდად დაიწყეს ყიდვა ბლომ-ბლომად სასუქისა და პატივისა, თესლისა და იარაღისა და მერე წვრილ-წვრილად ჰყიდდნენ იაფად თავიანთ წევრთ; შემდეგ კი განავრცელეს ეს თვისი მოქმედება, თუმცა ძირითადი მისი საეკონომიო ხასიათი მით არ შეიცვალა და წინანდელივე დარჩა. ყურადღების ღირსია, რომ ცხრა წლის განმავლობაში ფასმა სამინერალო სასუქისამ იკლო 30%-ი, რაც წინად მანათი ჰღირდა, ეხლა 70 კაპ.-ღა ჰღირს, ხოლო ღირსებამ იმატა. იმიტომ რომ, რაკი სინდიკატები ჩაერივნენ ამ საქმეში, სრულიად მოსპეს ბაზარში უვარგისის სასუქის ტრიალი. სასუქის ხარჯმა იმატა კიდეც ხუთჯერ: თუ წინად მილიონი ფუთი იხარჯებოდა, დღეს 5 მილიონი იხარჯება, სიტყვაზედ. 1875 წელს ჰყიდულობდნენ ამ სასუქს საფრანგეთში სულ 52 მილიონ ფრანკისას; ამ ჟამად, თუმცა მისმა ფასმა იკლო, მაინც ჰყიდულობენ 250,000,000 მილიონ ფრანკისას. იმის მეოხებით, რომ გაიაფდა კიდეც და ადვილად საშოვნელიც შეიქმნა მაშინები სინდიკატების მეცადინეობით, მათი ხმარებაც გაძლიერდა, გაძლიერდა ასევე ხმა-

რება განკარგებულის თესლისა, საქონლის საჭმელ ჩენჩო-ბურდოსი, მავნებელ მწერთა გასაწყვეტ ფხვნილ-წამლებისა და სხვ. ზოგიერთი სინდიკატი, როგორც მაგალითად ვიენისა, ჰყიდულობს სხვა-და-სხვა საჭირო საქონელსა და სავაჭროს თვისთა წევრთათვის ერთის მილიონის ფრანკისას, ხოლო საერთო ჯამი ყველა სამეურნეო სინდიკატის ნასყიდ საქონელ-სავაჭროსა ყოველ წლივ აღებატება 100 მილიონ ფრანკს.

თვითოეულს სინდიკატს აქვს ცალკე ბიურო, რომლის დანიშნულება ის არის, რომ მიიღოს და განიხილოს თვისთა წევრთა წერილები, თუ ვის რა უნდა, რის შეძენა და რის დაკვეთა, დაბევება. წარსულის წლის გამოცდილებით, სინდიკატმა იცის, დაახლოვებით, რამდენი რა სავაჭრო მოუნდება თვისთა წევრთათვის და ამიტომ, ხშირად აღარც კი ელის წერილებს, თვითვე ჰყიდულობს წინდაწინვე საჭირო სავაჭროს, იბევებს ამა თუ იმ მასალას, იარაღს და ან გამყიდველთანა სტოვებს დრომდე, ან თუ შეძლება აქვს, მოაქვს და აწყობს ცალკე მოთხოვნილებამდე განგებ ამ საქმისათვის აგებულს ფარდულებში. რომელს სინდიკატსაც შეძლება ნებას აძლევს, ჰყიდულობს სამეურნეო ძვირფას იარაღს: სამკალს მაშინას, სალეწს, სანიავებელს, გუთნებს და მერე აძლევს ამხანაგებს ქირით ხელ-მისაცემ ფასად.

გარნა მიწად-მომქმედთა წოდება, იმას გარდა რომ ჰხარჯავს სხვა-და-სხვა საქონელ-სავაჭროს, და, მაშასადამე, მსყიდველია, ამასთანავე უფრო მწარმოებელი და გამსყიდველიც არის. რაკი უმეტეს ნაწილად ქალაქ ადგილებზედ შორსა სცხოვრობს, მიყრუებულ კუთხეებში, არ იცის, რა ვითარებაშია ბაზარი, რა უნდა და რა ეჭირვება ამ ბაზარს, ამიტომ აწარმოებს, მოჰყავს ხშირად არა ის, რაც საჭიროა, ან რასაც გასავალი აქვს, ხოლო არა აქვს ღონე გაასაღოს ის, რაც მოუყვანია, უჭირს ფული მაშინ, როცა მის საქონელს არავინ თხოულობს და მუშტარი არა ჰყავს; ამის გამო ხშირად დიდს ზარალშია. ამიტომ სინდიკატების უმეტესი ნაწილი ამ შემთხვევაშიაც ტვირთულობს შუა-კაცობას მწარმოებელსა და ბაზარს შორის. ზოგიერთებს მათ შორის დიდ ბაზარ ადგილებში ჰყავთ ცალკე კა-

ცები, ფიშქრები, რომელნიც ახლო უდგანან ნარდად მსყიდველებს ამა თუ იმ სავაჭროსას და მათთან იჭერენ საქმეს. საქმის დაჭერისათანავე, ატყობინებენ სინდიკატს, რომ მივყიდეთ ამასა და ამას ამდენი და ამდენი საქონელი, ამა თუ იმ ფასადაო (პური, ღვინო, ვაშლი, კარტოფილი, ერბო, ზეთი, კვერცხი, ქერი, სიმინდი და სხვ.) სინდიკატი მაშინვე ყოველ ღონისძიებასა ჰხმარობს, რომ გადაკვეთილის რაოდენობის საქონელი გაგზავნილ იქმნას იქ, საცა საჭიროა, აგენტ-ფიშქარის წერილის თანახმად. ხანდახან ის აგენტ-ფიშქრები ჰმართავენ იმ ადგილებში, საცა თვითონ არიან, საწყობს იმისას, რაც მრავლად მოდის იქ, საცა სინდიკატი არსებობს. ნორმანდიისა, ბრეტანისა და ზოგიერთ სხვა შეერეთბულ სინდიკატებს აქვთ, მაგალითად, დიდ ბაზარ ადგილებში საკუთარნი საწყობნი ღვინისა, ერბოსი, ხილისა, ჩირეულისა, ყველისა, კვერცხისა და სხვ. და ამ გზით იცილებენ თავიდან შუამავალ ჩარჩებს, რომელნიც მწარმოებელისაგან იაფად ჰყიდულობენ ყოველ-გვარ ნუზლსანოვაგეს და თვით კი ძვირად ჰყიდიან იმათ, ვისაც იგი ნუზლსანოვაგე ეჭირვება. საწყობთ მაგივრად, ზოგიერთს აგენტებს აქვთ კანტორები, საცა გამოფენილია ნიმუში ყოველ-გვარის მოსავლისა მათ რწმუნებულ სინდიკატის მაზრა-ქვეყანაში და თან სავარაუდო ფასიც ზედა აქვს თვითოეულ მოსავლის დარგს აღნიშნული იმ წლისათვის. ნავარაუდევია და აღნიშნული აგრედვე, თუ რამდენი რა მოსავლისა შეიძლება იშოვოს იმ ქვეყანაში მსურველმა. ამას გარდა სასოფლო სინდიკატები პირდაპირ ადმინისტრაციასთან და სამხედრო უწყებასთან იჭერენ საქმეს და იაფარით იღებენ მათგან მათთვის საჭირო ღვინისა, პურისა, თივისა და სხვა სურსათის ძლევას და ამ სახით წინდაწინვე უზრუნველ ჰყოფენ სოფლის მოსავლისთვის ნაღდს და უეჭველს გასაღებას და ააიაფებენ მთავრობისათვის ადმინისტრაციისა და ჯარის შენახვას. ზოგიერთი სინდიკატები, რომელთაც დიდ-დიდი მაზრები აქვთ ხელთა, ცდილობენ გააძლიერონ ნაყოფიერება დედამიწისა და რაოდენობა მოსავლისა, გააუკეთესონ ხვნა-თესვის ვითარება და ამ აზრით ჰმართავენ

სანიმუშო ფერმებს, საცდელს მინდვრებს, იწვევენ სწავლულ აგრონომებს, რომელნიც იკვლევ-იძიებენ თავიანთ მაზრას, პასუხს აძლევენ ყველას, ვინც კი დაეკითხება რასმე, აძლევენ აგრედვე ხალხს რჩევა-დარიგებას, კითხულობენ საჭირო ლექციებს და ასწავლიან მხვნელ-მთესველთა და სოფლის მემამულეთა, თუ რამ ახალი და ან განკარგებული წესი იქმნა სადმე შემოღებული მიწად-მოქმედების საქმეში.

გარნა ყოველ ამისთანა საქმის რიგიანად და სასურველის სივრცით მოსაწყობად საჭიროა სინდიკატებისათვის დიდი შეძლება და დიდი მაზრა სამოქმედოდ. ასი და ათასი კომლი ამისთანა საქმეში ვერას გახდება. ამისთანა შეძლება თითოოროლა სინდიკატსაც არა აქვს. უმეტესი ნაწილი მათ შორის სამასახლისოსაგან შესდგება. ბევრი-ბევრი სინდიკატშია მოქცეული მთელი მაზრა, ან უკეთეს შემთხვევაში მთლად დეპარტამენტი. ამიტომ თავის-თავად დაიბადა ის აზრი, რომ შევაერთოთ ერთად, ერთ-კავშირად რამდენიმე სინდიკატი, რომელთაც კი აზრი და მოქმედების საფუძველი ერთნაირი აქვთო. ამ შეერთებულმა სინდიკატებმა ამოირჩიონ ერთი გამგეობა და მან განაგოს საერთო საკავშირო საქმეები, ხელმძღვანელობა გაუწიოს მრავალს სინდიკატთა და ამხანაგობასა, რომელიც კი იმყოფება ამა თუ იმ მაზრასა და დეპარტამენტშიო; თუ საჭიროა, მთელს პროვინციაში, რომელიც რამდენისამე დეპარტამენტისაგან შესდგება და, თუ გინდ, მთელს საფრანგეთში, შეძლებისა მებრო. ამ სახით დაარსდა კავშირი სინდიკატებისა, Unions Syndicals.

II

შეკავშირებული სინდიკატები, ანუ კავშირნი ამხანაგობათა, Unions Syndicales, მალე ზედ მოჰყვა ცალკე სინდიკატებსა და მათს წარმატებასა. რაკი გაძლიერდა და გაიზარდა საქმე თითოეულის სინდიკატისა, ხალხმა საჭიროდ დაინახა გავრცელება საქმისა და ამ სურვილს მოჰყვა შეერთება რამდენისამე

სინდიკატისა ერთს დიდ ამხანაგობად. ერთობა შეიქმს ძლიერებასაო, ნათქვამია. უფრო ძრიელ შეუწყო ხელი ამ საქმეს „საფრანგეთის აგრონომების საზოგადოებამ“, რომელიც დიდი ხანია არსებობს საფრანგეთში და რომელსაც დიდი პატივისცემა და გავლენაცა აქვს დამსახურებული. ამ საზოგადოებასა ჰყავს 10,000 წევრი და იმ თავიდანვე მან მიიღო თვისსა მფარველობასა ქვეშე სასოფლო-სამეურნეო სინდიკატების დაარსებისა და გავრცელების საქმე დაბა-სოფლად. განსაკუთრებით ამ საზოგადოების მხნეობით და მისთა ნაწერ-ნაბეჭდთა გავლენითა და წყალობით დაარსდა 1886 წელს „კავშირი სამეურნეო სინდიკატებისა საფრანგეთში“ იმ აზრით, რომ ერთად შევაერთოთ საფრანგეთის სხვა-და-სხვა მაზრა-თემის სინდიკატები, შევისწავლოთ საჭიროებანი მიწად-მომქმედის საფრანგეთისა და შემწეობა აღმოვუჩინოთ აქა-იქ გაფანტულს ამხანაგობა-სინდიკატებსაო. მისის წესდების ერთი მუხლი ასე განმარტავს ამ საზოგადოების დანიშნუთებას: „ვიყოთ შუა-გული ადგილი უკვე შეკავშირებულ სინდიკატებისათვის, ისეთი ადგილი, საცა იმ სინდიკატებს შეეძლოთ გაიგონ თავ-თავიანთი ამბავი, გაიგონ და შეიტყონ ყოველივე, რაც კი შეეხება მეურნეობასა, ხვნა-თესვასა და ჰირნახულის სყიდვა-გასყიდვასა; ხელი შევუწყოთ ახალ სინდიკატების გაჩენასა; ვაგროვოთ და ვაუწყოთ შეერთებულ სინდიკატებს სასტატისტიკო, საკომერციო, სააგრიკულტურო ცნობანი, როგორც საფრანგეთისანი, ისე უცხო-ქვეყნებისანი, რათა ამ სახით სოფლის მკვიდრმა იცოდეს, რა ყოფაშია დღეს საეკონომიო ვითარება საფრანგეთისა და ევროპისა; ხელი მოვუმართოთ სოფლის მეურნეობას და სოფლის წარმოებას; გავუადვილოთ მსურველს სიარული ლაბორატორიაში, დავაარსოთ მუზეები, კურსები და ვავრცელოთ სასოფლო-სამეურნეო შინაარსის პატარ-პატარა წიგნაკებიო“.

სულ მცირე ხანში ამ სინდიკატების შეამხანაგებამ ასობით მიიზიდა მრავალი სხვა სინდიკატი და დღეს მის წევრთა რიცხვი 450,000 კაცამდეა. მმართველობა ანუ ბიურო ამ კავშირისა პარიჟშია. შიგ 50 წევრია. მათ შორის ზოგი ამორჩეუ-

ლია, ზოგიც წარმომადგენელია იმ სინდიკატებისა, რომელნიც ასე ერთად შეამხანაგდნენ საერთო კავშირის დასადებად. თვითოეული სინდიკატი აძლევს საერთო ამხანაგობას რამდენსამე პროცენტს თვისთა წევრთა წლიურის შესატანისას. ყოველ წლივ ინიშნება საზოგადო კრება, რომელსაც ესწრებიან კავშირის გამგებელნი, ყველა თავსმჯდომარენი აქა-იქ გაფანტულის სინდიკატებისა და დელეგატები, ამორჩეულნი პროვინციის უფრო შესამჩნევ ამხანაგობათა მიერ. საზოგადო კრება სინჯავს კავშირის მოქმედების ანგარიშს, ვარაუდობს, რას მიაქციოს შემდეგისათვის ყურადღება და მსჯელობს ყოველგვარ საეკონომიო საგნის შესახებ, რომელსაც კი რაიმე დამოკიდებულება აქვს მიწად-მოქმედებასა და სინდიკატების ინტერესებთანა. აი, მაგალითად, ერთს ამისთანა კრებაზედ რა საგნები იყო განხილული: საბაჟო ტარიფი, მოხსენება საკოოპერაციო, საკრედიტო და საურთიერთო დაზღვევის საზოგადოებათა დაარსების შესახებ სინდიკატებთან, მოხსენება იმის გამო, რომ სინდიკატებმა იტვირთონ ხაზინის იჯარანი და მრავალი სხვა საგანი, სოფლის ყოფა-ცხოვრებისა და საჭიროების შესახები. კრების გადაწყვეტილებანი და სჯა-კამათი იბეჭდება და ეგზავნებათ ყველა სინდიკატებს, რომელნიც ამ შეერთებულ ამხანაგობაში ჰმონაწილეობენ და რომელთა რიცხვიც ამ ჟამად 500-ია. ესევე ანგარიშნი ეგზავნებათ საცნობლად პარლამენტის დეპუტატებს და მთავრობის წარმომადგენელთ. ეს შეერთებული ამხანაგობა სინდიკატებისა ცდილობს, იქონიოს თვალ-წინ ყოველი საჭიროება, მისწრაფება და ნატვრა-სურვილი სამიწად-მოქმედო საფრანგეთის უმეტესის ნაწილისა, თავი მოუკრიბოს ერთად აჰნუსხოს ყოველივე ესე წინაშე ქვეყნისა და მთავრობისა და მით თითქმის პარლამენტის გარეშე წარმომადგენლობა და მეოხობა გაუწიოს მეურნეობას. ეს დიდი ამხანაგობა წარმომადგენელია თითქმის ნახევარ-მილიონის გამრჯელ ხალხისა და შეძლება აქვს სრულიად ცნობიერად და გონიერად, საქმის ვითარების ცხადად გათვალისწინებით იმოქმედოს კანონმდებლობაზედ, მოურიგდეს თვისთა წევრთა სასარგებლოდ რკი-

ნის გზებს, დიდ მწარმოებელსა და დიდს მუშტარს სოფლის ჭირნახულისას, ხელმძღვანელობა გაუწიოს სასინდიკატო იჯარათა აღებისა და შესრულების საქმეს, მიჰმართოს ასე თუ ისე, სასურველის გზით, წარმოება სოფლად ამა თუ იმ მაზრისა, გააჩინოს ლაბორატარიები, მუზეები, სკოლები, საწყობნი საქონელ-სავაჭროსი, დააარსოს საკრედიტო საზგადოებანი და სხვ., რის განხორციელებასაც იგი ამხანაგობა უკვე შეუდგა ამ უკანასკნელს ხანს.

ამ პირველმა ცდამ სინდიკატების გაერთიანებისამ მალე იპოვა მიმბაძველნი. პროვინციის ბევრმა სინდიკატმა არ ისურვა იმ ზემოხსენებულს საზოგადო საფრანგეთის კავშირს მიჰკედლებოდა, ვაი თუ მეტის-მეტად დავიჩრდილოთ და დაითრგუნოს ასეთის ცენტრალიზაციით ჩვენი კერძო თაოსნობაო და ამიტომ თითო-თითო მაზრისა და დეპარტამენტის სინდიკატები თავ-თავიანთთვის შეერთდნენ და შეამხანაგდნენ. 1887 წელს, მაგალითად, დრომის დეპარტამენტის 22 სინდიკატმა შეადგინეს ერთი ამხანაგობა, რომელსაც ამ ჟამად 6000 წევრი ჰყავს; აგრედვე კოტ დ'ორი დეპარტამენტის 20 სინდიკატი ერთად შეერთდნენ. ასე მოხდა ბევრგან სხვაგანაც.

მაგრამ მალე აღმოჩნდა, რომ მაზრა-მაზრობით შედგენა საამხანაგო კავშირისა არ შეესაბამებოდა სასურველის სისრულით ბუნებრივ გარემოებათა კრებულს. ბევრგან, ორსა და სამს მაზრაში, ანუ დეპარტამენტში ერთი და იგივე ვითარება არსებობდა და სასურველი იყო, რომ, რახან შეამხანაგება იქმნებოდა, ბარემ იმ სამი-ოთხის მაზრის ანუ დეპარტამენტის სინდიკატები შეამხანაგებულიყვნენ. ასეც მოხდა ბოლოს. მთელი ქვეყანა დაიყო საგეოგრაფიო და საფისიკო ვითარების მიხედვითა, სწორედ ისევე, როგორც ძველადაც იყო განყოფილი თემ-თემადა და მხარე-მხარედა. დღესაც ცხოვლად ახსოვს ხალხს საფრანგეთში ძველებური, რევოლიუციის უწინარესი დანაწილება ქვეყნისა და გახსენება იმ დროინდელ თემ-მხარეთა სახელწოდებისა ეროვნულსა და სათემო მამულის მოყვარეობის გრძნობას ულვიძებს. საერთო კილო ლაპარაკისა, ერთფეროვნება მამა-პაპათა

ნაანდერძევისა, სიტყვიერება-სიმღერა-ლექსებისა, ერთგვაროვნება ჰავისა, საგეოგრაფიო და სამეურნეო ვითარებისა აახლოვებს ერთმანეთში მკვიდრთ და მათს ინტერესებს და აჩენს საიმედო ნიადაგს საეკონომიო კავშირის შესაკვრელად. ამ ბოლოს დროს ეს ადგილობრივი, სათემო მამულის-შვილობა და პატრიოტიზმი კათოლიკეთა და მონარქიელთაც კი დაიხვეჭს ხელზედ და მისის შემწეობით ცდილობენ გააძლიერონ საავტონომიო სურვილი და მიდრეკილება საწინააღმდეგოდ მეტად გარადიკალებულ პარიჟის ცენტრალიზაციისა, რომელსაც უშველებელი თვისი პირი დაუღია და მზად არის ყოველივე თვით ჩაჰყლაპოს, თვით მოინელოს. აი ამ ნიადაგზედ გაჩნდა და გაიდგა მალე ფესვი რამდენიმე საკმაოდ შესამჩნევმა და დიდმა სინდიკალურმა სასოფლო-სამეურნეო კავშირმა, რომელთა შორის თითოეულმა ერთად შეაერთა და შეაამხანაგა სინდიკატები რამდენისამე დეპარტამენტისა. ამ შეერთებულ ამხანაგობათ ეწოდებათ სათემ-სახეობო სასოფლო-სამეურნეო კავშირნი,— „Unions ragionéles des Syndicats agricoles“.

პირველად ამისთანა კავშირთა შორის დაარსდა „სამხრეთ აღმოსავლეთის კავშირი“, რომელსაც მიემხრო სინდიკატები ათის დეპარტამენტისა. ამ კავშირმა გააერთიანა 65 სინდიკატი და ჰყავს 50,000-ზედ მეტი წევრი. გამგეობა მისი ლიონშია; გამგეობაშია თავსმჯდომარე, მდივანი და ოთხი წევრი; ეს გამგეობა ჰბეჭდავს სათვედათვეო ჟურნალს—საკუთარს ორგანოს კავშირისას და უგზავნის თვისთა წევრთა 12,000 ცალამდე; მუდმივი მიწერ-მოწერა აქვს თავის სინდიკატებთან, ასრულებს მათს სხვა-და-სხვა სამეურნეო საჭიროების შესახებს სურვილს, აქვს საწყობნი იარაღისა, სასუქისა და თესლეულისა; გაჰმართა ცალკე კანტორა სამეურნეო და საიურიდიო რჩევა-დარიგებისათვის და შეიმუშავა პროექტი დიდის მომხმარებელთა საზოგადოებისა და აგრედვე ურთიერთის დახმარებისა და დამზოგველთა საზოგადოებისაცა.

მეორე ამისთანა კავშირი სასოფლო-სამეურნეო სინდიკატებისა აერთებს სინდიკატებს ბურგონისა და ფრანშკონტესას

და ეწოდება „ბურგუნდიის კავშირი“. ამ კავშირის მაზრაა ცხრა დეპარტამენტი; მიემხრო 22 სინდიკატი, რამდენიმე მწარმოებელი ამხანაგობა დაბა-სოფლისა და ჰყავს სულ 22,000 წევრი. 1892 წელს დაარსდა „ნორმანდიის სინდიკატების კავშირი“, რომელმაც მოჰხვია ხელი ხუთს დეპარტამენტს. „ჩრდილო სასინდიკატო კავშირი“ გასწვდა ოთხს დეპარტამენტს; „შუაგულ სინდიკატების კავშირმა“ გააერთიანა ათი დეპარტამენტი; „დასავლეთის სასინდიკატო კავშირმა“ განავრცელა თვისი მოქმედება ოთხ დეპარტამენტში და მიიმხრო 25 სინდიკატი; არის კიდევ „პროვანსის სინდიკატების კავშირი“, რომლის ცენტრია მარსელი, „სამხრეთ-დასავლეთის კავშირი“, რომელსაც ექვემდებრება ათი დეპარტამენტი და გამგეობა თვისი ჰყავს ტულუზაში. ბევრი კიდევ სხვაა, სულ ახალ-ახალნი კავშირნი, რომელნიც წლითი-წლამდე მრავლად არსდებიან და ძლიერდებიან. ყველას აზრი და დანიშნულება ერთი და იგივეა; განსხვავება მხოლოდ ადგილობრივის ვითარებისა და საჭიროების სხვა-და-სხვაობით არის გამოწვეული. ზოგი მეტის წარმატებით ემსახურება ამ აზრსა და დანიშნულებას, ზოგი მცირედის წარმატებითა. ყველას სურვილი კი არის: განვაუკეთესოთ და განვაძლიეროთ წარმოება შემოსავლიანობა სოფლის მამულისა, გავავრცელოთ სამეურნეო ცოდნა, გავაადვილოთ გასაღება სასოფლო საქონელ-სავაჭროსი, გავაიაფოთ სამეურნეო იარაღი და სავაჭრო, რაც მეურნესა და მიწად-მომქმედსა სჭირდება, შევამციროთ ხარჯი და ბეგარა, ბაჟი და ტარიფი, გავმართოთ იაფად ფულის სესხად გამცემი დაწესებულებანი იმავე მიწად-მოქმედის ხელის-მოსანაცვლებლად, შევკრათ სოფელი ისე, რომ ცეცხლისა და საქონლის ჭირისაგან ზარალი არ მოსდიოდეს, უზრუნველვყოთ მუშა-კაცი უბედურებისა, ავადმყოფობისა და მოხუცების ჟამს და სხვ. ეს სათემ-სახეობო კავშირნი, დეცენტრალიზაციის საფუძველზედ აგებულნი, ჰმოქმედებენ დამოუკიდებლად, თვითეული საკუთარ ჰავისა და საეკონომიო ვითარების მიხედვით, მაგრამ მაინცა და მაინც ეტყობათ, რომ დიდი მიზიდულება აქვთ ერთს რომელსამე საერთო, საზოგადოდ მთე-

ლის საფრანგეთისათვის დაარსებულ დედა-დაწესებულებისაკენ, რომელიც საერთო მიმართულებასა და ხელმძღვანელობას აძლევდეს ყველა კავშირსა იქ, საცა მეფობს და ბატონობს უფრო ვრცელი, ყველასთვის ერთგვარად სანუკარი, საყოველთაო საეროვნო-სამეურნეო ინტერესები. ასეთი საეროვნო-სამეურნეო დედა-დაწესებულება, რომელიც დედობას უწევს ყველა კავშირს, არის ჯერ-ჯერობით ის ზემოხსენებული „კავშირი სამიწად-მოქმედო სინდიკატებისა საფრანგეთში“, რომლის წევრადაც არიან უკეთესნი წარმომადგენელნი სამეურნეო ზრუნვა მსჯელობისა მთელს საფრანგეთში და რომლის გავლენის წყალობითაც დაარსდა უმეტესი ნაწილი სინდიკატების კავშირთა.

სათემ-სახეობო სოფლის მეურნეობის ამხანაგობათა თანა, რომელნიც ჰმოქმედობენ თავიანთ მიჯნა-სამზღვართა შორის და იძულებულნი არიან სამიწად-მოქმედო გამრჯელობის ყოველ გვარ დარგსა და კერძოობას გაუძღვნენ, არ შეიძლება არ მოვიხსენიოთ რამდენიმე სპეციალი სინდიკატიცა, რომელთაც აზრადა აქვთ გააერთიანონ ესა თუ ის განსაკურებული დარგი მთლად საფრანგეთის სასოფლო-სამეურნეო მოღვაწეობისა. უფრო შესამჩნევი მათ შორის არის: „სინდიკატი ღვინის დამყენებელთა“, რომელსაც 3000-მდე წევრი ჰყავს საფრანგეთის სხვა-და-სხვა მხარეში; „სინდიკატი მეაბრეშუმეთა“, დაარსებული 1887 წელს; ჰყავს 140,000-მდე წევრი, რომელნიც აბრეშუმის ჭიას უვლიან და მისდევენ აბრეშუმის კეთებას; „საპომოლოგიო (ხეხილის მოვლა-გაშენების) სინდიკატი“, დაარსებული 1891 წელს, როგრც სამეცნიერო, ისე სამრეწველო აზრით; მან გაავრცელა თვისი გავლენა 65 დეპარტამენტში, რომელიც მისდევს ვაშლის ხის გაშენებას და სიდრის წარმოებას. ამ საზოგადოებას რამდენიმე ათასი წევრი ჰყავს; აქვს განყოფილება თითოეულს დეპარტამენტში, ჰბეჭდავს სათვედათვეო ჟურნალს „სიდრი“ და ცდილობს გაავრცელოს სამეცნიერო ცოდნა ხეხილის მოვლა-მოხმარებისა, განაკარგოს სატეხნიკო წესი და ცოდნა სიდრის წარმოების ხე-

ლისა, ხილის არაყისა და იშოვოს საწყობნი და ბაზარი ყოველ ამის გასასაღებლად. ამ სამმა დიდმა და ძლიერმა სინდიკატმა უკვე დიდი ამაგი დასდო საფრანგეთის ხეხილის მოვლა-გაშენების საქმეს, აბრეშუმის წარმოებას და ღვინის დაყენების, ღვინის ხელის დამყარება-გავრცელებას; დიდი ამაგი დასდო მით, რომ განაკარგა თვისება წარმოებისა, გაუმატა მისსა რაოდენობასა, გააადვილა საქმე მუშტრის შოვნისა და საქონლის გასაღებისა, გააჩინა კრედიტი და შემწეობა მცირე მწარმოებელთათვის და, ვითა მცოდნემ, ისე იმოქმედა კანონმდებლობასა და ადმინისტრაციაზედ ზემოხსენებულ საქმეთ სასარგებლოდ და წარსამატებლად.

აღარ ავწერთ და აღარ ჩამოთვლით ათ და ოც სხვა, ნაკლებად შესამჩნევ, სინდიკატს, რომელიც მისდევს სამეურნეო მოღვაწეობის სხვა-და-სხვა დარგის აღორძინებას, როგორიც არის, მაგალითად, წარმოება წველა-დღვებისა და ყველისა, საკლავ საქონლის ჯიშის მოშენებისა, თუთუნის მოყვანისა, ხილის გაჩირვა-გახმობისა, მებოსტნობა და სხვ. თვითოეული დარგი სამეურნეო წარმოებისა ემხრობა და ეკედლება საკომმუნალო, სადეპარტამენტო, გინა სათემ-სახეობო ორგანიზაციას, გარნა ამასთანავე ცდილობს წილი დაიდოს იქაც, საცა მისივე გვარი დარგი წარმოებისა ჰქმნის რაიმე საზოგადო ორგანიზაციას, რათა ამ სახით ორმაგი სარგებლობა და ხეირი ჰნახოს და თან ორნაირად იქმნას დაცული. ცხადია, რომ, რაც უფრო გავრცელებულია და დიდი მნიშვნელობა აქვს ქვეყანაში ამასა თუ იმ დარგს მიწად-მოქმედებისას, მით უფრო ძლიერ ცდილობს იგი დარგი დააარსოს ცალკე კავშირი, ანუ ამხანაგობა თვისთა მიმდევართა ერთის შუა-გულ, დედა-დაწესებულებითურთ მთელის საფრანგეთისათვის. ასეთია, მაგალ. ღვინის წარმოება, აბრეშუმის მოყვანა, ვაშლისა და სხვ. მაგრამ ეს მაინც საკმაო არ არის და იგი განსაკუთრებული წარმოება წილს იდებს აგრედვე სათემ-სახეობო სინდიკატ-ამხანაგობაშიაც, რადგანაც ამათი საეკონომიო და საზნეობო გავლენა გარემო ვითარებაზედ უფრო ახლო სწარმოებს ადგი-

ლობრივ საჭიროებისათვის, უფრო უშუა-კაცობა და სწრაფია. ეს არის, ალბად, მიზეზი იმისი, რომ უფრო გავრცელებული და აღორძინებული სინდიკატები და ამხანაგობანი ისინი არიან, რომელნიც მთელს ამა თუ იმ თემ-ხეობას შეუდგენია და რომელნიც სოფლის ყოველ-გვარ სამეურნეო საქმესა და წარმოებას ადევნებენ თვალ-ყურს; რომელთაც საზრუნველ საგნად აქვთ მთლად მიწად-მოქმედება საზოგადოდ და ყოველივე, რაც ამ მიწად-მოქმედებას უახლოვდება, ახლო ენათესავება.

III

ზემორე უკვე მოვიხსენეთ, რომ დიდის სინდიკატების ამხანაგობათა უპირველეს თვის საგნად ჰქონდათ დახმარება მეურნეობისა და სოფლის წარმოება-მრეწველობისა, მაგრამ შემდეგ უკვე აღარა სჯერდებოდნენ ამ უმთავრესსა და მართლა ყოვლად საჭირო და საზრუნველსა საქმესა; აღარა სჯერდებოდნენ ამ უპირველეს თვისს მოვალეობასა და, იმის და მიხედვით, როგორც ჰმატულობდა მათი ღონისძიება და ვრცელდებოდა წრე მათის მოღვაწეობისა, ზრუნავდნენ სოფლის მკვიდრთა კეთილდღეობისათვისაც საზოგადოდ; ჰზრუნავდნენ მით, რომ ცდილობდნენ მიეწოდებინათ საიარაღო და იაფი სავაჭრო-საქონელი, საჭმელ-სასმელი, ჩასაცმელ-დასახური, სახლის ავეჯი; მოეწყოთ საქმე კრედიტისა, ცეცხლისა და საქონლის ჭირისაგან სოფლის შეკვრისა, ავადმყოფთა, მოხუცთა და უბედურთა შემწეობისა. უმეტესმა ნაწილმა, ცოტა თუ ბევრად, შესამჩნევ ამხანაგობათა ჩაურთეს თავიანთ წესდებაში შემდეგი მუხლი: სინდიკატი უნდა ეცადოს ყოველი ღონისძიებით მწარმოებელ და მომხმარებელ ამხანაგობათა დაარსებას, იაფის სასოფლო კრედიტის დაფუძნებას, ურთიერთის დახმარების კასის დაწესებას და ცეცხლისა და საქონლის ჭირისაგან ზღვევის შემოღებას, მოხუცთა, ავადმყოფთა და ქვრივ-ობოლთა დახმარების კასის მოწყობასა და სხვ. ზოგიერთს სინდიკატს, მართალია, ჯერ მხოლოდ თითო-ოროლას, აზრად აქვს დააარსოს ფონდი

სოფლად სახლების აშენებისა, ისეთის სახლებისა, რომელიც სოფლელ მუშათა საცხოვრებლად იყოს შესაფერი; ეს სახლები მიეცემათ საცხოვრებლად იმათ, ვისაც საკუთრება არა აქვთ არა სოფლად და მერე საკუთრებადაც დაუმტკიცებენ, რაკი წინადვე გადაკვეთილი დრო გავა ქირის-ძლევისა. ამასთან ერთად, ცდილობენ შეიმუშავონ ის აზრიც, რომ შესყიდულ იქმნას მამულები, საცა კი ისყიდება, რათა ამ მაულების შეძენა შეაძლებინონ შემდეგ უმამულო მუშებს, რომელთაც სურთ ხვნა-თესვასა და ან სხვა-რამ სოფლურს საქმეს დაადგნენ. დასასრულ, ერთი პროექტი კიდევ გაჩნდა ამ ბოლოს დროს. ამ პროექტით, უნდათ დაარსებულ იქმნას სამიწად-მოქმედო თავშესაფარნი, სადაც უნდა იზრდებოდნენ სოფლის ობოლნი და მცირე-წლოვანნი მთხოვარანი და კარგნი და გამოცდილნი მუშანი გამოდიოდნენ.

ამ საკმაოდ ვრცელ საეკონომიო პროგრამის მუხლთა შორის ჯერ-ჯერობით მეტის წარმატებით განხორციელდა დაარსება საკოოპერაციო და საკრედიტო საზოგადოებათა, ხოლო სხვა მუხლნი პროგრამისა ჯერ ისევ იმ ხანაშია, როცა საქმეს ისევ ცდა, შესწავლა და ქადაგება ეჭირვება.

რომ მეტად არ გაჭიანურდეს ეს წერილი, მოვიყვანთ მხოლოდ რამდენსამე მაგალითს იმისას, თუ როგორ განხორციელდა ზოგიერთი მუხლი ზემოხსენებულის პროგრამისა. ავიღოთ ნიმუშად საკავშირო სინდიკატი ქვემო-შარანტის დეპარტამენტისა. ეს სინდიკატი დაარსებულ იქმნა 1886 წელს და აზრად ჰქონდა ჩვეულებრივ შემწეობა გაეწია მიწად-მოქმედებისათვის და ეზრუნა სასოფლო სავაჭროს საქონლის სყიდვა-გასყიდვისათვის, მაგრამ მალე დარწმუნდა, რომ ეს საქმო არ არისო, რომ სოფლელნი მკვიდრნი, დაზარალებულნი ზედან-ზედის მოუსავლობით, უფრო დიდს შემწეობასა ჰსაჭიროებენო; მათთვის საჭიროა გაუიაფდეთ ცხოვრება და მიეცეთ ფული სესხად იაფის სარგებლით, რათა ამ სახით ღონე ჰქონდეთ გაუძლონ გაჭირვებულს ყოფასაო. 1888 წელსა მოწოდებულ იქმნა საზოგადო კრება სინდიკატის წევრთა და ამ კრებაზედ გადასწყდა,

დავაარსოთ „ქვემო-შარანტის საკოოპერაციო საზოგადოება წარმოებისა და მოხმარებისაო“. ჩაეწერა 8 ათასი წევრი სინდიკატისა; სააქციონერო თანხა შესდგა 200,000 ფრანკი. აქციების რიცხვი იყო სულ 4000 და თითო ჰღირდა 50 ფრანკი. ამ ჟამად წევრთა რიცხვმა იმატა 12,000-მდე, თანხა აქვს 2.000,000 ფრანკი. ამ საკოოპერაციო საზოგადოების ვალია აძლიოს ყოველივე საკავშირო სინდიკატსა და მისთა წევრთ იმ ხელ-შეკრულობით, რომელიც დადებულია სინდიკატსა და საზოგადოებას შორის. სინდიკატი აძლევს საზოგადოებას თითო ფრანკს წელიწადში თვითოეულ წევრისათვის და ამიტომ ყველა წევრნი სინდიკატისა ირიცხებიან ასოციაციის წევრად და მოგებაშიაც წილი უდევთ იმდენად, რამდენისასაც თვითოეული წევრი საქონელს იყიდის ასოციაციისაგან. ამას გარდა, საკოოპერაციო საზოგადოება მოვალეა ჰბეჭდოს თვისის ხარჯით და უგზავნოს წევრთ სათვედათვეო ანგარიში სინდიკატის მოქმედებისა, აძლიოს სადგომი გამგეობისათვის, აძლიოს ჯამაგირი მისთა წევრთა, იყოლიოს თვისის ხარჯითვე სინდიკატის აგრონომი და აძლიოს ამ აგრონომს ჯამაგირი და აქეთ-იქით სასიარულო ფული.

ამ სახით, სინდიკატი აძლევს საზოგადოებას 12,000 ფრანკს წელიწადში (თითო ფრანკს წევრზედ) და მით განთავისუფლებულია ყოველის ხარჯისაგან, რომელიც საჭიროა ადმინისტრაციისათვის და ამიტომ, რაც თავისუფალი ფული აქვს, შეუძლიან ჰხარჯოს მთლად და განსაკუთრებით მეურნეობისა და მიწად-მოქმედების წარმატებისათვის თვისსა მაზრაში.

საზოგადოება ჰყიდულობს თითქმის 2 მილიონის საქონელს პირდაპირ ქარხნებიდან და იაფად აძლევს თვისთა წევრთა ყოველ-გვარ საქონელს: იმისთანასაც, რომელიც საჭიროა სულ უბრალო, სოფლის მდაბიო მუშისათვისაც და ყოვლად გამდიდრებელთათვისაც. 2 მილიონის სავაჭროსა ჰყიდულობს საზოგადოება და ამ ორის მილიონიდან 600,000 მან. მიდის ყოველ-წლივ მარტო სასუქის სასყიდლად. ლაროშელში, საცა არის გამგეობა საზოგადოებისა, აშენებულია უზარ-მაზარნი სა-

წყობნი სამეურნეო იარაღებისა, თესლეულისა, საბაკალეიო საგაჭროსი, სახლის ავეჯისა, ტანთ-საცმელისა და საზოგადოდ ყოველისავე, რაც კი ეჭირვება მიწად-მომქმედს ხალხს. დეპარტამენტის სხვა-და-სხვა ადგილას საზოგადოებას აქვს 33 მაღაზია წვრილად საქონლის გასყიდვისათვის და 7 საწყობი სასუქისათვის; თითოეულს ამისთანა საწყობს განაგებს სპეციალისტი, რომელიც მოვალეა ყოველგვარი დარიგება მისცეს მსყიდველს, იმის შესახებ, თუ როგორ და რა მიწა-მამულისა და ნათესისათვის რაოდენი უნდა იხმარებოდეს იგი სასუქი. თითოეულს საწყობს სასუქისას აქვს რამდენიმე მაშინა და სამეურნეო იარაღი, რომლის ქირით წაღება შეუძლიან მსურველს; არიან აგრედვე ამ მაშინის მოხმარების მცოდნე მუშა-ოსტატნიცა. საზოგადოებას აქვს ლაბორატორია და ჰყავს აგრონომი, აქვს რამდენიმე საცდელი მინდორი, სასოფლო-სამეურნეო ბიბლიოთეკა და სინდიკატის დახმარებით ჰმართავს ლექციების კითხვას მეურნეობისა და სოფლის წარმოების შესახებ. რადგან ხშირია იქ საქონლის ჭირი, რომელიც დიდს ზარალს აძლევს სოფლელს, საზოგადოებამ შესაძლოდ დაინახა გადაედო ნაწილი თვისის თანხისა საქონლის დასაზღვევად ჭირისაგან. ამ აზრით ჯერ გაადიდა ეს თანხა ახალის 50 ფრანკიანის აქციების დაბეჭდვითა და გასყიდვით. ხოლო რათა ეს საქმე უფრო გავრცელებულიყო და გაძლიერებულიყო და მიეღო ხასიათი სრულის ურთიერთობისა, თითოეული, ვინც აზღვევებს თვისსა საქონელს, მოვალე იყო ეყიდნა თითო აქცია და მისი ღირებული ფული ნაწილ-ნაწილ გადაეხადნა ათის წლის განმავლობაში. საზოგადოების საქმე ისე კარგად წავიდა, რომ 6%-ს აქციონერებს აძლევს სარგებელსა; ამას გარდა 3—4%-ს აძლევს დივიდენდსა და პრემიას მომხმარებელთ და კიდევ იმდენს ღონესა ჰპოულობს, რომ ავრცელებს თვისსა ოპერაციებს, ცდილობს მოქმედება მისი გაავრცელოს ახლო-მახლო დეპარტამენტებშიაც, ჰმართავს ხორბლის საწყობთა, შეიმუშავა პროექტი გამსესხებელ-შემნახველ ამხანაგობისა, მოახერხა, რომ საფრანგეთის ბანკის განყოფილებამ გაანაღდოს ხოლმე თამასუქები

მისთა წევრთა სინდიკატისა და საკოოპერაციო საზოგადოების თავდებობითა და ცდილობს ახლა კიდევ შეიმუშავოს პროექტი სამიწად-მომქმედო თავ-შესაფარისა და საურთიერთო დახმარების კასისა და პენსიისა მოხუცთა და ქვრივთათვის.

ნიმუშად მოვიყვანეთ ეს კოოპერაცია, რომელიც უფრო დიდის შეძლების პატრონია, უფრო წარმატებულია და რომლის წაბაძვასაც ცდილობენ სხვა ამხანაგობანი, რომ აზრად აქვთ იმათაც განაკარგონ ვითარება წარმოებისა და ნაწარმოების გასაღებისა, გაანთავისუფლონ მიწად-მომქმედი ჩარჩებისა და სოფლის წურბელებისაგან, გააიაფონ ცხოვრება სოფლად, უზრუნველ-ჰყონ ხელ-შეუვალ სტიქიონთა მიზეზით წარმოშობილ უბედურებათაგან და ორიოდე გროშის გადადების ღონე მისცენ ხელმოკლე კაცს შავისა და ბნელის დღისათვის. ასეთია საკოოპერაციო საზოგადოება მონპელიესა და ლანგედოკის სინდიკატების კავშირისა, რომელსაც ჰყავს 2,000 წევრი და რომელიც თითქმის 2 მილიონ ფრანკის საქონელსა ჰყიდულობს; ასეთივე საკოოპერაციო საზოგადოებანი სამ-ოთხს სხვა დეპარტამენტში კიდევ არის. უმეტესი ნაწილი დიდის შეერთებულ სინდიკატებისა დაადგა საკოოპერაციო გზას ურთიერთის დახმარებისას, ხან, არა იშვიათად, საკოოპერაციო წარმოებისასაც: სხვა-და-სხვა ადგილსა და მაზრაში, იმის-და მიხედვით, თუ რა უფრო საჭიროა, გახშირებულია ან ერთი და ან მეორე კოოპერაცია, ან კოოპერაცია საქონლის სყიდვისა და გასაღებისათვის, ან საკოოპერაციო წარმოება, როგორც, მაგალითად, რძისა, ხორცისა, ტკბილეულისა და სხვ. ზოგან კიდევ უმთავრესი ყურადღება მიქცეული აქვს კრედიტის საქმეს, ზოგან ზღვევისა და ურთიერთის დახმარების საქმეს.

მაგრამ სყიდვა და გასყიდვა ამა თუ იმ საქონლისა, დაზღვევა ქონებისა და სესხად აღება ფულისა შეუძლიან მომეტებულ ნაწილად სოფლის მკვიდრთა იმ ნაწილს, რომელსაც აბადია რამე, ესე იგი იმ ნაწილს, რომელსაც აქვს მამული, სახლ-კარი, ბაღ-ბოსტანი, რაიმე სახელოსნო და სხვ. საფრანგეთის დაბა-სოფლად 3 მილიონამდე ბოგანო სცხოვრობს ორისავე

სქესისა, რომელსაც ბინადრობა არა აქვს და სცხოვრობს დღიურის მუშაობითა და ან მოჯამაგირედ დგომითა. ამისთანა ბოგანო ხალხს გასაყიდი არა აქვს-რა, თვისის მარჯვენის მეტი, დასაზღვევიც არა აბადია-რა, თვისის ჯანმრთელობისა და სიცოცხლის მეტი, სესხადაც არავინ არას მისცემს, რადგან არავინ და არა-რა უთავდებებს. ამისთანა ხალხს სულ სხვა-გვარი დახმარება ეჭირვება. ზაფხულში, მართალია, ყოველთვის შოულობს სამუშაოს, ხოლო ზამთრობით მომეტებული ნაწილი ამისთანა ტაბარუკებისა არა ი შვიათად რჩება ურარაოდ და თავს აფარებს საცოდავს ქოხ-მახებში, სამიკიტნოებში, ხოლო ხან და ხან ჭერსაც ვერა შოულობს, რომ თავი შეაფაროს. მათი შვილები, მცირე-წლოვანი ყმაწვილები ათასობითა და ათი-ათასობით იზრდებიან ღვთის ანაბარად და უპატრონოდ, მოკლებულნი ყოველ-გვარს ყურადღებას; ასი-ათასობით ავად-მყოფნი სოფლად უწამლოდა და უექიმოდ არიან მიტოვებულნი და დიდ-ძალი რიცხვი მოხუცთა და დავრდომილ-დამახინჯებულთა, რომელთაც მთელი თვისი სიცოცხლე მუშაობაში გაუტარებიათ, მოწყალებასა თხოულობენ და დიდს სიღარიბეში ამოსდით სული. სინდიკატებისა და საზოგადოდ სასინდიკატო წეს-წყობილებას აზრად აქვს გააერთიანოს ყველა წოდებანი და ჯგუფნი სოფლის მკვიდრთა საერთო, საზოგადო, ყველასთვის სანუკარ ინტერესების სახელით, მიიმხროს და მიიკედლოს ყველანი, ვისაც კი კავშირი რამ აქვს მიწად-მოქმედებასთან, გარნა ამისთანავე სინდიკატებივე და მისნი უკეთესნი წარმომადგენელნი ცდილობენ ამ დიდს ტკივილსაც სოფლის ბოგანო ხალხის უზრუნველ-ყოფისას რაიმე წამალი დასდონ, თუმცა კი ცხადად ჰგრძნობენ, რაოდენად ძნელია ეს დიდი საქმე; ცხადად ჰგრძნობენ, რომ ჩვენ არ ძალ-გვიძს გადავწყვიტოთ ეს სოციალური საქმეო, მაგრამ ცდილობენ კი შეუმსუბუქონ მაინც, ცოტად თუ ბევრად, ცხოვრება სოფლის ტაბარუკს ხალხს და მცირე მამულის პატრონს. ამ აზრით, ჰზრუნავენ, რომ სამუშაო არ მოაკლდეს ჯან-საღს მუშას, ხოლო შემწეობა რამ ეძლეოდეს მოხუცსა და ავადმყოფსა.

თხუთმეტზედ მეტს დეპარტამენტში სასოფლო სინდიკატებთან დაარსებულია უკვე საზოგადოებანი ურთიერთის დახმარებისა და საპენსიო კასები, რომლებიც შემწეობას აძლევენ თავიანთ წევრთ ავათმყოფობასა და მოხუცებაში. ავადმყოფს იმის ნახევარს აძლევენ, რასაც იშოვიდნენ, მუშაობა რომ შესძლებოდათ, ხოლო მოხუცთა—იმის მესამედს, ან მეოთხედს, რასაც იშოვიდნენ მუშაობით, რომ არ მოუძლურებულიყვნენ სიბერეკაცობითა. რადგან სინდიკატებსა და სამუნიციპიო და საკომუნალო გამგეობათა შორის ერთობა და კავშირი სუფევს—მომეტებულ ნაწილად აქაცა და იქაც ერთი და იგივე ამორჩეულნი კაცნი არიან—ამიტომ ზოგიერთი სინდიკატი კომმუნის თანხმობით ცდილობს საკომუნო ასე თუ ისე გამოუსადეგარ მიწებზე სრულიად უმამულო ტაბარუკი ხალხი დააბინავოს და მათი შეძენა შეაძლებინოს საკუთრებად. კომმუნებისავე დახმარებით ზოგიერთმა სინდიკატმა შეიმუშავა პროექტი სოფლის წვრილ-წვრილი მრეწველობის აღდგენის საზოგადოებისა. ეს წვრილ-წვრილ მრეწველობა ჰგავს იმ შინათ-მრეწველობას, რომელსაც რუსეთში მისდევს სოფლის ხალხი ზოგან და რომელიც საფრანგეთში მოსპო საქარხნო მრეწველობამ. ამის გამო იქაური სოფლის ხალხი ხანგრძლივ ზამთარში დარჩა უსაქმოდ და მოაკლდა მცირეოდენი შემოსავალი, რომელსაც ჰშოულობდა ამ გზით. სინდიკატები ცდილობენ, რომ გააჩინონ სოფლად პატარ-პატარა სამრეწველო ჯგუფ-კრებულნი, აძლიონ ფული სესხად და შუამდგომლობა გაუწიონ ქალაქის ვაჭართა და ფირმების წინაშე, რომ მათ მიერ ნაკეთები გაასაღონ. ეს ნაკეთები ხშირად ისეთის ღირსებისა და შნოებისაა, რომ ქარხნის ნაკეთებს არ დაუვარდება. რამდენიმე ამისთანა ჯგუფ-კრებული, ანუ მწარმოებელი ამხანაგობა არსებობს ზემო-მარნის, ინდრასა, ლუარასა და ტურენის დეპარტამენტში და სწნავს ფრიად შნოიანს ხახალ-კალათ-გოდრებს, აკეთებს ხისა და ქაშანურის ჭურჭელს, ჰქსოვს სხვა-და-სხვა გვარ მოსავლებს, ტილოს, ჰქარგავს და ჰკერავს მრავალ გვარს საქარგსა და საკერსა და სხვ. ამ საქმის წარსამატებლად და განსაცხოველებლად

„საფრანგეთის სოფლის მეურნეთა სინდიკატის“ დახმარებით შესდგა კომისია შინათ-მრეწველობის გამოსაკვლევად საფრანგეთში. ზოგიერთმა შეერთებულმა ამხანაგობამ სინდიკატებისამ და მათთან დაარსებულმა საკოოპერაციო საზოგადოებამ გადასწყვიტა, ერთი ნაწილი ჩვენის თავისუფალის ფულისა მოვახმაროთ ხოლმე თვითოეულს სოფლის სამმართველოსთან მცირეწლოვან ობოლთა და მაწანწალათა თავ-შესაფარ და შესავრდომებელ სავანეს დაარსებასაო. სინდიკატები თან პარლამენტის წინაშეც შუამდგომლობენ, რომ ამ სავანეთა დაარსება სავალდებულო იყოს ყოველს სოფელშიო. სინდიკატებისა და მათ შეერთებულ ამხანაგობათა უმრავლესობას დაარსებული აქვთ საკონსულტაციო კანტორებიცა, რომელსაც განაგებენ იურისტები და მცოდნე კაცები; ამათი მოვალეობაა აძლიონ სინდიკატის წევრთ საპროფესიონალო რჩევა-დარიგება, გაარკვიონ, თუ რამ სადავიდარაბო გაუჩნდათ და ან უსიამოვნება და შეხირება მოუვიდათ, გაუწიონ მედიატორობა და, ერთის სიტყვით, ააცილონ თავიდან სოფლის ხალხს ტყუილ-უბრალო, ადამიანის გამაღარიბებელი ჩივილი სასამართლოებში. ეს სამედიატორო კომიტეტები ყველგან სწრაფად დააარსეს საფრანგეთის სინდიკატებმა და მალე ფეხიც მოიკიდა ამ შუაკაცობის ინსტიტუტმა. მთავრობის სასამართლოებს მოაკლდა ამის გამო სამი მეოთხედი მაინც საჩივრებისა, რომელიც გლეხკაცობაში ხშირად სულ ტყუილ-უბრალო მიზეზით დაიწყება ხოლმე. ესევე კომიტეტები ავრცელებენ ხალხში სწორე და მართალს საიურიდიო მსჯელობას; თუ კომიტეტმა ვერ მოახერხა და მშვიდობით ვერ გაათავა წაკიდებულთა საქმე, იმდენად მაინც გაარკვევენ ხოლმე, რომ სასამართლოს ძლიერ უადვილდება მისი გადაწყვეტა. თუ ვინიცობაა მომჩივანი ძლიერ ღარიბია და სიმართლე კი მისკენ არის, კომიტეტი უფასოდ ჰტვირთულობს მის დაცვას სასამართლოში.

ამ სახით, სასინდიკატო ორგანიზაცია მეურნეთა და მხვნელ-მთესველთა საფრანგეთში არის ფრიად დიდი, ვრცლად-დაწყებული, თამამად ფრთა-გაშლილი ცდა და გარჯა საზოგადოები-

სა, რომ იქნება უფრო წესიერად მოვაწყო საეკონომიო ურთიერთობა დაბა-სოფლად, უფრო კარგი ვითარება გავაჩინო ცხოვრებისა სოფლის ხალხისათვის და უფრო მეტის სამართლიანობით დავაკმაყოფილო მისი საჭიროებანიო, ისე კი რომ დღევანდელი საეკონომიო წეს-წყობილება, დამყარებული უსწორმასწორობაზედა და ქონებათა უსამართლოდ განაწილებიზედ, არ დაირღვეს, ისევ დარჩესო. ამ საქმის მოთავეთა და თაოსანთა სახელმძღვანელო აზრი ის არის, რომ ასეთი გარჯა თვით ჩვენც მოგვიხდება, რადგან ჩვენც საშიშროებაში ჩავცვივით, თუ გაიმარჯვა სოციალ-რევოლუციის პროპაგანდამა და მდაბიო ღარიბ-ღატაკმა ხალხმა გული აიყარა დღევანდელს წეს-წყობილებაზედაო. ეს ერთის მხრით. მეორეს მხრით კიდევ ამ მეთაურთა და თაოსანთა ასულდგმულებს აზრი კაცთ-მოყვარეობისაცა და ის ფიქრი, უკვე თან-და-თან გაძლიერებული საფრანგეთის ბედის გამგეთა შორის, რომ სამართლიანობა მოითხოვს წილი დაუდოთ კულტურის სიკეთეში ყველას თანაბრად; რომ გონებრივი უპირატესობა, ხელმწიფება და სიმდიდრე გვავალებს თითოეულს ცალკე და მთელს კრებულს საზოგადოდ ერთი წილი ჩვენის ძალ-ღონისა და თავისუფალის დროსი შევსწიროთ გონებითა და ქონებით დაჩაგრულ, უკან ჩამორჩენილ ხალხის ამაღლებასა და გაადამიანებასაო. აზრი ძმობისა და ერთმანეთობისა ყველა წოდებათა შორის თან-და-თან ფესვებს იდგამს საფრანგეთის ინტელიგენციაში და უკვე ცოტა აღარ არის ინტელიგენტებში მკურნალი, იურისტი, აგრონომი, ფინანსისტი ტეხნიკოსი, სოვდაგარი, მემამულე და სხვანი, რომელნიც აღარ სჯერდებიან კარგის ჯამაგირიან ადგილის შოვნასა და სიმდიდრის შეძენასა და ჰგრძნობენ სულიერს წყურვილს იმისას, რომ ჩვენი ძალ-ღონე, ნიჭი და ცოდნა მოვახმაროთ ხალხს და იმას ვუშველოთო. ამ აზრით გატაცებლნი სახლდებიან მუშათა უბნებში, მიყრუებულ სოფლებში, გადაკარგულ, მიევარდნილ ადგილას. ესეც იმ გვარი, მდაბიო ერის სამსახურის აზრებია, რომლის შესახებაც ისე ბევრსა და ისეთის ბუნდოვანობით ლაპარაკობენ რუსეთში. ფრანგები მომეტებულ ნაწილად მოსაქმე და

ცხოვრების მცოდნე ხალხია და ამიტომ ეს აზრები იმათ იმ სამისტიკო სურვილად კი არ გადაექცათ,აბა ჩვენც გავმდაბიოვდეთ, გავტეტიავდეთ, დავთრგუნოთ ჩვენი ცნობიერი და შეგნებული ბუნება და გავიქნათ გაუნათლებელთა უსწავლელთა სიმრავლეშიო. პირ-იქით,იმათი სურვილი ის არის, რომ მდაბიოთა სიმრავლე აღვამაღლოთ კულტურულის ყოფა-ცხოვრების სიმაღლემდეო, შევწიროთ იმას ყოვლადივე ჩვენი ცოდნა და გამოცდილება, შევძინოთ ქონება და საცხოვრებელი, ავამაღლოთ მისი ადამიანობა, რომ ისიც ჩვენი ტოლი იყოს ყველაფრითაო; ტოლი და სწორი იყოს არა მარტო სიტყვით, საქმითაც, არა სახელითა, სახრავითაც და არც ჩვენ დავკარგოთ უფლება ფიქრისა და მსჯელობისა, განვითარებისა და ყველა იმ უნარის გამოჩენისა, რა უნარის გამოჩენაც შეუძლიან ცნობიერსა და გონიერს, სულით ნაწურთნს ადამიანს, იმ ნაირს ადამიანს, რომელიც შეჰქმნა დღევანდელმა ცივილიზაციამაო.

სასინდიკატო ორგანიზაცია სოფლის ხალხისა ვრცელი ასპარეზია ამისთანა მოღვაწეობისათვის.

G.

რ ძ მ

XII*)

რძის გამოსაკვლევი საშუალებანი

ხშირად საჭიროა რძის შედგენილების ცოდნა როგორც იმისთვის, რომ ვიცოდეთ, რა გამოსავალი ექნება ან ერბოს ან ყველს, ისე იმისთვისაც—საღი და ნორმალურია, თუ გაყალბებულია რაიმე უცხო სხეულის შერევით და ან ნაღების მოხდით. როგორც მყიდველისათვის, ისე თვითონ გამყიდველისათვისაც საინტერესოა ცოდნა რძის ღირსებისა და ნაკლულევანებისა. ყოველ მასალის რიგიანად და სარგებლიანად მოხმარება მხოლოდ მაშინ შეიძლება, როცა ამ მასალის ვითარება კარგად არის გაგებული. ამისათვის ვეცდები გავაცნო მკითხველებს ყველა ის საშუალება, რაც მეცნიერებას შეუძენია რძის გამოსაკვლევად. მაგრამ ვიდრე ამ საგანზე დავიწყებ ლაპარაკს, ურიგო არ იქნება ისიც ვიცოდეთ, რომ რძეს ერთგვარი მომზადება უნდა გამოკვლევამდე, გამოკვლევის დაწყებამდე.

როგორც უკვე ვიცით, რძე ერთგვარი სხეული არ არის; რძეში რამდენიმე სხვა-და-სხვა გვარი ნივთიერება არის, რომელთაც ერთგვარი თვისება და ერთგვარი ხასიათი არა აქვთ; ზოგი მათგანი წყალში იხსნება, როგორც შაქარი, მარილები და ერთი ნაწილი ხაჭოსი; ზოგი კი მხოლოდ ტივტივებს რძე-

*) «მოამბე» № III.

ში და ამათ შორისაც ზოგი წყალით არის გაჟღენთილი, როგორც ბევრი ნაწილი ხაჭოსი, და ზოგიც სრულიად განცალკევებულია, როგორც ერბოს წვეთები. ამ უკანასკნელ სხეულთა შორის ის განსხვავებაც არის, რომ მათი საკუთარი სიმძიმე ანუ მათი სიმჭირხნე ერთმანეთზე დაშორებულია. ამის გამო ცოტა ხნის შესვენებით რძე ჰკარგავს თავის ერთგვაროვნებას, მისი შემადგენელნი ნივთიერებანი შორდებიან ერთმანეთს, ცალკევდებიან: ერბო პირზე ექცევა რძეს, ნაღებად იქცევა და ცოტაოდენი ხაჭოც ილექება. ამის გამო ჭურჭლის ძირში რძე ისე სუქანი აღარ იქნება, როგორც მოწველის დროს და ნაღები ხომ ბევრად გადააჭარბებს თავის სისუქნით.

ამისათვის პირველი და უმთავრესი პირობა **ნამდვილის** რძის შედგენილების გაგებისა ანალიზით და გამოკვლევით არის **საანალიზო ნიმუშის კარგად ადება;** საანალიზოდ აღებულ ნიმუშის შედგენილება სრულიად უნდა მიემსგავსებოდეს რძის შედგენილებას, მაშასადამე, მისი საშუალო ნიმუში უნდა იყოს. თუ საანალიზოდ ავიღებთ ან ზედაპირს ან ძირისას და ან შუაგულს, მაშინ არც ერთი მათგანი ნამდვილის რძის შედგენილებას არ გვიჩვენებს; მათ შორის დიდი განსხვავება იქნება და, მაშასადამე, ამგვარი გამოკვლევა შეცდომას დაჰბადებს და, სარგებლობის მაგივრად, დაგვაზარალებს. ამის გამო გამოსაკვლევი რძე **საფუძვლიანად უნდა შეინჯღრეს და აიბიას.**

ანალიზის წინად რძის შენჯღრევისა და არევის საჭიროების შესაგნებად მოვიყვან აქ გიუგო შულცის გამოკვლევას ბრაგნშვეიგში. ამ სწავლულმა მოწველილი რძე (25 ლიტრი) კარგად აურია, აიღო ნიმუში გამოსაკვლევად და დანარჩენი კი სოფლიდან ქალაქში გაჰგზავნა. აღებული ნიმუში ადგილობრივვე იყო გამოკვლეული. ქალაქში გაგზავნილი რძე მივიდა ადგილს ორს საათს შემდეგ და მაშინვე განაწილებული იყო ჭურჭლის სიმაღლის დაგვარად კეც-კეცობით რამდენსამე ნაწილად; ჭურჭელს ძირში გაკეთებული ჰქონდა ონკანი, ამ ონკანის შემწეობით შულცმა სხვა-და-სხვა ჭურჭელში გამოუშვა თითქმის ერთგვარი საწყაო და ამ რიგად ეს რძე ექვს ნაწილად გაჰყო.

იმის მიუხედავად, რომ გზაში რძე მაინც ინჯღრეოდა, ამ ნაწილებში ერბოსა და ექსტრაქტის სხვა-და-სხვა რაოდენობა აღმოჩნდა. აი მათი შედგენილება:

	რძის წონა.	მისი სიმჭირვნე.	ექსტრაქტის რაოდენობა %.
ზედაპირის რძე . . .	3841 გრ.	1,0275	$17_{,68}$ %
ამის ქვეითი	4409 —	1,0350	$11_{,65}$ —
ამის ქვეითი (მესამე კეცი)	4441 —	1,0340	$11_{,26}$ —
მეოთხე კეცი	4126 —	1,0355	$11_{,23}$ —
მეხუთე კეცი	4193 —	1,0340	$11_{,25}$ —
უკანასკნელი კეცი, ძირის რძე.	4106 —	1,0355	$10_{,75}$ —
წინად აღებულ ნიმუშს, ქალაქში გამოგზავნის დროს, ჰქონდა	— —	1,0295	$12_{,34}$ —

აქედან ცხადია, რომ რძე ჭურჭელში ჩასხმის შემდეგ ძალიან განაწილდა, ნაღები ბევრი მოიგდო პირზე. როგორც ვხედავთ, ზედაპირში $17_{,6}$% ექსტრაქტია და ძირის რძეში კი მხოლოდ $10_{,75}$%. არც ერთი ამ ნაწილებისა აღარა ჰგავს თვისის შედგენილებით იმ რძეს, რომელიც სოფლიდან იყო გამოგზავნილი; ზოგი მათგანი სუქანია, ბევრი ერბო აქვს და ზოგი კი ძალიან მჭლეა, თითქმის ერბო აღარა აქვს. მაშ უეჭველად საჭიროა საანალიზოდ ნიმუშის აღების დროს რძე კარგად შეინჯღრეს და აირიოს.

რძის გამოკვლევის დროს ორ მხარეს უნდა მიეპყრას ყურადღება: ა) ჯერ უნდა გამოიკვლიოს ურთიერთი რაოდენობა რძის შემადგენელ ნივთიერებათა შორის და განსაკუთრებით ერბოს რაოდენობა და ბ) უნდა გაისინჯოს—რძე ნორმალური შედგენილებისაა, თუ აქვს რამე უცხო შერეული, ე. ი. რძე გაყალბებულია თუ არა.

ა) ნორმალური რძის გამოსაკვლევი საშუალებანი

რძის მრეწველობაში მარტო ქიმიურ შედგენილების ცოდნას არა სჯერდებიან, საჭიროა აგრედვე იმის ცოდნაც, თუ როგორ ნაღებს იძლევა რძე და ან რამდენს ერბოს. როგორც ქვეით ვნახავთ, ხშირად ძალიან სუქანი რძე ცოტა ნაღებს და ერბოს იძლევა და, მაშასადამე, მარტო ერბოს რაოდენობის ცოდნა არა არის საკმაო; რძე უნდა გამოკვლეულ იქმნას, მისის შედგენილების გარდა, იმ მხრითაც, რა დანიშნულებაც აქვს მრეწველობაში: თუ ერბოდ გადასაკეთებელია, ამ ერბოს თვისების ცოდნა არის საჭირო; თუ ყველად არის გასაკეთებელი,—ხაჭოს რაოდენობისა და თვისებისა. მაგრამ რადგანაც ერბოა უმთავრესი და უფრო ძვირფასი ნივთიერება, რადგანაც ერბოს რაოდენობაზეა დამოკიდებული თითონ რძის ღირსება, ამისათვის რძის ამ მხრით გამოკვლევას პირველი ადგილი უჭირავს მრეწველობაში და ერბოს რაოდენობაზეა დამოკიდებული თვითონ რძის ფასიც.

რძის გამოსაკვლევად მრავალ საშუალებას ჰხმარობენ, რომელთა შორისაც ზოგი ფიზიკური და მექანიკურია და ზოგიც ქიმიური.

თითქმის ყველა ფიზიკურ საშუალებას სახეში აქვს ერბოს რაოდენობა, რადგანაც ამის ცოდნა ხშირად საკმარია და კიდეც სჯერდებიან ამ ცოდნას იმ მოსაზრებით, რომ რამდენადაც რძეში ბევრია ერბო, იმდენად რძე კარგია, იმდენად უფრო ბევრი იქნება სხვა ნივთიერებაც, როგორც ხაჭო, შაქარი, ექსტრაქტი და სხვანი.

ამასთან ესეც უნდა ვსთქვათ, რომ ყველა ფიზიკური საშუალება მხოლოდ ვარაუდზეა აგებული; ნამდვილ ნივთიერებათა რაოდენობას კი არ გვიჩვენებს, არამედ სინამდვილეზედ კარგა დაახლოვებულს, და თუ ამის მიუხედველად ეს საშუალებანი მაინც ძალიან გავრცელებულია, ამის მიზეზი ის არის, რომ ადვილი და ჩქარი შესასრულებელია და მათის შე-

მწეობით ნავარაუდევი რაოდენობა ისეა დაახლოვებული, რომ ბევრს შემთხვევაში სრულიად საკმარისია. აი რა და რა საშუალებანია იგი საშუალებანი:

1) ნაღების რაოდენობის შეტყობა. ნაღების რაოდენობის შესატყობად ხმარობენ სხვა-და სხვა საშუალებას და სხვა-და-სხვა ჭურჭელს, რომელთა შორისაც უფრო გარცელებულია:

კრემომეტრი (ნაღების რაოდენობის ამზომი ჭურჭელი). რძე რომ რამე ჭურჭელში ჩავასხათ და რაოდენსამე ხანს დავსტოვოთ ხელ-უხლებლად, უმეტესი ნაწილი მისის ერბოს წვეთებისა რძის პირას ამოვა და თან ამოიტანს ცოტაოდენს ხაჭოსაც (რძესაც) და ერთკეცად მოგროვდება. ასე პირზედ მოგროვილ ერბოს, რძეში არეულს, ნაღებს ეძახიან [1]). ძველად ამ ნაღების რაოდენობით სარგებლობდნენ რძეში ერბოს რაოდენობის შესატყობად; ეგონათ, რომ ნაღებისა და ერბოს რაოდენობის შორის რაიმე მტკიცე დამოკიდებულებაა და ამ ნაღების რაოდენობის მიხედვით ანგარიშობდნენ ერბოს რაოდენობას იმ რძეში. სამწუხაროდ, ეს მართალი არ გამოდგა. ნაღების ტანი ანუ მისი რაოდენობა დამოკიდებულია ბევრს სხვა-და-სხვა გარემოებაზე: ნაღების რაოდენობაზე დიდი და შესამჩნევი გავლენა აქვს სითბოს: ცივი რძე გრილ ადგილს შენახული უფრო ბერ ნაღებს იგდებს, ვიდრე იგივე თბილი და თბილ ადგილს შენახული; ხშირად ისიც მოხდება, რომ ამ ორ გარემოებაში მოხდილ ნაღებ შორის ის უფრო სუქანია, რომელიც ცივ ადგილას იქნა მოგდებული. ამას გარდა, ნაღების

---

[1]) ჩვენში ნაღებს ჰხდიან ადუღებულ რძეს და ამის გამო ჩვენებურ ნაღებში უფრო ბევრი ხაჭო ურევია და მეტადრე ისეთი ხაჭო, რომელიც დუღილით გასქელებულია, გამაგრებული, ადარ არის აბუბკებული და ისე ადარ ილესება წყალში, როგორც ჩვეულებრივი, ნორმალურ მდგომარეობაში მყოფი ხაჭო; ჩვენებური ნაღები საღეჭია, მაშასადამე, ხაჭო გამაგრებულია. ყველა იმ ქვეყნებში კი, სადაც რძის მრეწველობა მაღალ ხარისხზე სდგას, და სადაც დიდი და განსაკუთრებული ყურადღება აქვს მიქცეული ერბოს მომზადებას, იქ ნაღებს აუდუღარ, უმ რძეს ჰხდიან და ამის გამო ამ ნაღებს უფრო ნაზი გემო აქვს და ნაზს და არომატიან ერბოს იძლევა,

რაოდენობაზე დიდი გავლენა აქვს თითონ ხაჭოს მდგომარეობას: წინა წერილიდან უკვე ვიცით, რომ ხაჭო რძეში მთლად გახსნილი არ არის—მეტი მისი ნაწილი მხოლოდ გაჟღენთილია, ასე ვსთქვათ გაბუბკავებული. რძის გაცხელებით ანუ გათბობით ზოგი ნაწილი ამ ხაჭოსი ჰკარგავს ამ თვისებას, უფრო სქელდება და ისე აღარ არის რძესთან შელესილი, როგორც ადუღებულ რძეში. ამას გარდა, ისიც არის მოსალოდნელი, რომ სხვა-და-სხვა ძროხის რძეში ეს ხაჭო სხვა-და-სხვა მდგომარეობაში იმყოფებოდეს და ამასთან ზოგ რძეში ბევრი იყოს, ზოგში ნაკლები; ზოგში უფრო კარგად იყოს შელესილი და ზოგში კი არა. რამდენადაც რძეში ხაჭო ცოტაა და რამდენადაც ამ ხაჭოს თვისება წყალში გახსნილ მდგომარეობას მიემსგავსება, იმდენად ადვილი იქნება ერბოს წვეთების ანუ ერბოს ბურთების პირზე ამოსვლა. პირიქით, რამდენადაც რძეში ბევრი ხაჭოა და რამდენადაც მისი თვისება შედედებულ მდგომარეობას მიუახლოვდება, რამდენადაც რძე სქელია და წებოვანი, იმდენად გაძნელებული იქნება ნაღების მოგროვება, ერბოს წვეთების გამოცლა და ზედაპირზე ამოსვლა. ამის გამო ხშირად მოხდება, რომ ორი რძე, რომელთა ერბოს რაოდენობა ძალიან დაახლოვებულია, სხვა-და-სხვა ტანის ნაღებს იძლევა მათი ხაჭოს მდგომარეობის ზედმოქმედებით.

ნაღების რაოდენობაზე არა მცირედი გავლენა აქვს რძეში თვითონ ერბოს რაოდენობასაც: ის რძე, რომელიც უფრო სუქანია, რომელიც უფრო ბევრ ერბოს შეიცავს, ნაღებსაც უფრო ერბოიანს მოიგდებს, მისი ნაღები უფრო მდიდარი იქნება ერბოთი და ამის გამო თვითონ სუქანი რძის ნაღების ტანი უფრო მცირე იქნება, თუ, რასაკვირველია, ამ ტანს ერბოს რაოდენობაზე გამოვიანგარიშებთ. მაშასადამე, შესაძლებელია მჭლე და მსუქანმა რძემაც ერთის ტანის ნაღები გაიკეთოს (აქ განსხვავება მხოლოდ ერბოს რაოდენობაში იქნება).

ამ მიზეზების გამო ნაღების რაოდენობაზე გამოანგარიშებული ერბოს რაოდენობა ყოველთვის ნამდვილი არ იქნება; ამ საფუძველზე დაფუძნებული სჯა ხშირად შეცდომას გამოიწვევს.

ამის დასამტკიცებლად მოვიყვან აქ კირხნერის გამოკვლევას ერთისა და იმავე ძროხების რძეზე შესახებ ნაღების რაოდენობისა:

1879 წ., 6 მარტს დილით მოწველილი რძე შეიცავდა . . .	ექსტრაქტს % 11,94 —	ერბოს % 3,046 —	ნაღებს % 8 —
ამავე დღეს სალამოს	11,67 —	3,044 —	6 —
7 მარტს დილით	11,32 —	3,028 —	10 —
ამავე დღეს სალამოს	11,65 —	3,013 —	7 —

როგორც ვხედავთ, ოთხსავე რძეში ექსტრაქტისა და ერბოს რაოდენობა ძალიან დაახლოვებულია ერთმანეთზე და ამის მიუხედველად ნაღები კი სხვა-და-სხვა რაოდენობისა მოგროვებულა.

ამის მიუხედველად მრეწველობასა და ოჯახობაში დიდად გავრცელებულია ერთგვარი ჭურჭელი, რომლის შემწეობითაც შეიძლება ნაღების რაოდენობის შეტყობა; თუმცა მისის ხმარებით ერბოს რაოდენობას ვერ შევიტყობთ და, მაშასადამე, ამ მხრით ბევრის სარგებლობის მოტანა არ შეუძლიან, მაგრამ თითონ ნაღების რაოდენობის შესატყობად კი გამოსადეგია და ამისათვის ხშირადაც ხმარობენ. ეს ჭურჭელი მოგონილია შევალიესგან (Chevalier) და წარმოადგენს ჰიქის ვიწრო და მაღალ სტაქანს (სურათი 8), რომელსაც სიმაღლე 20 სანტიმეტრი აქვს და სიგანე მხოლოდ 4 სანტიმეტრი. გარედან ამ სტაქანს ნიშნები აქვს დასმული (ხაზებით და ციფრებით), რომელიც მოგროვილ ნაღების რაოდენობას უჩვენებს — თითო ხაზი თითო მეასედს (%) უჩვენებს. ნაღების ტანის შეტყობა ადვილია, რადგანაც ნაღებს მოყვითანო ფერი აქვს და ნაღებ-მოხდილს რძეს კი მოლურჯო. იმ ნიშნამდინ, სადაც 10 უზის ამ ჭურჭელში ეტევა 150 კ. ს. ($1^1/_2$ დეციმეტრი) და

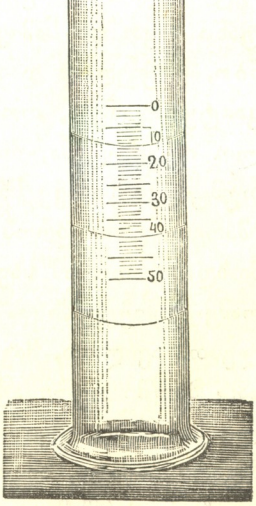

სურათი 8.
შევალიეს კრემომეტრი.

იქამდინ, სადაც 0—166²/₃ კ. ს.; ამ ჭურჭელს ნაღების მზომელს ეძახიან (Crêmomètre).

აი როგორ სარგებლობენ ამ ჭურჭლით ნაღების რაოდენობის შესატყობად: კარგად შენჯღრეულს და კარგად არეულ რძეს ჩაასხამენ ამ სტაქანში, ისე რომ იმისი პირი 0 ნიშანთან იყოს და გრილ ალაგას შეინახავენ (ტემპერატურა 15° უნდა იყოს); ერთი დღე და ღამე ხელ-უხლებელი უნდა იდგეს, სრულებით არ შეირხეს. ამის შემდეგ გასინჯავენ, რა ტანიცა აქვს რძის პირას მოგროვილ ნაღებს და ის იქნება ამ ნაღების რაოდენობა რძეში; მაგ. თუ ნაღებს 12 ხაზი ანუ ნიშანი უჭირავს, მაშინ ამ რძეში 12% ნაღები იქნება.

საზოგადოდ რძე 10% ნაღებს იძლევა ამ გარემოებაში, თუმცა კი ზოგიერთ შემთხვევაში 20—30%-დინ ადის და ზოგიერთში კი 5—6% დაიწევს.

ნაღების რაოდენობის შესატყობად ხმარობენ აგრედვე ერთგვარ მანქანას, რომელიც აშენებულია შემდეგ პრინციპზედ: თუ ხელში გვიჭირავს რამდენიმე სხეული, მაგ. ტყვია, აგური და ხის ნაჭერი, რომლებსაც დაახლოვებით ერთგვარი ტანი აქვთ და სამივეს ერთად შორს გავისვრით, გავტყორცნით, უეჭველად დავრწმუნდებით, რომ ის სხეული უფრო შორს გაიტყორცნება, რომელიც უფრო მძიმე იყო და ყველაზე ახლო ის დაეცემა, რომელიც მათ შორის ყველაზე სუბუქი იყო, თუმცა კი სამივე სხეულის გასასროლად ერთგვარი ძალა ვიხმარეთ, ერთ დროს და ერთის ხელით გავტყორცნეთ. ესევე მოხდება, თუ ამ სხეულებს, გატყორცნის მაგივრად, ჩავყრით რამე ჭურჭელში და დიდის სიჩქარით ჩვენს გარეშემო დავატრიალებთ. ავიღოთ, მაგალითებრ, ჭიქის ვიწრო სტაქანი, რომელსაც პირში ყური აქვს მიბმული, შიგ ჩავყაროთ ერთად არეული საფანტი, ქვიშა და ფიცრის ნახერხი, ყურში ამოვაბათ მაგარი ბაწარი, ამ ბაწრის მეორე ბოლო ხელში დავიჭიროთ და ჩვენ გარშემო დიდის სიჩქარით დავატრიალოთ, თავს შემოვივლოთ. ამგვარი ტრიალის დროს შევნიშნავთ შემდეგს: ერთად არეული სხეულები განაწილდებიან: საფანტი სტაქნის ძირში

მოექცევა, ქვიშა შუაში და ნახერხი კი პირზე. ამასვე ვნახავთ, თუ სტაქანში სხვა-და-სხვა სიმჭირხნის ჩხინტ სხეულებს ჩავასხამთ, ერთად არეულს, ვსთქვათ ვერცხლის წყალს, წყალს და ზეთს და ამავე გვარად დავატრიალებთ: ვერცხლის წყალი ძირში მოექცევა, წყალი—შუაში და ზეთი კი—პირზე. ეს მოვლენა ფიზიკაში კარგად არის ახსნილი და ჰქვიან ძალა ცენტრ-მიზიდვისა და ცენტრ-ლტოლვისა (центро-стремительная). ამ კანონის ძალით მძიმე სხეული ცენტრს უფრო შორდება, ვიდრე მსუბუქი, რომელიც თითქო უახლოვდება ამ ცენტრს. როგორც ვიცით, რძეშიც არის სხვა-და-სხვა სიმძიმის სხეულები: ერბო უფრო მსუბუქია, ვინემ წყალი და ხაჭო; ამის გამო თუ რძეს ჩავასხამთ ამ გვარადვე სტაქანში და დიდის სიჩქარით დავატრიალებთ, რძეც განაწილდება, მისი შემადგენარი ნივთიერებანი გაცალკევდებიან და ნაღები სტაქნის პირას მოგროვდება, ხოლო ნაღებ-მოხდილი რძე კი—სტაქნის ძირში.

ამ პრინციპზე არის აშენებული სხვა-და-სხვა სახის მანქანები, რომელთაც ცენტრიფუგებს ეძახიან; ეს მანქანები ეხლა ძრიელ არის გავრცელებული რძის მრეწველობაში და ყოველ სარძევეებში მათის შემწეობით რძეს ნაღებსა ჰხდიან ერბოს მოსამზადებლად. ჩვენ ამ მანქანებზე შემდეგ გვექნება ვრცლად ლაპარაკი და ახლა კი მხოლოდ იმას ავწერთ, რომელიც ნაღების რაოდენობის შესამოწმებელია. ამისთვის ხმარობენ ფიორდის (Fiord) მანქანას, რომელიც დიდად გავრცელებულია დანიაში, შლეზვიგ-გოლშტინიაში და რომლის შემწეობითაც მრავალი რძის ერთად (196) გამოკვლევა შესაძლებელია. ამის მაგივრად მოგვყავს აქ სურათი ლანგეს ეგრედ-წოდებულ ვიკტორია-ცენტრიფუგისა (Victoria-Centrifuge Von D-r G. Lange). მისი აგებულება სურათიდან ცხადად სჩანს (სურათი 9). ეს სურათი წარმოადგენს მანქანას სიმაღლეზე შუაზე გაჭრილს. აქ ვხედავთ ყირაზე დაყენებულ ღერძს (1), რომელსაც ზემოთა ბოლოზე ჩამოცმული აქვს კარგა განიერი თეფში (2) და ამ თეფშს ირგვლივ 8 კავი აქვს (3). ღერძის ქვეითი ბოლო ჩამდგარია ორკაპის შუაგულას გაკეთებულ საქუსლეში (4) და

ცოტა ზემოდ ჩამოცმული აქვს კბილჩოლოკრა ხრახნილი ბორბალი (5), რომელიც აქვე მყოფ ყირაზე დაყენებულ ბორბალის

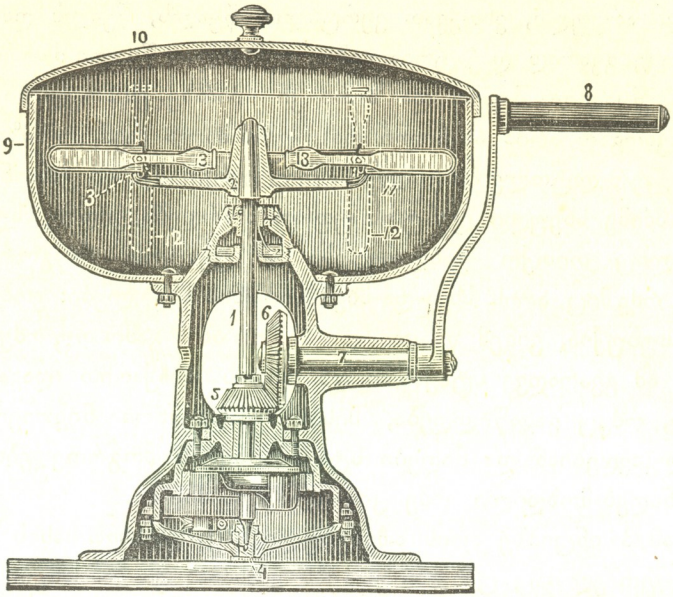

სურათი 9.
ლანგეს ვიკტორია-ცენტრიფუგი.

შემწეობით შეიძლება დატრიალდეს. ამ დიდ ბორბალს (6) თავისი ღერძი აქვს (7) და ტარი (8). ღერძის თავი თვისის თეფშით ჩამაგრებულია პერანგში (9), რომელსაც თვისი სახურავი (10) აქვს. თეფშის კავებზე ჩამოკიდებულია რვა გძელი ლითონის მილი (11), რომელთაც ბოლო შეძერწილი აქვთ და პირში კი—ყურები კავებზე ჩამოსაკიდებლად. ამ მილებში არის ჩადგმული კრემომეტრის დაგვარი ჭურჭლები, რომლებსაც ყელი შევიწროებული აქვთ და ნიშნებით განაწილებული; თითო კრემომეტრში ჩადის 50 კ. ს. რძე.

აი როგორ მოქმედობს ეს ცენტრიფუგი: ჯერ კრემომეტრში ჩაასხამენ კარგად არეულ რძეს, თუ ერთი რძე არის გამოსაკვლევი (თუ მეტი ნიმუშია, მაშინ ყველა კრემომეტრს დანიშნავენ; თუ რომელიმე ცარიელი დარჩა, იმაში წყალს ჩაასხამენ, რომ ცენტრიფუგმა კარგად იტრიალოს), სახურავს დაჰ-

ხურავენ და დიდის ბორბალის ტარს დაატრიალებენ; ეს ბორბალი პატარა ბორბალსაც დაატრიალებს და ამასთან ღერძსა და თეფშსა მასზე ჩამოკიდებულ კრემომეტრებით. ვიდრე ცენტრიფუგი არა ტრიალებდა, კრემომეტრები თავიანთის ყბებით, რასაკვირველია, ჩამოკიდებულნი იყვნენ, როგორც ხაზ-წყვეტილი უჩვენებს (12) და დატრიალების შემდეგ კი სხვა მდგომარეობას მიიღებენ, დაწოლილ მდგომარეობას (13). ღერძი ძალიან ჩქარა უნდა ტრიალებდეს, არა ნაკლებ 1500—1800 უნდა შემოტრიალდეს თითო წუთში. ამგვარის ტრიალით ნაღები გამოეცლება რძეს და კრემომეტრის შევიწროებულ ყელში მოგროვდება. ამ ნაღების რაოდენობას 2 გაამრავლებენ (რადგანაც 50 კ. ს. იყო აღებული) და პირდაპირ % იქნება.

ამ მანქანების ფასი სხვა-და-სხვა არის; თუ უპერანგოა, მაშინ 30—40 მანეთი ჰღირს და თუ პერანგიანია, მაშინ 100 მანეთამდინ ადის.

ამგვარის მანქანით უფრო გაადვილებულია ნაღების რაოდენობის შეტყობა და ამასთან ძალიან ჩქარაც შეიძლება შეიტყოს კაცმა შესატყობი, სულ რამდენისამე წუთის განმავლობაში. ამას გარდა, ამას ის ღირსებაცა აქვს, რომ ამგვარად მომზადებულ ნაღებში ერბოს რაოდენობა თითქმის ერთგვარია, ისეთი დიდი განსხვავება აღარ არის სხვა-და-სხვა რძის ნაღების შედგენილებაში, როგორც ეს ჩვენ ვნახეთ შევალიეს კრემომეტრით გამოკვლევის დროს.

2) ფეზერის დაკტოსკოპი. რძის მრეწველობაში ხშირად ჰხმარობენ ერბოს რაოდენობის შესატყობად ერთგვარ საშუალებას, რომელსაც ოპტიკურ საშუალებას ეძახიან და რომელიც, სამწუხაროდ, ერბოს ნამდვილ რაოდენობას ვერ უჩვენებს. ამის მიუხედველად ჩვენ მაინც ორიოდე სიტყვით მოვიხსენიებთ, რადგანაც ბევრ ადგილებში ხშირად ჰხმარობენ. აი ამ საშუალების საფუძველი:

როგორც ყველამ იცის, რძე გამჭვირვალი არ არის. რძის ამ თვისების მიზეზად წინად მარტო ერბო ეგონათ. რადგანაც ერბოს ბურთები ანუ წვეთები რგვალი, სფეროს ფორმისანი

არიან, ამისათვის ისინი ნებას არ აძლევენ, რომ სინათლის სხივებმა შიგ გაიაროს; ყოველ სხეულს სფეროს ფორმისას ეს თვისება აქვს; მაგ. ბურუსი, როგორც ვიცით, წყალია პატარა-პატარა სფეროებად განაწილებული და ამისათვის ბურუსიან დღეს მზე არა სჩანს; მაშ ყოველი სხეული სფეროს მდგომარეობაში უკუაქცევს სინათლის სხივებს. რადგან რძეში მრავალია, თითქმის უთვალავი, ამ ერბოს სფეროები, ამისათვის რძეში თითქმის სინათლის სხივი არ გადის, რძე გამჭვირვალი არ არის. აქედან ის აზრი დაასკვნეს, რომ ვითომ რამდენადაც რძეში ბევრი იქნება ერბო, იმდენად არა-გამჭვირვალი იქნება. მართლა-და, ნაღებ-მოხდილი რძე, რომელსაც გამოცლილი აქვს ბევრი ნაწილი ერბოს სფეროებისა, უფრო გამჭვირვალია, ვიდრე ნაღებ-მოუხდელი. ამისათვის დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ რძის **გამჭვირვალობის ხარისხის შეტყობით** ერბოს რაოდენობის შეტყობაც შეიძლებაო ამ რძეში. სამწუხაროდ, ყველა ეს მოსაზრება მართალი არ გამოდგა, დაფუძნებულია ცრუ საფუძველზე და აი რისთვის:

რძის არა-გამჭვირვალობა დამოკიდებულია არა მარტო ერბოს რაოდენობაზე, არამედ იმაზედაც, თუ რამდენად დაწვრილებულია რძეში ერბოს წვეთები; დამოკიდებულია ერბოს სფეროების სიდიდესა და სიპატარავეზე; რამდენადაც დაწვრილმანებულია ეს სფეროები, ანუ რამდენადაც ერთი და იგივე რაოდენობა ერბოსი ბევრ სფეროებად არის დანაწილებული, იმდენად რძე უფრო არა-გამჭვირვალია. თუ ავიღებთ ორის ძროხის რძეს, რომელთა ერბოს რაოდენობაც ერთგვარია, მათში ის რძე უფრო არა-გამჭვირვალი იქნება, რომელშიაც ერბოს სფეროები უფრო წვრილმანებია, ანუ რომელშიაც ერბოს წვეთები უფრო მრავალია. ამასთან ესეც ხომ ვიცით, რომ სხვა-და-სხვა ჯიშის ძროხის რძე სხვა-და-სხვა ტანის ერბოს სფეროებს შეიცავს.

ამას გარდა, რძის არა-გამჭვირვალობა დამოკიდებულია აგრეთვე ხაჭოზედაც, რაც ბევრის სწავლულისგან არის შენიშნული; თუმცა ხაჭოს სფეროს მდგომარეობა არა აქვს, მაგრამ თითონ ნივთიერება, ხაჭო გამჭვირვალი არ არის და რძესაც ამავე თვისებას აძლევს. აქედან ცხადია, რომ ამ საოპტიკო მოვლენაზე, არა-გამჭვირვალობაზე დაფუძნებული რძის გამოსაკვლევი საშუალებანი ღირსნი არ არიან ყურადღებისა და მათის

შემწეობით ნაჩვენები ერბოს რაოდენობა ნამდვილი არ არის. თუ ამის მიუხედველად ამ საპტიკო მოვლენაზე დაფუძნებული რძის გამოსაკვლევი მანქანები მაინც გავრცელებულია, ამის მიზეზი იქ უნდა მოვძებნოთ, რომ მათი ხმარება ძალიან ადვილია, მათი მოხმარება ყველას შეუძლიან; მათის შემწეობით ნაჩვენები ერბოს რაოდენობა ნამდვილი არ არის, მხოლოდ დაახლოვებულია და ხშირად ამას სჯერდებიან. ამის გამო ჩვენ აქ არ ავწერთ მრავალ იმ მანქანებს, რომლებიც ამ საპტიკო მოვლენაზეა დაფუძნებული, როგორც **დონეს ლაკტოსკოპი**, აგრედვე **რეიმგაურასა** და **ფოგელისა**, რადგანაც დიდი ხანია მათ აღარ ხმარობენ რძის მრეწველობაში; მკითხველების ყურადღებას მივაპყრობ მხოლოდ **ფეზერის ლაკტოსკოპს** (სურათი 10), რომელიც გავრცელებულია პატარა სარძეველებსა და ოჯახობაში. ეს ლაკტოსკოპი, როგორც სურათიდანა სჩანს, წარმოადგენს მაღალს ჰიქის სტაქანს, რომელიც ძირში შევიწროვებულია და იმ შევიწროვებულ ადგილში შიგ შუაგულას ჩამაგრებული აქვს თეთრი ჰიქისავე პატარა ცილინდრი. ამ ცილინდრზე დანიშნულია ხუთი თუ ექვსი შავი ნიშანი—ხაზი. თითონ სტაქანზედაც არის ნიშნები, რომლებიც მარცხენა მხარით დანიშნულია ციფირებით 10, 20, 30—ასამდინ და ხან ასოცამდინ და მარჯვენა მხარეზე კი 1, $1^1/_2$, 2, $2,^1/_2$ ხუთამდინ ან ექვსამდინ. მარცხენა გვერდის თავში არის დაწერილი სიტყვა—**წყალი** (Wasser) და მარცხენას თავში—**ერბო** (Fett). ამ ჭურჭლის გვერდზედ არის დახატული პატარა პიპეტი, რომელშიაც 4 კ. ს. რძე ჩადის.

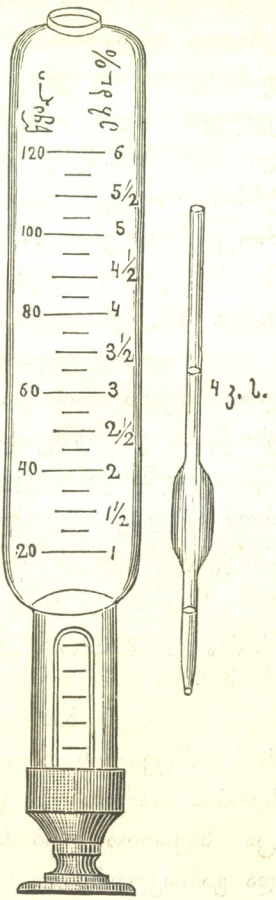

სურათი 10.
ფეზერის ლაკტოსკოპი თავის პიპეტით.

აი როგორ ხმარობენ ამ ჭურჭელს: პიპეტით აიღებენ კარგად არეულ რძეს და ჩაასხამენ სტაქანში ისე ფთხილად, რომ რძე ჭურშელს გვერდებზე არ მიეცხოს და ან არ დაიღვაროს. ამას შემდეგ ამ სტაქანში ჩაასხამენ ცოტ-ცოტაობით წყალს და ყოველ მიმატების დროს შეანჯღრევენ, რომ რძეში კარგად აირიოს. წყალის მიმატებას მხოლოდ მაშინ შესწყვეტენ, როცა ხუთივე თუ ექვსივე ცილინდრზე დახატული ხაზი ცხადად გამოჩნდება; ეს ხაზები ისე უნდა გამოაშკარავდეს, რომ მათი დათვლა შეიძლებოდეს, ე. ი. ხუთივე ცხადად უნდა სჩანდეს და ამასთან, რასაკვირველია, წყალიც გადამეტებით არ უნდა იყოს მიმატებული. ამით თავდება გამოკვლევა. ახლა მარცხენა მხრით წაიკითხავენ, რამდენი წყალი იყო მიმატებული და ამის პირდაპირ მარჯვენა მხარეზე ერბოს რაოდენობას. მაგალითებრ, თუ ნიშნები მაშინ გამოჩნდა, როცა მიმატებულმა წყალმა 80 ნიშნამდინ აიწია, მაშინ იმაში 4% ერბო იქნება; თუ წყალის ტანი მხოლოდ 60 არის, მაშინ 3% ერბო და თუ 100, მაშინ 5%.

როგორც ვხედავთ, ფეზერის ლაკტოსკოპი ძალიან უბრალო მანქანა არის და ადვილი მოსახმარებელია. როგორც უკვე ვსთქვით, ეს საშუალება მხოლოდ დაახლოვებულია; ბევრმა სწავლულმა გამოიკვლია ეს მანქანა და ყველანი დარწმუნდნენ, რომ ამ ლაკტოსკოპით ნაჩვენები რიცხვი გადამატებულია სინამდვილეს და ეს ნამატი ხშირად 0,5% ადის; საშუალოდ კი ხან 0,25%-ზე უახლოვდება ნამდვილ რაოდენობას და ხან 0,3%-ზეა გადაცილებული.—თითონ ფეზერიც თანახმა არის, რომ მისი საშუალება უჩვენებს ერბოს მხოლოდ დაახლოვებულ რაოდენობას. აქედან ცხადია, რომ როცა საჭიროა ერბოს ნამდვილის რაოდენობის ცოდნა, მაშინ ფეზერის ლაკტოსკოპის ხმარება არ გამოდგება; მაგრამ იმ შემთხვევაში კი, როცა საჭიროა ერბოს დაახლოვებული რაოდენობის ცოდნა და განსაკუთრებით სხვა-და-სხვა რძეების შედარება, მაშინ ეს მანქანა ღირსია ყურადღებისა, რადგანაც ადვილი მოსახმარებელია და გამოცდილებაც მალე თავდება.

კიდევ ბევრია ამავე პრინციპზე დაფუძნებული რძის გამოსაკვლევი სხვა მანქანები, რომელთა შორისაც **მიტელშტრასის ლაქტოსკოპი, გეისლერის სარკე, გეერნის პიროსკოპი** და სხვანი, მაგრამ ჩვენ იმათზე არას ვიტყვით, რადგანაც ღირსნი არ არიან ყურადღებისა.

3) არეომეტრის ხმარება. როგორც წინადაცა ვსთქვით, რძის სიმჭირხნე ჩვეულებრივ ამ რიცხვებთა შორის არის: 1,030—1,033, თუმცა იშვიათი არ არის, როცა მისი სიმჭირხნე დაიწევს 1,028-დინ და ან აიწევს 1,035-დინ. რძეს რომ წყალი შევურიოთ, ამით რძის სიმჭირხნეს შევამცირებთ, რადგანაც წყალის სიმჭირხნე უფრო ნაკლებია რძეზე და უდრის=1. ამგვარის წყალის შერევით რძის სიმჭირხნე იმდენად უფრო შემცირდება, რამდენადაც ბევრი წყალი იქნება მიმატებული. პირიქით, თუ რძეს ნაღებს მოვხდით, ე. ი. ამოვაცლით კოტაოდენს და ან მთელს ერბოს, მაშინ რძის სიმჭირხნე იმატებს, რადგანაც სუბუქი სხეული გამოეცალა (როგორც ვიცით, ერბოს სიმჭირხნე უდრის 0,93).

ამგვარმა რძის ცვლილებამ, ერთისა თუ მეორეს მიზეზით, გამოიწვია არეომეტრის ხმარება მისის ღირსების შესატყობად; თუ რძეს სიმჭირხნეს ან ძალიან შემცირება და ან მატება დაეტყო, მაშინ ამბობენ, რომ რძე ნორმალური არ არის, გაყალბებულია ან ნაღების მოხდით და ან წყალის შერევითაო. სამწუხაროდ, რძის სიმჭირხნე არას დროს მის ექსტრაქტის რაოდენობის მაჩვენებელი არ არის; მართალია, არეომეტრს ხშირად ჰხმარობენ მრეწველობაში რაიმე სხეულის ექსტრაქტის შესატყობად, როგორც ეს ვნახეთ ტკბილის გასინჯვის დროს და ან რომელისამე სხეულის შემდგენელ ნივთიერების რაოდენობის გასაგებად, როგორც ალკოგოლი და სხვანი. არეომეტრს ამ მხრით სარგებლობის მოტანა მაშინ შეუძლიან, როცა სხეული ორის ნივთიერებისაგან არის შემდგარი, მაგალითად, წყალისა და მასში გახსნილ ნივთიერებისაგან; აგრედვე მაშინაც კარგია, როცა წყალში თუმცა მრავალი სხეულია გახსნილი, მაგრამ ამ სხეულებს დაახლოვებული საკუთარი წონა აქვთ. რძე კი, როგორც ვიცით, ოთხი სხვა-და-სხვა სხეულებისაგან შესდგება: წყალშია გახსნილი მარილი, შაქარი და ერთი ნაწილი ხაჭოსი, რომელთა საკუთარი წონაც წყალზე მეტია და უდრის 1,6, და შიგ ტივტივებს ერბო, რომლის წონაც წყალზე ნაკლებია. აქედან ცხადია, რომ რძის სიმჭირხნე

დამოკიდებული იქნება ამ სხვა-და-სხვა გვართა სხეულთა ურთიერთ რაოდენობაზე—თუ ხაჭომ და შაქარმა გადაამატა, მაშინ სიმჭირხნე ძალიან აიწევს და თუ წყალმა ან ერბომ—მაშინ კი დაიწევს. მაშ თუ რძეს მცირე სიმჭირხნე აქვს, ეს მარტო წყალის მიმატებით არ იქნება გამოწვეული, და, პირიქით, თუ სიმჭირხნე დიდია, მაშინ მარტო ნაღების მოხდა არ იქნება ამის მიზეზი.

ამას გარდა, როგორც უკვე ვიცით, თვითონ ბუნებური რძის სიმჭირხნეც ყოველთვის ერთგვარი არ არის; სხვა-და-სხვა ძროხის რძეს სხვა-და-სხვა სიმჭირხნე აქვს და ხშირად ამ მხრით დიდად განირჩევა ერთმანეთისაგან.

ამ ორის მიზეზის გამო არეომეტრის ხმარებას დიდი სარგებლობა არ მოაქვს რძის გაყალბების შესამოწმებლად; ამაზე შემდეგ გვექნება ვრცლად ლაპარაკი და ახლა მოკლედ ავსწერთ იმ არეომეტრებს, რომლებსაც რძის მრეწველობაში ხმარობენ:

რძის სიმჭირხნის შესამოწმებლად ხმარობენ კევენის არეომეტრს. ამ არეომეტრის სურათი აქ მთლად არ მოგვყავს, მხოლოდ მისი ღერია დახატული (სურათი 11. ა—ბ); ერთი უჩვენებს წინა პირსა და მეორე უკანას, ზურგს. ამ არეომეტრს ღერი გაპტყელებული აქვს (6 მილიმეტრი სიგანით) და შიგ ღერში აქვს ჩატანებული და დამაგრებული ქაღალდზე ორივე მხრით დახაზული ნიშნები; ერთი პირი ამ ქაღალდისა ყვითლად არის შეღებილი და დანიშნულია ნაღებ-მოუხდელის რძის გამოსაკვლევად და ზედ აწერია: **ნაღებ - მოუხდელი** (non ecremé); მეორე პირი ლურჯად არის შეღებილი და ზედ აწერია **ნაღებ-მოხდილი** (ecremé); ნიშნები ერთი მეორისაგან კარგად არის დაშორებული და ციფრები აქვს დასმუ-

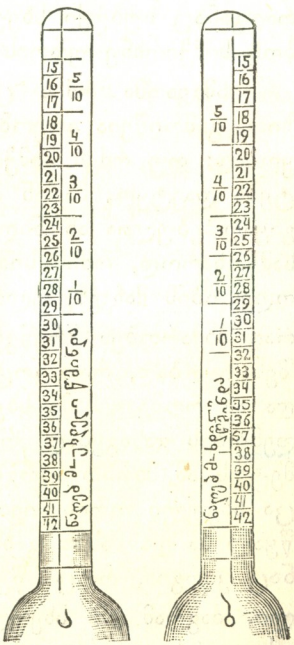

სურათი 11.
კევენის არეომეტრის ღერი.
ა) წინა პირი, ნაღებ-მოუხდელი რძისთვის.
ბ) უკანა პირი, ნაღებ-მოხდილი რძისთვის.

ლი და სახელდობრ ორი უკანასკნელი (მესამე და მეოთხე) სიმჭირხნის გამომხატველის რიცხვებისა; მაგ. თუ სიმჭირხნე უდრის 1029, მარტო 29-თ არის დანიშნული. ამას გარდა მთელი ღერი სხვა ხაზებითაც არის განაწილებული, რომლებ შორისაც რამდენიმე წინა ნიშნებია მოქცეული. იმ პირას ინუ იმ მხარეზე, სადაც დაწერილა „ნაღებ-მოუხდელი“ ასე არის ნიშნები შეჯგუფებული: 36—29, 29—26, 26—23, 23—20 და სხვანი. პირველს აწერია წმინდა, მეორეს $^1/_{10}$, მესამეს $^2/_{10}$, მეხეს $^3/_{10}$ და სხვანი, რაც იმასა ჰნიშნავს, რომ თუ არეომეტრი 29-ზე მეტი არ ჩაიფლო, რძე წმინდა არის, თუ ამას გადასცილდა და ამ ორთაშუა 29—26 და ან რომელსამე მიუახლოვდა, მაშინ იგულისხმება, რომ ამ რძეს $^1/_{10}$ წყალი აქვს მიმატებული ანუ 10%; თუ მესამემდინ ჩაიფლო, მაშინ $^2/_{10}$ ანუ 20% წყალი ექნება მიმატებული და სხვანი.

ზურგის ნიშნებიც სხვა-და-სხვა ჯგუფად არის შეკავშირებული და დანიშნულია ნაღებ-მოხდილ რძის გამოსაკვლევად; აქ ეს ნიშნები ასეა განაწილებული: $36,_2$—$32,_5$, $32,_5$—$29,_5$, $29,_5$—26, 26—23 და სხვანი; პირველს აქვს დაწერილი: წმინდა, მეორეს—$^1/_{10}$, მესამეს $^2/_{10}$ და სხვანი. თუ ნაღებ-მოხდილ რძეში არეომეტრი პირველ ნიშნებ შორის ჩაიფლა, მაშინ რძე წმინდა ყოფილა, თუ მეორე ნიშნებ შორის, მაშინ 10% წყალი ჰქონია შერეული და სხვ.

სოქსლეტმა მოიგონა ესეთივე არეომეტრი უფრო გძელის ღერით და ნიშნების რიცხვი კი შეამცირა; კევენის არეომეტრის ნიშნები იწყება 14-დან და 42 თავდება; სოქსლეტის არეომეტრის ღერზე კი ნიშნები იწყება 22-დან და თავდება 37-მით იმ მოსაზრებით, რომ ნორმალურის რძის სიმჭირხნე ამას არასდროს არ გადასცილებია. არეომეტრის ღერძისა ამგვარად განაწილებით ის სარგებლობა გამოვიდა, რომ ნიშანთა შორის უფრო დიდი ადგილი არის დარჩენილი და, მაშასადამე, მათი შენიშვნა უფრო გაადვილებულია (სურათი 12).

არეოეტმეტრს ასე ჰხმარობენ:

კარგად შენჯღრეულ და კარგად არეულ რძეს ჩაასხამენ ვიწრო და მაღალ სტაქანში და შიგ ფთხილად ჩაასვენებენ არეომეტრს. სტაქანში ჩასხმის დროს რძე არ უნდა აქაფდეს, რადგანაც ქაფი უშლის ნიშნების წაკითხვას. როცა არეომეტრი შეჩერდება რომელსამე ნიშანზე, ასე გაუშვებენ ორიოდე წუთის განმავლობაში, რომ იმან რძის ტემპერატურა მიიღოს და შემდეგ წაიკითხავენ რა ნიშანზედაცა სდგას რძის პირი—ეს იქნება მისი სიმჭირხნე; თუ ეს ნიშანი 30°-ია, მაშინ ამის სიმჭირხნე 1,030 იქნება.

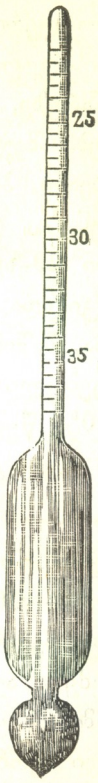

სურათი 12. სოქსლეტის არეომეტრი.

არეომეტრით გამოკვლევის დროს რძის ტემპერატურას დიდი მნიშვნელობა აქვს; როგორც ვიცით, სითბო რძეს ტანს ჰმატებს და სიცივე კი აკლებს—სითბო აგანიერებს რძეს და სიცივე ჰკუმშავს; გაგანიერებულ რძეს უფრო მცირე სიმჭირხნე ექნება და შეკუმშულს კი უფრო მეტი, ამისგამო არეომეტრის ნაჩვენები ნამდვილი არ იქნება. არეომეტრი მომზადებულია 15°-ნი რძისათვის და, თუ რძეს ამაზე ან მეტი და ან ნაკლები ტემპერატურა აქვს, მაშინ არეომეტრის ნაჩვენები უნდა გასწორდეს, 15°-ზე უნდა იქმნას გამოანგარიშებული. ამ გამოანგარიშების გასაადვილებლად მოვიყვან აქ ორ სქემას, რომელთაგანაც ერთი ნაღებ-მოხდილ რძისთვის არის დანიშნული და მეორე ნაღებ-მოუხდელისათვის:

ცხრილი

ნაღებ-მოუხდელი რძის სიმჭირხნის გასასწორებლად ტემპერატურის დაგვარად.

არეომეტრის ნაჩვენები.	ტ ე რ მ ო მ ე ტ რ ი ს ნ ა ჩ ვ ე ნ ე ბ ი																									
	5°	6°	7°	8°	9°	10°	11°	12°	13°	14°	15°	16°	17°	18°	19°	20°	21°	22°	23°	24°	25°	26°	27°	28°	29°	30°
14	13,1	13,1	13,1	13,2	13,3	13,4	13,5	13,6	13,7	13,8	14	14,1	14,2	14,3	14,6	14,8	15	15,2	15,4	15,6	15,8	16	16,2	16,4	16,6	16,8
15	14,1	14,1	14,1	14,2	14,3	14,4	14,5	14,6	14,7	14,8	15	15,1	15,2	15,4	15,6	15,8	16	16,2	16,4	16,6	16,8	17,1	17,2	17,4	17,6	17,8
16	15,1	15,1	15,1	15,2	15,3	15,4	15,5	15,6	15,7	15,8	16	16,1	16,3	16,5	16,7	16,9	17,1	17,3	17,5	17,7	17,9	18,1	18,3	18,5	18,7	18,9
17	16,1	16,1	16,1	16,2	16,3	16,4	16,5	16,6	16,7	16,8	17	17,1	17,3	17,5	17,7	17,9	18,1	18,3	18,5	18,7	18,9	19,1	19,3	19,5	19,7	20
18	17,1	17,1	17,1	17,2	17,3	17,4	17,5	17,6	17,7	17,8	18	18,1	18,3	18,5	18,7	18,9	19,1	19,3	19,5	19,7	19,9	20,1	20,3	20,5	20,7	21
19	18,1	18,1	18,1	18,2	18,3	18,4	18,5	18,6	18,7	18,8	19	19,1	19,3	19,5	19,7	19,9	20,1	20,3	20,5	20,7	20,9	21,1	21,3	21,5	21,7	22
20	18,9	19	19	19,1	19,2	19,3	19,4	19,5	19,6	19,8	20	20,1	20,3	20,5	20,7	20,9	21,1	21,3	21,5	21,7	21,9	22,1	22,3	22,5	22,7	23
21	19,8	19,9	20	20,1	20,2	20,3	20,4	20,5	20,6	20,8	21	21,2	22,4	21,6	21,8	22	22 2	22,4	22,6	22,8	23	23,2	23,4	23,6	23,8	24,1
22	20,8	20,9	21	21,1	21,2	21,3	21,4	21,5	21,6	21,8	22	22,2	22,4	22,6	22,8	23	23,2	23,4	23,6	23,8	24,1	24,3	24,5	24,7	24,9	25,2
23	21,8	21,9	22	22,1	22,2	22,3	22,4	22,5	22,6	22,8	23	23,2	23,4	23,6	23,8	24,0	24,2	24,4	24,6	24,8	25,1	25,3	25,5	25,7	26	26,3
24	22,8	22,9	23	23,1	23,2	23,3	23,4	23,5	23,6	23,8	24	24,2	24,4	24,6	24,8	25	25,2	25,4	25,6	25,8	26,1	26,3	26,5	26,7	27	27,3
25	23,7	23,8	23,9	24	24,1	24,2	24,3	24,5	24,6	24,8	25	25,2	25,4	25,6	25,8	26	26,2	26,4	26,6	26,8	27,1	27,3	27,5	27,7	28	28,3
26	24,7	24,8	24,9	25	25,1	25,2	25,3	25,5	25,6	25,8	26	26,2	26,4	26,6	26,9	27,1	27,3	27,5	27,7	27,9	28,2	28,4	28,6	28,9	29,2	29,5
27	25,7	25,8	25,9	26	26,1	26,2	26,3	26,5	26,6	26,8	27	27,2	27,4	27,6	27,9	28,2	28,4	28,6	28,8	29	29,3	29,5	29,7	30	30,3	30,6
28	26,6	26,7	26,8	26,9	27	27,1	27,2	27,4	27,6	27,8	28	28,2	28,4	28,6	28,9	29,2	29,4	29,6	29,9	30,1	30,4	30,6	30,8	31,1	31,4	31,7
29	27,5	27,6	27,7	27,8	27,9	28,1	28,2	28,4	28,6	28,8	29	29,2	29,4	29,6	29,9	30,2	30,4	30,6	30,9	31,2	31,5	31,7	31,9	32,2	32,5	32,8
30	28,4	28,5	28,6	28,7	28,8	29	29,2	29,4	29,6	29,8	30	30,2	30,4	30,6	30,9	31,2	31,4	31,7	31,9	32,2	32,5	32,7	33	33,3	33,6	33,9
31	29,3	29,4	29,5	29,6	29,8	30	30,2	30,4	30,6	30,8	31	31,2	31,4	31,7	32	32,3	32,5	32,7	33	33,3	33,6	33,8	34,1	34,4	34,7	35,1
32	30,3	30,4	30,5	30,6	30,8	31	31,2	31,4	31,6	31,8	32	32,2	32,4	32,7	33	33,3	33,6	33,8	34,1	34,4	34,7	34,9	35,2	35,5	35,8	36,2
33	31,3	31,3	31,4	31,6	31,8	32	32,2	32,4	32,6	32,8	33	33,2	33,4	33,7	34	34,4	34,6	34,9	35,2	35,5	35,8	36	36,3	36,6	36,9	37,3
34	32,1	32,2	32,3	32,5	32,7	32,9	33,1	33,3	33,5	33,8	34	34,2	34,4	34,7	35	35,3	35,6	35,9	36,2	36,5	36,8	37,1	37,4	27,7	38	38,4
35	33	32,1	33,2	33,4	33,6	33,8	34	34,2	34,4	34,7	35	35,2	35,4	35,7	36	36,3	36,6	36,9	37,2	37,5	37,8	38,1	38,4	38,7	39,1	39,5

ს ჯ ე მ ა

ნაღებ-მოხდილ რძის სიმჭირხნის გასასწორებლად ტემპერატურის დაგვარად.

არეომეტრის ნაჩვენები.	ტ ე რ მ ო მ ე ტ რ ი ს ნ ა ხ ვ ე ნ ე ბ ი																										
	5°	6°	7°	8°	9°	10°	11°	12°	13°	14°	15°	16°	17°	18°	19°	20°	21°	22°	23°	24°	25°	26°	27°	28°	29°	30°
18	17,3	17,3	17,3	17,3	17,4	17,5	17,6	17,7	17,8	17,9	18	18,1	18,2	18,4	18,6	18,8	18,9	19,1	19,3	19,5	19,7	19,9	20,1	20,3	20,5	20,7
19	18,3	18,3	18,3	18,3	18,4	18,5	18,6	18,7	18,8	18,9	19	19,1	19,2	19,2	19,6	19,8	19,9	20,1	20,3	20,5	20,7	20,9	21,1	21,3	21,5	21,7
20	19,3	19,3	19,3	19,3	19,4	19,5	19,6	19,7	19,8	19,9	20	20,1	20,2	20,4	20,6	20,8	20,9	21,1	21,3	21,5	21,7	21,9	22,1	22,3	22,5	22,7
21	20,3	20,3	20,3	20,3	20,4	20,5	20,6	20,7	20,8	20,9	21	21,1	21,2	21,4	21,6	21,8	21,9	22,1	22,3	22,5	22,7	22,9	23,1	23,2	23,5	23,7
22	21,3	21,3	21,3	21,3	21,4	21,5	21,6	21,7	21,8	21,9	22	22,1	22,2	22,4	22,6	22,8	22,9	23,1	24,3	23,5	23,7	23,9	24,1	24,3	24,5	24,7
23	22,2	22,3	22,3	22,3	22,4	22,5	22,6	22,7	22,8	22,9	23	23,1	23,2	23,4	23,6	23,8	23,9	24,1	23,3	24,5	24,7	24,9	25,1	25,3	25,5	25,7
24	23,2	23,2	23,2	23,2	23,3	23,4	23,5	23,6	23,7	23,9	24	24,1	24,2	24,4	24,6	24,8	24,9	25,1	25,3	25,5	25,7	25,9	26,1	26,3	26,5	26,7
25	24	24,1	24,1	24,1	24,2	24,2	24,4	24,5	24,6	24,8	25	25,1	25,2	25,4	25,6	25,8	25,9	26,1	26,3	26,5	26,7	26,9	27,1	27,3	27,5	27,7
26	25	25,1	25,1	25,2	25,2	25,3	25,4	25,5	25,6	25,8	26	26,1	26,3	26,5	26,7	26,9	27	27,2	27,4	27,6	27,8	28	28,2	28,4	28,6	28,8
27	26	26,1	26,1	26,1	26,2	26,3	26,4	26,5	26,6	26,8	27	27,1	27,3	27,5	27,7	27,9	28,1	28,3	28,5	28,7	28,9	29,1	29,3	29,5	29,7	20,9
28	27	27,1	27,1	27,1	27,1	27,3	27,4	27,5	27,6	27,8	28	28,1	28,3	28,5	28,7	28,9	29,1	29,3	29,5	29,7	29,9	30,1	30,3	30,5	30,7	31
29	28	28,1	28,1	28,1	28,2	28,3	28,4	28,5	28,6	28,8	29	29,1	29,3	29,5	29,7	29,9	30,1	30,3	30,5	30,7	30,9	31,1	31,3	31,1	31,7	32
30	28,9	29	29	29,1	29,2	29,3	29,4	29,5	29,6	29,8	30	30,1	30,3	30,5	30,7	30,9	31,1	31,3	31,5	31,7	31,9	32,1	32 3	32,5	32,7	33
31	29,9	30	30	30,1	30,2	30,3	30,4	30,5	30,6	30,8	31	31,2	31,4	31,6	31,8	32	32,2	32,4	32,6	32,8	33	33,2	33,4	33,6	33,9	34,11
32	30,9	31	31	31,1	31,2	31,3	31,4	31,5	31,6	31,8	32	32,2	32,4	32,6	32,8	33	33,2	33,4	33,6	33,9	34,1	34,3	34,5	34,7	35	35,2
33	31,9	32	32	32,1	32,2	32,3	32,4	32,5	32,6	32,8	33	33,2	33,4	33,6	33,8	34	34,2	34,4	34,6	34,9	35,2	35,4	35,6	35,8	36,1	36,3
34	32,9	32,9	33	33,1	33,2	33,3	33,4	33,5	33,6	33,8	34	34,2	34,4	34,6	34,8	35	35,2	35,4	35,6	35,9	36,2	36,4	36,7	36,9	37,2	37,4
35	33,8	33,8	33,9	34	34,1	34,2	34,3	34,4	34,6	34,8	35	35,2	35,4	35,6	35,8	36	36,2	36,4	36,6	36,9	37,2	37,4	37,7	38	38,3	38,5
36	34,8	34,8	34,9	35	35,1	35,2	35,3	35,4	35,6	35,8	36	36,2	36,4	36,6	36,9	37,1	37,3	37,5	37,7	38	38,3	38,5	38,8	39,1	39,4	39,7
37	35,8	35,8	35,9	36	36,1	36,2	36,3	36,4	36,6	36,8	37	37,2	37,4	37,6	37,9	38,2	38,4	38,6	38,8	39,1	39,4	39,6	39,9	40,2	40,5	40,8
38	36,7	36,8	36,9	37	37,1	37,2	37,3	37,4	37,8	37,8	38	38,2	38,4	38,6	38,9	39,2	39,4	39,7	39,9	40,2	40,5	40,7	41	41,3	41,6	41,9
39	37,6	37,8	37,8	37,9	38,1	38,2	38,3	38,4	38,8	38,8	39	39,2	39,4	39,6	39,9	40,2	40,4	40,7	41	41,3	41,6	41,8	42,2	42,4	42,7	43
40	38,5	38,6	38,7	38,8	38,9	39,1	39,2	39,4	39,8	39,8	40	40,2	40,4	40,6	40,9	41,2	41,4	41,7	42	42,3	42,6	42,9	43,2	43,5	43,8	41,11

აი როგორ მოიხმარება ამ სქემების ნაჩვენები: ჯერ არეომეტრით ნაპოვნ რძის სიმჭირხნეს, ანუ არეომეტრის გრადუსს იპოვნიან პირველ ვერტიკალურ წყობაში. შემდეგ რძის ტემპერატურას შეამოწმებენ ტერმომეტრით და თუ იმისი ტემპერატურა 15°-ია, მაშინ არეომეტრის ნაჩვენები გრადუსი ნამდვილი სიმჭირხნე იქნება რძისა და თუ, პირიქით, რძის ტემპერატურა ან მაღალია და ან დაბალი, მაშინ ამ ტემპერატურას ანუ ტერმომეტრის ნაჩვენებს იპოვნიან პირველ გორიზანტალურ რიგში და აქედან ჩამოიწევენ დაბლა იმ რიგამდინ, რომელსაც თავში უზის წინად ნაპოვნი არეომეტრის გრადუსი და ამ რიგების შეხვედრასთან იქნება ნამდვილი რძის სიმჭირხნე 15°-ზე. მაგალითებრ, წარმოვიდგინოთ, რომ 20° რძეში არეომეტრმა გვიჩვენა 30°, მაშინ ნამდვილი სიმჭირხნე იქნება31,°₂ ანუ 1,0132; თუ, პირიქით, რძეს დაბალი ტემპერატურა აქვს, ვსთქვათ 10°, და არეომეტრი კი მაინც ისევ 30° გვაჩვენებს, მაშინ ნამდვილი სიმჭირხნე იქნება 29° ანუ 1,029. ამავე გვარად მოიხმარება ის სქემაც, რომელიც ნაღებ-მოხდილ რძისთვის არის დანიშნული. საზოგადოდ ცნობილია, რომ ყოველ 5°-ზე, (ტემპერატურა მაღალია თუ დაბალი 15°-ზე, სულ ერთია), არეომეტრის ნაჩვენებს ან უნდა მიემატოს და ან უნდა მოაკლდეს თითო გრადუსი.

ახლა გავარჩიოთ, რა რიგად შეგვიძლიან ვისარგებლოთ არეომეტრის ნაჩვენებით რძის ღირსების დასაფასებლად; თუმცა, როგორც წინადაცა ვსთქვით, არეომეტრი ექსტრაქტის რაოდენობას ვერ შეგვატყობინებს, მაგრამ მაინც ეს მანქანა ძალიან გამოსადეგია რძის მრეწველობაში და მისი ღირსება ორის გარემოებისაგან არის გამოწვეული: როგორც წინადაცა ვსთქვით, რძე ნაღების მოხდით და წყალის შერევით ძალიან იცვლება, მისი სიმჭირხნე ან მატულობს და ან კლებულობს და ამგვარ შეცვლას არეომეტრი დიდის სინამდვილით გვატყობინებს. ამას ისიც ემატება, რომ არეომეტრით გამოკვლევა ძალიან ადვილია და ყველას შეუძლიან მისი ხმარება, იმასაც კი ვინც გავარჯიშებული არ არის ფიზიკურისა და ქიმიურის მანქანების ხმარებაში.

თუ მოვინდომებთ და ექსტრაქტისა და ერბოს რაოდენობის მიხედვით შევადგენთ ჩვენს მსჯელობას რძის ღირსებაზე, უეჭველად შეცდომა მოგვივა, თუ მეტადრე რძე წყალ-შერეულია. როგორც არა ერთხელ გვითქვამს, ექსტრაქტისა და ერბოს რაოდენობა რძეში ცვალებადია, ყოველის ძროხის რძეს ერთგვარი ექსტრაქტის და ერბოს რაოდენობა არა აქვს, ზოგში ცოტაა და ზოგში კი ბევრი. ამის გამო თუ რძე ბევრს ერბოს შეიცავს, მაშინ ბევრის წყალის მიმატება შეიძლება და მაინც რძე ნორმალურის შედგენილებისა დარჩება.

სულ სხვას გვიჩვენებს რძის სიმჭირხნე: წარმოვიდგინოთ, რომ ჩვენა გვაქვს ისეთი რძე, რომლის სიმჭირდნეც უდრის 1,030 ს; თუ ამ რძეს მიუმატებთ 10% წყალს, მაშინ ამ რძის სიმჭირხნე ძალიან დაიწევს და 1,0273 დადგება [1]). ასეთის მცირედის სიმჭირხნის რძე ძალიან იშვიათია და, მაშასადამე, საეჭვოც; ამის შესამოწმებლად რძე ქიმიურად უნდა იქმნას გამოკვლეული. თუ წყალი უფრო ბევრი შეეურიეთ ამ რძეს, მაგ. 25%, მაშინ ამ რძის სიმჭირხნე დაიწევს 1,024-დინ და ეს ხომ ცხადად გვიჩვენებს რძის გაყალბებას. მაშასადამე, საშუალი და მდაბალის სიმჭირხნის რძის გამოკვლევაში არეომეტრი დიდ სარგებლობას მოგვიტანს.

მაგრამ თუ ნორმალურ რძეს დიდი სიმჭირხნე აქვს, მაგალითებრ 1,033 (ამგვარი რძეც ხშირად შეგვხვდება), მაშინ ძნელი შესატყობი იქნება მიმატება წყალისა. მართლა-და, ამ შემთხვევაში 1 % წყალის მიმატებით ამ რძის სიმჭირხნე დადგება 1,030 და ამგვარი რძე ხომ ნორმალურია; თუ ამის მაგიერ რძეს 25% წყალი აქვს მიმატებული, მაშინ იმისი სიმჭირხნე დაიწევს 1,0264 და ახლა კი ცხადი იქნება რძის გაყალბება.

---

[1])ეს ადვილი შესაგნებია ამ მოსაზრებით: თუ რძეს 1,030 სიმჭირხნე აქვს, მაშინ ერთი ლიტრი ამ რძისა წონით იქნებს 1030 გრამი; თუ ამას 10% წყალს მივუმატებთ, ე. ი. 100 კ. ს. (წონით 100 გრამი), მაშინ ერთის ლიტრის მაგიერ ჩვენ გვექნება 1100 კ. ს. და ამის წონა 1130 გრამი იქნება. თუ ახლა ამ 1130 გრამს გავყოთ რძის ტანით, ე. ი. 1100 კ. ს., მაშინ შევიტყობთ ამ ნარევის რძის სიმჭირხნეს: $= \frac{1,130}{1,100} = 1,0273.$

რაც შეეხება ნაღების მოხდას, მაშინ შემდეგსა ვხედავთ: როგორც ვიცით, ნაღების მოხდით რძის სიმჭირხნე მატულობს. მაგალითებრ, თუ რძეს 1,030 სიმჭირხნე აქვს და იმაში 3,₅% ერბო არის, ესე იგი ლიტრში 35 გრ., მაშინ ამ ერბოს ტანი იქნება (თუ ერბოს სიმჭირხნეს 0,93 მივიღებთ) 37,₅ კ.ს., მაშასადამე, რძის 1000 კ. ს. ანუ ერთი ლიტრი შეიცავს 37,₅ კ. ს. ანუ 35 გრ. ერბოს. თუ ამ რძეს მთლად გამოვაცლით ერბოს, მაშინ დაგვრჩება 962,₅ კ. ს. ერბო-გამოცლილი რძე ანუ 965 გრამი და ახლა ამის სიმჭირხნე იქნება 1,0338. ეს სიმჭირხნე ძალიან გადამეტებულია ნორმალურის რძის სიმჭირხნეზე და ამის გამო პირდაპირ შეგვიძლიან შეუცდომლად ვსთქვათ, რომ ეს რძე გაყალბებულია ნაღების მოხდით. მაგრამ თუ ამავე რძეს მარტო 1% ერბოს გამოვაცლით, ანუ 5% ნაღებს, მაშინ ერთი ლიტრი რძიდან, რომელშიაც 35 გრამი ერბო იყო, დარჩება 970 კ. ს. რძე 25 გრამი ერბოთი და ამ დანარჩენი რძის სიმჭირხნე იქნება 1,0309—მაშ ნორმალურ რძეს მიემსგავსება. თუ ამ რძეს უფრო ბევრ ერბოს ამოვაცლით, მაგ. 2½%, მაშინ რძის სიმჭირხნე დადგება 1,0325 და ეხლაც ხომ ნორმალური რძის სიმჭირხნეზე დაახლოვებული იქნება. აქედან ცხადია, რომ ამგვარ გაყალბების შეტყობა არეომეტრით ძნელი იქნება. არეომეტრის მოხმარება მხოლოდ მაშინ შეიძლება, როცა ამგვარად გაყალბებულია მხოლოდ დიდის სიმჭირხნის რძე, მაგალითებრ, 1,033. ამ გარემოებაში ამ რძის სიმჭირხნე უფრო აიწევს და მიუახლოვდება 1,0339—1,0356-ს და მაშინ კი, რასაკვირველია, ცხადი იქნება გაყალბება.

ამასაც ნუ დავივიწყებთ, რომ თუ ამგვარად გაყალბებულ რძეს, ესე იგი ნაღებ-მოხდილს, წყალს შევურევთ, მაშინ იმის სიმჭირხნე დაიწევს და იქნება ნორმალური რძის კალაპოტშიაც ჩადგეს. ამის გამო ამ ორ-გვარის ანუ ორ-მაგის გაყალბების შეტყობა უფრო გაძნელებული იქნება არეომეტრის შემწეობით, მაგალ. წარმოვიდგინოთ იმისთანა რძე, რომლის სიმჭირხნეც უდრის 1,033 და ამას გამოვაცალეთ 2½% ერბო—ამის სიმჭირხნე 1,0356 გადიქცევა. ახლა თუ ამ რძეს 10% წყალს

შევურევთ, მაშინ მისი სიმჭირხნე ისევ დაიწევს 1,0323 და ნორმალურ რძის სიმჭირხნეს მოიპოვებს. მაშასადამე, თუ რომელსამე რძეს თითო % ერბოს გამოკლის შემდეგ 4% წყალს მივუმატებთ, მაშინ იმისი სიმჭირხნე სრულებით არ შეიცვლება და, მაშასადამე, არეომეტრიც ვერას შეგვატყობინებს.

როგორც ვხედავთ, არეომეტრის ხმარებას თითქო ბევრის სარგებლობის მოტანა არ შეუძლიან. მაშ, რა არის მიზეზი, რომ იმისი ხმარება მაინც გავრცელებულია? ამის მიზეზი ბევრია და იმას გარდა, რომ არეომეტრი ადვილი მოსახმარებელია, ადგილობრივი რძის გამოსაკვლევად სარგებლობის მოტანაც შეუძლიან. საქმე იმაშია, რომ ხშირად წინადვე ცნობილია, რა სიმჭირხნეცა აქვს რომელისამე ადგილის ანუ სოფლის ანუ ხეობის რძეს. ამ შემთხვევაში არეომეტრს დიდი სარგებლობის მოტანა შეუძლიან, მაშინვე შეიძლება შევიტყოთ გამოსაკვლევის რძის თვისება უდრის თუ არა რომელისამე ადგილის რძეს და თუ არა, მაშინ, რასაკვირველია, ეს რძე საეჭვო იქნება და უფრო ვრცელი, ქიმიური გამოკვლევა დასჭირდება.

ამას გარდა, თუ რძეს გავსინჯავთ ორ სხვა-და-სხვა გარემოებაში, მაშინ არეომეტრი ადვილად გვიჩვენებს რძის გაყალბებას, შეგვატყობინებს, ნაღებ-მოხდილია, თუ წყალი აქვს შერეული.

მართლა-და, როგორც ზემოდ მოვიხსენეთ არეომეტრი მხოლოდ იმისთანა რძეს ვერ შეამჩნევს გაყალბებას, რომელიც ერთსა და იმავე დროს ორგვარად არის გაყალბებული, ესე იგი, როცა ჯერ ცოტაოდენი ნაღები აქვს მოხდილი და შემდეგ წყალი აქვს მიმატებული. თუ ამისთანა რძეს ჯერ ნაღებ-მოუხდელს გავსინჯავთ არეომეტრით, შემდეგ ნაღებს მოვხდით და ნაღებ-მოხდილ რძესაც აგრედვე არეომეტრით შევამოწმებთ, მაშინ უეჭველად დავრწმუნდებით, რომ რძე გაყალბებულია, თუ მართლა ნაცოდვილებია.

მაგალ. თუ გაშინჯულ რძეს 1,029 ან 1,030 სიმჭირხნე აქვს, ამ რძეს ნაღების მოხდის შემდეგ უნდა ჰქონდეს 1,034—1,036

სიმჭირხნე; მაგრამ თუ წყალ-შერეულია, მისი სიმჭირხნე ამ რიცხვებამდინ არ აიწევს, უფრო დაბალი იქნება და ამ გარემოებაში, რასაკვირველია, ცხადი იქნება, რომ ამ რძეს ან ნაღები აქვს მოხდილი და წყალი შერეული და ან მარტო წყალით არის განელებული.

4) **ქიმიური საშუალებანი.** ქიმიური ანალიზი ყოველგვარ საშუალებაზე მტკიცე და უტყუარია, მაგრამ, სამწუხაროდ, ყველას არ შეუძლიან მოიხმაროს, განსაკუთრებით ოჯახობაში; აქ, ცოდნისა და ვარჯიშობის გარდა, საჭიროა სხვა-და-სხვა გვარი ქიმიური აპპარატები და განსაკუთრებით ძვირად ღირებული სახმარებელი სასწორი. ამიტომ დიდი ხანია ცდილობდნენ იმისთანა საშუალება მოეგონათ, რომ ყველას შესძლებოდა მისი მოხმარება და გამოყენება და ამასთან ძვირადაც არ ღირებულიყო. თუმცა პირველი ნაწილი ამ სურვილისა კარგად არის შესრულებული, მაგრამ, სამწუხაროდ, მეორე ჯერ ისევ სანატრელია,—ამისთვის მოსახმარებელი აპპარატები მაინც ძვირია.

რადგანაც რძეში ერბოს უფრო დიდი მნიშვნელობა აქვს, ამისათვის ამ მხრითაც სწავლულების ცდილობა ის იყო, რომ ერბოს რაოდენობის შესატყობელი საშუალება ეპოვნათ. ამ ცდამ თავისი ნაყოფი მოიტანა.

ამისათვის ჩვენ A) ჯერ იმისთანა ქიმიურ საშუალებათ ავწერთ, რომლებიც აღვილნი სახმარებელნი არიან და B) ბოლოს იმ საშუალებათაც, რომლის შესრულებასაც ცოდნა, გამოცდილება და სასწორი უნდა.

თუ ბოლოს მაინც ქიმიური ანალიზის აღწერასაც ვაპირობთ, ეს მხოლოდ იმისთვის, რომ ვინიცობაა რძის მწარმოებელი ქიმიაში განვითარებულია და შეძლებაცა აქვს ქიმიური ლაბორატორია მოაწყოს, შეეძლოს უფრო მტკიცედ და უტყუარად რძის გამოკვლევა. რაც უნდა ბევრი პრაკტიკული საშუალება იყოს მოგონილი რომელისამე ნივთიერების რაოდენობის შესატყობად, მაინც წონით და, მაშასადამე, სასწორით ანალიზს ვერ დაედრება და ეს უკანასკნელი ყოველთვის სარჩევი და სასურველია.

A) იმ ქიმიურ საშუალებათა შესასრულებლად, რომლებითაც ერბოს რაოდენობის შეტყობა ყველას შეუძლიან და ძნელიც არ არის, მოგონილია სამი და ამ სამივეს სხვა-და-სხვა აპპარატები ს ჭირდება, სახელდობრ: მარშანის **ლაკტობუტირომეტრი**, სოქსლეტის ერბოს შესამოწმებელი არეომეტრი და ლავალის ლაკტოკრიტი.

a) **მარშანის ლაკტობუტირომეტრი** (რძის ერბოს აზომელი) დაფუძნებულია იმ მოვლენაზე, რომ რძის ერბო ეთერში კარგად იხსნება და ამ ხსნილის თვის ალკოგოლის შიმატებით ისევ გამოეცლება და ალკოგოლ-ეთერის ნარევის პირას მოგროვდება. ამ საშუალების შესასრულებლად დიდი ხარჯი არ არის საჭირო; აქ საჭიროა მხოლოდ ერთი გძელი მილი, რომელსაც ერთი თავი შედუღებული აქვს და რამდენიმე ნიშანი აქვს და ამას გარდა ცოტაოდენი ეთერი და ალკოგოლი. ამას ჰქვიან ლაკტობუტირომეტრი და მანეთზე ძვირად არ ეღირება. ამ მილს 40 სანტიმეტრამდე სიგძე აქვს და სიგანე კი 12 მილიმეტრი. როგორც სურათიდანა სჩანს (სურათი 13). ეს მილი სამ დიდ ნაწილად არის გაყოფილი ნიშნებით, სამივეს ერთი ტანი აქვს და თითოში 10 კ. ს. ეტევა. ძირის განყოფილებაზე არის დაწერილი **რძე** (Lait); მეორეზე—**ეთერი** (Aether) და მესამეზე—**ალკოგოლი** (Alkool). ერთი ნაწილი ამ უკანასკნელ განყოფილებისა უფრო დაწვრილებით არის ნიშნებით დანაწილებული და სახელდობრ ოთხი კუბიკური სანტიმეტრი იმ ხაზს ქვეით, სადაც 30 აწერია და ერთი კუბიკური სანტიმეტრი ამის ზევით. ყოველი კუბიკური სანტიმეტრი ათად არის განაწილებული, ასე რომ ყოველ ნაწილს ჟღრის $0,_1$ კ. ს. აი როგორ ჰხმარობენ ამ ჭურჭელს. კარგად გამოწყული პიპეტით აიღებენ გამოსა-

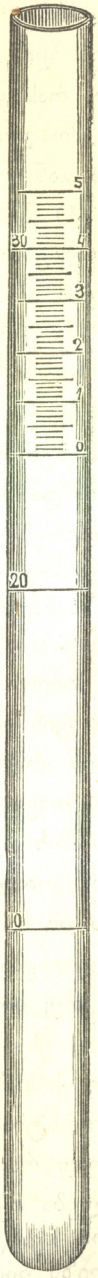

სურათი 13.
მარშანის ლაკტობუტირომეტრი.

კვლევ რძეს და ამ ლაკტობუტირომეტრში ჩაასხამენ; მიუმატებენ ერთს ან ორ წვეთს ძმრის სიმჟავეს ან კალიქვის ტუტეს და ამას შემდეგ 10 კ. ს. ეთერს, რომლის სიმჭირხნეც 0,725—0,730 უნდა იყოს. ამის შემდეგ ჭურჭელს კარგად დაუცობენ საცობლით და რამდენსამე წუთს ხანს კარგად შეანჯღრევენ. ამას შემდეგ ფთხილად მოჰხდიან საცობელს და მიუმატებენ 10 კ. ს. ალკოგოლს, რომლის სიმაგრეც 91—92° უნდა იყოს; საცობელს ისევ დაუცობენ და ძალიან შეანჯღრევენ. ახლა ამ ჭურჭელს 10 წუთით ჩაასვენებენ თბილ, 40°-იან წყალში, აქედან გადაიტანენ 20° წყალში და როცა ამ ტემპერატურამდინ გაცივდება, მაშინ დაჰნიშნავენ რა ტანიცა აქვს პირზე მოქცეულ ერბოს და ამით გაათავებენ გამოცდას. მარშანი ქიმიურის გამოკვლევით დარწმუნდა, რომ ყოველი მეათედი კუბიკური სანტიმეტრისა უდრის 0,0233 გრამ ერბოს და ამასთან ისიც გამოჩნდა, რომ ცოტაოდენი ერბო ეთერ-ალკოგოლის ნარევშიაც რჩება გახსნილი; ეს ცოტაოდენი ერბო შეადგენს 0,126 გრამს, ამისათვის მთელი ერბოს რაოდენობის შესატყობად ჯერ ამ ერბოს ტანი უნდა გავამრავლოთ 0,0233 და აქედან დამდგარ რაოდენობას მივუმატოთ ეთერ-ალკოგოლში დარჩენილი ერბოს რაოდენობაც, ესე იგი 0,126 გრ. ამით შევიტყობთ 10 კუბ. სანტ. რძეში მყოფის ერბოს რაოდენობას და, თუ ამას გავამრავლებთ 10-ით, მაშინ ვიპოვნით 100 კ. ს. რძის ერბოს. თუ ამასთან რძის სიმჭირხნესაც მივიღებთ მხედველობაში, მაშინ ვიპოვნით ერბოს რადენობას 100 გრამ რძეში.

მაგალითებრ, თუ ერბოს ტანს უჭირავს 12 მეათედი კუბიკური სანტიმეტრისა, მაშინ ასე გამოანგარიშდება ერბოს რაოდენობა: ერბო $= 12 \times 0,0233 + 0,126 \times 100 = 4,05$.

შმიდტმა და ტოლენსმა თავიანთ გამოკვლევით სცნეს ის გარემოება, რომ როგორც პირზე მოგროვილი ერბოს რაოდენობა, ისე ეთერ-ალკოგოლში დარჩენილი, ყოველ გამოკვლევის დროს ერთგვარი არ არის და დამოკიდებულია ერბოს რაოდენობაზე თვითონ რძეში. ამ საფუძველზე იმათ შეადგინეს ერთი სქემა; ამ სქემის სარგებლობით საჭირო აღარ იქნება გამოანგარიშება და ამისთვის მე აქ მოვიყვან ამ სქემას:

შმიდტის და ტოლენსის სქემა:

ერთი მეათედი კუბიკური სანტიმეტრის	ერბოს რაოდენობა %	მეათედი კუბიკური სანტიმეტრისა.	ერბოს რაოდენობა %	მეათედი კუბიკური სანტიმეტრისა	ერბოს რაოდენობა %	მეათედი კ. ს.	ერბოს რაოდენობა %
1	1,339%	8,5	2,869	16	4,399	23,5	7,265
1,5	1,441—	9	2,971	16,5	4,501	24	7,514
2	1,543—	9,5	3,073	17	4,628	24,5	7,763
2,5	1,645—	10	3,175	17,5	4,792	25	8,012
3	1,447—	10,5	3,277	18	4,956	25,5	8,261
3,5	1,845—	11	3,374	18,5	5,129	26	8,510
4	1,951—	11,5	3,481	19	5,306	26,5	8,759
4,5	2,053—	12	3,583	19,5	5,483	27	9,008
5	2,155—	12,5	3,685	20	5,660	27,5	9,257
5,5	2,257—	13	3,787	20,5	5,837	28	9,506
6	2,359—	13,5	3,889	21	6,020	28,5	9,754
6,5	2,461—	14	3,991	21,5	6,269	29	10,004
7	2,563—	14,5	4,093	22	6,518	29,5	10,253
7,5	2,665—	15	4,195	22,5	6,767	30	10,502
8	2,768—	15,5	4,297	23	7,016	30,5	10,752

ზემო-მოყვანილ მარშანის ლაკტობუტირომეტრი ამ ბოლოს დროს ცოტათი გადააკეთა გერბერმა და ისეთი ფორმა მისცა, რომ მუშაობა და ერბოს რაოდენობის აზომვა უფრო გაადვილებული და მოსახერხებელი ყოფილიყო. ამის გამო ერთი ნაწილი მილისა გააგანიერა, რომ კარგად შეიძლებოდეს რძის და ეთერის შენჯღრევა და მეორე ნაწილი კი, ის ნაწილი, სადაც ერბო უნდა მოგროვდეს, შეავიწროვა, რომ ერბოს უფრო დიდი ტანი ჰქონდეს და იმის ზომა კარგად, უფრო ნამდვილად იყოს შემოწმებული. აი სურათი ამ ჭურჭლისა (სურათი 14). ამ ჭურჭელს ასე ხმარობენ: ეთერს, ალკოგოლს და რძეს ჯერ ცალ-ცალკე გაათბობენ 15°-დინ და ჭურჭელში ჩაასხამენ ჯერ 10 კ. ს. ეთერს, იქვე მიუმატებენ 10 კ. ს. ალკოგოლს და ამ ნარევს მისცემენ სამ წვეთს კესნევილის ტუ-

ტეს (ეს ტუტი ასეა მომზადებული: 32 კ. ს. კალიქვის ტუტის ხსნილი, რომლის სიმჭირხნეც 15°-ზე უდრის 1,34, არეულია 225 კ. ს. ამონიაკის ტუტესთან, რომლის სიმჭირხნეც უნდა იყოს 0,93 ამავე ტემპერატურისა; ამ ნარევის სიმჭირხნე ისეთივე იქნება, როგორც წყალისა, ესე იგი=1) და ამას შემდეგ ჩაასხამენ 10 კ. ს. კარგად არეულ რძეს. საცობელს დაუცობენ და კარგად შეანჯღრევენ. ამ გარემოებაში ერბო უფრო კარგად და ადვილად გამოეცლება. ეს ჭურჭელიც ძვირი არ არის, ღირს ერთი მანეთი ანუ ცოტა მეტი.—ამ ჭურჭლის ხმარება სარჩევია და კარგი სარგებლობაც მოაქვს. თუმცა ლაკტობუტირომეტრის ხმარების დროს ისიც მოსალოდნელია, რომ ხანდისხან ერბო კარგად არ გამოეცალოს, მაგრამ ამის მიუხედველად იმისი ხმარება ძალიან აადვილებს რძის გამოკვლევას ერბოს რაოდენობაზე, მეტადრე თუ შეიძლება დაკმაყოფილება არა ნამდვილ, არამედ კარგად დაახლოვებულ რაოდენობით. რადგანაც ერბოს ძნელი გამოცლა დამოკიდებულია რძის ხაჭოს თვისებაზე, რომელიც ტუტის მოქმედებით იცვლება, ამისათვის ზოგიერთნი ურჩევენ ამ გამოცდილების გამეორებას იმ განსხვავებით, რომ ახლა ტუტი არ იყოს მიმატებული.

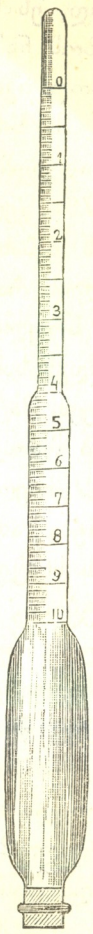

სურათი 14. გერბერ. ლაკტობუტირომეტრი.

ამასთან ესეც საჭიროა ვიცოდეთ, რომ ლაკტობუტირომეტრის ხმარება ამ რიგად მხოლოდ მაშინ შეიძლება, როცა რძე ნაღებ-მოუხდელია, მაშასადამე, როცა ბლომა ერბოს შეიცავს. თუ რძე ნაღებ-მოხდილია, მაშინ ეს ჭურჭელი გამოსადეგი აღარ არის; თუ რძეში ერბო 1,4%-ზე ნაკლებია, მაშინ ეს ერბო აღარ მოიკრიფება ეთერ-ალკოგოლის ნარევის პირზე. ამ შემთხვევაში ზოგიერთნი ურ-

ჩევენ ნაღებ-მოხდილ რძეში იმოდენისავე ნაღებ-მოუხდელ რძის შერევას (რასაკივრველია, ეს რძე წინად უნდა იყოს გამოკვლეული და ერბოს რაოდენობა შეტყობილი). სამწუხაროდ, ეს ხერხი ბევრ სარგებლობას არ იძლევა, მაინც ძნელია ერბოს ნამდვილის რაოდენობის შეტყობა და ამასთან ბევრი დროც იკარგება.

b) **სოქსლეტის არეომეტრული საშუალება რძეში ერბოს რაოდენობის შესატყობად.** ეს საშუალება სოქსლეტისაგან 1879 წელს არის მოგონილი და აი თითონ რასა სწერს ამის შესახებ: „რძე, ეთერი და კალიქვის ტუტის ხსნილი აწყუსლის რაოდენობით რომ შევურიოთ ერთმანეთს, მაშინ ეთერი სრულიად გახსნის თავის თანში რძეში მყოფ ერბოს და რამდენისამე ხნის შემდეგ ეთერ-ხსნილი ერბო რძეს პირზე მოექცევა. მართალია, ცოტაოდენ ეთერი რჩება რძეში, მაგრამ მისი რაოდენობა ძალიან მცირეა და მეტი ნაწილი კი, თითქმის მთელი ეთერი რძიდან ამოღებულ ერბოთი რძის პირას იქნება. ამისათვის ადვილი შესაძლებელია ამ ეთერ-ხსნილ ერბოს სიმჭირხნის შეტყობით თითონ ერბოს რაოდენობაც შევიტყოთ. ამ ეთერხსნილ ერბოს სიმჭირხნის შეტყობა ისე ადვილია, როგორც წყალ-ხსნილის ალკოგოლისა, რადგანაც ერბოსა და ეთერის სიმჭირხნეს შორის ისეთივე განსხვავებაა, როგორც წყალისა და ალკოგოლის სიმჭირხნეს შორის.

ამისათვის საჭიროა: 1) სიმჭირხნის ამომზომელი არეომეტრი და ამოწყული ჭურჭელი ეთერის, ტუტის და რძის ასაწყავად: 2) კალიქვის ტუტის ხსნილი, რომლის სიმჭირხნეც უნდა დაახლოვებით უდრიდეს $1{,}_{26}$—$1{,}_{27}$ (ამის მოსამზადებლად აიღებენ 400 გრამ კალიქვის მწვავ ტუტეს (KHO) და 870 გრამ გამოხდილ წყალში გახსნიან); 3) წყალით გაჟღენთილი ეთერი (ამისთვის აიღებენ ვაჭრობაში სახმარ ეთერს და $^1/_{10}$—$^1/_{20}$ წყალს მიუმატებენ, კარგად შეანჯღრევენ და შემდეგ ეთერს ცალკე ჭურჭელში ჩაასხამენ); 4) საჭიროა აგრედვე წმინდა ეთერი და 5) რაიმე ჭურჭელი, მათრათი ან გეჯა, ან ტაშტი, რომელშიაც ოთხი ან ხუთი ლიტრი წყალიც უნდა ეტეოდეს.

წყალს 17—18° ტემპერატურა უნდა ჰქონდეს (თუ ზაფხულია, მაშინ საჭიროა 17°-ნი წყალი და თუ ზამთარი, მაშინ 18°-იანი).

აი ერბოს რაოდენობას როგორ შეიტყობენ: ჯერ ასწყავენ 200 კ. ს. კარგად არეულ რძეს, რომელსაც 17° ტემპერატურა ჰქონდეს და ჩაასხამენ იმისთანა პირდასაცობ ჭურჭელში, რომელშიაც 300—350 კ. ს. ეტევა; აგრედვე აიღებენ 10 კ. ს. კალიქვის ტუტის ხსნილს და რძეს მიუმატებენ, კარგად შეანჯღრევენ და შემდეგ 60 კ. ს. წყალით გაჟღენთილ ეთერსაც ჩაასხამენ; კალიქვის ხსნილსაც და ეთერსაც, რასაკვირველია, ტემპერატურა 17° უნდა ჰქონდეს. ამ ჭურჭელს საცობელს დაუცობენ და ერთის წუთის განმავლობაში კარგად შეანჯღრევენ და ჩასდგამენ წყალით სავსე ტაშტში (17—18°); აქაც ¼ საათის განმავლობაში ყოველ ½ წუთში ოდნავ შეარხევენ და ამის შემდეგ ხელ-უხლებლად დასტოვებენ წყალშივე; ათიოდე წუთის განმავლობაში მთელი ეთერ-ხსნილი ერბო რძის პირას მოგროვდება. აქ, რასაკვირველია, გამოცდილებისთვის სულ ერთია—მთელი ეთერი გამოეცლება თუ არა რძეს; ის კი საჭიროა, რომ მისი რაოდენობა საკმარისი იყოს სიმჭირხნის ამოსაზომად.

ამ საშუალების მოხმარების შესაგნებად, მოვიყვან მთელის აპპარატის სურათს (სურათი 15); როგორც ვხედავთ, სამფეხში (1) არის ჩამაგრებული რკინის ღერი, რომელზედაც ჩამოცმულია სხვა-და-სხვა აპარატის შესაკავებელი მოწყობილობა. ერთი საკავებელი წარმოადგენს მოკაკულ მართუკის ღერს, რომელსაც ორივე ბოლო დარგვალებული აქვს (2) და ამ რგოლებში ჩამაგრებულია წყალით სავსე ჭიქის მილის საცივებელი (3). ამ საცივებელს ზემოდ და ქვემოდ თითო პატარა მილი აქვს შედუღებული (4—4), რომლებზედაც კაუჩუკის მილებია ჩამოცმული და რომლების შემწეობითაც საცივებელის წყალით გავსება და დაცარიელება არის შესაძლებელი. ამ საცივებელში არის ჩამაგრებული ერთი ჭიქის მილი (5), რომელსაც ქვეითი ბოლო შევიწროებული აქვს და გატარებული საცივებელის ქვეითა საცობელში. ამ მილში ჩასვენებულია ერთგვარი არე-

ომეტრი (6) და რომ ამან მილის შევიწროებული ბოლო არ დაჰხუროს, ამ მილს იმ ადგილას, სადაც შევიწროებულია,

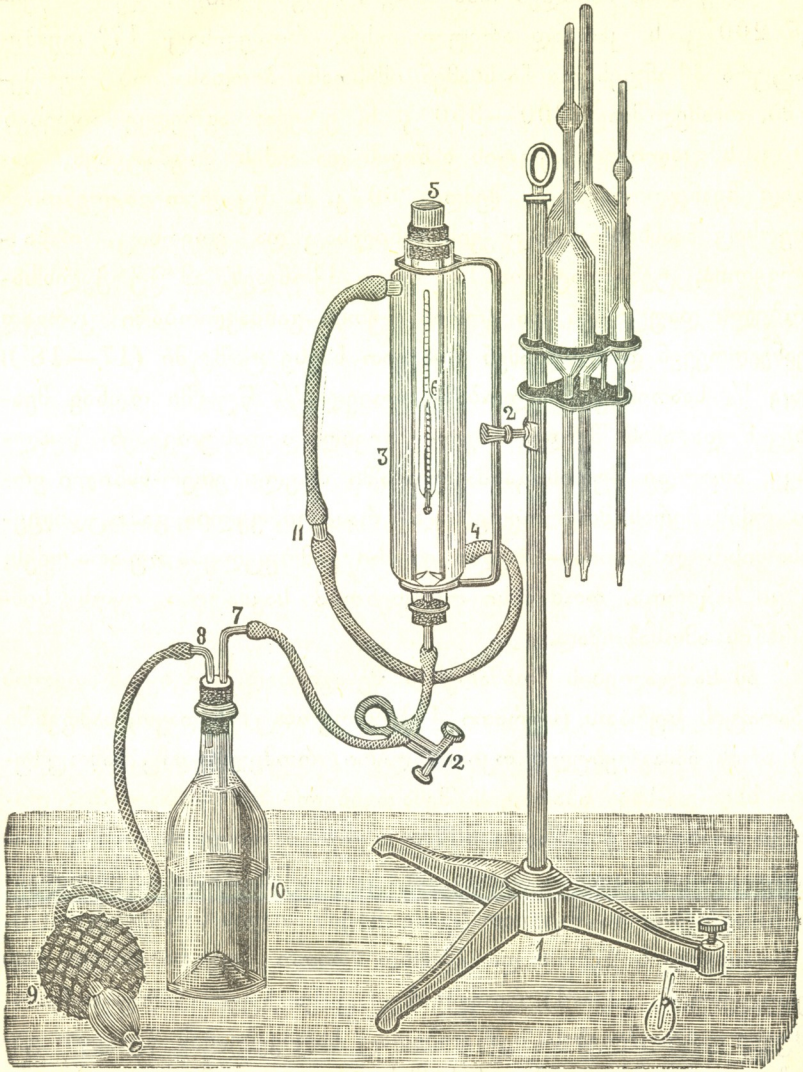

სურათი 15.

სოქსლეტის აპარატი.

მიდუღებული აქვს სამი თუ ოთხი ჰექისავე წვეტი, რომლებიც ისეა მოღუნული, რომ არეომეტრს არ მისცენ ნება შევიწრო-

ებულ მილამდინ ჩაეშვას, ერთის სიტყვით, როცა მილი ცარიელია, მაშინ არეომეტრი ამ წვეტებზეა შეყენებული. რასაკვირველია, ამას თქმა აღარ უნდა, რომ ამ მილს ზევითა პირში საცობელი აქვს.

არეომეტრის ღერი განაწილებულია ნიშნებით 43-დან დაწყებული 66-დინ, რომლებიც უდრიან ამ რიცხვთა 0,766—0,743 შუა სიმჭირხნეს 17°,5-ზე; თითო გრადუსი არეომეტრისა განაწილებულია ნახევარ გრადუსებად. ამას გარდა ამ არეომეტრს გაბერილ ნაწილში ჩადუღებული აქვს ცელზიუსის ტერმომეტრი, რომლის შემწეობითაც შეიძლება წავიკითხოთ მეათედი ტემპერატურის გრადუსისა.

ჭიქის მილის შევიწროებულ ბოლოზე ჩამოცმულია კაუჩუკის მილი, რომლის მეორე ბოლოც შეერთებულია ერთ გძელ ჭიქის მოხრილ მილთან (7) და ეს უკანასკნელი ორხვრელიან საცობელში არის გატარებული; ამ საცობლის მეორე ხვრელშიაც პატარა მოკაკული მილი არის (8) და ესეც შეერთებულია კაუჩუკის საბერველთან (9). ეს საცობელი ამ მილებით იმ ჭურჭლისათვის არის, რომელშიაც რძე და ეთერია (10). იმავე შესაკავებელ ღერზე, რომელზედაც საცივებელი არის დამაგრებული, ჩვენ ვხედავთ სამ პიპეტას: 200 კ. ს. რძის ასაწყავად, 60 კ. ს.—ეთერისთვის და 10 კ. ს.—ტუტისთვის.

აი თვითონ გამოკვლევა როგორ უნდა მოხდეს: საცივებლის ქვეითი გვერდის მილზე ჩამოცმულ კაუჩუკის მილს წყალში ჩასდებენ და ზემო მილით წყალს ამოსწოვენ პირით, ვიდრე საცივებელი მთლად არ გაივსება წყალით; ახლა ამ კაუჩუკის მილების ბოლოებს ერთად შეაერთებენ პატარა ჭიქის მასრის შემწეობით, როგორც სურათზე არის ნაჩვენები (11) და ასე გაუშვებენ. ამას შემდეგ იმ ჭურჭელს, რომელშიაც რძე

და ეთერ-ხსნილი ერბო არის, საცობელს მოხდიან და ამის მაგივრად იმ საცობლით დაჰხურაენ, რომელშიაც მოხრილი მილები არის გატარებული და კაუჩუკის საბერველს ორჯელ-სამჯერ ხელის მოჭერით შეათამაშებენ, რომ ეთერ-ხსნილი ერბო ავიდეს იმ მილში, რომელშიაც არეომეტრი არის და როცა არეომეტრი ამ ეთერ-ხსნილ ერბოში დაიწყებს ტივტივს, მაშინ ორთითა საჩქმეტელას (12) ჩამოაცობენ კაუჩუკის მილს, რომ ეთერ-ხსნილი ერბო უკან არ გადავიდეს იმავე ჭურჭელში, საიდანაც გადმოსხმული იყო. ამით თავდება გამოკვლევა; ახლა მხოლოდ არეომეტრსე წაიკითხავენ, რომელ ნიშნამდინაც არის ჩაფლული ამ ეთერ-ხსნილ ერბოში და დაჰნიშნავენ.

რადგანაც ყოველის სხეულის სიმჭირხნე დიდად დამოკიდებულია ტემპერატურის მდგომარეობაზე, ტემპერატურის ამაღლება ამცირებს და დადაბლება, გაცივება კი ამეტებს, ამისათვის სიმჭირხნის დანიშვნის დროს ამ ხსნილის ტემპერატურაც უნდა დაინიშნოს. თუ არეომეტრის ტემპერატურა $17^{\circ},_{5}$ უჩვენებს, მაშინ არეომეტრის ნაჩვენები ნამდვილია და თუ ამ ტემპერატურაზე ან მაღალი და ან დაბალია, მაშინ არეომეტრის ნაჩვენები უნდა შესწორდეს, რაც ძალიან ადვილი მოსახერხებელია: ტემპერატურის ყოველ თითო გრადუსზე თითო არეომეტრის გრადუსს ან მიუმატებენ და ან გამოჰრიცხავენ, რასაკვირველია, ტემპერატურის დაგვარად. მაგ. თუ არეომეტრი 59° უჩვენებს და ტემპერატურა კი მხოლო 16°, მაშინ ნამდვილი არეომეტრის რიცხვი იქნება $59-1,_{5}=57^{\circ},_{5}$; თუ ესევე არეომეტრის გრადუსი ტერმომეტრის 1°-ზეა, მაშინ არეომეტრის ნაჩვენებს უნდა მიემატოს $^{1}/_{2}$ გრადუსი და ნამდვილი იქნებ $59+0,5=59^{\circ},_{5}$; რადგანაც, როგორც ვსთქვით, არეომეტრის ღერზე დაწერილია მხოლოდ ორი უკანასკნელი რიცხვი, ამისათვის ნამდვილი სიმჭირხნე იქნება $57^{\circ},_{5}$ მაგიერად $0,7575$ და $59,_{5}$ მა-

გივრად—0,7595. არეომეტრის ნაჩვენები სიმჭირხნისათვის შედგენილია სქემა, რომელიც უჩვენებს სიმჭირხნის შესაფერ ერბოს რაოდენობას წონით (ეს სქემა ქვეით არის მოყვანილი).

ერთის ხმარების შემდეგ ჭურჭელი კარგად უნდა გაირეცხოს და გაშრეს; თუ საჭიროა ერთის გამოცდილების გარდა მეორე გამოცდილების მოხდენაც და ან მრავალისა, ამ შემთხვევაში ასე მოიქცევიან: ჯერ ახდიან საცობელს იმ მილს, რომელშიაც არეომეტრია და ორთითა საჭმეტელასაც მოადუნებენ, რომ ეთერხსნილი ერბო იმავე ჭურჭელში გადმოვიდეს, რომელშიაც წინად იყო. დაცარიელების შემდეგ, საჭმეტელას ისევ მოუჭერენ და მილს წმინდა ეთერით გაავსებენ; ცოტა ხნის შემდეგ ამ ეთერსაც გამოუშვებენ. ახლა ჭურჭელი უნდა გაშრეს, რაც ადვილი მოსახერხებელია: ახდიან საცობელს იმ ჭურჭელს, რომელშიაც რძე და ეთერ-ხსნილი ერბო არის, საცობელში გატარებულ გძელ მოხრილ მილს ცოტაოდენი ეთერით გარეცხავენ და შეუერთებენ კაუჩუკის საბერველს, რომლის რაოდენიმე შეთამაშებით სრულიად გაშრება ჭურჭელი, (როგორც ვიცით, ეთერი ძალიან მალე აორთქლდება ჰაერის ჩაბერვით). ახლა ჭურჭელი შემდეგის გამოცდილებისთვის მზად არის.

ამ საშუალებით ნაპოვნ ერბოს რაოდენობა რძეში ძალიან დაახლოვებულია სინამდვილეზე და მისგან ნაჩვენები არას დროს არ გადასცილდება $0,_{07}\%$ შეცდომას.

ესევე ჭურჭელი იხმარება ნაღებ-მოხდილ რძის გამოსაკვლევადაც, თუმცა კი ცოტა სხვა ნაირად. როცა რძეში ცოტა ერბოა, მაშინ, როგორც უკვე ვიცით, ეთერი მთლად არ ეცლება რძეს და ამასთან გამოცლილშიც ძალიან ცოტა ერბო გადადის; ამისთვის გამოკვლევა ძნელდება. სოქსლეტმა სცნა, რომ თუ ამისთანა რძეს ცოტაოდენი საპონის ხსნილი მიემატა, მაშინ ეთერი კარგად სცილდება და ამ ეთერში იქ-

ნება გახსნილი მთელი ერბო (აქ სახმარებელ საპონის ხსნილს ასე ამზადებენ: აიღებენ 15 გრამს სტეარინის სანთელს, 25 კ. ს. იმ კალიქვის ტუტის ხსნილს, რომელსაც ამ საშუალებისთვის ხმარობენ და რომლის მომზადებაც ზევით იყო აწერილი და ამასთან 10 კ. ს. ალკოგოლს და რამდენისამე წუთით გააცხელებენ ადუღებამდინ, ვიდრე მთელი სტეარინი არ გაიხსნება ალკოგოლის და ტუტის ნარევში და შემდეგ 100 კ. ს.-დინ შეავსებენ გამოხდილის წყალით.) გამოსაკვლევ რძეს უნდა მიემატოს 20 ან 25 წვეთი ამ საპნის ხსნილსა; მაშასადამე, აქაც აიღებენ გამოსაკვლევად 200 კ. ს. ნაღებ-მოხდილ რძეს და ისევე მოიქცევიან, როგორც წინად იყო ნათქვამი, მხოლოდ ეთერ-ხსნილ ერბოს ამოსაზომად სხვა არეომეტრს აიღებენ, რომელშიაც ნიშნები 21—43 აქვს.

სოქსლეტის საშუალება ყოველის მხრით კარგია და ყველას შეეძლება მისი მოხმარება; სამწუხაროდ, ცოტა ძვირადა ჯდება ამ საშუალებისთვის საჭირო ჭურჭლის მოპოვება—25—35 მანეთი; თითო არეომეტრი 5 მანეთი ღირს. ამ საშუალების მეორე ნაკლულევანება ის არის, რომ ძალიან ადვილი გასატეხია და მუშაობის დროს დიდი სიფრთხილე უნდა. ამას გარდა, ეთერიც ბევრი იხარჯება, რომელიც იაფიც არ არის. ამის მიუხედველად, ეს საშუალება ეხლა დიდად არის გავრცელებული თითქმის ყოველ სარძევეში და ყოველ ლაბორატორიაში, სადაც კი რძის გამოკვლევა საჭიროა. თუმცა ეს საშუალება უფრო ძნელი მოსახმარებელია, ვიდრე მარშანის ლაკტობუტირომეტრი, მაგრამ ვინც ისურვებს, ძალიან მალე და ადვილადაც მიეჩვევა.

ახლა აქ მოვიყვან იმ სქემებს, რომელთა შემწეობითაც შეიძლება ეთერხსნილ ერბოს სიმჭირხნით თითონ ერბოს რაოდენობის პოვნა.

ს ჯ ე მ ა,

რომელიც უჩვენებს ერბოს რაოდენობას ნაღებ-მოუხდელ რძეში ეთერხსნილ ერბოს სიმჭირხნის დაგვარად:

ეთერხსნილ ერბოს სიმჭირხნე.	ერბოს რაოდენობა.	სიმჭირხნე.	ერბი.	სიმჭირხნე.	ერბი.	სიმჭირხნე.	ერბი.	სიმჭირხნე.	ერბი.	სიმჭირხნე.	ერბი.	სიმჭირხნე.	ერბი.	სიმჭირხნე.	ერბი.	სიმჭირხნე.	ერბი.	სიმჭირხნე.	ერბი.
43	2,07	45,3	2,33	47,6	2,60	49,9	2,87	52,2	3,15	54,5	3,43	56,8	3,73	59,1	4,04	61,4	4,37	63,7	4,73
43,1	2,08	45,4	2,34	47,7	2,61	50	2,88	52,3	3,16	54,6	3,45	55,9	3,34	59,2	4,06	61,5	4,39	63,8	4,75
43,2	2,09	45,5	2,35	47,8	2,62	50,1	2,90	52,4	3,17	54,7	3,46	57	3,75	59,3	4,07	61,6	4,40	63,9	4,77
43,3	2,10	45,6	2,36	47,9	2,63	50,2	2,92	52,5	3,18	54.8	3,47	57,1	3,76	59,4	4,09	61,7	4,42	64	4,79
43,4	2,11	45,7	2,37	48	2,64	50,3	2,92	52,6	3,20	54,9	3,48	57,2	3,78	59,5	4,11	61,8	4,44	64,1	4,80
43,5	2,12	45,8	2,38	48,1	2.66	50,4	2,93	52,7	3,21	55	3,49	57,3	3,80	59,6	4,12	61,9	4,46	64,2	4,82
43,6	2,13	45,9	2,39	48,2	2,67	50,5	2,94	52,8	3,22	55,1	3,51	57,4	3,81	59,7	4,14	62	4,47	64,3	4,84
43,7	2,14	46	2,40	48,3	2,68	50,6	2,96	52,9	3,23	55,22	3,52	57,5	3,82	59,8	4,15	62,1	4,48	64,4	4,85
43,8	2,16	46,1	2,42	48,4	2,70	50,7	2,97	53	3,25	55,3	3,53	57,6	3,84	59,9	4,16	62,2	4,50	64,5	4,87
43,9	2,17	46,2	2,43	48,5	2,71	50,8	2,98	53,1	3,26	55,4	3,55	57,7	3,85	60	4,18	62,3	4,52	64,6	4,88
44	2,18	46,3	2,44	48,6	2,72	50,9	2,99	53,2	3,27	55,4	3,56	57,8	3,87	60,1	4,19	62,4	4,53	64,7	4,90
44,1	2,19	46,4	2,45	48,7	2,73	51	3,00	53,3	3,28	55,5	3,57	57,9	3,88	60,2	4,20	62,5	4,55	64,8	4,92
44,2	2,20	46,5	2,46	48,8	2,74	51,1	3,01	53,4	3,29	55,77	3,59	58	3,90	60,3	4,21	62,6	4,56	64,9	4,93
44,3	2,22	46,6	2,47	48,9	2,75	51,2	3,03	53,5	3,30	55,8	3,60	58,1	3,91	60,4	4,23	62,7	4,48	65	4,95
44,4	2,23	46,7	2,49	49	2,76	51,3	3,04	53,6	3,31	55,9	3,61	58,2	3,92	60,5	4,24	62,8	4,59	65,1	4,97
44,5	2,24	46,8	2,50	49,1	2,77	51,4	3,05	53,7	3,33	56	3,63	58,3	3,93	60,6	4,26	62,9	4,61	65,2	4,98
44,6	2,25	46,9	2,51	49,2	2,78	51,5	3,06	53,8	3,34	56,1	3,64	58,4	3,95	60,7	4,27	63	4,63	65,3	5,00
44,7	2,26	47	2,52	49,3	2,79	51,6	3,08	53,9	3,35	56,2	3,65	58,5	3,96	60,8	4,29	63,1	4,64	65,4	5,02
44,8	2,27	47,1	2,54	49,4	2,80	51,7	3,09	54	3,37	56,3	3,67	58,6	3,98	60,9	4,30	63,2	4,66	65,5	5,04
44,9	2,28	47,2	2,55	49,5	2,81	51,8	3,10	54,1	3,38	56,4	3,68	58,7	3,99	61	4,32	63,3	4.67	65,6	5,05
45	2,30	47,3	2,56	49,6	2,82	51,9	3,11	54,2	3,39	56,5	3,69	58,8	4,01	61,1	4,33	63,4	4,69	65,7	5,07
45,1	2,31	47,4	2,57	49,7	2,83	52	3,12	54,3	3,40	56,6	3,71	58,9	4,02	61,2	4,35	63,5	4,70	65,8	5,09
45,2	2,32	47,5	2,58	49,8	2,84	52,1	3,14	54,4	3,41	56,7	3,72	59	4,03	61,3	4,36	63,6	4,71	65,9	4,11

ს ქ ე მ ა,

რომელიც უჩვენებს ერბოს რაოდენობას ნაღებ-მოხდილ რძეში ეთერხსნილ ერბოს სიმჭირხნის დაგვარად.

ეთერხსნილ ერბოს სიმჭირხნე.	ერბოს რაოდენობა.	ეთერხსნ. ერბ. სიმჭირხნე.	ერბოს რაოდენობა.	ეთერხსნ. ერბ. სიმჭირხნე.	ერბოს რაოდენობა.	ეთერხსნ. ერბ. სიმჭირხნე.	ერბოს რაოდენობა.	ეთერხსნ. ერბ. სიმჭირხნე.	ერბოს რაოდენობა.	ეთერხსნ. ერბ. სიმჭირხნე.	ერბოს რაოდენობა.	ეთერხსნ. ერბ. სიმჭირხნე.	ერბოს რაოდენობა.	ეთერხსნ. ერბ. სიმჭირხნე.	ერბოს რაოდენობა.	ეთერხსნ. ერბ. სიმჭირხნე.	ერბოს რაოდენობა.	ეთერხსნ. ერბ. სიმჭირხნე.	ერბოს რაოდენობა.
21,1	0,00	23,4	0,23	25,7	0,44	28	0,65	30,3	0,87	32,6	1,06	34,9	1,27	37,2	1,49	39,5	1,72	41,8	1,95
21,2	0,01	23,5	0,24	25,8	0,45	28,1	0,66	30,4	0,88	32,7	1,07	35	1,28	37,3	1,50	39,6	1,73	41,9	1,96
21,3	0,02	23,6	0,25	25,9	9,46	28,2	0,67	30,5	0,88	32,8	1,08	35,1	1,29	37,4	1,51	39,7	1,74	42	1,97
21,4	0,03	23,7	0,26	26	0,47	28,3	0,68	30,6	0,89	32,9	1,09	35,2	1,30	37,5	1,52	39,8	1,75	42,1	1,98
21,5	0,04	23,8	0,26	26,1	0,48	28,4	0,69	30,7	0,90	33	1,10	35,3	1,31	37,6	1,53	39,9	1,76	42,2	1,99
21,6	0,05	23,9	0,27	26,2	0,49	28,5	0,70	30,8	0,91	33,1	1,11	35,4	1,32	37,7	1,54	40	1,77	42,3	2,00
21,7	0,06	24	0,28	26,3	0,50	28,6	0,71	30,9	0,92	33,2	1,12	35,5	1,33	37,8	1,55	40,1	1,78	42,4	2,01
21,8	0,07	24,1	0,29	26,4	0,50	28,7	0,72	31	0,93	33,3	1,13	35,6	1,33	37,9	1,56	40,2	1,79	42,5	2,02
21,9	0,08	24,2	0,30	26,5	0,51	28,8	0,73	31,1	0,94	33,4	1,14	35,7	1,34	38	1,57	40,3	1,80	42,6	2,03
22	0,09	24,3	0,31	26,6	0,52	28,9	0,74	32,2	0,95	33,5	1,15	35,8	1,35	38,1	1,58	40,4	1,81	42,7	2,04
22,1	0,10	24,4	0,32	26,7	0,53	29	0,75	31,3	0,95	33,6	1.15	35,9	1,36	38,2	1,59	40,5	1,82	42,8	2,05
22,2	0,11	24,5	0,33	26,8	0,54	29,1	0,76	31,4	0,96	33,7	1,16	36	1,37	38,3	1,60	40,6	1,83	42,9	2,06
22,3	0,12	24,6	0,34	26,9	0,55	29,2	0,77	31,5	0,96	33,8	1,17	36,1	1,38	38,4	1,61	40,7	1,84	43	2,07
22,4	0,13	24,7	0,35	27	0,56	29,3	0,78	31,6	0,97	33,9	1,18	36,2	1,39	38,5	1,62	40,8	1,85		
22,5	0,14	24,8	0,36	27,1	0,57	29,4	0,79	31,7	0,98	34	1,19	36,3	1,40	38,6	1,63	40,9	1,86		
22,6	0,15	24,9	0,37	27,2	0,58	29,5	0,80	31,8	0,99	34,1	1,20	36,4	1,41	38,7	1,64	41	1,87		
22,7	0,16	25	0,38	27,3	0,59	29,9	0,80	31,9	1,00	34,2	1,21	36,5	1,42	38,8	1,65	41,1	1,88		
22,8	0,16	25,1	0,39	27,4	0,60	29,7	0,81	32	1,01	34,3	1,22	36,6	1,43	38,9	1,66	41,2	1,89		
22,9	0,18	25,2	0,40	27,5	0,60	29,8	0,82	32,1	1,02	34,4	1,23	36,7	1,44	39	1,67	41,3	1,90		
23	0,19	25,3	0,40	27,6	0,61	29,9	0,83	32,2	1,03	34,5	1,24	36,8	1,45	39,1	1,68	41,4	1,91		
23,1	0,20	25,4	0,41	27,7	0,62	30	0,84	32,3	1,04	34,6	1,24	36,9	1,46	39,2	1,69	41,5	1,92		
23,2	0,21	25,5	0,42	27,8	0,63	30,1	0,85	32,4	1,05	34,7	1,25	37	1,47	39,3	1,70	41,6	1,93		
23,3	0,22	25,6	0,43	27,9	0,64	30,2	0,86	32,5	1,05	34,8	1,26	37,1	1,48	39,4	1,71	41,7	1,94		

იმ შემთხვევაში, როცა რძე ძალიან სუქანია და ეთერხსნილ ერბოს სიმჭირხნის ამოზომა შესაძლებელი არ არის სოქსლეტის არეომეტრით, მაგალითად, როცა რძეში ერბო ნ,₁₂% მეტია, მიშინ 200 კ. ს. მაგიერად იღებენ 100 კ. ს. რძეს და ამას 100 კ. ს. წყალს შეურევენ და არეომეტრით ნაჩვენებ სიმჭირხნის შესაფერ ერბოს ორად გაამრავლებენ.

გ. ზეტრიაშვილი

(შემდეგი იქნება)

ბიბლიოგრაფია

აკაკის ნაკვესები, წიგნი პირველი, შეკრებილი და გამოცემული თ. სახოკიას-მიერ. ტფ. 1895 წ.

პირველი ნაბიჯი კი მის-მიერ გადადგმული, ფრიად უხერხული გვგონია. ჯერ ერთი რომ აკაკის ნაკვესები საიმისო ბევრი არ არის. რაც მართლა მოსწრებული რამ უთქვამს ამ ოცისა და ოც და ხუთის წლის განმავლობაში, უკვე შეკრიბა ისეთმა მოყვარულმა ქართულის მწიგნობრობისამა და ჩვენის ნიჭიერის მწერლების ნაწერებისამ, როგორიც არის ბ-ნი ლელო და დაჰბეჭდა გაზ. «ივერიაში». ეს ნაკვესები მერე ცალკე წიგნადაც იქმნა დასტამბული სხვათა ნაკვესებთან ერთად და ყოველივე ესე ერთი პატარა წიგნი ძლივს გამოვიდა. ამ წიგნის მეათედი ნაწილი ძლივს უჭირავს აკაკის ნაკვესებს. უთუოდ, ეს გარემოება უნდა იყოს მიზეზი, რომ გამომცემელს აკაკის სხვა ახალის ნაკვესების გროვება დაუწყვია და, რაკი მართლა გონება-მახვილობით, ჭეშმარიტის ოხუნჯობით თქმული მცირედ უპოვნია, ჩაურთავს შიგ ბევრი ისეთი ნაკვესიც, რომელიც ან უმარილოა, ან სხვის ნათქვამია და ან უმართებულოა და საქვეყნოდ გამოსატანი არ არის. არა-ყოველივე, რაც უთქვამს ნიჭით მოსილს კაცს კერძოდ, ნაცნობთა და მეგობართა შორის, თუნდ დიდის მახვილობითაც, შესაძლოა დაიბეჭდოს და მიეცეს საზოგადოებას ხელში. ეს არც თვით ნაკვესების ავტორისათვის არის კარგი და არც დამბეჭდველისათვის. გამომცემელი უპირველეს ყოვლისა უნდა უფრთხილდებოდეს და პატივის-ცემით ეკიდებოდეს მკითხველს საზოგადოებას; აგრეთვე ავტორსაც. ჩვენის აზრით, ბ-ნმა თ. სახოკიამ არა სცა ჯეროვანი პატივი არც ავტორს, რომლის კერძოდ თქმული სახუმრო, მოსწრებული, მაგრამ უმართებულო სიტყვები, ჩაურთო თავის წიგნაკში და არც საზოგადოებას. რაიცა შეეხება «დამატებას» ამ წიგნისას, სადაც უმართებულოდ არიან მოხსენებულნი ზოგიერთნი ჩვენნი მწერალნი და მშრომელნი, ეს ხომ სრული შეუსაბამობაა. წიგნს «აკაკის ნაკვესები» აწერია ზედ, ზედვე ჰხატია სურათი მისი და შიგ საიდგანღაც უკანონოდ ჩნდება ისეთი რამ, რაც აკაკის არ უთქვამს და რაც იმის კალამს სრულიად არ ეკუთვნის.

წინასიტყვაობაც ამ წიგნაკისა არ მოგვეწონა. ისეა დაწერილი, თითქოს ბაზაზი აქებს თავისს საქონელსა: «ხაროში, მასკოვსკი ტავარო!» შიგა და შიგ ასეთი ქართულიც არის: ...«რითაც კი

დიდსებიანია დღეს აკაკის ნაწერები». ამგვარი სიტყვა: ღიდსებიანი, ქართულში არ არსებობს და გამოძცემელს შეუთხუზნია; «დედა მისიც **მაგეთი იყო**». ვითომ აკაკემ სთქვა: მაგეთიო. არა გგონია. «მეგობარს უნდა ეთქვა, რომ მარჯვნივ ბულბული **უზის** (ვის?) და მარცხნივ კაკაჭიო»... ეს მიმოხვრა ასე უნდა გამოთქმულიყო: ...მეგობარს უნდა ეთქვა, მარჯვნივ ბულბული **მაზის** და სხვ.

ყოველ ამას გარდა, ეს ბატარა წიგნი სულ ერთი თაბახი არც კია ბეჭდვისა და ამაზი კი ჭღიერს.

გიორგი გვაზავა — „ბატონიშვილი ლევან". ტფ. 1895 წ.
— — „ლილო". ტფ. 1895 წ.

«ბატონიშვილი ლევანი» ვითომ ამბავია, ლექსად თქმული, ვითომ პოემაა. შინაარსი მისი ასეთია: ლევანს ცოლი ჰყვარებია და ხუთას ოქროს იღებს თვისის უნამუსობისათვის. ამ ამბავს გაიგებს ქმარი, ირონიულად დასტუქსავს ცოლს განგებ ამისათვის გამართულ ნადიმის დროს, მოატყვინებს ხუთასს ოქროს, ათს შაურს მისცემს ამ ფულიდან, მეტის ღირსი არა სარო და დანარჩენს დაუბრუნებს იმ თვისსა მეგობარს, რომელმაც გაუდვინა ქალს ნამუსი. ეს კიდევ არაფერი, ალავერდს გადადის და ჭკუტნის კიდეც ასეთს მუსანათს მეგობარსა.— მერე? იკითხავთ. მერე ალარაფერი. მეგობარმა ჭკუა ქუსლი ცხენსა და წავიდა მშვიდობით, თუმცა კი ვითომ სინანულითა და სვინიდისის ქენჯნით შეპყრობილი.

ეს გახლავთ შინაარსი ბ-ნ გვაზავას პოემისა. ეს არის მისი ფსიხოლოგია და უნარი ავტორის გულთა-მსიალობისა. ასეთს შინაარსს ფორმაც, რასაკვირველია, თვისი საკადრისი და შესაბამი აქვს. აი როგორის ქართულითა სწერს ბატონი გვაზავა:

... და ცას გაჰყურებს **მოწეულს**
შემოდგომისა შვენება.
... მამია ეშხით დამწვარი
ეტეშა სიმღერვარესა.

... და დანარჩენი, რაიცა
იქა წარმოსთქვა ენამა,
ბედიდან ბედში გაიცა...
... და **კარგად აშფოთებული**
შინ წამოვიდა ღამითა.
... თავს **მცირად ჭფასობ**, გეტყობა...

ჭფასობ, თუ ათვასებ? სადაური ქართულია!

კმარა. მეტის თქმა დიდი დანაშაული იქმნება ჩვენის მხრით ამ ბაწია წიგნაკის შესახებ.

—

ვნახოთ ესღა, რა არის მეორე წიგნაკი «ლილო», იმავე ავტორისა. ეს გალექსილი ამბავი ნამდვილი ბაირონისებური ნაწარმოებია და სულ ჩაილდ-ჰაროლდსა ჰგავს. სუმრობა იქით იყოს-და, როგორც ჩაილდ-ჰაროლდში, აქაც ვითომ გმირს ემდურება მისი სამშობლო ქვეყანა, ესე იგი საქართველო:

მაზე (?) ამბობდნენ, რომ **მასა (?)**
არა სწამს არაფერიო,
დასცინის წარსულ შრომასა,
წინა ეჭვითა მცქერიო... და სხვ.

გერა ჭკურობთ? «ლილოც» ისეთი სკეპტიკი ყოფილა, როგორც ჩაილდ-ჰაროლდია.

მისთვის არ არის საყდარი,
კრძალვითა შესახებიო;
პატივ-საცემი არ არი,
ოჯახში შესაშვებიო.. და სხვ.

ბირ-წაყრდნობილი ბაირონიზმია. მარტო ამაზედ არ ეტყობა «ბაირონისებურობა» ამ ნაწარმოებს.

როგორც ბაირონის პოემებში, აქაც გმირი ხომალდით მოგზაურობს და ავტორი დიდის დაწვრილებით აღგვიწერს ზღვის ღელვასა და შფოთვასა; მერე ბ-ნს გვაზავას აწერილი აქვს დამსხვრევა ხომალდისა, ბრძოლა გმირისა ზღვის ტალღების წინააღმდეგ და გა-

დარჩენა მისი. ერთის სიტყვით, ლილო სან ვითომ დონ-ჟუანსა ჰგავს, სან—ჩაილდ-ჰაროლდსა. მოგვიტევეთ კი, მკითხველო, ასეთი შედარება. აი როგორის ბაირონისებურის კილოთი აღგვიწერს ზღვის ღელვას ჩვენი ავტორი:

ღელვა ზღვისა და ქარისა
ზღვასავით მომღელვარისა
შესწყდა უცრად და მერე,
როცა ძლიერად ეს გული,
კვალად ტალღასა **გაძგერე,—**

რადა თამარ-ღაზნელის ავტორის პოეტური ენა, მისნი **ბერ-ძენი** და რადა ეს **გაძგერე!**

ვიგრძენ—ზღვაში ვარ, ვიგრძენი,
გემი რომ დაღუპულია... და სხვა ამგვარად.

ნახსენებია სიბერძნეთიცა, თუმცა კი, არვიცი, რისთვის. უთუოდ იმიტომ, რომ ბაირონობის ლტფერი უფრო მეტად დისდებოდა. ბაირონმაც ხომ სიბერძნეთის თავისუფლებისათვის იბრძოლა და სიბერძნეთის მდელოთა შორის განუტევა სული! მაშ?! ეხუმრებით ბატონს გვაზავს თუ?! თუ ჰგვანდეს, ბარემ უველაფერში ჰგვანდეს მისი პოემა ბაირონის ნაწერებს! რომ სული ბაირონობისა უდგას ამ პოემასაც, იქიდგანა სჩანს კიდეც, რომ მისი გმირი, ეს მართლა «ლილო», სადღაც და რომელღაც ეკრანის ქალაქში იბრძვის აკანუებულ ერთან ერთად და დიდს გმირობას იჩენს, დიდს ლომობას. მერე სახელმწიფო დარბაზშია და ისეთის მშერ-მეტყველებით ჰქუხს, რომ ამასთან შედარებით გამბეტა და ყულ-ფავრი ვისი ტიკი-ტომარანი არიან. მის მშერ-მეტყველებას შედეგად მოსდევს დამხობა სამინისტროსი. ჰნახეთ რა ამბები ყოფილა «ლილოში»!? ასეთი ქართველი გმირი დაგვისურათა ავტორმა!

აი ქართულიც, რა კარგად, რა ზედ-მიწევნით იტის ამ ბ-ნმა გიორგი გვაზავამ:

ყურა უცხო ხმებს **იშერდა,**
თვალი—უცხო რამ მშვენებას...

როგორ იწერდა ყური უცხო სმებს, ეგ ისეთი სიდუმლოა, რომელსაც ევროპის მასტრონი თუ ახსნიან მხოლოდ. საკვირველი უფრო ის არის, «თვალი როგორ იწერდა უცხო რამ მშვენებას»!

... სხივზე ბიბინი მწვანისა ...
ვარდზე დახრილი ვაზები,
კვალად შიშველა ტანისა
თავისუფალი **ხაზები**...

მე თქვენ მოგახსენებთ, ნამდვილი რუსთაველისებური კალმის მოსმაა, შტრიხია რომ ქება ალარ ითქმის!

სურვილი ცეცხლად მომედო ...
მასთან ყოფნისა მაშინა, ...
სურვილი—დავაიმედო ...
აგრე დამემშვიდებინა:

და ამ მშვენიერად გამოთქმულ ქართულს მოსდევს შემდეგი დაჟით გურამიშვილისებური წუობილ-სიტყვა:

„შენი სახე
მე რომ ვნახე,
გულმა წყნარა
მე მახარა:
იმისი ვარო!“
ოჰ, გჯეროდეს,
შენ მხოლოდ ეს,
ჩემო ნარნარო.

ანუ, აი, დასტკბით ამ ტაეშით:

ვიტირე—მაგრამ გჯეროდეს,
მარტო სიკვდილით წვალებით
ვერ გამოჰხეთქდა ვეროდეს
ცრემლსა ამ ჩემის თვალებით...

კარგი არ არის? მართალია, ქვემდებარე სადღაც გაქცეულა და კაცს ვერ გაუგია, რა ვერ გამოჰხეთქდა ცრემლსა, მაგრამ მაინც მშვენიე-

რებაა. გგონებ და მჯერა, რომ ქვემდებარე ბოროტს კორექტორს მოუპარავს ჩვენის ასალ-მოკლენილ რუსთაველის დასაჩრდილებლად.

გინდათ კიდევ ამისთანა მარგალიტები სუფთა ქართულისა? აი ინებეთ:

... რაც გულმა გულში მაშინა
ებინავა და აშინა...

—

... და მან ჩვენს სმენას დაუწყო
ამ ცნობის საამურება...

—

... დღესაც **შრომისა ხვედრთა...**
... მე მხოლოდ გულს მივიკარი
გულზედ მიკრული ფიცარი...
... **გამოგველაშქრა** ბუნება...
... და საკოცნელად თბილი თმა...

კმარა. ასეთი გასლავთ ბოემა ბ-ნის გვაზავასი: არც ქართული, არც ლექსი, არც ერთი ადგილი, რომელიც გულსა ჭსვდებოდეს. შინაარსსაც კი გერ მისვდება რიგიანად კაცი. ავტორს ეტყობა მხოლოდ, რომ დიდი სურვილი აქვს მაჭბაძოს ბაირონს, მაგრამ, რასაკვირველია, ამ კადნიერის ქადილისათვის ძალა არ შესწევს. ამის შემდეგ განა ნება არა გვაქვს ვსთქვათ, რომ ლაღია, გაბედულია არა მარტო ნიჭით მოსილი, თვისის ძალ-ღონის მოიმედე?!...

G.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

უცხოეთის მიმოხილვა

ახალი შფოთი ოსმალეთში

კაი ხანია, რაც ევროპის საპოლიტიკო მწერლობაში თან-და-თან უფრო და უფრო ხშირად დაიწყეს «სომხეთის საქმის» ხსენება. მოგეხსენებათ სომხების მდგომარეობა ოსმალეთის იმ მაზრებში, სადაც ისინი ქურთების მეზობლად სცხოვრობენ, ესე იგი ვანისა და არზრუმის ვილაიეტებში, მეტად გაჭირვებული და სამწუხაროა. თვით სტამბოლში კი, და საზოგადოდ საევროპიო ოსმალეთში, სომხების მდგომარეობა, როგორც თვითონ სომეხთა მეთაურები ამბობენ, სანატრელია თურმე, ბევრად უფრო რიგიანი, ვიდრე სადმე სხვაგან... სამაგიეროდ არზრუმისა და ვანის მაზრებში მათი გასაჭირი და შევიწროება ენითაც ვერ გამოითქმის. იქ ისინი ყოველგვარ უფლებას მოკლებულნი არიან. ბერლინის კონგრესის დროს ევროპამ თანაუგრძნო მათს მდგომარეობას და მისი გაუმჯობესობა მოინდომა. ბერლინის ტრაქტატის ერთმა მუხლმა (61) დიდი იმედები მისცა სომხებს, და დიდს აღტაცებაშიაც მოიყვანა ისინი, თუმცა ეს მუხლი სრულიად არავითარ რეალურ ცვლილებას არ მოასწავებდა. აი ის მუხლი, თავიდან ბოლომდე, სიტყვა სიტყვით გადმოთარგმნილი დედნიდან: «პორტა პირობასა სდებს რეფორმები შემოიღოს სომხეთის მაზრებში, და დაიცვას სომეხნი ჩერქეზებისა და ქურთებისაგან. პორტა ჟამითი-ჟამად აცნობებს სახელმწიფოებს, რა და რა ღონისძიებას მიიღებს ამ აზრით». როცა ეს ტრაქტატი ბერლინისა დაიწერა და დამტკიცდა, სომხებს ის იმედი ახარებდა, ვითომ ევროპამ ოსმალეთს სომხებისთვის სრული თვით-მმართველობის (ავტონომიის) მინიჭება დაავალაო. ეს იმედი მალე გაცრუვ-

და: პორტამ სრულიად უმნიშვნელო ცვლილებანი მოახდინა ვანის და არზრუმის მაზრაში, და ზედ ჩხირი მიატეხა: მეტს მე ევროპას როდი დავპირებივარო. ამ საგანზე დიდი მეცადინეობა გასწიეს სომხებმა, დიდი ფულიც დახარჯეს დეპუტაციების გზავნისა, მიტინგების მართვისა და გაზეთების დაარსებისათვის ევროპის სხვა-და-სხვა სატახტო ქალაქში. მათ ბევრი გულ წრფელი დამხმარეც აღმოუჩნდა, გავლენიან მწერლებს, და ორატორებს შუა, განსაკუთრებით ინგლისში. მაგრამ ყოველივე მეცადინეობა მათი და მათის დამხმარებელთა აქამდე ფუჭად მიდის, თუმც ისიც დიდი და ძვირფასი ბედნიერებაა სომხებისათვის, რომ მათი ხსენება ხშირდება არა თუ საპოლიტიკო მწერლობაში, თვით დიპლომატიაშიაც, და, მათი, ეგრედ-წოდებული «სომხეთის საქმე» დღეს ყოველს განათლებულ ადამიანს გაგებული აქვს მთელს დედა-მიწის პირზე. მარტო ეს გარემოებაც უშველებელი წარმატებაა და სწორედ რომ იმედის საფუძვლად უნდა დაიდოს ამგვარ მდგომარეობაში მყოფ ხალხისათვის...

მაინც, სომხების მეცადინეობა, ჯერ-ჯერობით, უნაყოფოდ რჩება-მეთქი, რადგანაც ბრწყინვალე პორტა უარზე სდგას, და მისი ძალის-დამტანებელი კი არსაიდანა სჩანს. მარტო ინგლისი, ხანდისხან, და ისიც ცარიელის სიტყვით, თითქო ფორმისათვის, გაახსენებს ხოლმე პორტას მის დაპირებას, სომხეთში რეფორმების შემოღების თაობაზე. პორტა, მაშინ, პასუხად ყოველთვის იმას ამბობს, რომ, რაც რამე რეფორმა ვცან საჭიროდ, ყველა შემოვიღე კიდეცაო, და მეტის ქმნა უსარგებლოცაა და შეუძლებელიცაო. ყოველთვის, როცა სომხების თვით-მმართველობაზე ჩამოვარდება ლაპარაკი, პორტა იმას ამტკიცებს, რომ არც სომხეთი არსებობს სადმე, არც სომხებიო. ჩვენს სამფლობელოშიო, ამტკიცებს პორტა, ერთი ისეთი ქალაქი ან სოფელი არ მოიძებნება, სადაც სომხები მკვიდრთა უმრავლესობას შეადგენდნენ. ისინი ყოველგან ან ოსმალოებს, ან ქურთებს, ან ბერძნებს შორის სცხოვრობენ, და ყოველგან დანარჩენ მცხოვრებლებზე ნაკლები არიან რიცხვითაო. მათთვის ავტონომიის მინიჭება ის იქნება, რომ ყველა სხვა ტომისა და რჯულის მცხოვრებლები მათ დაუქვემდებაროთო. ასე რომ მოვიქცეთ, გამწარე-

ბული ქურთები და ოსმალონი სომხებს სულ ერთიანად ამოჟლე-ტენო. ამ პასუხითა თავდება საქმე ყოველთვის. ინგლისელი კეთილ-მოსურნენი ურჩევენ ხოლმე სომხებს ხშირ-ხშირად გაახსენონ თავი-სი საქმე და სახელი ევროპას, ხან ხალხის მოძრაობით თვითონ სომხეთში, ხან აჯანყებითაც. მაგრამ ეს ღონის-ძიება ისეთი ადვილი როდია, რომ განგებ შეიძლებოდეს მისი ხმარება, თითქო ქინაქინაა ანა და ნესტარის კვრაო. რევოლიუციას, ისეთს, რომელსაც ხალხის ბედის შეცვლა და ევროპის გრძნობაზე ზედმოქმედება შეეძლოს, განგებ ვერავინ ვერ გამოიწვევს, როგორც ვერავინ ვერ მოახდენს განგებ ქარიშხალს, მიწის-ძვრას, წარღვნას და სხვ. ორჯერ თუ სამჯერ მოინდომეს წმინდა გრძნობით გატაცებულმა ახალგაზდებმა წინააღმდეგობა გაეწიათ ოსმალოებისთვის, მაგრამ გამძვინვარებულ-მა მაჰმადიანებმა იმწამსვე მოსპეს მოძრაობა, ახალგაზდების ამოჟლე-ტით. ამის თაობაზე ყოველთვის ბევრი გოდება ისმოდა მწერლო-ბაში და პარლამენტებში, მაგრამ, ვიმეორებ, საქმით ჯერ-ჯერობით არა გაკეთებულა-რა, და მარტო «ხმად მღაღადებელისა უდაბნოში» რჩება აქამდე სომხების გოდება. სულ არარაობას, ვიმეორებ კიდევ, ესეც კარგია, მაგრამ პრაქტიკულად, რეალურად, ჯერ-ჯერობით ეს, იმედის მეტს, არაფერს წარმოადგენს.

პრაქტიკული, რეალური რამ ამ იმედიდან მაშინ გამოვა, როცა იმ მაზრებში, რომელთაც ძველად «დიდი სომხეთი» ერქვა, ავტო-ნომიური სამთავრო დაარსდება. როგორც ჩვენთვის, აგრედვე რუსეთი-სათვის, ეს სწორედ რომ სასურველი და სანატრელი საქმეა. მაშინ ჩვენს მხარეს მეზობლად და მოსამზღვრედ ველურისა და ძლიერისა, მასთან ურჯულო ოსმალეთის მაგიერ, ისეთი სამთავრო ეყოლება, რომლის თვით-არსებობა და ძლიერება მარტო განათლებაზე იქნება დამყარებული, და რომლის სახსენებელი, თუ გაუნათლებელი დარჩა, დედა-მიწის პირიდან ხელ-ახლა აიხოცება... ჩვენ, ქართველებს, შე-გვიძლია, და საფუძველიცა გვაქვს, გულნაკლულად ვიყოთ სომხებზე ჩვენში; გულნაკლულად კი არა, მტრულადაც რომ მოვექცეთ აქ—ნება და უფლება გვაქვს, რადგან აქ, ჩვენს ქვეყანაში, ისინი ჩვენს უფლე-ბას უარჰყოფენ, ჩვენს ქონებას გვართმევენ. ამიტომაც აქ მათ წინააღმდეგ ბრძოლა, კანონიერის იარაღით, ჩვენი უფლება კი არა,

მოვალეობაც არის. მაგრამ ეს აქაური ქიშპობა ჩვენსა და სომხებს შუა, თუ ჩვენ გონიერები ვართ, მარტო ადგილობრივ ქიშპობად უნდა ჩავთვალოთ. სომეხი საქართველოში, და სომეხი სომხეთში სულ სხვა-და-სხვა არსებად უნდა მიგვაჩნდეს. რამდენადაც ის ჩვენში უმადური და უსამართლო მოძალადეა, იმდენად თავის საკუთარს ქვეყანაში ის სიმპატიის ღირსი მებრძოლეა თვისის ენისა, რჯულისა, უფლებისა და ქვეყნის დასაცველად. სენტიმენტალური შეხედულობაც რომ უკუვაგდოთ, და მარტო საპოლიტიკო მსჯელობის თვალით შევხედოთ ამ მის, ბრძოლას თუ არა, მეცადინეობას ხომ მაინც, ჩვენი ინტერესი, როგორც მთელის რუსეთისაც, უფრო უნდა მოითხოვდეს, ვიდრე ეწინააღმდეგებოდეს—მოხდეს სომხების იმედისა და სურვილის განხორციელება. ჩვენსა და ოსმალოს შუა ავტონომიური სომხეთი ის Etât-tampon-ია, რომელიც, ზოგჯერ მაინც, მკვლებურად, ცოტა არ იყოს, შეაჩერებს მაჰმადიანების შემოსევას...

სომეხნი რუსეთის დიპლომატიის და სარდლების მიერ იმ თავითვე ამნაირად იყვნენ ცნობილნი. 1878 წლამდე რუსეთი ოფიციალურად მფარველობდა სომხებს ოსმალეთში, და პორტასთან ბრძოლის დროს, ყოველთვის მათის დახმარებით თუ არა, მათის თანაგრძნობით მაინც სარგებლობდა. ესეთი ურთიერთობა ორთავესთვის გამოსადეგი იყო: სომხების თანაგრძნობა რუსეთის ჯარს ყარსისკენ ბრძოლას უადვილებდა, და, სამაგიეროდ, რუსეთის შიშით თუ მორიდებით სომხებს ოსმალეთში თან-და-თან უფრო და უფრო მეტი უფლება და გავლენა ეძლეოდათ. რუსეთი რომ არ ყოფილიყო, ან არ გარეულიყო სომხების ბედში, ეს ხალხი დღესაც იმ გვარსავე საბრალო მდგომარეობაში იქმნებოდა ყველგან, როგორშიაც თავ.პატემკინამდე იყო, ესე იგი სწორედ იმისთანაში, როგორშიაც დღეს, ვთქვათ, ქურთის ხალხია, თუ არა უარესში. ბერლინის კონგრესმა უფრო იმიტომ მოიხსენია სომხები, უფრო იმისთვის დაავალა პორტას მათის მდგომარეობის გაუმჯობესობა, რომ ევროპას სურდა, სომხების დაკმაყოფილებით რუსეთისთვის ხელიდან გამოეცალია ახალი მიზეზი ოსმალეთის საქმეებში გარევისა და ოსმალეთთან ახალ ომის გამართვისა. ყოვლად უეჭვოა, რომ ევრო-

ეს მარტო იმდენად გაერევა სომხების ბედის გაუმჯობესებაში, მარტო იმდენად იზრუნებს და იმეცადინებს სომხების სასარგებლოდ, რამდენადაც ეგონება, რომ, თუ ჩვენ არა, რუსეთი სულს მოჰკიდებს ამ საქმეს და სულ ახლავ ჩამოსთლის რასმე ოსმალეთს, დაიკავებს მცირე-აზიის შუა-გულ ადგილებს, რომლითაც ბაიაზეთსა და არზრუმს, ესე იგი სულში ჩაიგდებს ევროპის სავაჭრო გზას სპარსეთისკენაო... გონიერი პოლიტიკოსები, ვისაც კი სომხების საკეთე უნდათ, ნიადაგ სულ იმ კილოზე ჭქადაგობენ, რომ თუ პორტამ თვითონ არ მიანიჭა თვით-მმართველობა სომხებს, ან ევროპამ ძალად არ მიანიჭებინა მათთვის ეს საკეთე, რუსეთს არზრუმისკენ ბულგარსავით გაშლილი ექნება გზაო. თვით ინგლისის მთავრობაც ამ აზრს არ უმალავს პორტას, რაცა წარუდგენს ხოლმე ამა თუ იმ ნოტას სომხების სასარგებლოდ. სომეხთა მწერლები კი, სტამბოლში, თითქმის ნიადაგ ისე სწერენ, ვითომ ევროპა არავის ჭქონდეს, რომ სომხების საქმე და ბედი რუსეთის განსაგუთრებულ მფარველობის ქვეშ იმოფენებოდეს. მათს მკითხველს უნდა ეგონოს, ვითომ პორტამ ერთი ფხსილიც რომ მოსტეხოს რომელსამე სომეხს, მაშინვე რუსის ჯარი და გემები სტამბოლს მიადგება და დაიკავებსო... მათი ინტერესი ამას ითხოვს, მართლაც.

ამ წარსულით ვიხსნება ის გარემოება, რომ ამ უკანასკნელ თვეებში დიდი და დაუცხრომელი კიაყინია ევროპის მწერლობაში სომხების შესახებ. რაცა ამ მწერლობაში პირველად სმა გავარდა, რომ სასუნში მაჭმადიანებს რამდენსამე სოფელში მთლად ერთიანად ამოუყლეტიათ სომხები, მათი ტოლები გაუპატიურებიათ, მათი შვილები გამოუფატრავთ, მათი ქონება გაუტაცნიათო, უკელას თვალი და ყურადღება ამწამსვე რუსეთისკენ მიიმართა. ზოგი გულჩვილობით ცდილობდა, იქნება შეკაბრალოთ როგორმე სომხები ამ სახელმწიფოსაო, ზოგი კი შიშით სულ ამასა ჭფიქრობდა მარტო: გამოიდებს თუ არა რუსეთი თავს ამ დიჩაგრული ქრისტიანეთათვისაო. იყო დრო, ამ ოციოდე წლის წინად, რაცა ამგვარი ამბავი შიშის ზარს დასცემდა მთელს ევროპას. მაშინვე წარმოუდგებოდა თვალ-წინ, რომ ეი ამწამსვე იფეთქებს ომი რუსეთსა და ოსმალეთს შუა, და მისი ალი მთელს ევროპას მოედებაო. ეს ის

ეროვნული ბიბლიოთეკა

დრო გასულდათ, როცა რუსეთს ოსმალეთის მეტი ფიქრი არა ჰქონია-რა გარეშე პოლიტიკაში, და როცა მთელი მისი ძალა თუ სურვილი მარტო სტამბოლისკენ იყო მიმართული. ამდროს რუსეთი მართლა ერთგული და ნამდვილი მფარველი იყო ქრისტეანობისა ოსმალეთში: ამას პირდაპირი მისი ინტერესი მოითხოვდა. რაც უფრო მეტს სიმპატიას შეიძენდა რუსეთი ოსმალეთში მცხოვრებ ქრისტიანებისას, მით უფრო გაუადვილდებოდა პორტას დასუსტება და დამარცხება: ქრისტიანობა მისი მომხრე, მისი მოკავშირე იყო ოსმალეთში, ის შინაგანი მომხრე, რომლის შემწეობითაც ყველაზე უფრო ადვილად გატყდება ხოლმე ციხე... ეს დრო განჰქრა, შეიცვალა. არ გეგონოსთ, როგორც ზოგი სწერს რუსეთში, ვითომ რუსეთს მართლა გული გასტეხოდეს ქრისტეანებზედ, მას შემდეგ, რაც ბულგარიამ ისე უმადურად გადაუხადა სიკეთე... ამგვარ «სენტიმენტებს» პოლიტიკაში ადგილი როდი აქვს. ბულგარების მადლობის შესაძენად კი არა, ოსმალეთის დასასუსტებლად გამოაცხადა რუსეთმა ომი 1877 წელს. ცვლილებას სულ სხვა, ბევრად უფრო ღრმა მიზეზი და ფესვი აქვს. უწინ, იმ დროს, რუსეთს ოსმალეთს გარდა წინააღმდეგი და მოპირდაპირე არავინ ჰყავდა, და თუ ჰყავდა, მარტო ოსმალეთის, ან სტამბოლის გულისათვის ჰყავდა. არც არავითარი სხვა საპოლიტიკო მისწრაფება ჰქონდა-მეთქი მაშინ რუსეთს, სტამბოლს გარდა. ეხლა კი გარემოება ძირეულად შეცვლილია. რუსეთს დღეს ბევრი მოწინააღმდეგე არტყია გარშემო, და მათ შორის ორი ისეთი უდგია კარ-წინ, რომ მათთან შედარებით ოსმალეთი ბუზის ტოლაც ძლივს გამოჩნდება. სხვა დიდი მისწრაფებანიც დაებადა და აღმოუჩნდა რუსეთს 1878 წლის შემდეგ. დღეს იმის თვალში სტამბოლი თითქმის ისეთივე უმნიშვნელო სრუტეა შინაგანის ზღვისა, როგორც ქერჩის ან გენიჩესკის სრუტენია, აზოვის ზღვაზე. ის დღეს სულ სხვაგვარ გასავალს ეძებს, ფართო, გაშლილ ოკეანესაკენ, ეძებს კი არა, კიდეც იკეთებს, ერთს — ჩრდილოეთისკენ მურმანის ნაპირად, მეორეს აღმოსავლეთისკენ — ვლადივოსტოკში, მესამეს.... სადმე სპარსეთის ზღვის უბეში ან ინდოეთის ოკეანეზე. ამ საგნებმა წინ ისეთი გორიზონტები, ისეთი მომავალი გადაუშალა რუსეთს, რომელთა შედარებით ძველი საბრალო

და სრულიად მოსრჩობილია. და რაკი მთელი თავისი ძალა თუ ენეგია რუსეთმა ამ ახალ მოწინააღმდეგეებს უნდა მოახდომოს, ამ ფართო საგნების განხორციელებას, რაღა თქმა უნდა, რომ მისი შესვლულობა ოსმალეთზე, ოსმალეთის ქრისტიანებზე და ოსმალეთთან ბრძოლაზე ერთიანად უნდა შეცვლილიყო. ამ ცვლილების ასაწოანად და დასაფასებლად საკმაოა კაცმა ის გარემოება გაიხსენოს, თუ რა მნიშვნელობა მიეცემა ოსმალეთს რუსეთის ომის დროს სამთა კავშირთან. ღმერთმა ნუ ქნას, რუსეთს ამ კავშირთან (საკუთრივ გერმანიასთან და ავსტრია-უნგრეთთან) ომი რომ აუტყდეს, მისთვის დაუფასებელი იქნება ოსმალეთის ამ ომში გაურეკნელობა. თუ მაშინ ბრწყინვალე პორტა ნეიტრალიტეტს არ გადუდგა, რუსეთს ადვილად შეეძლება თითქმის სრულიად უჯარო დასტოვოს მთელი კავკასია და შავისა და აზოვის ზღვის პირები: ამით დასაცველად გარეშე მტრისგან ომის დროს რუსეთს ერთი სალდათიც არ დასჭირდება და თუ კი ოსმალეთი, ამ ომის დროს, რუსეთის მოწინააღმდეგეთა შორის ჩადგა, ან გინდ მარტო საეშვად დაიწყო ყოფნა, რუსეთს სულ ტოტა ორასი ათასი მეომარი მაინც დასჭირდება მის წინააღმდეგ გამოსაწყობად, შეიძლება სრულიადაც უმოქმედოთ. ის მეზობელი, რომელსაც, გაჭირების დღეს, შეუძლია ამოდენა ჯარი მოგატენინოს, ან დაგაბანდებინოს ადა-ადგილად მოსანდურებელი რადია. და რაგინდ პატივსაცემი, ან სამართლიანი იყოს სომხების მდგომარეობა, რაგინდ მსურვალე გულითაც ჭსურდეს რუსეთს მათი შველა და დახსნა, რაგინდ სასარგებლოდ მიაჩნდეს მათის ქვეყნის შეძენა, სულ ერთია, დღევანდელ მდგომარეობაში უმთავრესი მისი სარგებლობა, მისი ძირეული დედა-ინტერესი მოითხოვს, რომ პორტასთან კარგი და მეგობრული დამოკიდებულება ჭქონდეს. საქმე იმ მდგომარეობაშია დღეს, რომ პორტასთან რიგიანის ურთიერთობის გულისთვის რუსეთმა თითქმის სრულიადაც უნდა ამოიღოს გული დან, გარეგნობით მაინც, თავისი სატრადიციო თანაგრძნობა სომხებისადმი...

მარტო სომხებს კი არ შეეხება ეს ცვლილება რუსეთის გარეშე პოლიტიკისა, უეჭველ ქრისტიანებს ოსმალეთში და ბალკანის ვითომ-კუნძულზე. რაც უნდა დაჭმართოს ესლა პორტამ თავის

ქრისტიანებს, გინდ სომხებს, გინდ ბერძნებს ან სლავებს, რუსეთი ცარიელ სიტყვების დახარჯვის მეტს ვერას იკისრებს მათ დასაცველად. როგორც ამას წინად მისი სახელმწიფო ინტერესი მოითხოვდა ქრისტიანობის დამცველის და მფარველის როლი ეთვითნა სოლმე ოსმალეთის შესახებ, ისე დღეს იგივე მისი არსებითი ინტერესი თხოულობს, რომ ოსმალეთთან კეთილი მეგობრობა იქონიოს. დრონი მეფობენ. მთლადაც რომ მოსპოს დღეს ხორტამ ქრისტიანობა და ქრისტიანები თავის სახძძნებელში, რუსეთს ანგარიში არა აქვს წიწასდმდეგობა რამ გაუწიოს ამისათვის. ოსმალეთის საქმეებში რუსეთი მარტო მაშინ გაერევა დღეს, თუ ზედმიწევნით ეტოდინება, რომ ვინმე სხვა დიდი სამეფო ემზადება სტამბოლის ასაღებად და დასაპყრობად. მანამდე ხომ ვერ ადრეა, ვერ მეტად შორსა ვართ დღეს...

ეს ცვლილება რუსეთის პოლიტიკისა და მდგომარეობისა ყველასთვის კი არაა ჯერ ცხადი, არა თუ ევროპაში, თვით რუსეთშიაც. უბრალო სალხს კი არა, უმეტეს ნაწილს გაზეთებისას უწინდებურად ჰგონია, ვითომ ამ ომის წლის წინანდელი რუსეთი და დღევანდელი—ერთი და იგივე არსებაა, ერთისა და იმავე მიმართულებისა პოლიტიკაშია. ამ ომის წლის განმავლობაში კი იმდენად შეიცვალა პოლიტიკა არ შეცვლილა ამ სახელმწიფოში, რამდენადაც გარეგანი გადასხვაფერდა. გაზეთების უმეტეს ნაწილს კი ისევ ძველებურად ჰგონია, რომ დღესაც რუსეთი მთელს ევროპას ომის ალს მოსდებს იმის გამო, რომ იერუსალიმის ტაძრის კლიტე პატრების ხელიდან ბერძნის ან სომხის ბერებს გადასცესო... მარტო ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ უცხოეთის გაზეთებში ხშირად განგებ აქებენ რუსეთს, სომხებს მფარველობა გაუწიეო. ნუ თუ რუსეთი ხმას არ ამოიღებს და ხელს არ გამოიღებს ამისთანა შეურაცხყოფისათვის ქრისტანობისაო! სადღაა მისი მუდმივი მფარველობა სუსტისა და დაჩაგრულ ქრისტეანეთაო? მისკენაა დღეს მიქცეული გედრების თვალი მთელის ქრისტეანობისა ოსმალეთშიო! თუ ესლა ეს დაჩაგრული ხალხი არ დაიხსნა რუსეთმა, გამძვინვარებულ მაჰმადიანების ხელიდან, ოსმალოს ქრისტეანები სამუდამოდ გულს აიყრიან რუსეთზეო, და სხვ. და სხვა ამისთანებს განსაკუთრებით ხშირად სწე-

რენ ინგლისის გაზეთებში. თუ ამაების დამწერს გული მართლა თანაგრძნობით აქვს სავსე სომხებისა და სხვა ქრისტიანებისადმი, რატომ თვით ინგლისს არ ურჩევენ გამოიყენე დღევანდელი დღე და რუსეთის მაგიერ შენ გაუწიე მფარველობა დაჩაგრულ ტომთა ახმალეთშიო? განა მარტო რუსეთია ქრისტეანე? განა ინგლისიც ქრისტიანე არ არის? რუსეთი ევროპის ყანდარში სომ არ არის, რომ ევროპის ბრძანებით წესიერებას ალაგენდეს, სან აქ, სან იქ?...

საქმე სულ სხვაგვარე არის. ინგლისის ეხლანდელი სამინისტროს პოლიტიკა მოითხოვს, რომ რუსეთს შორს აღმოსავლეთში გაქნევა არ შეეძლოს, იქამდე, სანამ იაპონია ერთიანად არ დაუგეტავს კორეის სრუტეს, ესე იგი ვლადივოსტოკის, თუ ციმბირის გასავალს გაშლილ ოკეანესგენ. რაც უფრო მეტს მეცადინეობს რუსეთის პოლიტიკა, რომ თავი არ დაამწუხლევინოს იმ მხარეებში, მით უფრო და უფრო ახალ-ახალ მუგუზლებს უჩიჩხიანებს ინგლისი ევროპაში, იმ იმედით, რომ იქნება პირი აქეთ გაქნევინო, და არა იაპონიისაკენაო. რომორც ამ სუთი-ექვსიოდე თვის წინად გერმანიის გაზეთები თითქო განგებ განსხვავებულს შეუქსა ჭეენდნენ იაპონიის საქმეს, იმ განზრახვით, რომ რუსეთის ჯარი და ყურადღება გერმანიას მოეშორებოთო და შორს აღმოსავლეთისკენ მიეძართოთო, ისე დღეს ინგლისის მწერლობა შეუწუეტელ ტრემლის შადრევანს ათრქვევს სატლაკ სომხების უბედურებისათვის. ნამდვილი ნიანგის ტრემლებია მისი ქვითინი. მაგრამ შემცდარი იქნება ის, ვინც იფიქრებს, ვითომ მარტო სომხების, ან მართლა სომხების გულისთვის ჭხარჯავს ინგლისი ამ ნიანგის ტრემლებსაო. იმ განზრახვით, რომ იქნება რუსეთმა უფრო ადვილად შეჭყოს თავი საგანგებოდ მის დასაჭერად დასობილ ფიჩხშიო, ინგლისის პოლიტიკამ ამ უკანასკნელ თვეში ააშფოთა, სომხებს გარდა, აგრედვე ის ნაწილი ბოლგანეთის ვითომ კუნძულისა, რომელიც ახმალეთის სელშია დარჩენილი. ინგლისის მწერლობა დღეს სწორედ იმგვარსავე «პუბლიკაციას უგრავს» მაკედონიის შეიწროების გამო მაჭმადიანებისაგან, რომორც სომხების შეიწროების გულისათვის უგრავდა ამდენს ხანს. ბულგარიაში, რომელიც სრულს საპოლიტიკო გაკვეთილს ჭეავს ინგლისის სამინისტროს და სასახლეს, ყოველ დღე სან აქ, სან იქ ახალ

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ახალი «მიტინგები» იკრიბება მაკედონელთა ან ვითომ მაკედონელთა. ამ ყრილობაზე აშკარად თხოულობენ ოსმალოთა გარეკვას ევროპიდან, მაკედონიის განთავისუფლებას მაჰმადიანების ხელიდან, მის შეერთებას ბულგარიასთან, და—შესანიშნავი ყველაზე უფრო ესაა—მეტისმეტ მხურვალე პატივის-ცემას და სიყვარულს უცხადებენ... რუსეთს. არა ნაკლებ შესანიშნავი ამაებში ისიც არის, რომ ბულგარიას და ოსმალეთს შორის, როგორც ყველას მოეხსენება, ჩინებული ურთიერთობაა და ვერავის გაუგია ან ბულგარიის მთავრობა რად აძლევს ნებას ამ მიტინგების გამართვისას, ან პორტა რატომ ხმას არ იღებს და პროტესტს არ უგზავნის სახელმწიფოებს ამ გვარის შფოთის თესვისათვის. აბა, თუ გნებავთ, განგებ სცადონ სომხებმა მაგგვარის მიტინგის გამართვა ან ერევანსა და ან ტფილისში. ჯერ ერთი ეს, რომ ჩვენი მთავრობა ამის ნებას არავის არ მისცემს, ბრწყინვალე პორტის მორიდებით. და, ვინიცობაა მისცა, ოსმალეთის კონსული იმ წამსვე ნოტებითა და პროტესტებით აგვიკლებს... ნუ დავივიწყებთ, ამასთან, იმასაც, რომ ჩვენი მთავრობა სრულიად დაუმოკიდებელია ოსმალეთზე, მისი სწორია, მაშინ როდესაც ბულგარიისა—ვასალია ოსმალეთისა, მისი ქვეშევრდომია... ყველამ იცის, ამას გარდა, რაოდენად დაახლოვებული და მეგობრული ერთმანერთობაა, ნიადაგ და დღესაც, ოსმალეთსა და ინგლისს შორის, რაოდენად გულმხურვალედ იცავს ყოველთვის ინგლისი ოსმალეთის ხელ-შეუხებლობას და თვითარსებობას. მაშასადამე, თუ დღეს ინგლისის მწერლობა და მთავრობა ამდენს ჭმეცადინეობს სომხებისა და მაკედონელების ბედისთვის, უეჭველად უნდა ჩავთვალოთ, რომ ამის მიზეზი და აზრი მარტო რუსეთის ჩათრევაა რაიმე უანგარიშო შფოთში ოსმალეთთან. ამ შფოთს, რასაკვირველია, ადვილად დაერთვის ზედ მეორე, უარესი,—დავიდარაბას ატეხა სამთა კავშირთან... და ეს განზრახვა თუ აუსრულდა ინგლისს, მის ბედს მაშინ ძაღლიც აღარ დაჰყეფს: ამასობაში იაპონია იმნაირსავე კლიტე-ბოქლომს დაადებს რუსეთის გასავალს გაშლილ ოკეანისაკენ, შორს-აღმოსავლეთში, როგორიც შავს ზღვაზე ადევს სტამბოლში; და ეს შავის ზღვის კლიტე-ბოქლომი ორის საუკუნის ბრძოლითაც ვერ აუხსნია... ნამდვილი, უეჭვო ახ-

სნა «სომხების ამიცანისა» ეს გახლავთ და სხვა არაფერი. ინგლისი სომხებს (როგორც მაკედონელებს) იმ თვალ-ახმულ ბეღურად ჰხმარობს, რომლითაც მიმინოს იჭერენ ხოლმე ბადეში...

გაეხვევა, ვითომ, რუსეთი ამ ბადეში? არა გვგონია. ამის საფუძვლად ისა გვაქვს, რომ აქამდე რუსეთს თითქმის არავითარი ყურადღება არ მიუქცევია სომხების საქმისათვის. რამდენჯერაც ინგლისის სამინისტრომ მიიწვია რუსეთი მსჯელობა ვიქონიოთ ამ საბრალო ხალხის მდგომარეობისათვისაო, რუსეთის დიპლომატიამ მუდამ ასეთი პასუხი შეუთვალა: მიბრძანდით, დაიწყეთ და ჩვენც გიახლებითო. ამას გარდა, მეორე საფუძვლად ისა გვაქვს, რომ უკანასკნელს თვეებში რუსეთშიაც გაიგეს იაპონიის ომის მნიშვნელობა რუსეთის მომავლისთვის. ეხლა რუსულს მწერლობაშიაც გამოითქმება ხოლმე ისეთი აზრები, როგორსაც ჩვენ აქ ვსწერთ. მაგალითად შეგვიძლია მოვიყვანოთ უკანასკნელი წიგნი ჟურნალისა „Русское Судоходство", რომელშიაც ზოგი სამინისტრო და ყოველს შემთხვევაში გავლენიანი მოღვაწენი სწერენ (როგორც კაზი, სახელდობრ). აქ იმ აზრს ჰქადაგებენ, რა ჩვენი საქმეა უბრალო და უმნიშვნელო საგნებიო, ჩვენი ინტერესი მოითხოვს კორეის სრუტე ვიშოვოთო. ამისათვის ნუკი ვეომებით, მოვურიგდეთ, იაპონიას, დავეხმაროთ გინდ მთელი ჩინეთი დაიკავოს, ოღონდ კი კორეის სრუტეს ნუ დაგვიკავებს, ოღონდ იქ ერთი გაუყინავი პორტი დაგვითმოსო და იმ პორტიდან ხმელეთის გზა გვქონდეს ციმბირამდინაო. ნამდვილ ქართულად რომ გადმოვთარგმნოთ ეს აზრი, აი რა გამოვა: კორეია ჩვენ მოგვცეს იაპონიამ და მთელი ჩინეთი დაუთმოთო, დავაკავებინოთო. როცა იმათ, რომელთაც ნიადაგ ღიად დაფეღილი აქვთ თავიანთ წინ უმაღლესის მთავრობის კარები, ამგვარი სწორე და შორს გამჭვრეტი შეხედულობა აქვთ დღევანდელს მდგომარეობაზე, საეჭვოა, ღვთის მადლით, რომ რუსეთი ხელახლავ გაებას იმისთანა მახეში, როგორიც 1876-ში დაუგეს მისმა მტრებმა და უგუნურმა მომხრეებმა...

აქედან ის კი არ დავასკვნათ, ვითომ არავითარი იმედი არ უნდა ჰქონდეთ სომხებსა და მაკედონელებს, მათი მამულის დახსნისა. არა. მათი საქმე, არა თუ მარტო წმინდაა, თან ცხოველი, უკვდავი და მომავლიანიცაა. მათის იმედების დაგვირგვინება იმაზეა დაფუძნებული, რომ სწორე და შეურყეველ გზაზე სდგანან: შრომისა და სწავლის, მეცნიერების გზაზე, მაშინ როდესაც ოსმალეთი წარსულისკენაა პირ-მიქცეული და უმეცრებაში შთანთქმული. მისი

დღე დათვლილია, ამიტომაც იმ ერთა ბედი, რომელნიც მას დაჩაგრული ჰყავდა, უტყუარი და შეკედვაია. მაგრამ, რაც უფრო სარწმუნოა ეს ნათელი მომავალი, მით უფრო გონიერად და წინდახედულობით უნდა იქცეოდნენ ოსმალოს ბერძნები, მაკედონელები, სომხები, რომ ტყუილა-უბრალოდ არ დაჰფიტრონ, უდროოდ, თავიანთი ძალა და მით დასუსტდნენ «განკითხვის დღისათვის», რომელიც, ადრე თუ გვიან, უსათუოდ გათენდება ოსმალეთისთვის. მოგებული ის დარჩება, ბირნათლად ისტორიის წინაშე ის გამოჯა მაშინ, ვინც ამ ბედნიერ დღისთვის უმეტეს ძალსა და ღონეს დაიმარაგებს, ვინც ამ დღეს უღონიერესი, უგონიერესი იქნება... ამიტომაც უკეთა უნდა ქრიდოს იმ შეცდომას, რომელშიაც ინგლისისთანა სახელმწიფონი აგდებენ ხოლმე საბრალო დაჩაგრულებს, თავიანთ წუთიერ საპოლიტიკო კომბინაციების განსახორციელებლად. იმისთანა პოლიტიკოსებისათვის, რომორც პალმერსტონი, ნაპოლეონი, რაზბერი და სხვანი ბრძანდებიან, დაჩაგრულნი ერნი პაიკები არიან... ნურავინ დაივიწყებს, რა ნაირად გააბრიყვეს ამ კუბატონებმა და რა სასტიკად დაჰსჯეს იმხელა ერი და ქვეყანა, რომორიც პოლონია. ექვსჯერ უფრო დიდი იყო ეს ტომი და ასჯერ უფრო განათლებული, დამარაგებული და დაწინაურებული, ვიდრე მაკედონელები ან სომხები.—მაინც ვერას გახდა და მიტოვებულ იქმნა უნამუსოდ თვით იმ პოლიტიკოსებისაგან, რომელთაგანაც დახმარებისა და შველის სიტყვა ჰქონდათ აღთქმული. პაწია ერთ, რომორც მაკედონელები ან სომხები არიან ოსმალეთში, საქმე ისე უნდა დაიწიწინონ, რომ პაიკებად კი არ გახდნენ დიდრონ პოლიტიკოსების ხელში, თვითონ თავიანთ სასარგებლოდ გადაადგმევინ-გადმოადგმევინონ მათ ფეხი... ეს უკანასკნელი ამბავიც ისეთი ხშირად მომხდარა, რომორც წინასწმედეგი ამისა. საქმე სულ იმაშია, ვინ იპაიკოს. მეცნიერება და ისტორია იმას გვამცნევს, რომ მარტო ჯეროვანი განათლება, დამარაგება და განვითარება ძალუძს ერს ღონეს სხვის ხელში პაიკად არ გადაიქცეს. არა გვგონია, რომ ოსმალოს სომხები ამ სანად ამ მდგომარეობაში იყუნენ. მათ კიდევ ბევრი მეცადინეობა სჭირიათ, ვიდრე თვითონ შეიძლებენ თავიანთ იარაღად გადაქციონ ინგლისის პოლიტიკოსები...

ნ. ნიკოლაძე

რედაქტორი ალექსანდრე ჭყონია გამომცემელი ალექსანდრე ჯაბადარი

1895

„მოამბე“

თვიური ჟურნალი

(წელწადი მეორე)

გამოვა ყოველ თვის პირველ რიცხვებში

იმავე პროგრამით

ფასი ჟურნალისა გაგზავნით:

	1 წლით	6 თვით	3 თვით
რუსეთის და კავკასიის ქალაქებში.	**10** მან.	**6** მან.	**4** მან.
საზღვარ გარედ	**13** მან.	**7** მან.	**5** მან.

ვისაც წლიური ფასის ერთად შემოტანა ეძნელება, შეუძლიან შემოიტანოს: 1 იანვრამდე—**4** მან., 1 აპრილამდე—**3** მან. და 1 სექტემბრამდე—**3** მან.

ხელის-მოწერა მიიღება ტფილისში, ჟურნალ «მოამბის» რედაქციაში, რომელიც იმყოფება ლორის-მელიქოვის ქუჩაზე **№ 13.**

წიგნას მადაზიებს, რომელნიც იკისრებენ ჟურნალ „მოამბე“-ზე ხელის-მოწერის მიღებას, შეუძლიანთ აიღონ მთელის წლის შემოსატანიდან კამისიისა და ფულის გამოგზავნისთვის **ათი შაური,** ხოლო თუ ფულს ნაწილ-ნაწილ შემოიტანენ, **არაფერი დაეთმობათ.**

შენიშვნა: 1) ჟურნალის თავის დროზე მიღებისათვის რედაქცია პასუხს აგებს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ფული გამოგზავნილ ან შემოტანილ იქნება რედაქციის კანტორაში. 2) ქალაქ გარეშე ხელის-მომწერთ ფულის მიღების კვიტანცია გაეგზავნებათ მხოლოდ იმათ, ვინც ჟურნალის ფასთან ერთად წარმოადგენს 7 კაპ. ფოსტის მარკას ყოველ კვიტანციაზე.

ქალაქ გარედ მცხოვრებთათვის **ადრესი:** *Тифлисъ, Редакція* **„Моамбе“.**

ვინც წლიურ ფასს ერთბაშად შემოიტანს, მიიღებს კედლის ქართულს კალენდარს 1895 წ—სას.

გამოცემა და ისყიდება

ახალი ქართული წიგნი

ცოდვა სიყვარულისა

(Crime d'amour)

რომანი

პოლ ბურჟესი

თარგმნილი

გრ. ყიფშიძის მიერ

ფასი 70 კაპ.

საქართველოს სახელმწიფო თბილისი სტამბა